

UMCS

**UNIWERSYTET MARII CURIE SKŁODOWSKIEJ
W LUBLINIE**

Wydział Pedagogiki i Psychologii

mgr Ewa Trojanowska

**Skuteczność rozwijania gotowości do
zadośćuczynienia u osób odbywających karę
pozbawienia wolności**

**Rozprawa doktorska
przygotowana pod kierunkiem
dr hab. Agnieszki Lewickiej-Zelent, prof. UMCS**

LUBLIN 2021

Składam serdeczne podziękowania
Szanownej Pani Profesor
Agnieszce Lewickiej-Zelent
za opiekę naukową,
okazaną pomoc oraz zrozumienie

Spis treści

Wstęp	6
Rozdział I	
Resocjalizacja instytucjonalna sprawców przestępstw z użyciem przemocy	10
I.1. Rozumienie terminów „resocjalizacja” oraz „resocjalizacja penitencjarna” w pedagogice resocjalizacyjnej	10
I.2. Istota kary kryminalnej.....	17
I.3. Efektywność oddziaływań resocjalizacyjnych w warunkach izolacyjnych.....	20
I.4. Specyfika funkcjonowania sprawców przestępstw z użyciem przemocy	24
I.4.1. Charakterystyka wybranych przestępstw z użyciem przemocy.....	24
I.4.2. Charakterystyka sprawców przemocy w rodzinie.....	25
I.4.3. Charakterystyka sprawców zabójstw	39
I.5. Skuteczność programów resocjalizacyjnych.....	52
Rozdział II	
Gotowość do zadośćuczynienia osób odbywających karę pozbawienia wolności jako jedno z uwarunkowań skuteczności mediacji.....	60
II.1. Mediacja – konstruktywna metoda rozwiązywania konfliktów osadzonych	60
II.1.1. Charakterystyka konfliktów z udziałem osób odbywających karę pozbawienia wolności.....	60
II.1.2. Miejsce mediacji wśród metod rozwiązywania konfliktów.....	64
II.1.3. Rodzaje mediacji, w których mogą uczestniczyć osoby odbywające karę pozbawienia wolności.....	67
II.2. Gotowość do zadośćuczynienia jako podstawa udziału w mediacji.....	78
II.3. Wybrane uwarunkowania gotowości do zadośćuczynienia.....	82
Rozdział III	
Założenia metodologiczne badań własnych	96
III.1. Uzasadnienie podjętej problematyki	96
III.2. Metodologiczne podstawy badań własnych – cel badań, pytania i hipotezy badawcze, zmienne	97
III.3. Procedura badawcza	107
III.4. Założenia autorskiego programu	109
III.5. Narzędzia badawcze	111
III.6. Dobór i charakterystyka badanych grup.....	115

III.7. Teren i przebieg badania	118
III.8. Zastosowane analizy statystyczne	118
Rozdział IV	
Analiza wyników badań	121
IV.1. Poziom gotowości do zadośćuczynienia osób odbywających karę pozbawienia wolności.....	121
IV.2. Zmiany w zakresie gotowości do zadośćuczynienia badanych osób odbywających karę pozbawienia wolności w świetle badania z wykorzystaniem Skali Gotowości do Zadośćuczynienia	127
IV.3. Zmiany w zakresie wartościowania sprawiedliwości naprawczej badanych osadzonych w świetle badania z wykorzystaniem Skali Wartościowania Sprawiedliwości Naprawczej	135
IV.4. Zmiany w zakresie empatii emocjonalno-poznawczej badanych osób odbywających karę pozbawienia wolności w świetle badania z wykorzystaniem Kwestionariusza Rozumienia Empatycznego	154
IV.5. Zmiany w zakresie postaw wobec norm moralnych badanych osób w świetle badania z wykorzystaniem Kwestionariusza Postaw wobec Norm Moralnych	167
IV.6. Zmiany w zakresie tendencji do usprawiedliwiania przestępstw z użyciem przemocy przez osoby odbywające karę pozbawienia wolności badanych w świetle badania z wykorzystaniem kwestionariusza ankiety opracowanego na podstawie Skali przyczyn przestępczości	177
IV.7. Zmiany w zakresie poczucia winy badanych osadzonych w świetle badania z wykorzystaniem kwestionariusza Postaw wobec własnych działań przestępczych.....	186
IV.8. Zmiany w zakresie poglądów badanych osadzonych na temat osób pokrzywdzonych w świetle badania z wykorzystaniem autorskiego kwestionariusza ankiety	190
IV.9. Związek między gotowością do zadośćuczynienia osadzonych a ich poglądami na temat osób pokrzywdzonych w wyniku dokonanych przez nich przestępstw	200
IV.10. Związek między gotowością do zadośćuczynienia a poczuciem sprawiedliwości naprawczej, empatią, postawami wobec norm moralnych i poczuciem winy	201
IV.10. Związek między gotowością do zadośćuczynienia a tendencjami do usprawiedliwiania czynów przestępczych.....	221
IV.11. Informacje zwrotne otrzymane od uczestników programu na temat zajęć oraz osoby prowadzącej	236
Podsumowanie wyników badań	241
Zakończenie.....	259
Bibliografia.....	265
Spis tabel	296

Spis wykresów.....	302
Aneks.....	305

Wykaz użytych skrótów

Dz. U. – Dziennik Ustaw

k.c. – Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, Dz. U. 2020 poz. 1740

k.k. – Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz. U. 2020 poz. 1444, 1517.

k.k.w. – Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, Dz. U. 2020 poz. 523, 568

k.p.c. – Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. - Kodeks postępowania cywilnego Dz. U. 2020 poz. 1575, 1578

k.p.k. – Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego, Dz. U. 2020, poz. 30, 413, 568, 1086, 1458

Wstęp

Samo karanie przestępców nie przynosi oczekiwanych rezultatów. W związku z tym wciąż trwają poszukiwania skutecznych metod pracy z osobami popełniającymi przestępstwa. Druga połowa XX wieku była okresem, gdy stwierdzono, że „nic nie działa”. Przyczynił się do tego raport Roberta Martinsona „What Works? Questions and answers about prison reform”. Jednakże w opozycji do niego powstał nurt określany jako *what works*. Jego przedstawiciele stoją na stanowisku, że czynnikiem wpływającym na zmniejszenie się zjawiska recydywy są odpowiednio dobrane oddziaływania resocjalizacyjne, które powinny być oparte na szacowaniu ryzyka oraz być prowadzone zgodnie z określonymi zasadami. W związku z tym rozpoczęto poszukiwania czynników warunkujących efektywność resocjalizacji oraz skuteczność programów resocjalizacyjnych.

Jedną ze stosunkowo nowych propozycji jest wykorzystywanie idei sprawiedliwości naprawczej w pracy z osobami już odbywającymi karę pozbawienia wolności. W Europie i w Stanach Zjednoczonych z dużym powodzeniem prowadzi się programy z tego zakresu. Idea sprawiedliwości naprawczej zyskuje na popularności. Jedni uważają, że stoi ona w opozycji do tradycyjnego wymiaru sprawiedliwości, inni, że jest jej uzupełnieniem (Ciepły, 2009). Nie zmienia to jednak faktu, że różnorodne formy sprawiedliwości naprawczej są wykorzystywane w różnych krajach do realizacji tej idei. W Polsce sprawiedliwość naprawcza kojarzona jest głównie z mediacją, która została prawnie uregulowana. Akty normatywne dotyczą mediacji w sprawach nieletnich, w sprawach rodzinnych, w sprawach karnych oraz tylko szcątkowy zapis dotyczy mediacji po wyroku.

Głównym celem wykonywania kary pozbawienia wolności, który został określony w art. 67 k.k.w. jest „wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanых postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa”. Sprawcy przestępstw, aby utrzymać pozytywny obraz samych siebie, stosują mechanizmy obronne, w tym techniki usprawiedliwień czynów przestępczych. Jednym z nich jest poczucie krzywdy, które odczuwają jako sprawcy. Utrudniają one lub nawet uniemożliwiają podjęcie przez sprawców działań naprawczych na rzecz osób

pokrzywdzonych, ponieważ powodują zmniejszenie lub brak poczucia odpowiedzialności. Następuje również obniżenie poczucia winy, a w konsekwencji brak chęci do zadośćuczynienia osobie pokrzywdzonej. Dlatego też zaistniała potrzeba zaprojektowania takich oddziaływań, które będą ukierunkowane na rozwijanie gotowości do zadośćuczynienia osadzonych. Ich celem byłoby przygotowanie osób odbywających karę pozbawienia wolności do przyjęcia odpowiedzialności za popełnione czyny oraz do udziału w mediacji po wyroku, aby mogli ustalić z osobami pokrzywdzonymi formy działań naprawczych.

W związku z tym przedstawiony w dysertacji program oraz ocena jego skuteczności wpisują się w istniejącą lukę zarówno w wymiarze teorii pedagogiki resocjalizacyjnej, jak i praktyki penitencjarnej.

Celem pracy jest zaprezentowanie możliwości wykorzystania idei sprawiedliwości naprawczej w pracy z osobami odbywającymi karę pozbawienia wolności, podczas warsztatów zrealizowanych w ramach autorskiego programu resocjalizacyjnego, ukierunkowanego na rozwijanie gotowości do zadośćuczynienia.

W rozdziale pierwszym wyjaśniono terminy „resocjalizacja” i „resocjalizacja penitencjarna” oraz istotę kary pozbawienia wolności. Następnie omówiono efektywność prowadzonych oddziaływań resocjalizacyjnych w warunkach izolacyjnych, dokonano charakterystyki przestępstw z użyciem przemocy, sprawców przemocy w rodzinie oraz sprawców zabójstw, a na koniec omówiono skuteczność programów resocjalizacyjnych.

Zagadnienia podjęte w rozdziale drugim skupione są wokół tematyki gotowości do zadośćuczynienia osób odbywających karę pozbawienia wolności jako jednego z uwarunkowań skutecznej mediacji. Dokonano charakterystyki konfliktów z udziałem osób odbywających karę pozbawienia wolności, wyznaczono miejsce mediacji wśród metod rozwiązywania konfliktów, wskazano rodzaje mediacji, w których mogą uczestniczyć osoby odbywające karę pozbawienia wolności. Następnie została omówiona gotowość do zadośćuczynienia jako potrzebny warunek do udziału w mediacji. Na koniec tego rozdziału przedstawione zostały wybrane uwarunkowania gotowości do zadośćuczynienia.

Założenia metodologiczne badań własnych zaprezentowano w rozdziale trzecim. Przedstawiono w nim uzasadnienie podjęcia badań, cel badań, pytania i hipotezy badawcze oraz zmienne. Opisana została także procedura badawcza oraz podstawowe założenia własnego programu autorskiego. Następnie zostały omówione wykorzystane narzędzia badawcze, a także opisany został dobór grup badanych i dokonano ich charakterystyki.

Został przedstawiony teren i przebieg badań własnych oraz zastosowane analizy statystyczne.

W rozdziale czwartym przedstawiono uzyskane wyniki badań, a w kolejnym dokonano podsumowania wyników oraz przeprowadzono dyskusję wyników. Zwieńczeniem pracy jest zakończenie, w którym przedstawiono ograniczenia badań własnych, kierunek dalszych eksploracji oraz wnioski dla praktyki penitencjarnej.

Istotny element dysertacji stanowi autorski program „Mediacje wobec (prze)mocy”. Scenariusze zajęć wykorzystywane podczas warsztatów prowadzonych w ramach programu zostały zamieszczone w aneksie.

Rozdział I

Resocjalizacja instytucjonalna sprawców przestępstw z użyciem przemocy

I.1. Rozumienie terminów „resocjalizacja” oraz „resocjalizacja penitencyjna” w pedagogice resocjalizacyjnej

Pedagogika resocjalizacyjna posiada status samodzielnej dyscypliny pedagogicznej o charakterze interdyscyplinarnym i korzysta m. in. z dorobku filozofii, psychologii, socjologii czy prawa (Pytka, 2001; Konopczyński, 2014; Jaworska, 2016a). Przedmiotem jej zainteresowania jest „teoria i praktyka wychowania jednostek społecznie niedostosowanych” (Machel, 1994, s. 7), co oznacza, że jej podmiotem są osoby, których socjalizacja nie przebiega lub nie przebiegała w sposób prawidłowy, tj. zgodny ze społecznymi oczekiwaniami, a w związku z tym wymaga korekty (Machel, 1994). Dlatego też podstawowym procesem będącym w zainteresowaniu pedagogiki resocjalizacyjnej jest resocjalizacja, która bardzo często rozumiana jest jako „wtórne uspołecznienie” lub „ponowna socjalizacja” (Machel, 1994; Szczepaniak, 2003; Jaworska, 2016a). Marek Konopczyński (2014, s. 9) stwierdza, że „termin «resocjalizacja» pojmowany *ex definitione* oznacza ponowną socjalizację, a więc powtórne uspołecznienie jednostki nieprzystosowanej społecznie w celu umożliwienia jej poprawnego funkcjonowania w powszechnie akceptowanych rolach życiowych i społecznych”. Proces socjalizacji, który traktowany jest jako pozytywna edukacja społeczna, dzięki działaniu takich pozaintencjonalnych mechanizmów jak: naśladownictwo, identyfikacja i internalizacja. Charakter intencjonalny ma natomiast proces resocjalizacji będący metodycznymi działaniami, które są ukierunkowane na odwrócenie aktualnego wyniku socjalizacji, czyli na trwałą zmianę sposobów pełnienia ról życiowych i społecznych przez osobę, która do tej pory była określana mianem nieprzystosowanej społecznie (Konopczyński, 2014).

Paweł Szczepaniak (2003, s. 35) zauważa, że „używanie określenia «ponowna» sugeruje, że proces uspołecznienia może powtórnie przebiegać jakby od początku”. Jednakże istotą resocjalizacji nie jest cofanie się do początku w wychowaniu, ale zmiana polegająca na przebudowaniu wiedzy oraz doświadczeń jednostki, zwłaszcza tych będących elementami procesu społecznego wykołajenia. Zmiany te dotyczą struktur psychicznych, czyli osobowości.

Przedmiotem pedagogiki resocjalizacyjnej jest wychowanie resocjalizujące, które

rozumiane jest przez Czesława Czapówa i Stanisława Jedlewskiego (1971, s. 41) jako „przewycięzanie negatywnego ustosunkowania do zbioru norm wyznaczających jednostce określone obowiązki i uprawnienia. Celem tych oddziaływań jest (...) eliminowanie względnie trwałych, negatywnych ustosunkowań do oczekiwań społecznych, zwłaszcza tych aspektów stosunku człowieka do określonego środowiska społecznego, które stanowią rezultat jego dotychczasowych doświadczeń społecznych, a więc są efektem przebiegu i niedostatków dotychczasowych procesów socjalizacji.”

Lesław Pytka oraz Tamara Zacharuk (1995, s. 146) również posługują się terminem „wychowanie resocjalizujące”, które definiują jako proces będący „ciągim następujących po sobie faktów wychowawczych, których istota polega na przywracaniu zaburzonej równowagi między dążeniem jednostki resocjalizowanej do zachowania własnej autonomii i dążeniem społeczeństwa do podporządkowania jej własnym normom i wzorom zachowania, które są powszechnie akceptowane. Resocjalizacja jest odmianą procesu wychowawczego, który z jednostki wadliwie przystosowanej do wymogów życia społecznego czyni tę jednostkę ponownie socjalizowaną, tzn. uspołecznioną, samodzielną i twórczą.”

Jak wynika z przedstawionych powyżej definicji najczęściej oddziaływania resocjalizacyjne polegają na modyfikowaniu postaw danej osoby (Machel, 1994).

Resocjalizacja jest także rozumiana jako: proces, cel oraz rezultat (Kalinowski, 1991; Szczepaniak, 2003). Gdy mówi się, że ktoś powinien zostać zresocjalizowany, resocjalizacja traktowana jest wówczas jako cel. Resocjalizacja ujmowana jest jako rezultat, gdy można stwierdzić, że ktoś został zresocjalizowany, czyli wobec niego proces korekty został zakończony (Machel, 2010). Marian Kalinowski (2007, s. 235) resocjalizację definiuje jako „odmianę procesu wychowawczego, który z jednostki wadliwie przystosowanej do wymogów życia społecznego czyni jednostkę ponownie zsocjalizowaną, tzn. uspołecznioną, samodzielną i twórczą”.

Sławomir Sobczak (2007, s. 226) stwierdza, że resocjalizacja jest „zespołem nieustannie podejmowanych (przyjętą metodą) czynności w celu osiągnięcia określonego skutku (celu)”.

Marek Konopczyński (2014) dokonuje podziału pedagogiki resocjalizacyjnej na klasyczną oraz nieklasyczną. Klasyczną pedagogikę resocjalizującą określa się także mianem korygującej lub korekcyjnej. Pomoc osobom nieprzystosowanym w tym nurcie polega na „korekcyjnie modyfikowanej zmianie ich określonych negatywnych postaw, wadliwych cech osobowych oraz dewiacyjnych form i sposobów zachowań społecznych”

(Konopczyński, 2014, s. 62). Ma ona charakter „naprawczy” i skupia się przede wszystkim na deficytach osób nieprzystosowanych społecznie zarówno w wymiarze behawioralnym, jak i osobowościowym. W związku z tym prowadzone oddziaływania mają charakter korekcyjny, psychokorekcyjny lub socjokorekcyjny. Na rozwój klasycznej pedagogiki resocjalizacyjnej miały wpływ przede wszystkim teorie behawioralne, psychodynamiczne oraz niektóre humanistyczne. Z kolei nieklasyczna pedagogika resocjalizująca określana jest jako kreująca. Opiera się ona na grupie koncepcji interakcyjnych, które odwołują się „do stosunków międzyludzkich (interakcji) ujmowanych jakościowo. Według teorii interakcyjnych człowiek jest przede wszystkim istotą społeczną i wszystkie jego zachowania i reakcje należy rozpatrywać w kategoriach pełnionych przez niego ról społecznych. Role te narzucają mu określone sposoby zachowań od prospołecznych do aspołecznych czy antyspołecznych” (Konopczyński, 2014, s. 77). Proces wychowania resocjalizującego ma dwubiegunowy charakter. Te dwa wymiary są ze sobą powiązane. Pierwszym z nich jest postępowanie resocjalizacyjne, czyli „realizowane, zaplanowane oddziaływania

o charakterze antropologicznym, psychotechnicznym i socjotechnicznym ukierunkowane na wykształcenie i uruchomienie osobowych i społecznych mechanizmów przystosowawczych, umożliwiających adaptację jednostki nieprzystosowanej społecznie do prawidłowego funkcjonowania w placówce resocjalizacyjnej. W tym procesie powinny być również uwzględnione kwestie diagnostyczne, zwłaszcza diagnoza pozytywna (diagnoza potencjałów i zasobów)” (Konopczyński, 2014, s. 116). Drugim wymiarem procesu resocjalizacji jest kreowanie resocjalizacyjne rozumiane jako „oddziaływania o charakterze rozwojowym nastawione na wzmacnianie potencjałów wychowanków” (Konopczyński, 2014, s. 117). Nie są one nastawione na korekcję sposobu funkcjonowania podopiecznych, ale ich efektem ma być rozwój potencjałów (Konopczyński, 2014).

W koncepcji twórczej resocjalizacji termin „resocjalizacja” określana jest jako „proces rozwijania i kreowania potencjałów”, a nieprzystosowanie społeczne ujmuje się jako problem wadliwie ukształtowanej tożsamości. Z kolei celem jest „wykreowanie nowych parametrów tożsamościowych wychowanków”, do realizacji którego wykorzystuje się „rozwój strukturalnych czynników i mechanizmów procesów twórczych wychowanków” (Konopczyński, 2018, s. 65-66).

Anna Fidelus (2012, s. 61) stwierdza, że „proces readaptacji jest istotnym wzmocnieniem i uzupełnieniem procesu resocjalizacji. Im w większym zakresie proces readaptacji społecznej skazanego przebiega pomyślnie, tym większe prawdopodobieństwo

określenia więźnia jako człowieka lepiej zresocjalizowanego.” Autorka resocjalizację rozumie jako proces wtórnej socjalizacji, natomiast readaptację społeczną skazanych ujmuje w węższym i szerszym zakresie. W węższym rozumieniu readaptację utożsamia z przystosowaniem. „Dotyczy tych umiejętności skazanych, które związane są z poradzeniem sobie w sytuacji zmiany, która nieuchronnie towarzyszy powrotom do środowiska wolnościowego. (...) Natomiast w szerszym zakresie, proces readaptacji społecznej obejmuje wszystkie umiejętności adaptacyjne, potrzebne do «pełnego» integracyjnego uczestnictwa w życiu społecznym w różnych sytuacjach i okolicznościach” (Fidelus, 2012, s. 58-59). Z kolei Wiesław Ambrozik (2007) stwierdza, że readaptacja społeczna stanowi wynik podejmowanych wobec danego człowieka oddziaływań resocjalizacyjnych.

Resocjalizacja osób nieprzystosowanych społecznie może przebiegać w warunkach wolnościowych lub być prowadzona w instytucjach. Resocjalizacja w warunkach izolacyjnych określana jest mianem resocjalizacji penitencjarnej.

Resocjalizacja penitencjarna jest procesem korekcyjnym prowadzonym w zakładach karnych, aresztach śledczych oraz w zakładach poprawczych. Podmiotem prowadzonych oddziaływań są nie tylko młodociani oraz osoby dorosłe, ale także nieletni (Machel, 1994). Stwierdzenie, że resocjalizacja penitencjarna jest procesem oznacza, że przebiega w określonym czasie, a jej organizacja oraz wybór stosowanych metod jest celowy, a także „wymaga zapewnienia niezbędnych warunków, w których przebiega, a także ciągłości, elastyczności i kontroli prawidłowości przebiegu” (Machel, 1994, s. 15).

H. Machel (2003a) określa resocjalizację penitencjarną jako oddziaływania o charakterze psychokorekcyjnym, które są stosowane wobec osób skazanych na karę pozbawienia wolności. Celem tego korekcyjnego procesu jest kształtowanie lub przekształcanie sądów, uczuć i zachowań, czyli zmiana postaw osadzonych w zakładzie karnym. Anetta Jaworska (2016b) stwierdza, że wszystkie oddziaływania, które są prowadzone w jednostkach penitencjarnych, można określić mianem penitencjarnych, ale nie wszystkie z nich można nazywać resocjalizacyjnymi. Stosowane w zakładzie karnym metody i środki można określić jako resocjalizacyjne, gdy spełniają przynajmniej jeden warunek – ich celem jest eliminowanie czynników kryminogennych lub wspieranie czynników chroniących.

Beata Pastwa-Wojciechowska (2006) uważa, że resocjalizacja penitencjarna jest niezwykle trudnym procesem z dwóch powodów. Pierwszym z nich jest podmiot

prowadzonych oddziaływań, czyli osoby zdemoralizowane i wykolejone społecznie, natomiast drugim są warunki, w którym ten proces się odbywa, czyli izolacja społeczna.

Według H. Machela (2010, s. 176) resocjalizacja penitencjarna jest to „ogół oddziaływań zamierzonych i zaprogramowanych przez personel pedagogiczno-psychologiczny adresowanych do przestępców odbywających karę pozbawienia wolności w zakładach karnych”. Celem jest uzyskanie takich zmian w osobowości osób odbywających karę pozbawienia wolności, aby w przyszłości nie tylko nie powróciły do przestępstwa, ale także poprawnie funkcjonowały w społeczeństwie. Jednakże, jak zauważa H. Machel (2010), uwzględnianie jedynie tych dwóch wskaźników w skuteczności resocjalizacji jest uproszczeniem, ponieważ w tym procesie biorą również udział inne czynniki, np. proces stygmatyzacji.

H. Machel (2003a, s. 21) zauważa, że w resocjalizacji penitencjarnej chodzi „nie tylko o przekazanie pewnej wiedzy i zalecanie nowych stylów zachowań, ale o zmianę nawyków charakterologicznych, a zwłaszcza wyeliminowanie niekorzystnych, aspołecznych i antyspołecznych postaw warunkujących aspołeczne i antyspołeczne zachowania człowieka”.

Cel wykonywania kary pozbawienia wolności określony został w art. 67 § 1 k.k.w. z 1997 r. Jest nim „wzbudzanie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądaných postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa” (Dz. U. 2020 poz. 523, 568). Cel ten ukazuje resocjalizacyjną funkcję zakładów karnych, zwaną również poprawczą, wychowawczą lub reedukacyjną (Szczepaniak, 2003). Interesujące podejście do celu resocjalizacji przedstawia H. Machel (2003a), który określił go w skali pomiędzy minimum a maksimum oczekiwanego skutku. Celem minimalnym jest takie funkcjonowanie jednostki, aby po opuszczeniu zakładu karnego nie naruszała norm prawnych. Natomiast na przeciwległym biegunie usytuowany jest cel maksymalny. Osiągnięcie tego celu oznacza, że były skazany nie tylko nie dokonuje kolejnych przestępstw, ale także przestrzega norm moralnych, które ważne są dla prawidłowego życia w społeczeństwie. Według H. Machela (2003a) taki efekt resocjalizacji powinien zminimalizować lub nawet zniwelować poziom społecznego niedostosowania.

Sławomir Sobczak (2007, s. 233) uważa, że „resocjalizacja ma służyć optymalnemu rozwinięciu w człowieku jego dojrzałości emocjonalnej, indywidualnego poznania,

własnej osobowości, postaw i zachowań prospołecznych oraz zdrowia i sprawności fizycznej”.

Poniżej przedstawiono rozumienie terminu „resocjalizacja” w regulacjach prawnych w Polsce.

Barbara Stańdo-Kawecka (2010, s. 108) stwierdza, że w treści przepisu dotyczącego celu wykonywania kary pozbawienia wolności w Kodeksie karnym wykonawczym „nie pojawia się termin «resocjalizacja», choć występuje on w kilku innych przepisach kodeksu, dotyczących dokonywania ocen okresowych postępów skazanego «w resocjalizacji» (art. 76 § 1), uczestnictwa określonych podmiotów w prowadzeniu «działalności resocjalizacyjnej» (art. 38 § 2) czy kierowania recydywistów penitencjarnych do zakładów karnych dla skazanych odbywających karę po raz pierwszy, jeśli przemawiają za tym «szczególne względy resocjalizacyjne» (art. 86).”

W Ustawie o Służbie Więziennej zostały określone podstawowe zadania służby. Jednym z nich jest „prowadzenie oddziaływań penitencjarnych i resocjalizacyjnych wobec osób skazanych na karę pozbawienia wolności” (Dz. U. 2020 poz. 848, 1610, art. 2). Jak zauważa B. Stańdo-Kawecka (2010) w Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 roku w sprawie sposobu prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych nie pojawia się ani razu termin „resocjalizacja” lub „resocjalizacyjny”. Autorka, odwołując się do uzasadnienia rządowego projektu Kodeksu karnego wykonawczego z 1997 roku, stwierdza, że ustawodawca przy formułowaniu celu wykonywania kary pozbawienia wolności nie użył terminu „resocjalizacja” z dwóch powodów. Pierwszy dotyczy wątpliwości w kwestii efektów oddziaływań o charakterze resocjalizacyjnym oraz terapeutycznym, które prowadzone są w zakładach karnych. Wątpliwości te są uzasadnione wynikami badań naukowych oraz statystykami zjawiska recydywy. Drugi powód stanowi sprzeczność przymusowej resocjalizacji osób pozbawionych wolności z poszanowaniem praw człowieka, w tym także skazanej za popełnienie przestępstwa. Jednocześnie B. Stańdo-Kawecka (2010) podkreśla, że powściągliwość ustawodawcy w posługiwaniu się terminem „resocjalizacja” kontrastuje z dużą liczbą publikacji naukowych na temat resocjalizacji skazanych za popełnienie przestępstwa. Autorka konkluduje, że resocjalizacja jest rozumiana w różny sposób, ale przeważnie odnosi się do poprawy pod względem jurydycznym oraz/lub moralnym.

Mówiąc o resocjalizacji penitencjarnej, nie sposób nie omówić terminu „oddziaływania penitencjarne”. W myśl § 1 pkt. 2 Rozporządzenia Ministra

Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych oddziaływania penitencjarne definiowane są jako „zespół stosowanych w zakładzie środków i metod zmierzających do wzbudzenia w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądaných postaw” (Dz. U. 2013 r. poz. 1067). Oddziaływania te są środkiem realizacji celu kary pozbawienia wolności określonego w Kodeksie karnym wykonawczym. Mają one formę zindywidualizowanych działań, które są dostosowane do skazanego, zwłaszcza do jego właściwości psychofizycznych. Przyjmują one także postać działań wobec grupy skazanych. System wykonywania kary pozbawienia wolności (system programowanego oddziaływania, terapeutyczny oraz zwykły), rodzaj (dla młodocianych, dla recydywistów penitencjarnych, dla odbywających karę po raz pierwszy) oraz typ zakładu karnego (zamknięty, półotwarty, otwarty) wyznaczają zakres oddziaływań penitencjarnych (Dz. U. 2013 r. poz. 1067, § 2). Jednakże P. Szczepaniak (2013, s. 181) zauważa, że „wszelka indywidualizacja oddziaływania jest możliwa pod warunkiem uprzedniego poznania osobowości podmiotu, którego oddziaływanie dotyczy. Indywidualizacja penitencjarna nie jest sprzężona z badaniami osobowości wszystkich skazanych poddanych oddziaływaniom”.

W art. 67 § 3 k.k.w. wskazano następujące środki oddziaływania na skazanych: pracę (szczególnie związaną ze zdobywaniem odpowiednich kwalifikacji zawodowych), nauczanie, podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe oraz środki terapeutyczne.

Krytyka resocjalizacji nastawionej na korekcyjne oddziaływania oraz na karanie trwa od lat siedemdziesiątych XX wieku (Biel, 2014). Jednym z niezwykle ważnych głosów w tej dyskusji był raport Roberta Martinsona „What Works? Questions and answers about prion reform”, w którym zostały przedstawione wyniki badań dotyczące skuteczności ponad dwustu programów resocjalizacyjnych. Swoje badania autor podsumował krótkim stwierdzeniem, że poza kilkoma wyjątkami, podejmowane oddziaływania nie miały wpływu na poziom recydywy (Martinson, 1974). Na tym gruncie powstał nurt określany jako *what works*, którego przedstawiciele uważają, że do zredukowania zjawiska recydywy mogą przyczynić się odpowiednio dobrane oddziaływania resocjalizacyjne, oparte na szacowaniu ryzyka oraz prowadzone zgodnie z określonymi rygorami. Obecnie dominują dwa modele resocjalizacji skazanych. Pierwszym z nich jest model ryzyka (RNR), który został opracowany przez kanadyjskich badaczy. Pozwala on na szacowanie ryzyka recydywy,

a także możliwości ograniczania jej oraz resocjalizacji sprawców przestępstw. Zakłada on, że działania korekcyjne są ograniczone do zidentyfikowanych dysfunkcji. Drugi model wpisuje się w nurt *desistance*, czyli powstrzymywanie się od przestępstwa. Opiera się on na pozytywnych stronach danej osoby i nazywany jest modelem dobrego życia (GLM) (Biel K., 2014; Dobrochna Wójcik, 2013; Ward T. i in., 2007; Wysocka, 2018).

Ewa Wysocka (Wysocka, 2018) przedstawia model diagnozy pełnej, na której powinien być oparty komplementarny model działania resocjalizującego. W modelu tym powinna rządzić zasada priorytetowości podejścia pozytywnego, co powoduje, że diagnoza pozytywna odgrywa istotniejszą rolę w projektowaniu działań interwencyjnych, a diagnoza negatywna pełni funkcję pomocniczą.

I.2. Istota kary kryminalnej

Kara określana jest najczęściej jako reakcja społeczna na zachowanie człowieka, który nie przestrzega obowiązujących nakazów lub zakazów. Tak rozumiana kara może mieć różnorodny charakter (Cieślak, 1995), m. in. kryminalny. W tym ujęciu kara kryminalna wymierzana jest za popełnione przestępstwa, tj. czyny naruszające określone i obowiązujące w danym miejscu oraz czasie normy prawne, których część pokrywa się z normami moralnymi i obyczajowymi (Ciosek, 2007a). Jest ona wymierzana przez sąd w imieniu państwa (Gardocki, 2017).

Kara kryminalna jako sformalizowana reakcja na przestępstwo składa się z trzech elementów. Pierwszym jest sformułowanie norm, za naruszenie których grozi sankcja. Zbiorem powszechnie obowiązujących norm społecznych jest prawo, które określa, czy dane zachowanie jest przestępstwem oraz jaka sankcja grozi za jego popełnienie. Drugi aspekt stanowi prawo karne procesowe obejmujące działania mające na celu ustalenie, czy dane przestępstwo zostało popełnione, a jeśli tak, to przez kogo oraz jaką sankcję w związku z tym należy wymierzyć jego sprawcy. Ostatni trzeci wymiar polega na sformalizowanym wykonaniu danej sankcji, która została określona przez sąd. Tym zajmuje się prawo karne wykonawcze (Błachut i in., 2007).

Sens karania sprawców przestępstw wyjaśniany jest przez teorie karania. Pierwszą grupę stanowią teorie bezwzględne, zwane także absolutnymi, zgodnie z którymi kara ma być odpłatą za popełnione przestępstwo i jej wymierzenie ma zadośćuczynić sprawiedliwości. W opozycji do tych teorii powstały teorie względne, określane także jako utylitarne, które kładą nacisk na celowy charakter kary. Oznacza to, że kara powinna

osiągać pewne efekty w przyszłości przede wszystkim w postaci zapobieżenia popełnieniu przestępstwa nie tylko przez osobę ukaraną, ale także przez innych ludzi. Teorie te są zwrócone ku przyszłości – karanie jest po to, aby nie popełniono przestępstwa. Z kolei teorie absolutne odnoszą się do przeszłości, tj. kara jest stosowana, ponieważ popełniono przestępstwo (Gardocki, 2017).

Istota kary wiąże się z dolegliwością dla sprawcy, której stopień jest różny i zależy od rodzaju środków karnych. Wyróżnia się trzy rodzaje dolegliwości kary kryminalnej: fizyczną (np. kara śmierci), społeczną (np. w sytuacji, gdy kara orzeka utratę prawa do wykonywania zawodu) oraz psychiczną, która występuje zawsze, gdy kara dotyka sfery psychicznej sprawcy. Te trzy dolegliwości powodują albo poważne ograniczenie, albo całkowity brak możliwości zaspokajania określonych potrzeb człowieka (Ciosek, 2007a).

Z dolegliwościami wiąże się problem zróżnicowania kar. W Polsce Kodeks karny przewiduje za popełnienie przestępstwa następujące kary: grzywnę, ograniczenie wolności, pozbawienia wolności, 25 lat pozbawienia wolności oraz dożywotnie pozbawienie wolności (Dz. U. 2020 poz. 1444, 1517, art. 32). Oprócz kar Kodeks karny przewiduje także środki karne, do których należą: pozbawienie praw publicznych; zakaz zajmowania określonego stanowiska, wykonywania określonego zawodu lub prowadzenia określonej działalności gospodarczej; zakaz prowadzenia działalności związanej z wychowaniem, leczeniem, edukacją małoletnich lub z opieką nad nimi; zakaz przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, kontaktowania się z określonymi osobami, zbliżania się do określonych osób lub opuszczania określonego miejsca pobytu bez zgody sądu; zakaz wstępu na imprezę masową; zakaz wstępu do ośrodków gier i uczestnictwa w grach hazardowych; nakaz okresowego opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym; zakaz prowadzenia pojazdów; świadczenie pieniężne oraz podanie wyroku do publicznej wiadomości (Dz. U. 2020 poz. 1444, 1517, art. 39).

Celem kary jest osiągnięcie pewnych zamierzonych skutków (Warylewski, 2006). Najczęściej wskazuje się na cztery cele kary. Cel sprawiedliwościowy polega na zaspokojeniu społecznego poczucia sprawiedliwości. Kolejne dwa dotyczą prewencji: ogólnej (która korzystnie oddziałuje na społeczeństwo, ponieważ powstrzymuje jej członków od popełnienia przestępstwa) oraz szczegółowej, która ma zapobiegać popełnianiu przestępstwa przez skazanego. Czwartym celem jest kompensacja polegająca na naprawieniu lub zmniejszeniu zła społecznego, które zostało wyrządzone przez czyn zabroniony (Cieślak, 1995). Cele kary wiążą się z jej funkcjami (Warylewski, 2006).

Jarosław Warylewski (2006) wymienia dziesięć funkcji kary. Pierwszą z nich jest funkcja subsydiarna, czyli pomocnicza w stosunku do innych rodzajów kary, które są surowsze. Realizowana jest na etapie zagrożenia karnego oraz wyrokowania. Funkcja ekspiacyjna pozwala sprawcy przestępstwa na obniżenie poczucia winy poprzez przyjęcie odpowiedzialności za popełniony czyn i podjęcie działań naprawczych. Jest możliwa do zrealizowania dopiero na etapie wykonywania kary. Przejawem funkcji ekspresyjnej jest informowanie społeczeństwa o tym, że państwo wykazuje stanowczą gotowość do ochrony prawnych dóbr, nawet wykorzystując w tym celu pozbawienie wolności w formie przymusu. Jest ona realizowana na każdym etapie wykonywania kary pozbawienia wolności. Funkcja izolacyjna, zwana także eliminacyjną, polega na wykluczaniu ze społeczeństwa osób dokonujących czynów zabronionych poprzez czasowe lub trwałe pozbawienie wolności. Realizowana jest na etapie wykonywania kary. Następną funkcją – gwarancyjną, jak sama nazwa wskazuje, daje gwarancję braku dowolności zarówno w zakresie jej wymierzania, jak i wykonywania. Funkcja afirmująca pomaga w zwiększaniu świadomości prawnej społeczeństwa, promuje zachowania zgodne z normami prawnymi, wpływa na wzrost ich akceptacji. Kompensacyjna funkcja kary, zwłaszcza gdy jest realizowana w połączeniu z odpłatną pracą, pozwala na uzyskanie środków finansowych niezbędnych do naprawienia wyrządzonej szkody materialnej lub zadośćuczynienia za wyrządzoną krzywdę. Funkcja sprawiedliwościowa, zwana także odwetową, zaspokaja społeczne poczucie sprawiedliwości. Przedostania funkcja – zapobiegawcza, określana także jako prewencyjna, realizowana jest nie tylko wobec konkretnego sprawcy (prewencja szczególna – indywidualna), ale także w stosunku do całego społeczeństwa (prewencja ogólna). Ostatnią funkcją jest funkcja resocjalizacyjna, zwana także poprawczą. Omawiając ją, należy koniecznie rozróżnić poprawę moralną od poprawy jurydycznej, tj. prawnej. Funkcja resocjalizacyjna jest realizowana dopiero na etapie wykonywania kary pozbawienia wolności w stosunku do konkretnego sprawcy.

Najbardziej dolegliwą karę stanowi kara pozbawienia wolności, szczególnie kara dożywotniego pozbawienia wolności. Najczęściej wskazuje się na cztery funkcje tego rodzaju kary, mianowicie na funkcję eliminacyjną, odstrasżającą, poprawczą oraz odwetową. Funkcja eliminacyjna polega na uniemożliwieniu sprawcy popełnienia nowych przestępstw poprzez odizolowanie go od społeczeństwa. Jednakże samo uwięzienie nie powoduje, że dana osoba nie popełni nowych przestępstw, ponieważ osadzeni w zakładach karnych popełniają nowe czyny karalne, np. pobicia. Funkcję eliminacyjną pełniła kiedyś kara śmierci, a aktualnie długoterminowa izolacja więzienna (Ciosek, 2007a). Funkcja

odstraszająca dotyczy każdego członka społeczności, nie tylko sprawcy przestępstwa. Opiera się ona na założeniu, że ludzie, dokonując wyboru między zachowaniem społecznie akceptowanym a aspołecznym, uwzględniają zyski i koszty wynikające z tych działań. Człowiek przewiduje konsekwencje związane z ewentualną karą i pozbawieniem wolności oraz wybiera określone działanie. Funkcja odwetowa uwięzienia jest wynikiem teorii odpłaty za przestępstwo (Ciosek, 2007a). Najczęściej jednak przywoływana jest funkcja poprawcza określana także jako wychowawcza, reedukacyjna lub resocjalizacyjna (Szczepaniak, 2003). Realizacja tej funkcji odbywa się przede wszystkim poprzez system kar i nagród, kształcenie ogólne i zawodowe, pracę oraz działalność kulturalno-oświatową.

Realizowanie omówionych funkcji kary pozbawienia wolności jest uzależnione od czasu jej trwania. Wbrew powszechnie panującemu przekonaniu, dłuższa i surowsza kara wcale nie musi być bardziej skuteczna (Bałandynowicz, 2015; Ciosek, 2007a). Mieczysław Ciosek (2007a) na podstawie wyników badań empirycznych wielu autorów stwierdza, że im krótsza kara pozbawienia wolności, tym jest bardziej skuteczna. Jednakże to nieuchronność poniesienia kary, a nie jej dolegliwość, jest jednym z czynników powstrzymywania się od popełnienia przestępstwa. Surowość kary nie przyczynia się do zmniejszenia zjawiska recydywy (Niewiadomska, 2007). Skrócenie długości kary pozbawienia wolności mogłoby przyczynić się do minimalizowania zarówno negatywnych konsekwencji wynikających z izolacji dla osadzonego oraz członków jego rodziny, jak również redukcji powrotności do przestępstwa (Taylor, 2017).

I.3. Efektywność oddziaływań resocjalizacyjnych w warunkach izolacyjnych

Zakłady karne pełnią dwie podstawowe funkcje, mianowicie wykonują karę pozbawienia wolności oraz podejmują oddziaływania resocjalizacyjne wobec osadzonych (Ambrozik, 2009). M. Ciosek (2007b, s. 329-330) uważa, że „kara pozbawienia wolności jest przede wszystkim zorganizowaną w określony sposób izolacją człowieka od jego dotychczasowego środowiska. Izolacja jest bowiem immanentną cechą kary pozbawienia wolności. Administracja zakładu karnego i reżim tej instytucji są nastawione więc przede wszystkim na realizację tego celu. Represyjna siła izolacji i jej negatywne skutki psychospołeczne pozostają w wyraźnej sprzeczności z samym procesem wychowania i jego celami.” Funkcja izolacji społecznej przeważnie przybiera postać kary traktowanej jako represja, odwet i ekspiacja za popełnione czyny (Ambrozik, 2009).

Podobne stanowisko przedstawia wielu autorów, którzy uważają, że praktyka penitencjarna wskazuje na dominację funkcji izolacyjnej zakładu karnego nad funkcją resocjalizacyjną (Ambrozik, 2009). Jednocześnie trwa dyskusja na temat efektywności oddziaływań podejmowanych w warunkach zamkniętych. Liczne badania pokazują albo niską efektywność kary pozbawienia wolności, albo jej brak (Austin i in., 2001; Szczepaniak, 2003; Nilsson, 2003; Niewiadomska, 2007; Sirén, Savolainen, 2013; Durose i in., 2014). W kryminologii kryterium skuteczności procesu resocjalizacji stanowi wskaźnik powrotu do przestępczości (Opora, 2015). A. Bałandynowicz (2015) przedstawia wyniki badań autorów nad powrotnością do przestępstwa osób wcześniej karanych, które wskazują na niską skuteczność kary pozbawienia wolności z uwzględnieniem kryterium, jaki stanowi powrót do przestępstwa. Przyczyny takiego stanu rzeczy są różnorodne. Warunki, w których wykonywana jest kara pozbawienia wolności, są nieadekwatne do wymogów prawidłowego funkcjonowania psychicznego i fizycznego jednostek (Hołyst, 2000). Wielu badaczy wskazuje również na negatywne konsekwencje odbywania kary pozbawienia wolności w zakładach karnych. Wymienia się m. in. jej negatywny wpływ na osobowość skazanych, prizonizację skazanego, zakłócenia w sferze emocjonalnej, świadomości oraz podejmowania decyzji, co w konsekwencji prowadzi do różnorodnych zaburzeń w zachowaniu osoby skazanej na szczególnie długotrwałą izolację (Hołyst, 2000). Bogusław Waligóra (1984) uważa, że u osadzonych deprivacji ulegają m.in. potrzeba kontaktu emocjonalnego, potrzeba seksualna, partnerstwa, godności osobistej, niezależności i intymności. Właśnie m.in. w deprivacji licznych potrzeb osadzonych upatruje on przyczyn nieefektywności resocjalizacji. W wielu badaniach zwraca się także uwagę na doświadczanie stresu w izolacji penitencjarnej, które może być czynnikiem związanym z powrotnością do przestępstwa (Crewe, 2011; Listwan i in., 2013). Niezwykle ważna jest także sytuacja osoby opuszczającej zakład karny (Kieszkowska, 2012).

Dlatego też A. Bałandynowicz (2015) stoi na stanowisku, że kara pozbawienia wolności powinna być stosowana w sytuacji spełnienia określonych warunków. Pierwszym z nich jest niewspółmierność zastosowania łagodniejszej kary do wagi popełnionego czynu. Drugi stanowi sytuacja, gdy izolacja od społeczeństwa zapobiegałaby kolejnym naruszeniom prawa. Natomiast trzecim warunkiem stosowania kary pozbawienia wolności jest niespełnienie swoich celów przez wcześniej stosowane lżejsze kary. Oznacza to, że tam, gdzie jest to tylko możliwe, należy stosować inne kary, np. środki probacyjne.

Podsumowując, należy stwierdzić, że w sytuacji, gdy zostanie jedynie uwzględnione najprostsze i formalne kryterium w postaci poprawy jurydycznej, wówczas okazuje się, że efektywność kary pozbawienia wolności jest znikoma (Szczepaniak, 2003).

Propozycję wielowymiarowej diagnozy resocjalizacji, która obejmuje nie tylko efektywność, ale i przebieg tego procesu, przedstawia E. Wysocka (Wysocka, 2013). W celu badania efektów działań resocjalizacyjnych należy przyjąć określone wskaźniki. Do najważniejszych należą: 1) wskaźnik recydywy, 2) wskaźniki zmian, które dokonują się w danej osobie i jej środowisku, 3) wskaźniki zaburzeń, które dotyczą negatywnych konsekwencji funkcjonowania w instytucjach resocjalizacyjnych. Diagnoza ewaluacyjna powinna obejmować diagnozę procesu resocjalizacyjnego, tj. prowadzonych oddziaływań resocjalizacyjnych, ich wyniku oraz wpływu zmiennych ważnych wychowawczo oraz diagnozę warunków przebiegu, czyli dodatkowych czynników, które wynikają z cech instytucji. Jednym z istotnych obszarów diagnozy jest skuteczność programów, metod i środków oddziaływań resocjalizacyjnych (Wysocka, 2013).

Ponadto brakuje w Polsce badań, które efektywność kary pozbawienia wolności przedstawiłyby wielowymiarowo (Friedrich, 2020).

Interesujące podejście do celu resocjalizacji przedstawia H. Machel (2003a), który określił go w skali pomiędzy minimum a maksimum oczekiwanego skutku. Celem minimalnym jest takie funkcjonowanie jednostki, aby po opuszczeniu zakładu karnego nie naruszała norm prawnych. Natomiast na przeciwległym biegunie usytuowany jest cel maksymalny, którego osiągnięcia oznacza, że były skazany nie tylko nie dokonuje kolejnych przestępstw, ale także przestrzega norm moralnych, które ważne są dla prawidłowego życia w społeczeństwie. Według H. Machela (2003a) taki efekt resocjalizacji powinien zminimalizować lub nawet zniwelować poziom społecznego niedostosowania.

Efektywność resocjalizacji warunkowana jest także prawidłowo przeprowadzoną diagnozą, która stanowi podstawę projektowania działań resocjalizacyjnych. Oba procesy powinny być prowadzone w jednym paradygmacie teoretyczno-metodologicznym (Wysocka, 2016). E. Wysocka (Wysocka, 2016) stwierdza, że „w praktyce założenia te nie są realizowane, zarówno w zakresie przygotowania rzetelnej, trafnej, wielowymiarowej i refleksyjnej diagnozy, jak i w dziedzinie jej integracji z działaniem postdiagnostycznym: projektowaniem indywidualnych programów resocjalizacyjnych, realizowanych w instytucjach wychowania resocjalizującego. Nie przestrzega się postulatu jednorodności teoretyczno-metodologicznego procesu poznania i działania (co wiąże się

z instytucjonalnym rozdzieleniem diagnozy i działań postdiagnostycznych oraz z brakiem kontynuacji kompleksowo, w sposób ciągły dokonywanej diagnozy w instytucjach resocjalizacyjnych z wykorzystaniem rozpoznania wstępnego).

Cel wykonywania kary pozbawienia wolności zawarty w Kodeksie karnym wykonawczym realizowany jest poprzez oddziaływania wobec osadzonych w ramach określonych regulacjami prawnymi systemów wykonywania kary oraz w różnych rodzajach i typach zakładów karnych (Dz. U. 2020 poz. 523, 568, art. 67 § 2), które warunkują zakres tych oddziaływań (Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych, Dz. U. 2013 r. poz. 1067). Do oddziaływań resocjalizacyjnych niewątpliwie należy praca, kształcenie ogólne i zawodowe, działalność kulturalno-oświatowa, zajęcia sportowe, środki terapeutyczne, kontakty ze światem zewnętrznym, w tym rodziną (Dz. U. 2020 poz. 523, 568, art. 67§ 3), a także różnorodne programy resocjalizacyjne.

W 2004 w tych instytucjach w Polsce zrealizowano ponad 600 programów, wśród których można wyróżnić programy: edukacji kulturalnej, oświatowej i obywatelskiej; profilaktyki agresji i przemocy; profilaktyki przeciwalkoholowej; profilaktyki narkomanii; profilaktyki uzależnień (alkoholizm i narkomania traktowane łącznie); profilaktyki HIV/AIDS; promocji zdrowia; aktywizacji zawodowej; programy z zakresu kultury fizycznej i sportu oraz inne programy (Dybalska, 2007).

W literaturze przedmiotu toczy się dyskusja dotycząca skuteczności programów realizowanych w warunkach izolacji. Skuteczność ta zależy jest od wielu czynników m.in. od prowadzonej ewaluacji. Przy pomocy narzędzi ewaluacyjnych można badać skuteczność realizowanych programów. Niejednokrotnie programy resocjalizacyjne realizowane w zakładach karnych w Polsce nie spełniają podstawowych założeń metodologicznych oraz brakuje im właściwego uzasadnienia naukowego (Majcherczyk, 2006).

I.4. Specyfika funkcjonowania sprawców przestępstw z użyciem przemocy

I.4.1. Charakterystyka wybranych przestępstw z użyciem przemocy

Agresja oraz przemoc są znane ludzkości od zarania dziejów. Na gruncie nauk społecznych dokonuje się rozróżnienia między tymi dwoma terminami. W psychologii agresja najczęściej bywa rozumiana jako „zamierzone działanie w celu sprawienia drugiemu człowiekowi przykrości lub bólu” (Aronson i in., 2006, s. 325). Inaczej rozumiana jest przemoc. Przykład stanowi definicja przemocy przyjęta w 1996 roku przez Światową Organizację Zdrowia, która obowiązuje do dnia dzisiejszego. Przemoc rozumiana jest jako „celowe użycie siły fizycznej lub władzy, sformułowane jako groźba lub rzeczywiście użyte, skierowane przeciwko samemu sobie, innej osobie, grupie lub społeczności, które albo prowadzi do, albo z którym wiąże się wysokie prawdopodobieństwo spowodowania obrażeń cielesnych, śmierci, szkód psychologicznych, wad rozwoju lub braku elementów niezbędnych do normalnego życia i zdrowia” (Krug i in., 2002, s. 5). Jacek Pyżalski (2012) wskazuje na trzy kryteria, które świadczą o tym, że agresja staje się przemocą. Należą do nich: intencjonalność, powtarzalność oraz nierównowaga sił pomiędzy sprawcą a ofiarą.

Na gruncie kryminologii przemoc rozumiana jest jako „rzeczywiste użycie siły fizycznej wobec człowieka lub groźba jej użycia, jeśli zamiar sprawcy obejmuje spowodowanie szkód fizycznych w postaci śmierci lub uszkodzenia ciała, bez względu na to, czy działanie sprawcy stanowiło cel sam w sobie, czy też miało charakter instrumentalny” (Błachut i in., 2007, s. 262). Takie rozumienie przemocy należy odróżnić od ujmowania przemocy w prawie karnym materialnym, w którym za przemoc uznaje się taką „formę działania sprawcy mającą zawsze przede wszystkim instrumentalny charakter, jest działaniem zmierzającym do wywołania określonego skutku, a mianowicie powstania po stronie ofiary sytuacji określonej mianem przymusu” (Błachut i in., 2007, s. 262).

Jak wynika z przytoczonych definicji zakres rozumienia terminu „przemocy” różni się w ujęciu kryminologicznym, psychologicznym czy prawnym.

Przemoc nie zawsze jest przestępstwem. Staje się nim dopiero wówczas, gdy jako określone zachowanie jest sprzeczne z normami o charakterze prawnym (Stożek, 2009). Za przestępstwo uznaje się bezprawny i zawiniony czyn człowieka. Musi wypełniać także znamiona czynu zabronionego, a jego szkodliwość musi być większa niż znikoma.

Oznacza to, że nie wszystkie czyny są przestępstwami, stają się nimi dopiero, gdy cechują się powyższymi właściwościami (Stożek, 2009).

Termin „przestępstwa z użyciem przemocy” stanowi kategorię kryminologiczną, a nie prawną. Kryminologiczne ujęcie przemocy jest węższe od prawno-karnego. W związku z tym lista przestępstw z użyciem przemocy jest względna (Błachut i in., 2007). W kryminologii wyróżnia się cztery grupy zdefiniowanych w Kodeksie karnym przestępstw z użyciem przemocy. Pierwszą stanowią przestępstwa zawierające w zespole swych znamion ustawowych znamię „przemoc”, np. rozbój czy wymuszenie rozbójnicze. W drugiej grupie znajdują się przestępstwa, które zawierają znamię „czynna napaść” w katalogu ustawowych znamion, np. czynna napaść na funkcjonariusza publicznego. Trzecią grupę tworzą przestępstwa, które mają wśród swoich znamion ustawowych znamię „znęca się fizycznie”. W tej grupie wyróżnia się: art. 207, 246, 247 i 352 k.k. Ostatnią grupę stanowią głównie przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu. Nie zawierają one wskazanych powyżej określeń, ale te przestępstwa mogą być popełnione przy użyciu przemocy w rozumieniu kryminologicznym. Należą do niej przestępstwa określone w art. 148, 149, 150, 156, 157, 158 i 159 k.k. (Błachut i in., 2007).

Poniżej przedstawione zostały charakterystyki sprawców wybranych przestępstw z użyciem przemocy, mianowicie osób, które popełniły przestępstwa określone w art. 207 k.k., tj. znęcały się nad członkiem rodziny lub inną bliską osobą oraz w art. 148 k.k., czyli osób, które dopuściły się zabójstwa drugiego człowieka. Konieczność zawężenia opisu do tych dwóch grup przestępców wynika z dwóch przyczyn. Pierwszą z nich jest niejednorodność tej grupy sprawców. Druga przyczyna związana jest z grupą osób uczestniczących w badaniach własnych przedstawionych w rozdziale czwartym niniejszej rozprawy.

I.4.2. Charakterystyka sprawców przemocy w rodzinie

Przemoc w rodzinie jest zjawiskiem wieloaspektowym, złożonym i mającym wiele przyczyn, m. in. dlatego w literaturze przedmiotu funkcjonuje wiele definicji tegoż terminu.

Agnieszka Widera-Wysoczyńska (2010) wskazuje na osiem kryteriów przemocy, które pozwalają na odróżnienie jej od innych działań. Należą do nich:

1. intencjonalność sprawcy;

2. celowość działania sprawcy;
3. zachowania krzywdzące drugą stronę, ich typy, rodzaje i formy;
4. relacja władzy lub autorytetu, której celem jest budowanie patologicznej mocy, czyli następuje wykluczenie partnerstwa lub opieki;
5. konsekwencje w różnych obszarach życia u osoby doświadczającej przemocy;
6. łamanie norm prawnych oraz społecznych dotyczących kontaktów interpersonalnych;
7. używanie i odwoływanie się do destrukcyjnych i patologicznych mitów danego środowiska,
8. eskalacja przemocy i procesów z nią związanych.

Barbara Hart i Andrew Klein (2013) podkreślają, że celem przemocy jest kontrola nad drugą osobą. Wyniki badań również wskazują, że w przypadku przemocy ważne są takie czynniki jak: utrzymująca się przewaga nad drugą stroną oraz możliwość wywierania wpływu i sprawowania kontroli (Rode i in., 2015).

Wanda Badura-Madej i Agnieszka Dobrzyńska-Mesterhazy (2000) wskazują na trzy kryteria świadczące o zaistnieniu przemocy: rodzaj zachowania sprawcy, jego intencje oraz konsekwencje przemocy u osoby jej doświadczającej. Przykładem definicji uwzględniającej te kryteria jest przedstawiona przez Irenę Pospiszył (2007, s. 57), która określa przemoc jako „wszelkie nieprzypadkowe akty godzące w wolność osobistą jednostki lub przyczyniające się do fizycznej, a także psychicznej szkody osoby, wykraczające poza społeczne zasady wzajemnych relacji”. W przytoczonej definicji autorka zwraca uwagę na intencjonalność działania sprawcy oraz skutki przemocy w postaci naruszenia praw innej osoby oraz wyrządzenie jej krzywdy.

Jerzy Mellibruda (2002, s. 755) określa przemoc jako „działania lub rażące zaniedbania dokonywane przez jednego z członków rodziny przeciwko pozostałym, wykorzystujące istniejącą lub stworzoną przez okoliczności przewagę sił lub władzy i powodujące u ich ofiar szkody lub cierpienie godzące w ich prawa lub dobra osobiste, a w szczególności ich życie i zdrowie (fizyczne lub psychiczne)”.

Najczęściej wyróżnia się następujące rodzaje przemocy w rodzinie: fizyczną, psychiczną, ekonomiczną, seksualną oraz zaniedbanie (Badura-Madej, Dobrzyńska-Mesterhazy, 2000; Krug i in., 2002; Mazur, 2002; Egger, 2008; Stożek, 2009; Jaszczak-Kuźmińska, Michalska, 2010; Łukasik i in., 2014; Kruse i in., 2015). Coraz częściej wskazuje się również na przemoc symboliczną. W rzeczywistości przemoc rzadko

występuje w jednorodnej formie, zazwyczaj współwystępują one ze sobą np. przemoc fizyczna i psychiczna (Pospiszyl, 2007).

W myśl art. 2 ust. 2 Ustawy z dnia 29 lipca 2005 roku o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie przemoc w rodzinie jest to „jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste członków rodziny, w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą” (Dz. U. 2020 poz. 218, 956). Na ustawową definicję przemocy w rodzinie składa się kilka ważnych elementów. Pierwszym z nich jest zachowanie sprawcy, które aby nazwać przemocą nie musi się powtarzać, może być jednorazowe. Drugim aspektem jest określenie przemocy jako dokonanie jakiejś czynności, czyli działanie lub jako zaniechanie, tj. niewykonanie danej czynności lub niepodjęcie jakiegoś działania. Trzeci element tworzy umyślny charakter zachowania, a czwarty – naruszenie praw lub dóbr osobistych osób doświadczających przemocy (Spurek, 2019).

Członkiem rodziny w świetle przedstawionej definicji jest „małżonek, wstępny, zstępny, rodzeństwo, powinowaty w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek, a także osoba pozostająca we wspólnym pożyciu” (Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz. U. 2020 poz. 1444, 1517, art. 115 § 11), a także inna osoba wspólnie zamieszkująca lub gospodarująca (Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, Dz. U. 2020 poz. 218, 956, art. 2 pkt 1).

Sylwia Spurek (2019) zwraca uwagę na to, że przedstawiona powyżej definicja przemocy w rodzinie zawarta w Ustawie o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie nie odnosi się do zakresu zachowań penalizowanych przez art. 207 k.k. Przepis ten określa przestępstwo znęcania się, a nie przestępstwo przemocy w rodzinie. Definicja przedstawiona w art. 2 pkt 2 Ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie nie dotyczy czynów zabronionych, ponieważ nie została opracowana na potrzeby Kodeksu karnego, ale właśnie tej ustawy. Ma ona znacznie dla realizacji określonych zadań w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie przez organy administracji publicznej. Ten brak związku między definicją przemocy określoną w przywołanej ustawie a zachowaniami penalizowanymi przez art. 207 k.k. powoduje niezrozumienie oraz terminologiczny zamęt. S. Spurek (2019) podkreśla, że często dochodzi do mylnego utożsamiania dwóch terminów

„przemocy

w rodzinie” oraz „znęcania się”. Przemoc w rodzinie ma zdecydowanie szerszy zakres pojęciowy niż znęcanie się. Zwraca na to uwagę Michał Lewoc (2013), który stwierdza, że w sądowych statystykach za 2011 rok po raz pierwszy uwzględniono te przestępstwa, które mogą zastać zakwalifikowane jako przemoc w rodzinie zgodnie z art.2 pkt 2 Ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. Przykład stanowi zabójstwo (art. 148 k.k.), spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu człowieka (art. 156 k.k.) czy przestępstwo pozbawienia wolności (art. 189 k.k.). Monika Płatek (2013) w następujący sposób określa zakres pojęciowy tych dwóch terminów, mianowicie każde znęcanie się (gdy dotyczy bliskich osób) jest przemocą w rodzinie, ale nie każda przemoc w rodzinie jest przestępstwem znęcania się. Przemoc oraz znęcanie mogą być tożsame, ale nie muszą. Aktualnie w Kodeksie karnym nie ma przestępstwa, które „odpowiadałoby opisowi znamion ujętych w ustawie o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie” (Płatek, 2013, s. 22).

Statystyki sądowe wskazują, że w większości przypadków przemoc w rodzinie kwalifikuje się w oparciu o art. 207 k.k. (Arytmiak, 2002; Stożek, 2009).

Osoby dopuszczające się przemocy w rodzinie najczęściej zostają skazane za popełnienie przestępstwa określonego w art. 207 k.k.:

„§ 1. Kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą najbliższą lub nad inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy albo nad małoletnim lub osobą nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

§ 2. Jeżeli czyn określony w § 1 połączony jest ze stosowaniem szczególnego okrucieństwa, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

§ 3. Jeżeli następstwem czynu określonego w § 1 lub 2 jest targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12” (Dz. U. 2020 poz. 1444, 1517).

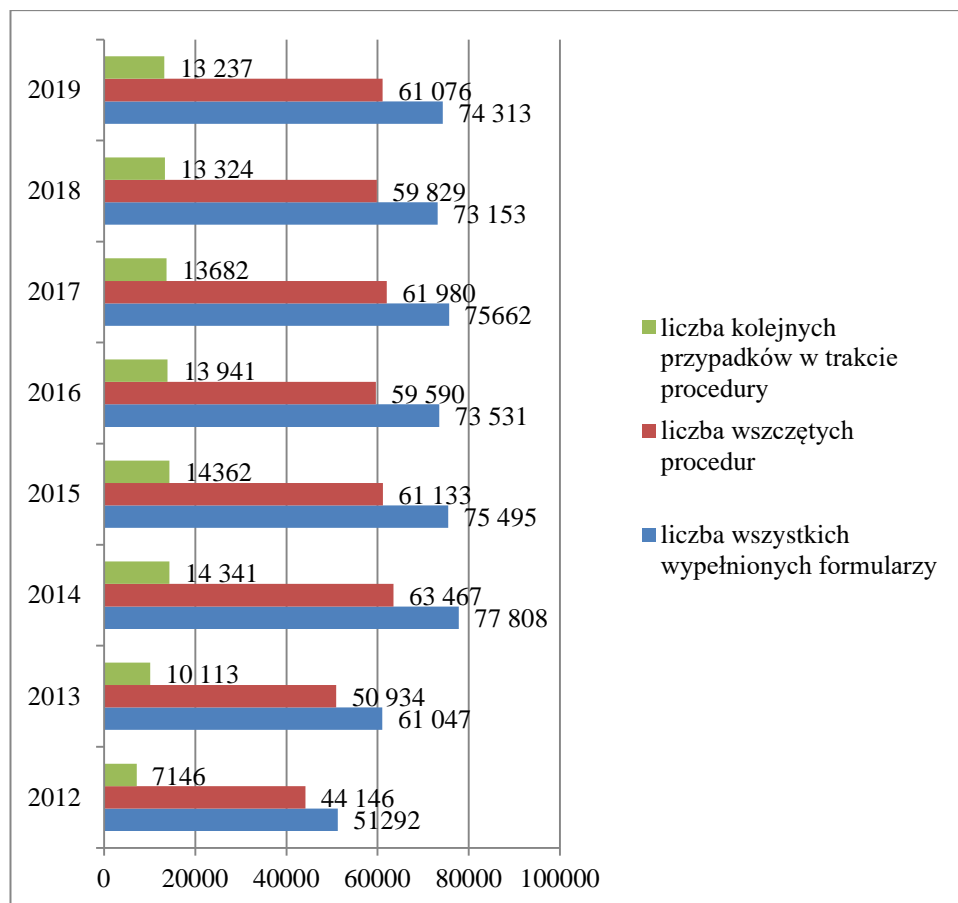
Przestępstwo określone w art. 207 k.k. jako znęcanie się ma podwójny przedmiot ochrony, który stanowi rodzina oraz jej prawidłowe funkcjonowanie oraz, w zależności od formy i natężenia znęcania, jest życie, zdrowie, nietykalność cielesna, wolność i godność człowieka (Gliszczyński, 2018).

Znęcanie się fizyczne może przybierać formę nie tylko działania, ale także zaniechania, np. niedostarczania jedzenia osobie zależnej sprawcy (Stefański, 2009). Arkadiusz Gliszczyński (2018) stwierdza, że znęcanie się, które zostało określone w art. 207 § 1 i 2, jest przestępstwem formalnym z działania i z zaniechania. Aby zaistniało, nie

jest konieczny jakikolwiek skutek tych działań. Natomiast przestępstwo z art. 207 § 3 k.k. jest przestępstwem skutkowym. Jeśli znęcanie się powoduje skutki (inne niż targnięcie się na własne życie określone w art. 207 § 3 k.k.) np. w postaci uszkodzenia ciała, wówczas nastąpić może kwalifikacja kumulatywna z odpowiednim przepisem określającym przestępstwo skutkowe np. z art. 156 k.k.

W Polsce oraz na świecie tzw. ciemna liczba przypadków przemocy w rodzinie, czyli liczba zdarzeń nieujawnionych jest bardzo wysoka i trudna do oszacowania. Pomimo tego podejmowane są próby oszacowania rozmiaru tego zjawiska. Najczęściej informacji na temat skali przemocy w rodzinie dostarczają statystyki policyjne (Gliszczyński, 2018). Jednakże nie odzwierciedlają one prawdziwych rozmiarów problemu. Mówią one jedynie o przypadkach ujawnionej przemocy.

Jednym ze źródeł danych na temat rozmiarów przemocy w rodzinie są statystyki dotyczące procedury „Niebieska Karta”. Jednakże od 2012 roku dane tam zawarte dotyczą tylko sytuacji, w których osobami wszczynającymi procedurę są funkcjonariusze Policji. Oznacza to, że liczba wszczętych procedur jest zdecydowanie wyższa, ale nie została ujęta w tych statystykach. Poniżej na wykresie 1 przedstawiono liczbę wypełnionych formularzy „Niebieska Karta” przez Policję na przestrzeni ostatnich 8 lat.

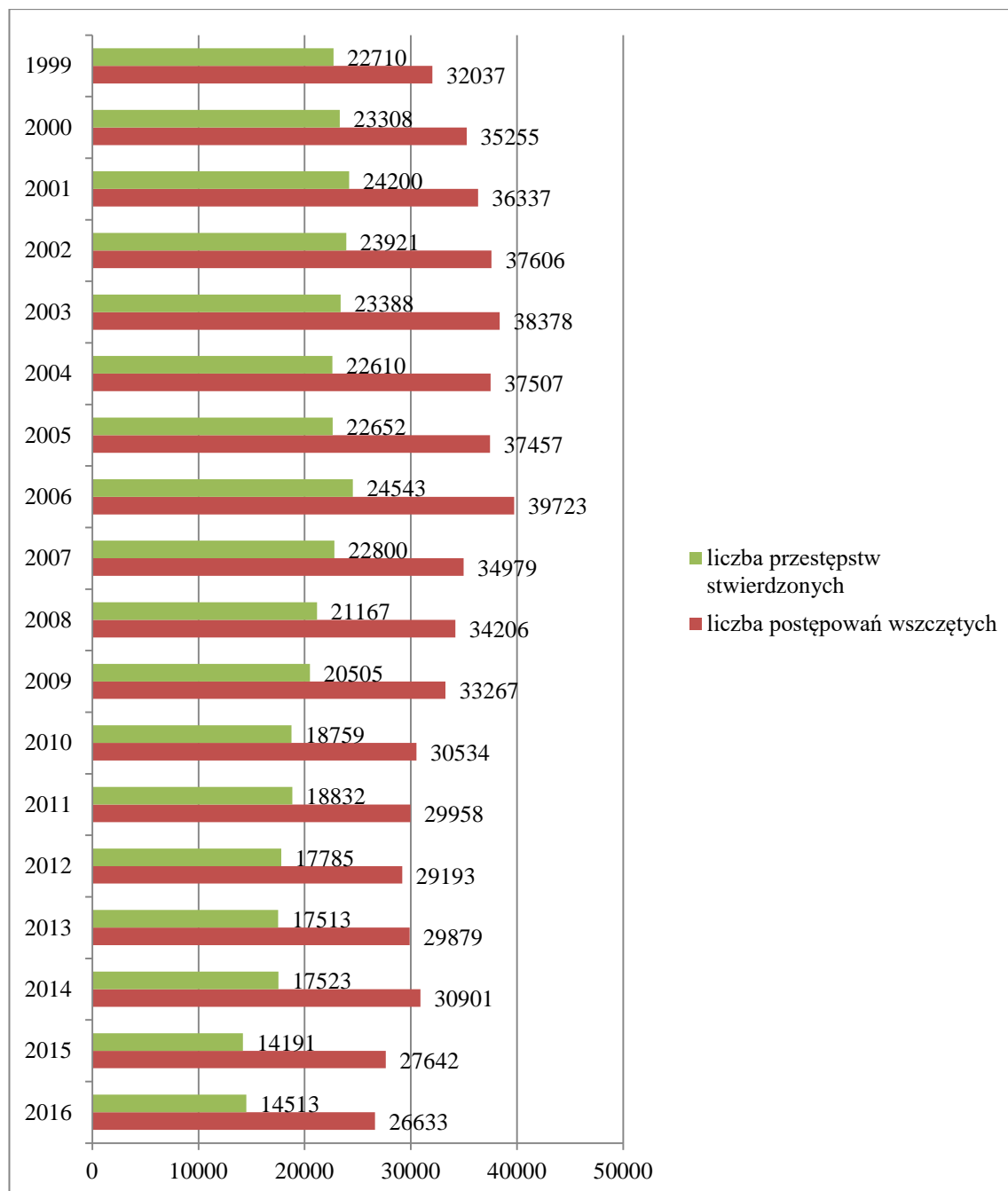

Wykres 1. Liczba wypełnionych formularzy „Niebieska Karta” przez Policję w latach 2012-2019

Źródło: <https://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/50863,Przemoc-w-rodzinie.html>, data dostępu: 26.02.2020.

Z przedstawionych danych wynika, że zdecydowanie największy wzrost liczby wypełnionych formularzy „Niebieska Karta” przez policjantów nastąpił w 2014 roku. Od tego czasu najmniej wypełniono formularzy w 2018 roku. Liczba wszczętych procedur od 2016 roku pozostaje na podobnym poziomie i nie przekracza 14000.

Kolejne dane pochodzą ze statystyk prowadzonych przez Policję w zakresie liczby wszczętych postępowań oraz liczby stwierdzonych przestępstw wyczerpujących znamiona art. 207 k.k.. Informacje te zaprezentowano na wykresie 2. Dane te obejmują lata od 1999 do jedynie 2016, ponieważ tę cezurę czasową podają przedstawione statystyki policyjne.

Wykres 2. Liczba postępowań wszczętych przez Policję oraz liczba przestępstw stwierdzonych w latach 1999-2016 (art. 207 k.k.)

Źródło: statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwko-7/63507,Znecanie-sie-art-207.html, data dostępu: 19.05.2019.

Najwięcej postępowań zostało wszczętych w 2006 roku. W tym samym roku również odnotowano największą liczbę stwierdzonych przestępstw. Należy w tym miejscu przypomnieć, że w 2005 roku weszła w życie Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. Od tego czasu obserwuje się spadek zarówno przestępstw wszczętych, jak

i stwierdzonych. Wyjątek stanowi rok 2014, w którym liczby te były wyższe w stosunku do roku poprzedniego.

Przywołane dane statystyczne przedstawiają jedynie pewien wycinek rzeczywistości, ponieważ nie wszyscy sprawcy przemocy domowej stają się osobami oskarżonymi, np. na podstawie art. 207 k.k. Nie każda wszczęta procedura „Niebieska Karta” kończy się przeprowadzeniem postępowania przygotowawczego lub sądowego, ponieważ nie zawsze możliwe jest uzyskanie wystarczających dowodów przemawiających za popełnieniem przez sprawcę przestępstwa (Gliszczyński, 2018).

Informacji na temat rozmiaru przemocy w rodzinie dostarczają także m.in. badania opinii publicznej przeprowadzone przez Centrum Badania Opinii Społecznej, statystyki Ministerstwa Sprawiedliwości czy raporty przygotowane dla Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, a także instytucje oraz organizacje pozarządowe, które zajmują się świadczeniem pomocy osobom doświadczającym przemocy np. Ogólnopolskie Pogotowie dla Ofiar Przemocy w Rodzinie „Niebieska Linia”, Centrum Praw Kobiet (Stanek, 2014). Duże znaczenie w przedstawianiu oraz porównywaniu wyników badań dotyczących skali przemocy w rodzinie ma przyjęta terminologia i definicja przemocy w rodzinie oraz ocena zachowań świadczących o przemocy, ponieważ czasami granica między przemocą a przyjętymi czy też dozwolonymi społecznie zachowaniami jest bardzo cienka (Lewoc, 2014).

Osoby, wobec których sąd stwierdził, że znęcały się nad członkiem swojej rodziny lub inną bliską osobą, ponoszą różne kary. W tabeli nr 1 przedstawiono dane dotyczące liczby osób skazanych za dokonanie przestępstwa określonego w art. 207 k.k. w latach 2012-2017. Ministerstwo Sprawiedliwości nie przedstawiło jeszcze danych dotyczących omawianego aspektu za lata 2018-2019, w związku z tym brakuje ich w poniższej tabeli.

Tabela 1. Liczba osób skazanych za przestępstwo znęcania się nad członkiem rodziny, inną osobą zależną lub nieporadną (art. 207 k.k.) w latach 2012-2017

Wymiar kary		2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ogółem skazani za przestępstwo określone w art. 207 k.k.		12388	11679	11442	10840	10883	10031
grzywna samoistna	razem	134	133	135	162	338	338
	z zawieszeniem	15	24	21	15	1	1
ograniczenie wolności	razem	521	464	510	640	1792	1792
	z zawieszeniem	49	36	37	47	3	3
pozbawienie wolności	razem	11730	11082	10797	10010	7691	7691
	z zawieszeniem	10208	9633	9366	8606	5285	5285
1 miesiąc	razem	3	2	7	4	2	2
	z zawieszeniem	3	2	7	3	1	1

2 miesiące	razem	8	5	5	6	2	2
	z zawieszeniem	8	4	5	6	1	1
3 miesiące	razem	173	178	156	179	235	235
	z zawieszeniem	147	155	136	154	153	153
4-5 miesięcy	razem	496	496	487	568	595	595
	z zawieszeniem	420	405	405	458	347	347
6 miesięcy	razem	1807	1685	1640	1733	1689	1689
	z zawieszeniem	1615	1501	1464	1527	1271	1271
7-11 miesięcy	razem	3269	3220	3301	3047	2622	2622
	z zawieszeniem	2867	2816	2905	2645	1917	1917
rok	razem	3497	3262	3142	2715	1953	1953
	z zawieszeniem	3154	2917	2783	2410	1482	1482
od roku do 2 lat	razem	1822	1676	1536	1312	417	417
	z zawieszeniem	1495	1424	1276	1079	84	84
2 lata	razem	573	489	459	384	105	105
	z zawieszeniem	494	407	380	318	28	28
od 2 do 3 lat	razem	35	29	22	30	23	23
	z zawieszeniem	2	0	0	0	0	0
3 lata	razem	21	23	18	19	25	25
	z zawieszeniem	2	2	4	5	0	0
od 3 do 5 lat	razem	20	16	20	13	21	21
	z zawieszeniem	1	0	1	1	1	1
od 5 do 8 lat	razem	4	1	3	0	1	1
	z zawieszeniem	0	0	0	0	0	0
od 8 do 10 lat		1	0	1	0	0	1
od 10 do 15 lat		1	0	0	0	0	0
Kara mieszana (pozbawienie wolności + ograniczenie wolności)		-	-	-	28	197	210
Środki karne samoistne		3	0	0	0	1	0

Źródło: Ministerstwo Sprawiedliwości, *Statystyka sądowa. Prawomocne skazania osób dorosłych 2012-2016*, Warszawa 2017, s. 45. <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/publikacje/>, data dostępu: 07.08.2018 oraz Ministerstwo Sprawiedliwości, *Statystyka sądowa. Prawomocne osądzania osób dorosłych 2013-2017*, Departament Strategii i Funduszy Europejskich, Warszawa 2019, s. 45; <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/publikacje/>, data dostępu: 11.05.2020.

W latach uwzględnianych w analizie zaznacza się tendencja spadkowa w zakresie liczby osób skazanych za znęcanie się nad członkiem rodziny lub osobą najbliższą. Najczęściej sąd pozbawiał oskarżonego wolności z jednoczesnym zawieszeniem wykonania tej kary. Najwięcej sprawców przemocy otrzymywało karę pozbawienia wolności w wymiarze jednego roku lub od 7 do 11 miesięcy (zarówno bezwzględnej jej wykonania, jak i z jej zawieszeniem). Ponadto można zauważyć wzrost liczby wyroków skazujących sprawców znęcania się nad osobami najbliższymi na karę bezwzględnej pozbawienia wolności. Osoby, które dopuściły się przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece, na dzień 31 grudnia 2019 r. stanowiły drugą z kolei największą grupę osadzonych w zakładach karnych (najwięcej osób przebywa w jednostkach penitencjarnych za dokonanie przestępstwa przeciwko mieniu) (Ministerstwo Sprawiedliwości, Centralny

Zarząd Służby Więziennej, 2020). Zgodnie z danymi statystycznymi na dzień 31 grudnia 2019 roku wykonywano 4.423 orzeczeń wobec osób skazanych przebywających w zakładach karnych i osób oskarżonych za popełnienie przestępstwa z art. 207 k.k. przebywających w aresztach śledczych. Tak znaczna liczba tychże osób implikuje konieczność prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w jednostkach izolacyjnych wobec tej grupy sprawców przestępstw (Ministerstwo Sprawiedliwości, Centralny Zarząd Służby Więziennej, 2020).

Na podstawie literatury przedmiotu można dokonać charakterystyki sprawców przemocy w rodzinie. Przeważnie dotyczy ona mężczyzn, którzy stosują przemoc wobec swoich żon/partnerek i/lub dzieci. Sprawcami przemocy w rodzinie są w zdecydowanej większości mężczyźni (Tjaden, Thoennes, 2000; Krug i in., 2002; Sartin i in., 2006; Egger, 2008; Łukasik i in., 2014; Dyjakon, 2014; Helios, Jedlecka, 2017). Wyniki wielu badań wskazują, że cechują się oni niską samooceną oraz niskim poczuciem własnej wartości (Wiehe, 1998; Browne, Herbert, 1999; Barnett i in., 2004; Chiffriller, Hennessy, 2006; Johnson, 2008). Z drugiej strony sprawcy przemocy mają poczucie wyższości nad osobą, którą krzywdzą. Przejawia się ono podkreślaniem w każdej możliwej sytuacji, że ofiara jest gorsza od niego i neguje posiadane przez nią umiejętności czy inteligencję (Bancroft, Silverman, 2002). Często też wskazuje się na brak lub słabą kontrolę zachowania oraz impulsywność (Wiehe, 1998; Holtzworth-Munroe i in., 2000; Dutton, 2001; Barnett i in., 2004; Johnson, 2006; Krahe, 2006;). Jednakże sprawcy przemocy w rodzinie nie stanowią jednolitej grupy (Rode, Margański, 2014).

Danuta Rode (2010a) przeprowadziła badania w grupie 325 mężczyzn, którzy zostali skazani za znęcanie się nad członkiem rodziny lub wobec, których wszczęto postępowanie z art. 207 k.k. Wyniki tych badań wskazują, że nie można mówić o jednym typie sprawcy przemocy w rodzinie w zakresie takich indywidualnych zmiennych jak: poziom inteligencji, samoakceptacja, poczucie kontroli, agresywność oraz temperament. D. Rode (2010a) wyróżniła cztery typy, które cechują się określonym profilem osobowości. Pierwszą grupę stanowią sprawcy reaktywnie agresywni, którzy charakteryzują się wysokim poziomem agresji reaktywnej. Mają deficyty w zakresie umiejętności kontroli agresywnych zachowań oraz zdolności aktywnego zadaniowego radzenia sobie w sytuacjach trudnych. W sytuacjach trudnych reagują złością, irytacją lub gniewem, zamiast poszukiwać konstruktywnych rozwiązań. Drugą grupę tworzą sprawcy o niskich kompetencjach zaradczych. Ich iloraz inteligencji znajduje się na pograniczu niepełnosprawności intelektualnej a normy. Cechują się niską odpornością emocjonalną,

małą wytrzymałością i aktywnością, niskim poziomem przystosowania społecznego. Ich zachowanie jest mało elastyczne, co wynika z trudności w dokonywaniu analizy i uogólnień. W regulacji zachowania przeważają mechanizmy emocjonalno-popędowe, co przekłada się m.in. na słabą kontrolę emocji czy dążenie do natychmiastowego zaspokojenia potrzeb. W skład trzeciej grupy wchodzi sprawcy psychopatyczno-odwetowi. Posiadają takie cechy osobowości nieprawidłowej jak: brak poczucia winy, niską reaktywność, wrogość, wysokie zapotrzebowanie na stymulację, płytkość emocjonalną oraz sprawną inteligencję. Nie potrafią odczytywać emocji innych ludzi. Poprzez świadome wywieranie wpływu na inne osoby w postaci narzucania własnej woli, stosowania gróźb oraz nacisku, kontrolują sytuacje zewnętrzne. Mają wysokie zapotrzebowanie na stymulację. Agresja dla tej grupy sprawców jest nie tylko źródłem silnej stymulacji, ale także mechanizmem narzucania kontroli. Pomniejszanie odpowiedzialności za własne zachowanie i przrzucanie winy na ofiarę możliwe jest u nich dzięki słabej zdolności do przeżywania poczucia winy. Sprawcy z dużym potencjałem przystosowawczym stanowią czwartą grupę. Posiadane przez nich cechy wskazują z jednej strony na to, że są oni nastawieni na poszukiwanie stymulacji, ale z drugiej strony posiadają zdolność jej efektywnej regulacji. Sprawcy w tej grupie cechują się: krytycyzmem, pewnością siebie, wytrwałością w dążeniu do celu. Posiadają duże możliwości adaptacyjne. W sytuacjach, gdy doświadczają frustracji, z reguły konstruktywnie sobie z nimi radzą. Ich zachowanie jest elastyczne. Przejawiają skłonność do zachowań impulsywnych i agresywnych, zwłaszcza gdy są prowokowani (Rode, 2010a).

Wyniki badań dotyczące mechanizmu uwarunkowań przemocy fizycznej w rodzinie pokazują, że najsilniej jako bezpośredni efekt przyczynowy działają takie zmienne osobowościowe jak: zewnętrzne poczucie kontroli, agresywność, wrogość oraz ocena trudnej sytuacji jako krzywdy lub straty. Z kolei dla przemocy psychicznej najsilniejszym efektem przyczynowym są: agresywność, niski poziom inteligencji oraz brak umiejętności rozwiązywania problemów połączony z korzystaniem ze wsparcia innych ludzi. Zarówno przemoc fizyczną, jak i psychiczną warunkuje agresywność, która przybiera postać pewnej stałej gotowości do reagowania agresją (Rode, 2010b). Jak wynika z przytoczonych wyników badań psychospołeczne funkcjonowanie sprawców przemocy jest specyficzne.

Adam Edward Jukes (1999) dokonał charakterystyki mechanizmów zaprzeczania i zniekształcania rzeczywistości przez sprawców przemocy, wskazując na: wypieranie się, zaprzeczanie rzeczywistości oraz zniekształcania, które służą do podtrzymywania

pozytywnego obrazu siebie. Zaprzeczenie przemocy oznacza, że osoba stosująca przemoc całkowicie zaprzecza jej istnieniu lub chęci dominacji nad partnerem. Drugi rodzaj – zaprzeczenie odpowiedzialności przejawia się tym, że sprawca przyznaje się do popełnionych czynów, ale jednocześnie twierdzi, że jego zachowanie jest skutkiem działania innych czynników niezależnych od niego, np. spożycia alkoholu, prowokacji ze strony partnera lub utraty kontroli. Zaprzeczenie częstotliwości, intensywności i minimalizowanie uwidacznia się okłamywaniem samego siebie i partnera poprzez obniżanie wartości swojej agresji. Świadczą o nim wypowiedzi sprawcy, który twierdzi, że nie bił partnerki tak mocno lub nie chciał jej uderzyć. Dodatkowo osoba stosująca przemoc przekonuje, że stawiane jej zarzuty są zdecydowanie przejawskrawione przez osobę doświadczającą przemocy. Natomiast zaprzeczenie konsekwencjom polega na tym, że sprawca nie chce dostrzegać efektów swojego działania, np. nie chce widzieć pobitej żony czy dzieci lub ich lęku i strachu przed nim. Omówione zaprzeczenia pełnią u osób stosujących przemoc bardzo ważną funkcję, sprowadzającą się do podtrzymywania pozytywnego wyobrażenia o sobie oraz redukcji poczucia winy i wstydu (Jukes, 1999). Mechanizmy zaprzeczania stosowane przez sprawców przemocy w rodzinie nie pozwalają sprawcom na przyjęcie odpowiedzialności za swoje zachowanie (zob. Lewicka-Zelent, 2015).

Panuje powszechne przekonanie, że przyczyną przemocy jest alkohol. Pozwala to zarówno sprawcom, jak i ofiarom usprawiedliwiać zachowania agresywne i przemocowe (Rode, 2018). W wielu badaniach alkohol stanowił ważny czynnik ryzyka przemocy w rodzinie (Leonard, Senchak, 1993; Chermack, Taylor, 1995; Dutton, 1995; Chermack, Giancola, 1997; Leonard, 2005; Stith i in., 2009; Stuart i in., 2009; Łukasik i in., 2014). Należy jednak podkreślić, że stanowi on jeden z elementów warunkujących wystąpienie przemocy. Analizując związek między nadużywaniem alkoholu i przemocy w rodzinie, można mówić jedynie o ich współwystępowaniu (Badura-Madej, Dobrzyńska-Mesterhazy, 2000), a nie o związku przyczynowo-skutkowym (Rode, 2010a, 2018). Dane statystyczne dotyczące „Niebieskich Kart” zakładanych przez Policję wskazują, że ponad 40% osób podejrzewanych o stosowanie przemocy w rodzinie w czasie interwencji było pod wpływem alkoholu (<https://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/50863,Przemoc-w-rodzinie.html>, data dostępu: 13.05.2020).

W związku z tym, że znaczna część osób stosująca przemoc nadużywa alkoholu lub innych substancji psychoaktywnych, pierwszym krokiem w pracy ze sprawcami przemocy w rodzinie w zakładach karnych powinna być rzetelnie przeprowadzona ich diagnoza pod

kątem uzależnienia od alkoholu i innych substancji psychoaktywnych, a następnie adekwatnie zaplanowana i zrealizowana terapia (por. Witkowska-Paleń, 2018). W Polsce osoby przebywające w zakładach karnych, u których zdiagnozowano uzależnienie od alkoholu lub innych substancji odurzających, mogą odbywać karę w systemie terapeutycznym (Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy Dz. U. 2020 poz. 523, 568, art. 96). Jednakże wciąż liczba miejsc na oddziałach terapeutycznych, w których prowadzona jest terapia uzależnienia od alkoholu, jest zbyt mała w stosunku do liczby osób przebywających w zakładach karnych i potrzebujących tej formy wsparcia (Zajęcka, 2008), co powoduje, że czas oczekiwania na miejsce w oddziale terapeutycznym wynosi około dwóch lat (stan na koniec roku 2016) (Wojciechowski, Sankowski, 2017). Przeważnie długość orzeczonych kar pozbawienia wolności za popełnienie przestępstwa określonego w art. 207 k.k. jest krótsza niż czas oczekiwania na terapię uzależnienia od alkoholu. W związku z tym skazani, których wyrok jest krótszy niż dwa lata kierowani są na tzw. krótką interwencję, czyli program terapii dla osób uzależnionych od alkoholu, który prowadzony jest poza oddziałem terapeutycznym (Majcherczyk, Głowik, 2011; Wojciechowski, Sankowski, 2017). Dopiero po odbytej terapii uzależnienia osoby będące sprawcami przemocy w rodzinie mogą uczestniczyć w programach korekcyjno-edukacyjnych (Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, 2019).

Sprawcy przemocy w rodzinie odbywający karę bezwzględnego pozbawienia wolności nie są grupą homogeniczną. Są wśród nich osoby, które popełniły wyłącznie przestępstwo określone w art. 207 k.k., ale również inne. Kodeks karny wykonawczy nie wyróżnia sprawców przemocy w rodzinie jako odrębnej kategorii osadzonych, niezależnie od tego czy popełnili jeszcze jakieś przestępstwo czy też nie, wobec których należy stosować inne środki oddziaływania niż wobec pozostałych skazanych (Dybalska, 2011; Wojciechowski, Sankowski, 2017; Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, 2019). Jednakże pracownicy jednostek penitencjarnych zobligowani są do realizacji zadań wynikających z Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie. Dlatego m.in. podejmują współpracę z lokalnymi zespołami interdyscyplinarnymi. Obecnie w 139 jednostkach penitencjarnych w Polsce znajdują się osoby, do których obowiązków należy „udzielanie przedstawicielom zespołów interdyscyplinarnych informacji o sprawie przemocy, znajdującym się aktualnie w danej jednostce penitencjarnej. W ten sposób interwencje wobec ofiary i sprawcy mogą być prowadzone w oparciu o pełniejsze dane” (<https://www.sw.gov.pl/strona/mozliwosci-wspolpracy-ze-sluzba-wiezienna>, data dostępu: 7.08.2018). Ponadto realizacja zadań zawartych w tymże programie powoduje, że

funkcjonariusze oraz pracownicy Służby Więziennej prowadzą wiele programów mających na celu przeciwdziałanie przemocy w rodzinie. W 2018 roku w jednostkach penitencjarnych zrealizowano 246 edycji programów korekcyjno-edukacyjnych skierowanych do osadzonych – sprawców przemocy w rodzinie, w tym 189 edycji było prowadzonych przez pracowników i funkcjonariuszy Służby Więziennej, a 58 przez inne podmioty zewnętrzne. W programach tych wzięło udział 4722 osadzonych, a ukończyło je 4527 (Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, 2019).

W polskich jednostkach penitencjarnych najczęściej realizuje się następujące programy korekcyjno-edukacyjne: „Duluth” opracowany przez Ellen Pence i Michael Paymar, „Stop przemocy-druga szansa” opracowany przez zespół specjalistów z „Niebieskiej Linii”, oraz program „PARTNER” opracowany przez kuratorów zawodowych Sądu Rejonowego w Poznaniu – Agnieszkę Rusińską i Piotra Wojnowskiego (Łuka, 2010; Lizińczyk, 2012a, 2012b; Jankowska-Guściora, 2016; Drapała i in., 2017; <https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/Stop-przemocy-druga-szansa-04>, data dostępu: 7.08.2018; <https://www.sw.gov.pl/strona/oferta-programowa-dla-skazanych-sprawcow-przemocy>, data dostępu: 7.08.2018;). Przygotowany także został nowy program dzięki środkom uzyskanym w ramach Norweskiego Mechanizmu Finansowego, który opiera się m. in. na rozwijaniu umiejętności komunikacyjnych bez przemocy (NVC) oraz na założeniach terapii skoncentrowanej na rozwiązywaniu problemów (BSFT). Program prowadzony jest w formie spotkań grupowych przez okres 3 miesięcy (<https://www.sw.gov.pl/strona/oferta-programowa-dla-skazanych-sprawcow-przemocy>, data dostępu: 07.08.2018; Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, 2019). Innowacyjnym programem jest program „RODZINA” autorstwa Tomasza Głowika (2013, 2014). W jednostkach penitencjarnych realizowane są także autorskie programy pracowników Służby Więziennej np. „Program przeciwdziałania przemocy w rodzinie” autorstwa Beaty Kalinowskiej-Prokopowicz (2013) czy „Bo zupa była za słona – program przeznaczony dla sprawców przestępstw przeciwko rodzinie” opracowany przez Magdalenę Chojnicką oraz Danutę Jodłowską (2013). Programy dla sprawców przemocy w rodzinie prowadzą także podmioty zewnętrzne (<https://www.sw.gov.pl/strona/oferta-programowa-dla-skazanych-sprawcow-przemocy>, data dostępu: 07.08.2018; Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, 2019).

Skuteczną formą pomocy sprawcom przemocy w rodzinie jest psychoterapia. Jednakże nie jest ona prowadzona na terenie zakładów karnych (Malec, 2001; Dyjakon, 2014, 2019).

Udział w programie korekcyjno-edukacyjnym jest niezwykle ważny z perspektywy przeciwdziałania przemocy w rodzinie. Rozumie to także ustawodawca, który w regulacjach prawnych zawarł obowiązek udziału w tymże programie przez osobę dopuszczającą się przestępstwa znęcania się nad członkiem rodziny lub inną bliską osobą. Od 2012 roku obowiązują zmodyfikowane przepisy dotyczące sposobów postępowania z osobami skazanymi – sprawcami przemocy w rodzinie, którzy ubiegają się o przedterminowe warunkowe zwolnienie. Funkcjonariusze w sporządzonej opinii o osadzonym proponują, aby sąd penitencjarny uwzględnił w swojej decyzji podjęcie przez niego zobowiązania do uczestniczenia w programie korekcyjno-edukacyjnym dla sprawców przemocy w warunkach wolnościowych (jeśli nie uczestniczył on w nim podczas odbywania kary). Ponadto dołączają do opinii adresy podmiotów świadczących pomoc sprawcom przemocy w rodzinie po opuszczeniu przez nich więzienia (<https://www.sw.gov.pl/strona/postepowanie-ze-skazanymi-sprawcami-przemocy>, data dostępu: 7.08.2018).

I.4.3. Charakterystyka sprawców zabójstw

Życie człowieka jest najwyższą wartością. Wyrazem tego jest chronienie go przez wszystkie współczesne systemy prawno-karne (Nosek-Komorowska, 2016; Kowalczyk, 2017). Zabójstwo uznawane jest za skrajny przejaw przemocy (Kowalczyk, 2017; Majchrzyk, 2003).

Karę za zabicie człowieka określa w Polsce art. 148 k.k., który brzmi następująco:

„§ 1. Kto zabija człowieka, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 8, karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności.

§ 2. Kto zabija człowieka: 1) ze szczególnym okrucieństwem, 2) w związku z wzięciem zakładnika, zgwałceniem albo rozbojem, 3) w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie, 4) z użyciem materiałów wybuchowych, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 12, karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności.

§ 3. Karze określonej w § 2 podlega, kto jednym czynem zabija więcej niż jedną osobę lub był wcześniej prawomocnie skazany za zabójstwo oraz sprawca zabójstwa funkcjonariusza publicznego popełnionego podczas lub w związku z pełnieniem przez

niego obowiązków służbowych związanych z ochroną bezpieczeństwa ludzi lub ochroną bezpieczeństwa lub porządku publicznego.

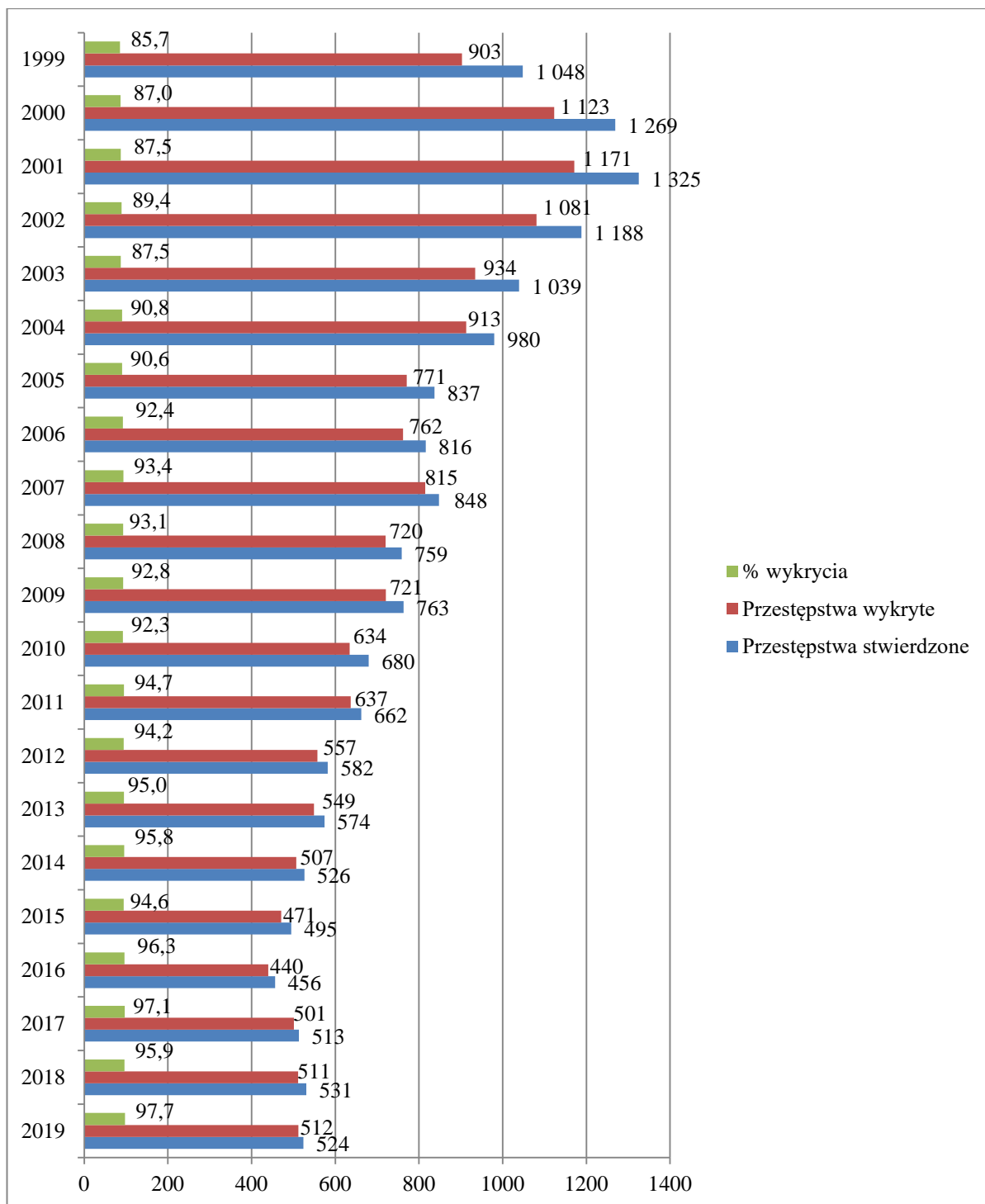
§ 4. Kto zabija człowieka pod wpływem silnego wzburzenia usprawiedliwionego okolicznościami, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10” (Dz. U. 2020 poz. 1444, 1517).

Dobrem chronionym w tym artykule jest życie człowieka (Wiak, 2017).

Dokonanie zabójstwa zagrożone jest karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 8 lat, karą 25 lat pozbawienia wolności oraz karą dożywotniego pozbawienia wolności. Jeśli zabójstwo zostało dokonane pod wpływem silnego wzburzenia usprawiedliwionego okolicznościami, wówczas kara pozbawienia wolności może wynieść od roku do lat 10 (Dz. U. 2020 poz. 1444, 1517, art. 148).

W tym miejscu warto dokonać rozróżnienia między zabójstwem a morderstwem. Odróżnienie zabójstwa i morderstwa występuje nie tylko w języku polskim, ale także w innych np. niemieckim czy angielskim. Głównie ma wymowę społeczną, w zdecydowanie mniejszym stopniu prawną. Podział zbrodni przeciwko życiu na morderstwa i zabójstwa zakłada, że pojęcie „morderstwa” lub „zabójstwa ciężkie” służą określeniu typu kwalifikowanego przestępstwa zgodnie z art. 148 § 2 i 3 k.k. (Daszkiewicz, 2000; Gardocki, 2017; Wiak, 2017).

Skala zabójstw w Polsce, podobnie jak i innych przestępstw nie jest dokładnie znana. Pewien obraz tworzą statystyki policyjne. Na wykresie 3 zamieszczone zostały dane dotyczące liczby zabójstw stwierdzonych oraz wykrytych w latach 1999-2019.

Wykres 3. Liczba zabójstw stwierdzonych oraz wykrytych w latach 1999-2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://www.statystyka.policja.pl/st/przestepstwa-ogolem/przestepstwa-kryminalne/zabojstwo/64003,Zabojstwo.html>, data dostępu: 17.04.2020

Jak wynika z danych przedstawionych na wykresie 3 od 2012 roku odnotowuje się w miarę stałą liczbę stwierdzonych zabójstw, która wynosi ok. 500 przypadków rocznie. Natomiast na przestrzeni lat procent wykrycia zabójstwa ma tendencję wzrostową.

Poniżej przedstawiono liczbę osób skazanych za zabójstwo w latach 2012-2017 z uwzględnieniem wymiaru zasądzonej kary. Podobnie jak w przypadku liczby osób skazanych za znęcanie się nad rodziną, również odnośnie art. 148 k.k. brakuje informacji dotyczących 2018 i 2019 roku, ponieważ Ministerstwo Sprawiedliwości na dzień dzisiejszy nie opublikowało jeszcze tych danych.

Tabela 2. Liczba osób skazanych za zabójstwo (art. 148 k.k.) w latach 2012-2017

Wymiar kary		2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ogółem skazani za przestępstwo 148 k.k.		493	466	383	362	353	313
pozbawienie wolności	razem	355	364	294	292	251	251
	z zawieszeniem	1	4	2	2	2	2
1 miesiąc	razem	0	0	0	0	0	0
	z zawieszeniem	0	0	0	0	0	0
2 miesiące	razem	0	0	0	0	0	0
	z zawieszeniem	0	0	0	0	0	0
3 miesiące	razem	0	0	0	0	0	0
	z zawieszeniem	0	0	0	0	0	0
4-5 miesięcy	razem	0	1	1	0	0	0
	z zawieszeniem	0	1	0	0	0	0
6 miesięcy	razem	1	0	0	0	0	0
	z zawieszeniem	0	0	0	0	0	0
7-11 miesięcy	razem	4	5	1	4	0	0
	z zawieszeniem	0	1	0	0	0	0
rok	razem	1	2	0	1	0	1
	z zawieszeniem	0	1	0	1	0	1
od roku do 2 lat	razem	1	0	1	0	1	0
	z zawieszeniem	0	0	0	0	0	0
2 lata	razem	2	2	2	1	0	0
	z zawieszeniem	1	1	2	1	0	0
od 2 do 3 lat	razem	4	4	4	8	5	3
	z zawieszeniem	0	0	0	0	0	1
3 lata	razem	15	12	9	12	5	11
	z zawieszeniem	0	0	0	0	0	0
od 3 do 5 lat	razem	35	32	26	35	24	18
	z zawieszeniem	0	0	0	0	0	2
od 5 do 8 lat	razem	53	79	66	58	58	50
	z zawieszeniem	0	0	0	0	0	0
od 8 do 10 lat		73	61	65	59	49	56
od 10 do 15 lat		166	166	119	114	123	112
25 lat pozbawienia wolności		99	77	66	64	68	50
Dożywotnie pozbawienie wolności		24	25	23	6	20	12
Kara mieszana (pozbawienie wolności + ograniczenie wolności)		-	-	-	0	0	0
Środki karne samoistne		15	0	0	0	0	0

Źródło: Ministerstwo Sprawiedliwości, *Statystyka sądowa. Prawomocne skazania osób dorosłych 2012-2016*, Departament Strategii i Funduszy Europejskich, Warszawa 2017, s. 33; oraz Ministerstwo Sprawiedliwości, *Statystyka sądowa. Prawomocne osądzania osób dorosłych 2013-2017*, Departament Strategii i Funduszy Europejskich, Warszawa 2019, s. 33; <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/publikacje/>, data dostępu: 15.04.2020.

Na przestrzeni sześciu lat od 2012 do 2017 roku najwięcej osób zostało skazanych za zabójstwo na karę pozbawienia wolności od 10 do 15 lat. Drugą, pod względem liczności, stanowią osoby, które zostały skazane na pozbawienie wolności na okres krótszy niż 8 lat. Trzecią najliczniejszą grupę tworzą osoby, wobec których sąd orzekł karę 25 lat pozbawienia wolności. Wyroki pozbawienia wolności na czas od 8 do 10 lat stanowią czwartą grupę. Najmniej osób zostało skazanych na dożywotnie pozbawienie wolności. Wobec pojedynczych osób sąd zastosował karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania.

Na dzień 31 grudnia 2019 roku wykonywano w zakładach karnych i aresztach śledczych 5421 orzeczeń za przestępstwo określone w art. 148 § 1-4 k.k. z 1997 roku. 4345 osób popełniło zabójstwo określone w paragrafie 1, 1034 w paragrafie 2, 40 w trzecim i 2 w czwartym (Ministerstwo Sprawiedliwości, Centralny Zarząd Służby Więziennej, 2020).

W literaturze przedmiotu podejmowane są próby dokonania charakterystyki sprawców zabójstw, jednakże wiele badań przeprowadzanych jest przed rokiem 2000, a nawet przed 1990. Obraz osób dokonujących zabójstw na przestrzeni tych lat zmienił się, np. pojawiła się przestępczość zorganizowana czy zabójstwa na zlecenie.

W badaniach poświęconych sprawcom zabójstw ustalono, że najistotniejszym pojedynczym korelatem zabójstw jest płeć. Zdecydowanie częściej (9 na 10) zabójstwa popełniają mężczyźni. Drugim ważnym czynnikiem jest wiek. Większość zabójstw jest dokonywana przez młode osoby. Nie stwierdzono jednoznacznie związku między inteligencją a przestępczością. Jednakże bardziej skłonni do popełniania przestępstw pod wpływem impulsu są osoby mniej inteligentne. Ponadto niski poziom inteligencji utrudnia zinternalizowanie norm moralnych oraz zdobycie zawodu i pracy (Bielska, 2003). Wśród uwarunkowań osobowościowych sprawców najczęściej wskazuje się na następujące cechy: nasilony egocentryzm; nieprawidłowy rozwój systemu wartości moralnych; niewykształcenie wyższej osobowości; niski poziom społecznej świadomości oraz zdolności do adaptacji; chłód uczuciowy; labilność, nadpobudliwość, skłonność do zachowań nieprzemysłanych, powierzchowność w kontaktach z innymi ludźmi; agresywność; infantylizm; niezaradność; skłonność do kumulowania emocjonalnego napięcia oraz brak umiejętności radzenia sobie z własnymi problemami (Bielska, 2003).

Dokonując charakterystyki sprawców zabójstw, nie sposób nie omówić motywów popełniania tego przestępstwa. Józef Gierowski (1989) na podstawie badań 105 mężczyzn oraz kobiet wyróżnił sześć grup sprawców zabójstw. Do pierwszej należą sprawcy

działający głównie z motywów ekonomicznych, którym często towarzyszyło albo poczucie zagrożenia albo chęć pozbycia się świadka zdarzenia. Drugą grupę stanowią sprawcy dokonujący zabójstw na podłożu seksualnym dążący do pobudzenia lub zaspokojenia seksualnego popędu. Motywami, które współwystępowały, były: chęć pozbycia się świadka zdarzenia, poczucie zagrożenia, motywy erotyczne, ale także ekonomiczne. Trzecią kategorię tworzą zabójcy z motywów urojeniowych, u których następowała już choroba. Niejednokrotnie motywom urojeniowym towarzyszyły: poczucie zagrożenia, patologiczne poczucie krzywdy oraz zazdrość. Emocjonalne motywy były wtórne oraz pochodne w stosunku do takich zaburzeń sfery poznawczej jak: omamy, urojenia oraz halucynacje. W skład czwartej grupy wchodzi sprawcy zabójstw kierujący się zemstą, której często towarzyszyła zazdrość, motyw emocjonalno-afektywny lub erotyczny. Piątą kategorię tworzą osoby, które popełniły zbrodnię głównie z poczucia krzywdy. Od sprawców popełniających zabójstwa z powodu zemsty różnią się głównie tym, że sytuacja zewnętrzna, która wywołuje u nich poczucie krzywdy przeważnie nie ma charakteru ciągłego. Zbrodnia nie jest przeważnie planowana, ale raczej spowodowana jest pojawiającymi się okolicznościami zewnętrznymi. Poczuciu krzywdy często towarzyszą: zazdrość, poczucie zagrożenia, a także psychopatologiczne motywy emocjonalno-afektywne. Ostatnią, szóstą grupę stanowią sprawcy, którzy często działają w poczuciu zagrożenia, zazdrości oraz lęku oraz ci, u których nie można odtworzyć treści przeżywanych negatywnych emocji. W tej grupie silnie ujawnił się wpływ psychopatologicznych motywów emocjonalno-afektywnych, które swoje podłoże mają w organicznych uszkodzeniach OUN.

Małgorzata Przybyłek, Michał Sławik oraz Józef Gierowski (2001) określili 46 zmiennych, które dotyczyły cech sprawców, ich motywacji oraz wyglądu miejsc zbrodni na podstawie akt dotyczących 137 zabójstw popełnionych w Polsce w okresie od roku 1975 do 1995 z zastosowaniem *Facet Theory*. W wyniku tych badań wyróżniono trzy typy zabójstw. Pierwsze stanowią zabójstwa o podłożu emocjonalno-urojeniowym, które nie są planowane. Rozległość obrażeń u ofiary wskazuje, że albo było to zabójstwo przypadkowe, albo dopiero w trakcie eskalacji agresji u sprawcy pojawił się zamiar zabicia ofiary. Celem zadawanych ciosów było przede wszystkim rozładowanie bardzo silnych nieprzyjemnych emocji, które są wynikiem konfliktu sprawcy z ofiarą. Cechą charakterystyczną dla tych sprawców jest ich emocjonalny stosunek do ofiary. Sprawcy w tej grupie w swoim działaniu kierowali się motywacją urojeniową, chęcią zemsty, poczuciem krzywdy lub poczuciem zagrożenia i lęku. Ponadto motywy te mogą także

współwystępować. Miejscem zbrodni przeważnie było miejsce zamieszkania ofiary i tam właśnie to ciało znajdowano. Sprawca zadawał ofierze rany przedmiotem, które również znajdowało się na miejscu zdarzenia, najczęściej był to nóż lub tępe narzędzie. Drugi typ stanowią zabójstwa o podłożu seksualnym. Motywacja tych sprawców ma charakter seksualny. Sprawca cechuje się uczuciowym chłodem, wobec ofiary nie przejawia emocjonalnego stosunku. Ofiara tego rodzaju zabójstwa jest przeważnie kobietą, która jest dla sprawcy osobą obcą, a wybierana jest na podstawie pewnych kryteriów np. ubioru czy wykonywanego zajęcia. Sprawcy stosunkowo często dokonują wielokrotnych zabójstw, które mają charakter instrumentalny. Dla tej grupy sprawców charakterystyczne są próby ukrycia zwłok. Niejednokrotnie ofiary są częściowo rozebrane i dominują u nich obrażenia genitaliów. W zdecydowanej większości przypadków przyczyną zgonu było uduszenie. Trzecim typem są zabójstwa o podłożu ekonomicznym. Sprawcy nie popełniają ich w sposób typowy. Obrażenia ofiar skoncentrowane głównie w obrębie głowy i motywacja ekonomiczna wskazują, że popełnienie tych zbrodni jest zaplanowane. Także nieprzypadkowy jest zarówno wybór ofiary, jak i miejsca zbrodni. Sprawcy tego rodzaju zabójstw w przeszłości byli już karani, także jako nieletni (Przybyłek i in., 2001).

Małgorzata H. Kowalczyk (2017) zbadała grupę 80 sprawców zabójstw, których podzieliła na trzy grupy: sprawców zabójstw popełnionych z motywów seksualnych, sprawców działających dla zysku oraz tych działających z motywów emocjonalnych. Na podstawie tych badań wyodrębniła sześć modelowych ujęć sprawców zabójstw, zróżnicowanych nie tylko ze względu na motyw czynu, ale także na cechy ich rodzinnej i osobistej sytuacji oraz profilu osobowościowego. Poniżej przedstawione zostaną jedynie wybrane cechy poszczególnych grup zabójców.

Pierwszy model tworzą zabójcy seksualni o cechach zabójcy seryjnego, których osobowość została ukształtowana przez niekorzystne środowisko rodzinne. Przejawiają niski poziom internalizacji norm związanych z poszanowaniem życia ludzkiego. Innych ludzi traktują przedmiotowo, nie mają empatii. Ujawniają cechy psychopatyczne oraz bardzo wysoki lub wysoki poziom agresji. Ponadto mają niską samoocenę oraz niskie poczucie własnej wartości. Charakterystyczne są dla nich zaburzenia identyfikacji lub preferencji seksualnych, które są połączone z seksualnym sadyzmem (Kowalczyk, 2017).

Model drugi stanowią zabójcy seksualni, którzy działają w celu zapewnienia sobie przyjemności i bezpieczeństwa. Z tej grupy wyłączeni są seryjni zabójcy. Wyróżniono tutaj dwie podgrupy. Pierwszą są zabójcy akcesoryjni. Zasadniczym celem ich działań jest dążenie do czerpania przyjemności z wymuszonego seksualnego kontaktu, a zabójstwo

ofiary jest albo dopełnieniem głównej motywacji sprawcy, albo wynika z chęci pozbycia się świadka. Drugą podgrupę tworzą zabójcy seksualni właściwi, dla których zabójstwo stanowi główne źródło seksualnego zaspokojenia. Zabójstwo jest celem samym w sobie oraz stanowi agresywną formę aktywności seksualnej. W tym modelu zabójcy od dzieciństwa obserwują zachowania agresywne oraz przemocowe w swoim środowisku i widoczna jest u nich wyraźna internalizacja takich wzorców zachowań. Relacje tych sprawców z matkami mają charakter konfliktowy lub jawnie wrogi. Kobiety te cechuje chłód emocjonalny, są albo odrzucające, albo nadopiekuńcze. Czasami obserwuje się idealizację matek. W świadomości badanych występuje syndrom madonny i ladacznicy, który gloryfikuje matkę, zwłaszcza z perspektywy czasu, a jednocześnie dyskredytuje inne kobiety stające się ofiarami. Część zabójców seksualnych w dzieciństwie miała traumatyczne przeżycia związane z szeroko rozumianym wykorzystywaniem seksualnym. Natomiast inicjację seksualną podjęli przed ukończeniem 16 lat. Zabójcy w tej grupie przejawiają skłonności do manipulowania innymi ludźmi w celu uzyskania nad nimi przewagi. Ponadto inne osoby, zwłaszcza kobiety traktują przedmiotowo. Mają także zaburzenia identyfikacji lub preferencji seksualnych. Przejawiają cechy osobowości dysocjalnej lub antysocjalnej. Nie wykazują skruchy związanej z dokonaniem zabójstwa. Wysoki poziom agresji jest pozytywnie związany ze skłonnościami sadystycznymi. Cechuje ich niski poziom internalizacji norm moralnych i prawnych. Mają nierozwiniętą wyższą uczuciowość. Charakteryzują się brakiem empatii (Kowalczyk, 2017).

Trzeci model obejmuje zabójców, którzy kierują się motywami ekonomicznymi. Zabijają ofiarę, ponieważ traktują ją jako przeszkodę w osiągnięciu rzeczy należących do ofiary. Sprawcy ci wychowywali się w rodzinach niewydolnych wychowawczo, w tym patologicznych. Przeważnie mają osobowość dysocjalną lub antysocjalną, czasami psychopatyczną. Ich poziom agresji jest przeciętny, jednakże pod wpływem alkoholu może się zwiększać. Cechują się także niskim poziomem internalizacji norm prawnych, czego wyrazem jest np. traktowanie tych norm jako przeszkód w osiągnięciu życiowych celów. Ponadto charakteryzują się niskim poziomem empatii oraz nie mają wykształconej wyższej uczuciowości (Kowalczyk, 2017).

Czwarty model obejmuje sprawców zabójstw, którzy działają dla zysku na zlecenie lub za namową innych osób. Zysk w tym przypadku ma nie tylko wymiar materialny, ale zyskiem także może być sympatia innej osoby, przychylność lub chęć oddania przysługi. Do tej grupy należą również osoby, które dokonały zabójstwa na zlecenie

zorganizowanych grup przestępczych albo indywidualnych mocodawców. Grupa ta jest dość zróżnicowana, ale można wskazać pewne cechy wspólne. Jedną z nich jest środowisko rodzinne, które określane jest jako normalne lub z pewnymi cechami dysfunkcyjności. Sprawcy w tej grupie mają osobowość dyssocjalną. Cechuje ich niski poziom uwewnętrznienia norm moralnych i prawnych. Poziom ich agresji określane jest jako niski lub przeciętny. Ich zachowanie charakteryzuje kalkulatorywność. Mają niski poziom empatii (Kowalczyk, 2017).

Model piąty tworzą zabójcy emocjonalno-lękowi, wśród których można wyodrębnić dwie kategorie. Pierwszą tworzą sprawcy zabójstw, którzy działają, aby np. uniknąć groźby, szantażu czy innej nieprzyjemności. Przyszła ofiara stanowiła dla nich bezpośrednie lub pośrednie zagrożenie poprzez uniemożliwienie realizacji życiowych planów. Z kolei drugą kategorię tworzą zabójcy o wyraźnych cechach ofiary. Byli oni długo dręczeni i poddawani presji ze strony przyszłej ofiary. Zabójstwo było wynikiem doświadczania długotrwałego stresu. Emocjonalno-lękowi zabójcy wychowywali się w pełnych rodzinach, w których czasami występowały cechy świadczące o dysfunkcji np. rozbicie rodziny. Charakterystyczne w tej grupie są złe lub obojętne relacje matki ze sprawcą. Przejawiają oni niski lub przeciętny poziom agresji, a diagnoza nie wskazuje na występowanie zaburzeń osobowości (Kowalczyk, 2017).

Ostatni szósty model obejmuje sprawców emocjonalno-agresywnych, którzy kierują się motywami emocjonalnymi o gwałtownym charakterze. Działali oni z chęci zemsty lub odwetu albo kierowali się zazdrością. Ich rodziny pochodzenia rzadko przejawiały cechy dysfunkcyjności, ale relacje w nich były zaburzone. Normy prawne i moralne zostały przez nich zinternalizowane w stopniu małym lub umiarkowanym, czego wyrazem jest dopuszczanie możliwości popełnienia przestępstwa w celu przywrócenia sprawiedliwości. Ich poziom agresji jest wysoki lub bardzo wysoki, który może być wzmacniany zażywaniem narkotyków lub spożywaniem alkoholu. Spożycie środka psychoaktywnego w tej grupie często stanowi czynnik spustowy popełnienia zbrodni. Sprawcy w tej grupie mają problemy z kontrolą emocji, szczególnie w sytuacji, która powoduje napięcie. Są impulsywni i ekstrawertyczni. Najczęściej prezentują osobowość dyssocjalną (Kowalczyk, 2017).

Przedstawione modele sprawców zabójstw pokazują, że grupa sprawców zabójstw nie jest jednorodna. Osoby, które dopuściły się morderstwa drugiego człowieka, cechują się różnym poziomem agresji. Zabójcy seksualni oraz emocjonalno-agresywni przejawiają jej wysoki lub bardzo wysoki poziom. Niski lub przeciętny poziom agresji

charakterystyczny jest dla sprawców działających dla zysku na zlecenie innej osoby oraz dla zabójców emocjonalno-lękowych. Z kolei zabójcy, którzy działają dla zysku w celu zdobycia wartości materialnych należących do ofiary wykazują przeciętny poziom agresji. Zabójcy seksualni oraz działający dla zysku cechują się niskim poziomem internalizacji norm moralnych i prawnych, a zabójcy emocjonalno-agresywni – niskim lub przeciętnym. Brak empatii wykazują sprawcy zabójstw z motywów seksualnych, a jej niski poziom charakterystyczny jest dla zabójców działających dla zysku (Kowalczyk, 2017).

Wyniki wielu badań potwierdzają, że sprawcy zabójstw nie są grupą jednorodną pod względem zmiennych osobowościowych. Osoby te mają różne właściwości temperamentalne – zabójcami są zarówno ekstrawertycy, jak i introwertycy. Przejawiają bardzo wysoki poziom agresji lub bardzo niski. Także stan zdrowia psychicznego oraz stopień socjalizacji różnicuje zabójców. Jednakże takie zmienne jak: nadpobudliwość i labilność emocjonalna, obniżenie poziomu intelektualnego oraz charakterystyczne zmiany osobowości mają ścisły związek z tendencjami do popełnienia zabójstwa (Gierowski, Jaśkiewicz-Obydzińska, 2002; Kowalczyk, 2017). Także pod względem psychotyzmu sprawcy zabójstw różnią się między sobą. „Najwyższy poziom psychotyzmu, czyli defektu osobowości, który przejawia się stopieniem wrażliwości emocjonalnej, obniżeniem reaktywności na kary i nagrody o charakterze społecznym raz trudnościami w zakresie współżycia z innymi ludźmi, co w rezultacie prowadzi do formowania się osobowości antysocjalnej, ujawniają zabójcy seksualni. Oni także wykazują najbardziej nasilone cechy psychopatyczne” (Kowalczyk, 2017, s. 403). Większość zabójców emocjonalnych oraz działających z chęci zysku mieści się w normie psychotyzmu (Kowalczyk, 2017).

Ewa Czerwińska-Jakimiuk (2016) na podstawie wtórnej analizy empirycznej badań dotyczących 82 sprawców zabójstw stwierdziła, że zdecydowana większość badanych przed dokonaniem zbrodni znajdowała się w typowych sytuacyjnych układach, które są sytuacjami trudnymi o mniejszym lub też większym nasileniu stanów frustracji i deprivacji potrzeb o charakterze biologicznym oraz psychicznym. Najczęściej występującymi sytuacjami trudnymi było: zagrożenie, przeciążenie oraz sytuacja bolesna. Z kolei deprivacja oraz frustracja związana była z potrzebą podtrzymania własnej wartości, bezpieczeństwa oraz uznania i akceptacji. Około połowa sprawców dokonywała przestępstwa pod wpływem alkoholu. Większość badanych (60 z 82 osób) nie planowało dokonania tej zbrodni. Motyw emocjonalno-afektywny, poczucie krzywdy oraz poczucie zagrożenia stanowiły główne motywy zabójstw. W zdecydowanej większości

analizowanych spraw sprawca zabójstwa znalazł swoją ofiarę. E. Czerwińska-Jakimiuk (2016) uważa, że rezultaty tych badań stanowią podstawę do formułowania wniosków dotyczących oddziaływań terapeutyczno-resocjalizacyjnych, które powinny być zróżnicowane w zależności od specyfiki sytuacyjnego tła motywacyjnego charakterystycznego dla danego sprawcy.

Jednym ze znaczących czynników sytuacyjnych jest alkohol (Jensen, 2000; Bye, 2008). Wyniki badań Andrzeja Gaberele (2003) wskazują, że około połowa zabójstw została popełniona przez sprawców, którzy w chwili czynu byli pod wpływem alkoholu. Podobne wyniki uzyskała Monika Całkiewicz (2011). Na podstawie analizy danych spraw dotyczących zabójstw w latach 2000-2008 stwierdziła, że 48% sprawców zabójstw było pod wpływem alkoholu lub narkotyków w chwili popełniania zbrodni. Jednakże związek między popełnieniem przestępstwa, w tym zabójstwa a spożywaniem alkoholu przez sprawcę nie jest przyczynowo-skutkowy (Allen, 1980; Kuć, 2015). Alkohol powoduje jedynie zwiększenie prawdopodobieństwa popełnienia przestępstwa przez osoby, które są pod jego wpływem, ponieważ alkohol osłabia działanie moralnych hamulców, które stanowią ważny mechanizm powstrzymujący od przestępczych zachowań (Kuć, 2015). Janusz Heitzman (1996) wskazuje na ciekawy związek między nadużywaniem alkoholu a agresywnymi zachowaniami, mianowicie czynnikiem, który wpływa na nadużywanie alkoholu jest frustracja, która to z kolei jest jedną z przyczyn zachowań agresywnych. W związku z tym J. Heitzman (1996), opierając się na wynikach badań przeprowadzonych na zwierzętach, stwierdza, że alkohol jest środkiem o charakterze progresywnym, ponieważ po jego spożyciu u ludzi pierwotnie agresywnych wzrasta poziom agresji, u osób do tej pory nieagresywnych pojawiają się agresywne reakcje, a także obniżeniu ulega próg wrażliwości na bodźce, które wywołują agresję. Andrzej Gaberele (2003) zauważa, że wiele czynników wpływa na działanie alkoholu na zachowanie człowieka np. osobowość czy zdolność do panowania nad emocjami. W związku z tym alkohol „katalizuje” zachowania agresywne, a nie powoduje ich powstawanie. Ponadto należy zwrócić także uwagę na to, że nierzadko nie tylko sprawcy przestępstw, ale także ich ofiary były pod wpływem alkoholu, gdy doszło do naruszenia norm prawnych. Niejednokrotnie alkohol był spożywany wspólnie przez sprawcę i ofiarę (Kuć, 2015).

Anna Wolska (2001, s. 193-194) stwierdza, że „kryminogenna rola alkoholu w różnych przypadkach zabójstw jest odmienna: nadużywanie alkoholu bywa czynnikiem, który przyczynia się do powstawania długotrwałego konfliktu między sprawcą a ofiarą; stan nietrzeźwości wpływa bezpośrednio na powstanie doraźnego konfliktu; spełnia rolę

katalizatora przyspieszającego reakcje agresywną sprawcy; przyczynia się do wykołajenia społecznego późniejszego sprawcy zabójstwa; alkohol może wywołać patologiczną reakcję, która prowadzi niekiedy do zabójstwa; stan silnego upojenia alkoholowego ofiary i jej prowokujące i agresywne zachowanie może wyzwoić u sprawcy reakcje lękową, co w niektórych przypadkach może doprowadzić do zabójstwa. Nie ma prostej zależności między alkoholem a zabójstwem. Istotnym czynnikiem jest osobowość pijącego – przyszłego zabójcy. Okazało się, że alkohol odgrywał decydującą rolę, gdy zabójca nie wszedł w żaden konflikt z ofiarą bądź konflikt ten był bardzo błahy. Mniejszą rolę odgrywa on w zabójstwach, gdzie istnieje wewnętrzna motywacja do ukarania ofiary.”

Zdzisław Majchrzyk (2008) uważa, że rzadko występują zabójstwa, które są bezpośrednio związane z nadużywaniem alkoholu. Kryminogenny wpływ alkoholu uwidacznia się jedynie w odniesieniu do niektórych czynów, a ten związek wyraźny jest z innymi zaburzeniami sprawców. Ponadto nawet osoby, które wykazują wysoki poziom agresji nie zawsze przejawiają zachowania agresywne wobec innych ludzi, będąc pod wpływem alkoholu. Potwierdzają to wyniki badań A. Wolskiej (2001) i M. Kowalczyk (2017). W 50 sprawach analizowanych przez A. Wolską (2001) alkohol pełnił jedynie pośrednią rolę w dokonaniu przestępstwa – ułatwiał podjęcie czynu, obniżając lub znosząc hamulce moralno-etyczne. Rola alkoholu nie miała bezpośredniego charakteru w wywoływaniu agresji. Ponad połowa badanych przez M. Kowalczyk (2017) sprawców zabójstw w chwili popełnienia zbrodni nie była pod wpływem alkoholu. Z kolei u osób, które w chwili popełnienia czynu były upojone alkoholem, tylko w 20% przypadków stwierdzono związek między wypitym alkoholem a popełnieniem zabójstwa. Takie ustalenia wynikają z faktu, że zamiar popełnienia zbrodni był już wcześniej, a spożyty alkohol spowodował jedynie osłabienie mechanizmów hamowania.

M. Kowalczyk (2017) stwierdza, że związek między pićm alkoholu a stosowaniem środków psychoaktywnych z popełnieniem zabójstwa ma charakter pośredni oraz bezpośredni. Nadużywanie alkoholu i zażywanie innych substancji psychoaktywnych może być zarówno przejawem niedostosowania społecznego jednostki, jak i czynnikiem sytuacyjnym połączonym z popełnieniem przestępstwa. Potwierdzają to m.in. wyniki badań Katarzyny Badźmirowskiej-Masłowskiej (2000).

Jak wynika z przedstawionych wyników badań, nie każdy sprawca zabójstwa ma problem z nadużywaniem alkoholu, w związku z tym jednym z pierwszych etapów oddziaływań resocjalizacyjnych powinna być diagnoza osadzonych pod tym kątem. W sytuacjach, w których to konieczne, osoby te powinny odbyć terapię leczenia

odwykowego. Dopiero w kolejnych krokach powinni brać udział w programach resocjalizacyjnych.

W zakładach karnych w Polsce osoby odbywające karę pozbawienia wolności za zabójstwo człowieka najczęściej biorą udział w treningach zastępowania agresji. W programie ART powinny wziąć udział przede wszystkim osoby o wysokim poziomie agresywności, zwłaszcza nieletni oraz młodociani. Program ten opiera się na założeniu, że agresywny czyn uwarunkowany jest zarówno wewnętrznymi, jak i zewnętrznymi czynnikami. Program składa się z trzech głównych części: treningu umiejętności prospołecznych, treningu kontroli oraz treningu wnioskowania moralnego (Goldstein i in., 2004; Majcherczyk, 2011).

Oprócz programów resocjalizacyjnych ukierunkowanych na niwelowanie deficytów sprawcy zabójstw powinni także podlegać aktywizacji zawodowej, nabywać umiejętności skutecznego poszukiwania pracy, podnosić kwalifikacje zawodowe, które już podczas pobytu w zakładzie karnym mogą być przydatne (Kowalczyk, 2017).

M. Kowalczyk (2009) uważa, że jednym ze skutecznych oddziaływań wobec sprawców zabójstw jest czteroczynnikowy model pomocy i leczenia pacjentów z psychicznymi zaburzeniami opracowany przez O.P. de Haasa. Celem podejmowanych oddziaływań opartych na tym modelu jest zmniejszenie ryzyka podejmowania kolejnych przestępczych działań. Model ten wykorzystywany jest do projektowania skutecznych oddziaływań wobec sprawców przestępstw, w tym zabójców. Do czterech czynników, które tworzą ten model należą: 1) osobowość i stan psychiczny; 2) sytuacyjne uwarunkowania; 3) związki społeczne; 4) ogólne zdolności i umiejętności. Pojawienie się tylko jednego z powyższych czynników nie determinuje wystąpienia czynu o charakterze przestępczym, dopiero ich splot może spowodować nieadekwatną reakcję na sytuację kryzysową przeżywaną przez daną jednostkę, której wyrazem jest przekraczanie społecznie przyjętych norm w brutalny sposób (de Haas, 1995).

M. Kowalczyk (2017) proponuje dostosowanie oddziaływań resocjalizacyjnych do zdiagnozowanych cech sprawców zabójstw, które obejmują specyfikę nie tylko ich osobowości, ale także sytuacji życiowej. Przede wszystkim sprawcy, którzy mają wysoki lub bardzo wysoki poziom agresji powinni brać udział w treningach ukierunkowanych na redukcję agresywnych skłonności. „W oddziaływaniach resocjalizacyjnych podejmowanych wobec zabójców seryjnych i seksualnych za podstawę umiarkowanie optymistycznej lub optymistycznej prognozy uznać można: zrozumienie przez sprawcę negatywnych skutków popełnionych zbrodni, uświadomienie sobie własnej winy,

pojawienie się wyrzutów sumienia, empatyczne podejście do ofiar, adekwatna samoocena, umiarkowane lub duże zainteresowanie uczestnictwem w terapii oraz zaangażowanie w różne formy działalności resocjalizacyjnej, poczynione wyraźne postępy w zakresie zdobywanych sprawności społecznych i uczestnictwo w terapii uzależnień” (Kowalczyk, 2012, s. 51-52).

Na konieczność dostosowania prowadzonych oddziaływań resocjalizacyjnych wobec zabójców wskazują także inni autorzy. Michael Woodworth i Stephen Porter (2002) na podstawie wyników badań stwierdzili, że zabójstwa popełniane przez psychopatów mają przeważnie charakter instrumentalny i są dokonywane „z zimną krwią”. Natomiast zabójstwa popełniane przez osoby, które nie są psychopatyczne, związane są przede wszystkim z wysokim poziomem impulsywności i emocjonalności. W związku z tym oddziaływania prowadzone w zakładach karanych powinny uwzględniać psychopatię oraz rodzaj popełnionego czynu. Autorzy stwierdzają, że np. programy ukierunkowane na zarządzanie złością mogą nie być najlepszym działaniem wobec psychopatycznego zabójcy.

I.5. Skuteczność programów resocjalizacyjnych

Realizacja programów resocjalizacyjnych w zakładach karnych jest ściśle związana z resocjalizacją skazanych, w tym z realizacją celu wykonywania kary pozbawienia wolności zawartej w Kodeksie karnym wykonawczym, czyli kształtowaniem społecznie pożądanym postaw społecznych osób osadzonych (Chmielewska, 2008).

Proces readaptacji skazanych niezależnie od tego czy jest rozumiany szeroko jako proces przywracania więźniów do zgodnego z normami funkcjonowania w społeczeństwie po zakończeniu kary pozbawienia wolności (A. Kieszkowska, 2009), czy też wąsko jako proces przygotowania osoby odbywającej karę pozbawienia wolności do opuszczenia zakładu karnego, który obejmuje ostatnie 6 miesięcy przed końcem kary (Szczygieł, 2002), związany jest z realizacją programów resocjalizacyjnych na terenie zakładów karnych. Programy te mają charakter cykliczny i prowadzone są od wielu lat. Inne są opracowywane i realizowane w odpowiedzi na pojawiające się nowe problemy osób odbywających karę pozbawienia wolności (Witkowska-Paleń, 2015). Ponadto po opuszczeniu zakładu karnego przez osoby skazane proces readaptacji powinien być dalej kontynuowany (Grzywa-Holten, 2015).

Najwyższa Izba Kontroli (2015) sprawdzała w wybranych jednostkach programy resocjalizacyjne od 2012 roku do pierwszej połowy 2014 roku. Stwierdzono, że 44% z ponad 15 tysięcy programów resocjalizacyjnych cechuje się brakiem lub niewielką skutecznością readaptacyjną. Większość programów polegających ocenie zawierała wszystkie elementy formalne zgodnie z wytycznymi przedstawionymi w Zarządzeniu nr 2/04, ale ich zawartość merytoryczna oraz jakość była uboga. 93% analizowanych programów nie miało prawidłowej oceny, sposobu oraz narzędzia pomiaru efektywności. Ponadto Najwyższa Izba Kontroli wskazała na cechy, którymi powinien charakteryzować się program resocjalizacji, mianowicie: powinien być systematycznie i długotrwanie prowadzony (minimalny czas trwania programu powinien być nie krótszy niż 3 miesiące); udział w nim powinien być dobrowolny; należy łączyć zakładane efekty prowadzonych programów z rolami społecznymi i zawodowymi uczestników, a także trzeba stale monitorować efekty prowadzonych oddziaływań w sposobie myślenia osadzonych o sobie samych oraz o swoich celach życiowych.

„Dyrektor Generalny Służby Więziennej odnosząc się do krytycznych uwag dotyczących programów resocjalizacyjnych zauważył, że sformułowane przez biegłych uwagi krytyczne dotyczą programów w większości opracowanych samodzielnie przez wychowawców i psychologów zatrudnionych w tych zakładach, tj. osoby nieposiadające wysokich kwalifikacji akademickich i obarczonych na co dzień bardzo szerokim zakresem zadań związanych przede wszystkim z właściwym wykonywaniem kary pozbawienia wolności. Ponadto wskazał, że ewaluacja przeprowadzanych interwencji bardzo często stanowi ich najsłabszy punkt, a jest to zadanie wymagające wysokich kwalifikacji i obciążające do tego stopnia, że rzadko są w stanie mu podołać sami realizatorzy programów. Dlatego, jak podkreślił DG SW, więziennictwo jest otwarte na współpracę w tym zakresie z uczelniami wyższymi i placówkami naukowo-badawczymi” (Najwyższa Izba Kontroli, 2015, s. 34).

W czasie trwania kontroli oraz publikacji jej wyników obowiązywało Zarządzenie Nr 2/04 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 24 lutego 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych. W 2016 roku opublikowano nowe wytyczne dotyczące m. in. programów resocjalizacyjnych realizowanych na terenie zakładów karnych.

Zgodnie z Zarządzeniem Nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy

penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych w zakładzie karnym prowadzi się programy resocjalizacji, które mają sprzyjać przygotowaniu do readaptacji społecznej. Adresowane są one do konkretnych grup skazanych, które zostały wyodrębnione ze względu na wspólne potrzeby. Przede wszystkim w jednostkach penitencjarnych prowadzone są programy w zakresie: przeciwdziałania agresji i przemocy, przeciwdziałania prokryminalnym postawom, przeciwdziałania uzależnieniom oraz nadużywaniu alkoholu lub używaniu narkotyków, aktywizacji zawodowej i promocji zatrudnienia, kształtowania umiejętności społecznych i poznawczych, integracji rodzin oraz zapobiegania negatywnym skutkom izolacji, zwłaszcza wobec skazanych odbywających długoterminowe kary pozbawienia wolności.

Programy zrealizowane w zakładach karnych powinny zawierać dwanaście takich elementów jak:

1. teoretyczny model, będący uzasadnieniem wyjaśniającym, w jaki sposób program będzie wpływał na czynniki związane z przestępczymi zachowaniami;
2. zidentyfikowane czynniki ryzyka, których zmiana będzie prowadzić do zmniejszenia ryzyka powrotu do przestępstwa;
3. spektrum celów;
4. metody;
5. opis sesji programu, który zawiera informacje i materiały pomocnicze niezbędne do ich przeprowadzenia;
6. zasady rekrutacji skazanych do programu;
7. określenie intensywności, sekwencji i czasu trwania programu;
8. miejsce realizacji programu;
9. kadre i bazę niezbędną do realizacji programu;
10. szczegółowy kosztorys i wskazanie źródeł finansowania realizowanego programu;
11. wskazanie zadań do realizacji przez poszczególne komórki organizacyjne zakładu karnego niezbędnych do właściwej realizacji programu;
12. sposób oceny efektów programu (Zarządzenie Nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych).

James Bonta (1997) wskazuje na następujące zasady, które zwiększają prawdopodobieństwo skutecznej resocjalizacji osadzonych: stopień ryzyka powrotu do przestępstwa, dopasowanie programu do możliwości skazanych, indywidualne czynniki kryminogenne oraz potrzeby resocjalizacyjne, które z nich wynikają, swoboda personelu w realizacji programów oraz ich integralność. Niektóre z nich zostały uwzględnione w przedstawionych powyżej wytycznych dotyczących realizacji programów resocjalizacyjnych w Polsce.

Należy także dokonać rozróżnienia między dwoma terminami „efektywnością” a „skutecznością”. Efektywność programu tworzą dwa aspekty – ewaluacja nakładów oraz ewaluacja wyników. Pytania o nakłady dotyczą: użytych zasobów, czyli osób, środków, kontaktów i powiązań, z których przy realizacji programu korzysta się oraz programu oddziaływań, czyli rzeczywistych działań. Ewaluacja wyników są to pytania o skuteczność, czyli o wyniki bezpośrednie, które informują o zmianie, jakie zaszły od razu w osobach lub warunkach, na które oddziaływano oraz wyniki odroczone, które informują o zarówno korzystnych, jak i niekorzystnych efektach, które obserwuje się po dłuższym czasie (Hawkins, Netherhood, 1994).

Daniel H. Antonowicz i Robert R. Ross (1994) po przeprowadzeniu analizy ilościowej 44 programów resocjalizacyjnych stwierdzili, że do najważniejszych czynników przyczyniających się do skuteczności programów należą: oparcie programu na mocnych teoretycznych podstawach; wielowymiarowy charakter programu; skupianie się na czynnikach kryminogennych i zaspokajanie wynikających z nich potrzeb kryminogennych; korzystanie z modelowania, ogrywania ról oraz elementów treningu umiejętności społecznych. Ponadto program powinien być odpowiednio przygotowany dla danej grupy skazanych.

Innym ważnym czynnikiem wpływającym na skuteczność programów resocjalizacyjnych są kompetencje realizatorów (Machel, 2001; Jaworska, 2012). Według stanu na dzień 18 lutego 2011 r. do prowadzenia programu korekcyjno-edukacyjnego programu DULUTH/PARTNER zostało przeszkolonych 1.041 funkcjonariuszy Służby Więziennej, natomiast do programu Trening Zastępowania Agresji – 738 osób (Najwyższa Izba Kontroli, 2015).

Podstawowym warunkiem osiągnięcia jakichkolwiek rezultatów wynikających z udziału w programie jest wypracowanie odpowiedniej motywacji u jego uczestników. Następnym ważnym elementem jest odpowiedni dobór osób do grup pod kątem

demoralizacji, aby osoby bardziej wykołejone społecznie nie wpływały negatywnie na pozostałe (Kowalczyk, 2017).

Monika Marczak (2013), dokonując próby klasyfikacji tychże programów, wyróżniła trzy zasadnicze grupy. Pierwszą z nich stanowią oddziaływania redukujące deficyty wychowawcze, wśród których znajdują się m. in. programy z zakresu kształcenia umiejętności społecznych, wypełniania i wzmacniania ról rodzicielskich oraz programy aktywizacji zawodowej. Drugą grupę tworzą oddziaływania psychokorekcyjne obejmujące np. programy z zakresu profilaktyki: agresji, przemocy w rodzinie oraz uzależnień. Oddziaływania edukacyjne przez kulturę stanowią trzecią grupę wyodrębnionych programów, do których zostały zaklasyfikowane m.in. programy edukacji kulturalno-oświatowej, programy rozwijania twórczości własnej skazanych czy pogromy z zakresu kultury fizycznej i sportu (Marczak, 2013). H. Machel (2006) wskazuje także na programy terapeutyczne skierowane do pedofilów i innych przestępców seksualnych oraz programy terapii uzależnień.

Sprawcy przemocy w rodzinie w zakładach karnych biorą udział przede wszystkim w programach korekcyjno-edukacyjnych, których celem, zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 22 lutego 2011 r. w sprawie standardu podstawowych usług świadczonych przez specjalistyczne ośrodki wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie, kwalifikacji osób zatrudnionych w tych ośrodkach, szczegółowych kierunków prowadzenia oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych wobec osób stosujących przemoc w rodzinie oraz kwalifikacji osób prowadzących oddziaływania korekcyjno-edukacyjne (Dz. U. 2011 Nr 50 poz. 259) jest przede wszystkim: 1) „powstrzymanie osoby stosującej przemoc w rodzinie przed dalszym stosowaniem przemocy; 2) rozwijanie umiejętności samokontroli i współżycia w rodzinie; 3) kształtowanie umiejętności w zakresie wychowywania dzieci bez używania przemocy w rodzinie; 4) uznanie przez osobę stosującą przemoc w rodzinie swojej odpowiedzialności za stosowanie przemocy; 5) zdobycie i poszerzenie wiedzy na temat mechanizmów powstawania przemocy w rodzinie; 6) zdobycie umiejętności komunikowania się i rozwiązywania konfliktów w rodzinie bez stosowania przemocy”. Programy o takim charakterze dla tej grupy odbiorców stanowią jeden z elementów realizacji Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie, który określony jest przepisami Ustawy z dnia 29 lipca 2005 roku o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz. U. 2020 poz. 218, 956).

Osoby, które zostały skazane za znęcanie się nad rodziną, uczestniczą w jednym z trzech rodzajów programów korekcyjno-edukacyjnych, mianowicie: programie Duluth,

programach opartych na założeniach programu Duluth np. program RODZINA lub Partner oraz w autorskich programach opracowywanych przez np. funkcjonariuszy Służby Więziennej. Rzadziej osoby te biorą udział w Treningu Zastępowania Agresji (ART), który ukierunkowany jest na zwiększenie kontroli nad agresywnymi zachowaniami, jednakże program ART bardziej skupia się na zjawisku agresji, a nie przemocy (Jankowska-Guściora, 2016). Jednak trudno jest ocenić skuteczność tych programów, ponieważ realizowane są one w sztucznych warunkach, a Służba Więzienna nie dysponuje narzędziami do monitorowania osób po odbyciu kary pozbawienia wolności. Ponadto ponowne popełnienie przestępstwa znęcania się nad członkiem rodziny nie może być jedynym wyznacznikiem skuteczności realizowanych programów korekcyjno-edukacyjnych, ponieważ na wystąpienie przemocy wpływa szereg czynników o charakterze zarówno endo-, jak i egzogennym (Jankowska-Guściora, 2016).

Pomimo tych ograniczeń podejmowane są próby oszacowania skuteczności programów skierowanych do sprawców przemocy w rodzinie. Julia C. Babcock, Charles E. Green oraz Chet Robie (2004) dokonali metaanalizy wyników 22 badań, które określały skuteczność terapii mężczyzn stosujących przemoc wobec członków rodziny według modelu Duluth, terapii poznawczo-behawioralnej oraz innych rodzajów leczenia. Badania te miały charakter eksperymentalny i quasi-eksperymentalny, a uczestniczyły w nich także grupy kontrolne. Wyniki tej metaanalizy wskazały, że ok. 40% mężczyzn biorących udział w tych programach oraz 35% sprawców przemocy, którzy nie zostali objęci takimi oddziaływaniami nie przejawiało ponownie zachowań przemocowych wobec bliskich, czyli wskaźnik skuteczności programów dla osób stosujących przemoc w rodzinie wynosi tylko 5%. Oznacza to, że prowadzone oddziaływania wobec tej grupy przestępców mają niewielki wpływ na ograniczenie recydywy. Jednakże jak podkreślają sami autorzy tej analizy, gdy „przełoży się” te dane na liczby, wówczas okazuje się, że w Stanach Zjednoczonych 42 tysiące kobiet rocznie może już nie doświadczać przemocy m.in. dzięki udziałowi męża/partnera w programie korekcyjno-edukacyjnym.

Jak podaje M. Barnish (2004), trudności z ustaleniem skuteczności programów dla sprawców przemocy wynikają m.in. z ograniczeń czy braków metodologicznych. Najlepsze w tym zakresie są oczywiście badania eksperymentalne, w których dobór uczestników do grup eksperymentalnych i kontrolnych ma charakter losowy, jednakże nawet ten plan badań nie jest wolny od ograniczeń i problemów np. natury etycznej.

W Polsce programy korekcyjno-edukacyjne dla sprawców przemocy w rodzinie prowadzi się stosunkowo od niedawna. W związku z tym brakuje badań, zwłaszcza tych

longitudinalnych, dotyczących skuteczności tej formy oddziaływań (Witkowska-Paleń, 2018). Z kolei do osób, które popełniły zabójstwo, kierowany jest najczęściej Trening Zastępowania Agresji (Drapała i in., 2017a; Majcherczyk, 2011).

Badania w polskich zakładach karnych dotyczące skuteczności programów korekcyjno-edukacyjnych zostały przeprowadzone przez Instytut Wymiaru Sprawiedliwości w 2014 roku. Przedmiotem badania była ewaluacja dwóch programów – Treningu Zastępowania Agresji (ART) oraz programu Duluth. Grupę badanych programu Duluth tworzyła grupa eksperymentalna, w której znalazło się 102 skazanych uczestniczących w tych zajęciach, oraz kontrolna, którą tworzyło 80 osób odbywających karę pozbawienia wolności za dokonanie przestępstwa określonego w art. 207 k.k., którzy nie byli uczestnikami tego programu. Natomiast grupę ART tworzyło 142 skazanych z grupy eksperymentalnej, którzy brali udział w Treningu Zastępowania Agresji oraz 159 osadzonych z grupy kontrolnej niebędących uczestnikami tego programu. Członkami tej grupy były osoby, które popełniły jedno z przestępstw określonych w art. 156 § 1–3, art. 157 § 1–5, art. 158 § 1–3, art. 159, art. 280 § 1–2, art. 281 i 282 k.k., ale nie zostały skazane za zabójstwo (Drapała i in., 2017b).

Wyniki bezpośrednio uzyskane po zakończeniu programu wskazują, że ART, pomimo stwierdzonych niedociągnięć lub technicznych braków, ma pozytywny wpływ na zachowanie uczestników, co oznacza, że powinien być dalej realizowany na terenie jednostek penitencjarnych. Jednakże jak zauważają sami autorzy badania, warto byłoby rozważyć możliwość przeprowadzania zajęć przez trenerów zewnętrznych, którzy nie są funkcjonariuszami Służby Więziennej (Drapała i in., 2017c).

Na podstawie analizy wyników z wykorzystaniem testu t-Studenta dla grup zależnych stwierdzono, że występują istotne statystycznie różnice średnich w zakresie skali ekspiacji i kontroli złości w grupie uczestników programu Duluth. Uzyskane wyniki wskazują, że uczestnicy programu potrafią w większym stopniu kontrolować swoje zachowania agresywne kierowane na zewnątrz – do innych ludzi lub przedmiotów oraz do wewnątrz, czyli na doświadczeniu wewnętrznie złości. Pozostałe wyniki okazały się nieistotne statystycznie. Autorzy badania zalecają, aby program Duluth był dalej prowadzony na terenie zakładów karnych, jednakże jego realizacja wymaga pewnych modyfikacji np. należy przestrzegać czasu trwania programu, który powinien obejmować minimum 60 godzin czy należy kierować ten program tylko do osób skazanych na podstawie 207 k.k., które przyznają się, że są sprawcami przemocy i chcą przejąć odpowiedzialność za swoje zachowanie (Drapała i in., 2017d).

W badaniach pilotażowych w jednostkach penitencjarnych przeprowadzonych przez Millward Brown na zlecenie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej na temat „Diagnozy dotyczącej osób stosujących przemoc w rodzinie” grupę badanych tworzyło 66 mężczyzn osadzonych w 8 zakładach karnych, którzy w 2011 roku uczestniczyli w programach korekcyjno-edukacyjnych dla sprawców przemocy w rodzinie. Według badanych najbardziej skuteczne oddziaływania mające na celu przeciwdziałanie przemocy w rodzinie są te, które wspierają sprawców przemocy i ich rodziny, mianowicie: dostęp do bezpłatnej pomocy specjalistycznej dla osób stosujących przemoc w rodzinie, dostęp do bezpłatnego poradnictwa psychologicznego dla rodzin w zakresie rozwiązywania rodzinnych problemów, dostęp do programów oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc w rodzinie oraz kampanie, których celem jest informowanie o sposobach zapobiegania przemocy oraz radzenia sobie z nią. Za najmniej skuteczne uważają rozwiązania penalizacyjne, czyli karę pozbawienia wolności dla sprawcy przemocy w rodzinie, zaostrzenie przepisów karnych za przemoc w rodzinie, eksmisję z mieszkania zajmowanego z ofiarą oraz zakaz zbliżania się do członków rodziny (SMG/KRC MillwardBrown, 2016).

Jak wynika z przedstawionych danych, badania pokazują, że programy edukacyjno-korekcyjne mają stosunkowo niską skuteczność, jednakże nie ma też dowodów na to, że ten rodzaj oddziaływań nie przyczynia się do zmniejszenia zachowań przemocowych w rodzinie (Jackson i in., 2003; Anna Witkowska-Paleń, 2018). Konieczne jest wypracowanie bardziej skutecznych programów skierowanych do sprawców przemocy w rodzinie. Podstawą tej zmiany powinna być np. weryfikacja założeń teoretycznych czy określenie czynników, które przyczyniają się do określonych zmian wśród uczestników zajęć (Silvergleid, Mankowski, 2006).

Rozdział II

Gotowość do zadośćuczynienia osób odbywających karę pozbawienia wolności jako jedno z uwarunkowań skuteczności mediacji

II.1. Mediacja – konstruktywna metoda rozwiązywania konfliktów osadzonych

Konflikty stanowią punkt wyjścia do rozważań dotyczących mediacji. Dlatego niezbędne jest zrozumienie czym jest konflikt, jaka jest jego specyfika i jakie mogą być sposoby rozwiązywania go. Z kolei podstawą do udziału w mediacjach w sprawach karnych jest gotowość do podjęcia zadośćuczynienia, która warunkowana jest wieloma czynnikami.

W związku z tym kolejny rozdział poświęcony został tym zagadnieniom.

II.1.1. Charakterystyka konfliktów z udziałem osób odbywających karę pozbawienia wolności

Konflikty stanowią nieodłączny element życia społecznego człowieka. Wyróżnia się konflikty intrapersonalne (wewnętrzne) oraz interpersonalne. Mogą one występować niezależnie od siebie lub konfliktowi międzyludzkiemu może towarzyszyć konflikt intrapersonalny, czyli „wewnętrzne napięcie, którego skutkiem są mieszane odczucia, wewnętrzny konfliktowy dialog lub brak zdecydowania przejawiający się w myśleniu lub uczuciach” (Wilmot, Hocker, 2011, s. 33). Konflikt interpersonalny dotyczy relacji między ludźmi i określany jest jako „spór przynajmniej dwóch współzależnych stron, które dają mu wyraz. Owe strony uznają, że ich cele są niezgodne, a zasoby ograniczone, oraz stwierdzają, że wzajemnie przeszkadzają sobie w realizacji swoich celów” (Wilmot, Hocker, 2011, s. 32). Istotą każdego konfliktu jest zatem percepcja, czyli to, w jaki sposób ludzie postrzegają pewne sytuacje i zachowania innych ludzi oraz w jaki sposób na nie reagują.

Christopher W. Moore (2012) wyodrębnia pięć rodzajów konfliktów. Pierwszym z nich jest konflikt informacyjny, który wynika m.in. z braku informacji lub posiadania niepełnych lub nieprawdziwych danych. Konflikty dotyczące relacji powodowane są przez np. silne emocje czy stereotypy. Konflikty, które wynikają z różnic związanych z preferowanym stylem życia, ideologią lub religią, określane są mianem konfliktów

wartości. Przejawami konfliktów strukturalnych są m.in. nierówny podział ról i obowiązków czy nierówny dostęp i dystrybucja zasobów. Konflikty interesów dotyczą zaspokajania potrzeb o charakterze proceduralnym, psychologicznym oraz materialnym. Konflikty wartości, danych i relacji mogą wpływać na postrzeganie drugiej strony konfliktu jako wroga, natomiast w konfliktach strukturalnych i interesów strony konfliktu mają szansę stać się partnerami, którzy współdziałają w celu wypracowania rozwiązania tej trudnej sytuacji.

Współcześnie zakłada się, że skoro konflikty są nieuniknioną częścią życia człowieka, to należy rozwijać umiejętność zarządzania nimi. Podejście to stoi w opozycji do podejścia tradycyjnego, w którym konflikty traktuje się jako przeszkody w efektywnym działaniu, w związku z tym uważa się, że są one szkodliwe i należy ich unikać (Hamer, 2005).

Ludzie stosują różne style rozwiązywania konfliktów. Hanna Hamer (2005) wymienia pięć rodzajów: rywalizację, czyli walkę, w której celem jest zdobycie przewagi i zwycięstwo na drugą stronę; uleganie polegające na dostosowywaniu się; unikanie przejawiające się odkładaniem rozwiązania konfliktu w czasie; kompromis zakładający wzajemne ustępstwa w celu osiągnięcia porozumienia oraz współpracę polegającą na poszukiwaniu rozwiązań korzystnych dla obu stron.

W rzeczywistości rzadko konflikt ma jedną przyczyną, zdecydowanie częściej jest on spowodowany wieloma czynnikami, a osoby w niego uwikłane przejawiają różne zachowania. Kluczem do skutecznego rozwiązania konfliktu jest świadomość własnych potrzeb w nim oraz poznanie potrzeb drugiej strony (Ury, 2015). Konfliktom towarzyszą silne, przeważnie bardzo nieprzyjemne emocje. W związku z tym powstaje konieczność rozwijania u ludzi umiejętności rozwiązywania konfliktów, co szczególnie dotyczy osób z różnego rodzaju deficytami np. osób odbywających karę pozbawienia wolności.

Jednym z ważnych oddziaływań prowadzonych na terenie zakładów karnych jest podtrzymywanie kontaktów z rodzinami skazanych, które odgrywają bardzo istotną rolę w procesie ich readaptacji społecznej. Dlatego ważnym obszarem oddziaływań resocjalizacyjnych powinno być podtrzymywanie istniejących już więzi rodzinnych lub rekonstruowanie ich w pożądanym kierunku (Pindel, 2011). Problemy dotyczące kontaktów osób odbywających karę pozbawienia wolności z bliskimi można podzielić na dwie grupy. Pierwszą z nich tworzą sytuacje, które zaistniały przed osadzeniem danej osoby w warunkach izolacji, a wpływają one na podtrzymywanie lub zerwanie relacji przez rodziny ze skazanym. Należą do nich m.in.: długotrwała przemoc fizyczna i/lub

psychiczna w rodzinie, uzależnienie od alkoholu lub narkotyków, choroba psychiczna lub silne zaburzenia emocjonalne, traumatyczne przeżycia i związane z nimi bardzo silne emocje uniemożliwiające właściwe relacje pomiędzy członkami rodziny, dominujący brak porozumienia lub konflikty w rodzinie (Pindel, 2011). Szczególną grupę skazanych w zakresie oddziaływań związanych z relacjami z rodziną stanowią osoby odbywające karę pozbawienia wolności na podstawie art. 207 k.k. Druga grupa obejmuje problemy wynikające z samego faktu przebywania danej osoby w warunkach izolacji więziennej, ponieważ niesie ona ze sobą nie tylko negatywne skutki dla funkcjonowania samego skazanego, ale dla całego systemu rodzinnego. Nastawienie członków rodziny do skazanego oraz utrzymywanie z nim kontaktów przez rodzinę warunkowane jest kilkoma czynnikami: sposobem funkcjonowania rodziny w społeczeństwie, oczekiwaniami rodziny wobec osoby przebywającej w zakładzie karnym w związku z faktem, że odbywa karę w warunkach izolacji; stosunkiem emocjonalnym do skazanego oraz do popełnionego przez niego czynu, a także stopniem poszkodowania rodziny czynem osadzonego (Gorzelać, 2001). Osoby przebywające w izolacji penitencjarnej w życiu rodzinnym uczestniczą w ograniczonym stopniu, nie wywiązują się także ze swoich ról i obowiązków np. męża, ojca czy syna (Domżańska, 2012; Kiełbasa, 2007). Innym rodzajem trudności są te dotyczące kontaktów, które są utrudnione lub ograniczone do form bezpośrednich (widzenia) oraz pośrednich w postaci korespondencji czy rozmów telefonicznych (Ciosek, 2007b). Obszarem, który może powodować konflikty jest rozmowa z dziećmi na temat nieobecności rodzica w domu oraz przygotowanie ich do spotkania z rodzicem w zakładzie karnym. Niejednokrotnie skutkiem izolacji jest także pogorszenie warunków bytowych rodziny. Często skazany był głównym żywicielem rodziny. W takiej sytuacji kobieta przejmuje na siebie realizowanie funkcji materialno-zabezpieczającej (Pindel, 2011). Zasygnalizowane powyżej trudne sytuacje mogą przyczyniać się do powstawania konfliktów w relacji osadzony – rodzina.

Osoby odbywające karę pozbawienia wolności uwikłane są również w konflikty ze współosadzonymi (Johnstone, 2014; Zalewski, 2017). Spowodowane są one wieloma czynnikami, wśród których wskazywany jest niski poziom umiejętności komunikacyjnych oraz brak umiejętności rozwiązywania konfliktów. Poza tym narażeni są oni na konflikty w relacji osadzony – funkcjonariusz Służby Więziennej (Friškovec, 2010; Hartmann i in., 2012; Zalewski, 2017), o których mówi się stosunkowo rzadko.

Specyficznym konfliktem, w którym uczestniczy osoba odbywająca karę pozbawienia wolności, jest ten o charakterze prawnym z osobą pokrzywdzoną (Lewicka-Zelent, 2015).

II.1.2. Miejsce mediacji wśród metod rozwiązywania konfliktów

Konflikty można rozstrzygać albo rozwiązywać. O tym, czy dana metoda należy do jednej z tych kategorii decyduje rola stron i podmiotu zewnętrznego oraz pozycja stron względem siebie. Podstawą rozstrzygnięcia konfliktów są fakty, które wydarzyły się w przeszłości, w związku z tym rozstrzygnięcie ukierunkowane jest na „przeszłość/teraźniejszość”. Podmiot, który rozstrzyga dany konflikt, sprawuje kontrolę zarówno nad jego przebiegiem, jak i zakończeniem. Decyzja dotycząca rozwiązania ma charakter heteronomiczny, czyli pochodzi od podmiotu z zewnątrz. Dominuje tutaj paradygmat „wygrywam-przegrywasz”. Klasycznym przykładem metody rozstrzygnięcia konfliktów jest sąd. Podstawą rozwiązywania konfliktów są natomiast interesy stron, które odnoszą się do przyszłości, co oznacza, że rozwiązanie jest ukierunkowane na „teraźniejszość/przyszłość”. Decyzja dotycząca rozwiązań ma charakter autonomiczny – uczestnicy sami wypracowują rozwiązania. Dominuje tutaj paradygmat „wygrywam-wygrywasz” (Kalisz, Zienkiewicz, 2009). W związku z tym zdecydowanie bardziej konstruktywne są metody, w które zaangażowane są strony konfliktu.

Do rozwiązywania konfliktów wykorzystuje się różne metody. Najczęściej stosuje się negocjacje oraz mediacje, które należą do ADR (Alternative Dispute Resolution), czyli do polubownych i pojednawczych sposobów rozwiązywania sporów i konfliktów (Kalisz, Zienkiewicz, 2009). Jednym z bardziej skutecznych sposobów poszukiwania satysfakcjonujących strony rozwiązań są negocjacje będące dwustronnym procesem komunikowania się podejmowanym w celu osiągnięcia korzystnego dla obu stron porozumienia poprzez modyfikację własnych potrzeb. Aby doszło do negocjacji, konieczne jest, aby część interesów stron była wspólna, a część sprzeczna, natomiast wypracowane porozumienie powinno stanowić zdecydowanie większą korzyść niż działanie bez tego porozumienia (Bargiel-Matusiewicz, 2014). W przypadku negocjacji to same strony konfliktu próbują dojść do porozumienia.

Inaczej jest w mediacji, która stanowi przykład niewładczej ingerencji osoby trzeciej w daną sytuację konfliktową. Zadaniem mediatora jest jedynie pośredniczenie w komunikacji osób skonfliktowanych, jednocześnie będąc bezstronnym wobec nich oraz neutralnym wobec przedmiotu konfliktu. Zakres jego działania ogranicza się do poziomu psychologicznego (Kalisz, Zienkiewicz, 2009). Podstawową cechą mediacji jest dobrowolność udziału stron w tej formie wsparcia (Steffek, 2012). Ch. Moore (2012) określa mediację jako interwencję w konflikt trzeciej osoby, która jest akceptowana przez

strony konfliktu. Udział mediatora polega na towarzyszeniu stronom w wypracowywaniu obustronnie korzystnego i akceptowalnego porozumienia. Brak bezpośredniego zaangażowania w konflikt stanowi podstawowy warunek zarządzania konfliktem w mediacji.

Przykładów rozumienia mediacji można przywoływać wiele. Większość z nich posiada trzy cechy wspólne, mianowicie podkreślają pośrednictwo osoby trzeciej, jej bezstronne i neutralne zaangażowanie w proces oraz decyzyjność i samostanowienie stron w procesie rozwiązywania konfliktu (Weckstein, 1997). Agnieszka Lewicka-Zelent (2015, s. 100) łączy te trzy aspekty, twierdząc, że mediacja jest to „dialog dwóch skonfliktowanych stron – przebiegający w obecności neutralnego i bezstronnego mediatora (osoby niezaangażowanej w konflikt) – a zmierzający do uzyskania przez nie satysfakcjonującego rozwiązania, w którym zostają uwzględnione ich potrzeby”.

Do podstawowych zasad mediacji należą: dobrowolność, neutralność, bezstronność i poufność. Dobrowolność oznacza zgodę stron na udział w mediacji, a także możliwość rezygnacji z uczestnictwa w niej na każdym etapie postępowania. Dwie kolejne zasady – bezstronność i neutralność są ze sobą powiązane. Bezstronność wyraża się w tym, że mediator nie opowiada się za żadną ze stron, która bierze udział w procesie mediacyjnym, natomiast neutralność odnosi się do stosunku mediatora do samego przedmiotu konfliktu. Mediator, pozostając neutralnym, nie ocenia sytuacji ani wyborów stron, w tym ostatecznego rozwiązania konfliktu. Przejawem przestrzegania tej zasady jest nienarzucanie przez mediatora rozwiązań stronom konfliktu, nawet w sytuacji, gdy to rozwiązanie wydaje się najlepsze (Wright, 1999a; Waluk, 2002; Bösch, 2006; Gójska, Huryn, 2007; Kalisz, Zienkiewicz, 2009; Laflin, 2014). Jednakże w myśl Kodeksu postępowania cywilnego zadaniem mediatora jest stanie na straży tego, aby wypracowane rozwiązania były zgodne z prawem i normami współżycia społecznego, możliwe do zrealizowania oraz nie dążyły do obejścia prawa (Dz. U. 2020 poz. 1575, 1578, art. 183¹⁴).

Ostatnia zasada – poufność dotyczy zarówno mediatora, jak i stron, ale w nierównym stopniu. Oznacza zachowanie w tajemnicy przebiegu posiedzenia mediacyjnego (Waluk, 2002; Kalisz, Zienkiewicz, 2009).

Anna Kalisz i Adam Zienkiewicz (2009) proponują podział celów mediacji na nadrzędne oraz podrzędne. Nadrzędne cele zostały podzielone na trzy grupy. Pierwszą tworzą cele w wymiarze personalnym (osobistym). Są one realizowane przez trzy procesy, które powinny zachodzić w trakcie mediacji, mianowicie proces samopoznania, proces

samosdoskonalenia oraz proces wewnętrzznego moralnego wzrostu. Drugą grupę stanowią cele w wymiarze interpersonalnym, do których należą:

- przywrócenie oraz utrzymanie bez zakłóceń komunikacji oraz dobrych relacji między stronami, nie tylko w czasie postępowania mediacyjnego, ale także po jego zakończeniu;
- rozwiązanie konfliktu poprzez osiągnięcie najlepszego dla obu stron rozwiązania, czyli takiego który zaspokaja potrzeby i interesy obu stron oraz jest możliwe do realizacji;
- usunięcie przyczyn konfliktu między stronami;
- stworzenie warunków do efektywnej współpracy stron w przyszłości.

Trzecią grupę tworzą cele mediacji w wymiarze społecznym. Należą do nich np. zwiększenie dostępności oraz obniżenie kosztów wymierzania sprawiedliwości czy włączenie jednostek oraz społeczeństwa obywatelskiego w proces wymiaru sprawiedliwości (Kalisz, Zienkiewicz, 2009).

Wyróżnia się trzy podstawowe grupy celów podrzędnych. Są to cele w wymiarze: komunikacyjnym, psychologicznym oraz negocjacyjno-informacyjnym. Wśród celów w wymiarze komunikacyjnym wymienia się m.in. stworzenie optymalnych warunków do prowadzenia rozmowy; doprowadzenie do właściwego rozumienia przekazu stron konfliktu, słuchania siebie nawzajem; otwarcie się na argumenty i perspektywę drugiej strony. Z kolei cele w wymiarze psychologicznym dotyczą przede wszystkim kształtowania odpowiednich cech i postaw stron konfliktu oraz zaspokajania wewnętrznych potrzeb stron, do których w szczególności należą:

- potrzeba uzewnętrznienia nieprzyjemnych emocji, tzw. wentylacja;
- potrzeba bycia wysłuchanym, docenionym i dowartościowanym w procesie mediacyjnym, bycia akceptowanym, rozumianym oraz bycia przeproszonym, a także potrzeba uwolnienia kreatywności oraz samodzielności w poszukiwaniu rozwiązań konfliktu;
- potrzeba szacunku okazywanego sobie nawzajem oraz tolerancji dla odmienności drugiej strony;
- potrzeba wzajemnego przebaczenia doświadczonych krzywd i poniesionych szkód (Kalisz, Zienkiewicz, 2009).

Trzecią grupę tworzą cele w wymiarze negocjacyjno-informacyjnym, wśród których wymienia się m.in. zebranie oraz ujawnienie stronom danych ważnych z punktu widzenia osiągnięcia porozumienia; przedstawienie stronom stopnia realności ich oczekiwań oraz

uświadomienie uczestnikom mediacji możliwych skutków ich postaw przyjmowanych w toku procesu mediacyjnego oraz zawarcia i realizacji porozumienia (Kalisz, Zienkiewicz, 2009).

Niezależnie od przyjętej taksonomii celów w mediacji głównym jej celem jest wypracowanie rozwiązania, które będzie w najbardziej optymalnym stopniu zaspokajać potrzeby stron konfliktu (Bargiel-Matusiewicz, 2014; Fisher i in., 2016). Czasami możliwe jest tylko powstrzymanie eskalacji konfliktu, ale mediacja może przyczynić się do poprawienia relacji między skonfliktowanymi stronami (Godlewski, Śliwa, 2015; Knapczyk, 2018). „Mediacja może także ustalać lub wzmacniać relacje oparte na wzajemnym zaufaniu i szacunku pomiędzy stronami lub zakańczać relacje w sposób minimalizujący koszty emocjonalne i straty psychiczne” (Moore, 2012, s. 30). Dzięki temu mediację można wykorzystywać nie tylko do rozwiązywania sytuacji konfliktach prowadzonych na drodze sądowej, ale także w codziennym życiu. Szczególnie powinny korzystać z niej osoby z deficytami w zakresie kompetencji komunikacyjnych oraz umiejętności rozwiązywania konfliktów, z uwagi na trudne relacje z innymi ludźmi wynikające np. z popełnienia przestępstwa.

II.1.3. Rodzaje mediacji, w których mogą uczestniczyć osoby odbywające karę pozbawienia wolności

Jednym z bardziej użytecznych podziałów mediacji w literaturze przedmiotu jest klasyfikacja dokonana przez A. Lewicką-Zelent (Grudziwska, Lewicka, 2010). Autorka dzieli mediacje na sądowe oraz pozasądowe. Do mediacji sądowej zalicza mediację w sprawach karnych, nieletnich oraz cywilnych. Wśród mediacji pozasądowych, zwanych także kontraktowymi lub umownymi, wymienia mediację: szkolną, polityczną, w sporach zbiorowych oraz w sytuacjach kryzysowych. Przedstawiony podział nie wyczerpuje możliwości prowadzenia mediacji, ponieważ metoda ta może być także wykorzystywana do rozwiązywania sporów sąsiedzkich, w społeczności lokalnej czy w konfliktach rodzinnych, które nie obejmują sytuacji związanych z mediacją cywilną. Wówczas przyjmuje postać mediacji kontraktowej (Godlewski, Śliwa, 2015; Kalisz, Zienkiewicz, 2009; Kula, 2015).

Mediacja sądowa jest częścią postępowania sądowego. Możliwa jest do prowadzenia w tych państwach, w których prawo reguluje tę kwestię. Z kolei mediacja kontraktowa jest

formą rozwiązywania konfliktu, która opiera się na zawarciu umowy dotyczącej uczestniczenia w mediacji w celu rozwiązania konfliktu (Kalisz, Zienkiewicz, 2009).

Mediacje mogą mieć charakter bezpośredni lub pośredni, gdy mediator spotyka się osobno z każdą ze stron (Bieńkowska, 1995; Kalisz, Zienkiewicz, 2009).

Osoby odbywające karę pozbawienia wolności mogą potencjalnie uczestniczyć w każdym rodzaju mediacji. Jednakże najczęściej wskazuje się na mediacje w sprawach karnych, w tym mediacje po wyroku, mediacje rodzinne (zarówno sądowe, jak i umowne) (Winiarek, 2005; Wrona, Płatek, 2005; Hyb, 2010;). Mediacja może być także wykorzystywana do rozwiązywania konfliktów między osadzonymi oraz w relacjach osadzony-funkcjonariusz Służby Więziennej (Winiarek, 2005; Wrona, Płatek, 2005; Friškovec, 2010; Hyb, 2010; Hartmann i in., 2012; Johnstone, 2014; Zalewski, 2017).

W związku z tym poniżej zostaną omówione tylko dwa rodzaje mediacji – mediacje w sprawach karnych (w tym mediacje po wyroku) oraz mediacje rodzinne.

Mediacje w sprawach rodzinnych, w których mogą uczestniczyć osadzeni, mają charakter sądowy lub kontraktowy. W sprawach toczących się przed sądem dotyczą najczęściej spraw okołorozwodowych, tj. ich celem jest próba pojednania małżonków lub omówienie spraw dotyczących: ustalenia alimentów, zaspokojenia potrzeb rodziny, ustalenia kontaktów z dziećmi, sposobów sprawowania władzy rodzicielskiej czy spraw majątkowych, które podlegają rozstrzygnięciu w wyroku orzekającym separację lub rozwód (Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. - Kodeks postępowania cywilnego Dz. U. 2020 poz. 1575, 1578, art. 436 i 445²). Konflikty rodzinne osadzonych są związane z samym pobytom w zakładzie karnym i wynikającymi z niego skutkami, ale także są powodowane czynnikami, które zaistniały przed osadzeniem (Pindel, 2011). Właśnie w tego rodzaju konfliktach skuteczną metodą ich rozwiązywania mogłaby okazać się mediacja umowna. Osoby, które odbyły już karę pozbawienia wolności i wracają do społeczeństwa, mają trudności w odbudowaniu więzi rodzinnych, na co wskazują wyniki badań (Kieszkowska, 2012). Jeśli w środowisku rodzinnym panują prawidłowe relacje, wówczas jest większe prawdopodobieństwo prawidłowego funkcjonowania społecznego osoby po opuszczeniu zakładu karnego (Jaworska, 2016b).

Drugim rodzajem mediacji, w której mogą uczestniczyć osoby osadzone, są mediacje w sprawach karnych prowadzone zarówno na etapie postępowania przygotowawczego, jak i sądowego, o czym mówi § 8 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 maja 2015 r. w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach karnych (Dz. U. 2015, poz. 716). Bierze w nich udział osoba oskarżona i pokrzywdzona. Czas ich trwania wynosi

jeden miesiąc (Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego, Dz. U. 2020, poz. 30, 413, 568, 1086, 1458, art. 23a). Celem tego postępowania jest nie tylko rozwiązanie konfliktu między tymi stronami, ale także uzyskanie zadośćuczynienia lub odszkodowania przez osobę pokrzywdzoną (Kulesza, 2010; Rękas, 2011). Koszty udziału w takim postępowaniu ponosi Skarb Państwa (Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego, Dz. U. 2020, poz. 30, 413, 568, 1086, 1458, art. 619 § 2). Nie każda sprawa karna może zostać skierowana do mediacji. Przed wydaniem takiego skierowania ważne jest, aby sprawdzić, czy jest to możliwe. Przede wszystkim w sprawie musi zostać ujawniony pokrzywdzony (Rękas, 2004). Ponadto okoliczności popełnienia czynu nie mogą budzić wątpliwości (Rękas, 2009). Do mediacji nie powinno się także kierować spraw związanych z przestępczością zorganizowaną. Kolejne przeciwwskazania dotyczy osoby oskarżonej oraz pokrzywdzonej. Oskarżony nie może być bardzo zdemoralizowany, agresywny ani wielokrotnie karany, a prognoza kryminologiczna wobec niego powinna być pomyślna. Z kolei osoba pokrzywdzona nie powinna być m.in. nastawiona zbyt roszczeniowo lub w zupełności być nieskłonna do zawarcia kompromisu (Rękas, 2004).

Szczególnym rodzajem mediacji w sprawach karnych są tzw. mediacje po wyroku, które prowadzone są na etapie postępowania wykonawczego. Dotyczą one sytuacji, gdy kara pozbawienia wolności jest już wykonywana, a sąd penitencjarny rozważa możliwość przedterminowego warunkowego zwolnienia osoby skazanej z odbywania reszty kary. (Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy Dz. U. 2020 poz. 523, 568, art. 162 § 1). A. Rękas (2015) stwierdza, że ustawodawca wprowadził jedynie szcątkową możliwość skorzystania z tej formy wsparcia. Brak jasnych oraz szczegółowych wytycznych dotyczących powadzenia mediacji po wyroku sprawia, że są one prowadzone niezwykle rzadko w zależności od interpretacji art. 162 § 1 (Grudziecka, Książek, 2013). Tadeusz Szymanowski (2004) proponuje, aby stosować w postępowaniu wykonawczym artykuł 23a k.p.k. w celu prowadzenia tego rodzaju mediacji. Zarówno Kazimierz Postulski (2012), jak i Stefan Lelental (2012) przedstawiają odmienne stanowisko – uważają, że kodeks karny wykonawczy nie przewiduje na etapie wykonywania kary prowadzenia postępowania mediacyjnego, a ugoda zawarta w wyniku mediacji, o której mowa w art. 162 § 1 k.k.w. odnosi się do mediacji prowadzonej na etapie postępowania przygotowawczego lub jurysdykcyjnego. Brakuje zatem jednoznacznych regulacji prawnych dotyczących wykorzystywania tej metody rozwiązywania konfliktów między osobą odbywającą już karę pozbawienia wolności a osobą pokrzywdzoną. Włączenie

mediacji w prowadzone na terenie zakładów karnych oddziaływania mogłoby wspomóc proces resocjalizacji i readaptacji osadzonych (Szymanowski, 2004). Istotą mediacji w sprawach karnych, w tym po wyroku jest przyjęcie odpowiedzialności za popełnione czyny, które nie są zgodne z prawem (Grudziecka, Książek, 2013; Wrona, Płatek, 2005), co koresponduje z celem wykonywania kary pozbawienia wolności określonym w art. 67 k.k.w., który polega m.in. na kształtowaniu poczucia odpowiedzialności. A. Rękas (2015, s. 151) stoi na stanowisku, że odbywanie bezwzględnej kary pozbawienia wolności przez osobę skazaną bez przyjęcia przez nią odpowiedzialności za popełnione przestępstwo, „przygotowuje skazanych przede wszystkim do roli więźnia, a nie człowieka zdolnego do samodzielności i odpowiedzialności za czyny przestępcze, które popełnili”.

Andrzej Murzynowski (2003) uważa, że pozytywny wynik mediacji po wyroku powinien być uwzględniany nie tylko przy rozważaniu możliwości warunkowego przedterminowego zwolnienia osoby osadzonej, ale także przy podejmowaniu innych czynności prawnych w toku postępowania wykonawczego jak np. zmiana rodzaju zakładu karnego czy wydanie opinii w przedmiocie ułaskawienia.

Mediacja po wyroku jest szczególna, ponieważ prowadzona jest już po prawomocnym wyroku, w sytuacji gdy sprawca odbywa karę pozbawienia wolności (Karbarz-Górka, 2006). Ten rodzaj mediacji w tradycji polskiej i europejskiej określany jest jako mediacje bezpieczne, ponieważ „następuje między stronami konfliktu, po osądzeniu sprawy przez niezawisłe sądy. Nie narusza powagi rzeczy osądzonej, a także roszczeń państwa w zakresie reakcji prawnokarnej. Może sprzyjać (jak wykazują doświadczenia krajów demokratycznych, w których mediacja jest z powodzeniem stosowana) znacznemu poszerzeniu efektów działania prawa, szczególnie na sferę ochrony praw ofiary, która podobnie jak u zarania dziejów, może skutecznie domagać się zadośćuczynienia jej przez sprawcę i naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem” (Szczepaniak, 2009, s. 81).

Rozwiązanie konfliktu o charakterze prawnym, którego wynikiem byłaby zawarta ugoda, powinno odnosić się do przyszłych relacji między osobą osadzoną a pokrzywdzoną i odpowiadać na pytanie „co dalej?”. Dzięki temu osoba pokrzywdzona powinna mieć zapewnione poczucie bezpieczeństwa (Karbarz-Górka, 2006).

Mówiąc o takiej metodzie rozwiązywania sporu między uczestnikami konfliktu o charakterze prawnym, należy uwzględnić fazy funkcjonowania osoby pokrzywdzonej po szoku wywołanym przestępstwem, wśród których wyróżnia się etap: zaprzeczania, winy (obwiniania), cierpienia, oburzenia, równoważenia oraz integracji. Najlepszy czas na

pojednanie ze sprawcą przypada na dwie ostatnie fazy. Podczas etapu równoważenia pokrzywdzony ocenia zaistniałe wydarzenia oraz ma mniej emocjonalne nastawienie do zaistniałej sytuacji. Z kolei w fazie integracji bardziej realistycznie patrzy na całą sytuację. Osoba pokrzywdzona zastanawia się, jaką rolę pełniła w przestępstwie i powoli zaczyna zamykać część życia związaną z byciem ofiarą czynu zabronionego (Waluk, 2002; Grudziecka, Książek, 2013). W związku z tym w wielu sprawach udział w mediacjach po wyroku może przynieść osobie pokrzywdzonej więcej korzyści niż w sytuacji, gdyby była ona prowadzona na etapie postępowania przygotowawczego lub sądowego. Podczas spotkania osoba pokrzywdzona ma możliwość przedstawienia swoich emocji i odczuć, swojego postrzegania dokonanego przestępstwa, ale też skutków, które ono wywołało. Czuje się wysłuchana oraz ma szansę na uzyskanie odpowiedzi na często nurtujące ofiary pytanie, dlaczego właśnie ona została pokrzywdzona oraz jakimi motywami kierował się sprawca. Kolejną ważną korzyścią jest odzyskanie poczucia kontroli i sprawstwa – osoba pokrzywdzona w toku posiedzenia mediacyjnego ma wpływ na ostateczne rozwiązanie tego konfliktu, ma także możliwość uzyskania takiej formy zadośćuczynienia, jakiej faktycznie potrzebuje. Nie zawsze osobom pokrzywdzonym zależy wyłącznie na zadośćuczynieniu finansowym, zdecydowanie częściej potrzebują niematerialnej formy zadośćuczynienia, jaką stanowią przeprosiny. Bardzo istotną kwestią jest także pozbycie się lęku lub przynajmniej jego wyraźne obniżenie u osoby pokrzywdzonej (Waluk, 2002; Karbarz-Górka, 2006; Grudziecka, Książek, 2010).

Obniżenie poziomu lęku wobec sprawcy u osoby pokrzywdzonej ma szczególne znaczenie w sytuacji, gdy zbliża się termin opuszczenia zakładu karnego przez osobę skazaną. Często pokrzywdzony obawia się zemsty, gróźb lub nękania ze strony sprawcy. Podczas mediacji można regulować kwestie relacji między tymi osobami (Karbarz-Górka, 2006). Niejednokrotnie również sami sprawcy przestępstw, gdy nie są bardzo wykolejeni społecznie, obawiają się momentu ukończenia kary pozbawienia wolności i powrotu do społeczności lokalnej, której częścią jest osoba pokrzywdzona. W związku z tym poprawa relacji między stronami będąca wynikiem mediacji może obniżać poziom lęku u obu stron. Dodatkowo wypełniając warunki wypracowanej ugody mediacyjnej, sprawca ma szansę na lepsze przyjęcie przez daną społeczność, dzięki czemu jego proces reintegracji społecznej może być bardziej efektywny (zob. Opora, 2015).

Często sprawca przestępstwa nie zdaje sobie sprawy z krzywdy, którą wyrządził osobie pokrzywdzonej, nie wie, jakie skutki ona poniosła. Dzięki udziałowi w mediacji nie tylko może usłyszeć to bezpośrednio od ofiary, ale także może zyskać szerszą perspektywę

w patrzeniu na dokonane przez siebie przestępstwo oraz karę, którą odbywa. Niejednokrotnie osoby osadzone same czują się pokrzywdzone z powodu surowości otrzymanej kary (Karbarz-Górka, 2006). Badania pokazują, że u odbywających karę pozbawienia wolności obniża się poczucie odpowiedzialności za popełniony czyn, a wzrasta poczucie krzywdy (Poznaniak, 1982). Wówczas osadzeni odbywanie kary pozbawienia wolności utożsamiają z przyjęciem odpowiedzialności za popełnione przestępstwo i uważają, że nawet, gdy mają np. nałożony przez sąd obowiązek zapłaty zadośćuczynienia, nie wykazują chęci, aby go zrealizować (Waltoś, 2002).

Taka postawa nie koresponduje z istotą mediacji w sprawach karnych, którą jest przyjęcie odpowiedzialności za dokonane przestępstwo przez sprawcę (Grudziecka, Książek, 2013; Wrona, Płatek, 2005). Jednym z filarów sprawiedliwości naprawczej, której jedną z form stanowi mediacja jest zobowiązanie sprawcy do odpowiedzialności i naprawienia krzywdy. Słusznie zauważa Monika Płatek (2005, s. 77-79) „z odpowiedzialnością mamy najwięcej problemów. Wydaje się, że żyjemy w kulturze, która z niej zwalnia. Mylimy też odpowiedzialność i zobowiązania do restytucji z karą.(...) Tu liczy się nie tyle działanie państwa na rzecz pokrzywdzonego, ile świadome poczucie odpowiedzialności i związane z nim działanie sprawcy na rzecz pokrzywdzonego. Sprawca musi zrozumieć swoją winę i to, że ponosi się konsekwencje swoich czynów. Podjęte działania więc mają zmierzać do naprawienia poniesionej przez ofiarę straty. Nie naruszenie prawa, ale krzywda wyrządzona czynem sprawcy, i nie kara, ale jego odpowiedzialność za spowodowane zło są elementami, które w sprawiedliwości naprawczej odgrywają pierwszoplanową rolę.”

Uświadomienie sobie przez sprawcę krzywdy i/lub szkody, którą wyrządził osobie pokrzywdzonej, może stać się okazją do doświadczenia poczucia winy i potrzeby przebaczenia, dzięki czemu podejmie działania naprawcze (Karbarz-Górka, 2006; Michel, 2010).

Mediacja prowadzona na etapie wykonywania kary pozbawienia wolności może przyczynić się do skutecznej readaptacji osób przebywających w jednostkach penitencjarnych (Issel, 2012; Szczepaniak, 2016).

Mediacja stanowi jedną z form sprawiedliwości naprawczej (Wright, 2005), która jest procesem ukierunkowanym na wspólne poszukiwanie rozwiązań dotyczących skutków przestępstwa oraz ich implikacje na przyszłość. Uczestniczą w nim wszystkie strony, które są związane z konkretnym przestępstwem (Marshall, 1996). W sprawiedliwości naprawczej miejsce kary zastępuje pojednanie, a zemsty – pomoc dla ofiar (Christie, 2004;

Consedine, 2004). Ten rodzaj sprawiedliwości ukierunkowany jest na poszukiwanie konstruktywnej reakcji na dany czyn przestępczy, w taki sposób, aby potrzeby osoby pokrzywdzonej zostały zaspokojone, a sprawca chciał przejąć odpowiedzialność za własne działania (Meier, 1999). Sprawiedliwość naprawcza nie stanowi, jak uważają niektórzy, opozycji do tradycyjnego wymiaru sprawiedliwości, ale jest jego uzupełnieniem (Ciepły, 2009). Ważną rolę w sprawiedliwości naprawczej odgrywa lokalna społeczność (Gerkin, 2012; Rosenblatt, 2015; Rossner, Bruce, 2016). Z perspektywy prawidłowej readaptacji społecznej skazanego ważne jest odpowiednie przyjęcie go do społeczności po odbyciu kary pozbawienia wolności.

Słusznie zauważa M. Płatek (2005, s. 107), że „sprawiedliwość naprawcza nie jest panaceum na całe zło. Stanowi jednak procedurę, która stwarza warunki dla ofiary, aby żyła w pełni. Zamiast odpowiedzialności symbolicznej, jaką jest wymierzona sprawcy kara, pozwala na realne działanie i restytucje. Tym samym jest szansą na integrację sprawcy ze społeczeństwem i na lepsze jakościowo życie i ofiary, i sprawcy, i całej społeczności.”

Mediacja uznawana jest za bardzo skuteczną metodę rozwiązywania konfliktów, jednak nie zawsze może być wykorzystywana. Agata Gójska (2011) wskazuje na cztery przeciwwskazania do prowadzenia mediacji – uzależnienie od alkoholu lub środków psychoaktywnych; chorobę psychiczną lub silne zaburzenie emocjonalne; znaczącą nierównowagę sił skonfliktowanych osób, która uniemożliwia prowadzenie negocjacji na równych pozycjach; przemoc w rodzinie. Podjęcie się takich spraw może prowadzić do krzywdzących postanowień dla jednej ze stron.

Mniej radykalne stanowisko w kwestii prowadzenia mediacji, w sytuacjach, gdy dochodzi między stronami do przemocy przyjmuje Komitet Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich. W szeregu zasad rekomendowanych w procesie mediacyjnym uznaje, że mediator powinien zwracać uwagę na ewentualne stosowanie przemocy w rodzinie zarówno w przeszłości, jak i w teraźniejszości. Jednakże jej wystąpienie nie wyklucza możliwości prowadzenia mediacji, ale wymaga od mediatora przede wszystkim oceny, czy ta metoda pomocy stronom jest najbardziej odpowiednia. W sytuacji, gdy mediator zdecyduje się prowadzić sprawę, w której występuje przemoc między stronami, musi wykazać się bardzo wysokim poziomem profesjonalizmu, aby wypracowane rozwiązania były sprawiedliwe oraz satysfakcjonujące dla stron, a zasada bezstronności została zachowana (Rekomendacja Nr R (98) 1 Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich na temat mediacji rodzinnej oraz Memorandum Wyjaśniające).

Konieczność pilnowania tego, aby słabsza strona konfliktu nie przyjęła niekorzystnych dla siebie rozwiązań wynika z nierównowagi sił między stronami i wiążącą się z tym obawą o swoje bezpieczeństwo ze strony osoby doświadczającej przemocy (Czayka-Chełmińska, Glegoła-Szczap, 2009). Ponadto konieczny jest taki sposób prowadzenia mediacji, aby ewentualny brak równowagi między stronami został wyrównany i nie dochodziło do manipulacji (Rekomendacja Nr R (98) 1 Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich na temat mediacji rodzinnej oraz Memorandum Wyjaśniające). W przypadku wystąpienia przemocy mediator powinien dokonać indywidualnej oceny sytuacji danej rodziny oraz zaproponować najbardziej odpowiedni na dany czas rodzaj wsparcia (Lewicka-Zelent, 2017).

Zwolennicy prowadzenia mediacji w sytuacji wystąpienia przemocy, np. w sprawach o znęcanie się z artykułu 207 k.k. uważają, że bardziej korzystne położenie ze względu na większą równowagę między stronami zapewnia mediacja w porównaniu do procesu sądowego, który powoduje, że osoba pokrzywdzona zmienia status ze strony na świadka (Sitarska, 2006). W procesie mediacyjnym osoba pokrzywdzona pełni aktywną rolę i ma wpływ na ustalane rozwiązania, przez co zwiększa się jej poczucie sprawiedliwości (Sitarska, 2006; Zajązkowska, 2012). Osoba, która doświadcza przemocy, podczas mediacji odzyskuje poczucie godności i ma zaspokojoną potrzebę szacunku, dzięki czemu czuje się podmiotowo traktowana jako równoprawny rozmówca w dyskusji z dominującą do tej pory osobą stosującą przemoc (Zajązkowska, 2012).

Tę kontrowersyjną kwestię – prowadzić czy nie prowadzić mediacji w sytuacji wystąpienia przemocy między stronami, nie rozstrzygają także wyniki badań, których jest niewiele.

Jedne z takich badań przeprowadził Grzegorz Skrobotowicz (2014). Na podstawie danych pozyskanych z autorskiego kwestionariusza dokonał on analizy akt spraw skierowanych do mediacji karnych w sprawach, w których podejrzanemu postawiony został zarzut popełnienia przestępstwa z art. 207 k.k. Wyniki tych badań wskazały, że w 73% spraw podejrzanym o popełnienie tego przestępstwa był mężczyzna. Co czwarty badany pił alkohol w nadmiarze. Uczestnicy tych mediacji spotykali się ze sobą bezpośrednio (82%) oraz dostrzegali wiele korzyści wynikających z tej formy wsparcia np. możliwość przedstawienia swojego postrzegania danej sytuacji, zaproponowania korzystnych dla nich rozwiązań. Przedmiot ugody dotyczył najczęściej: przeprosin, konkretnych form zadośćuczynienia (np. ograniczenie korzystania z komputera), oświadczeń stron, zobowiązań (np. do powstrzymania się od nadużywania alkoholu lub

zażywania narkotyków, podjęcia leczenia lub terapii, opuszczenia lokalu, podjęcia pracy), zakazów (np. kontaktowania się). Siedemdziesiąt dziewięć procent zobowiązań w chwili badania było zrealizowanych w całości, a część była w trakcie wykonywania.

Inne wyniki badań uzyskała Eleonora Zielińska (2017), która na zlecenie Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości przeprowadziła badania pilotażowe ukierunkowane na określenie skali oraz efektywności mediacji w sprawach karnych o przemoc w rodzinie w Polsce. Łącznie analizie poddało 78 akt spraw sądowych z lat 2013-2016. Na podstawie dokonanych analiz stwierdziła, że sądy chętnie kierują do mediacji sprawy z art. 207 k.k., ale nie dokonują ich selekcji. Również mediatorzy nie odmawiają prowadzenia spraw, w których zaistniały konkretne przeciwwskazania do prowadzenia mediacji jak: uzależnienie sprawcy przemocy w rodzinie od alkoholu lub narkotyków, niepełnosprawność intelektualna, zaburzenia psychiczne któreś ze stron itp. Stwierdzono, że sprawcy przemocy mają problemy z wywiązywaniem się z podjętych zobowiązań zawartych w ugodzie mediacyjnej. Dodatkowo zauważono, że sądy przy warunkowym skazaniu rzadko zobowiązania przedstawione w umowie wpisywały w treść wyroku jako obowiązki próby albo środki karne. Jeśli już były takie zobowiązania wpisywane w ich treść, dotyczyły one najczęściej zobowiązania do nienadużywania alkoholu oraz podjęcia leczenia odwykowego. Konsekwencją tego mogło być uchylanie się sprawcy od realizacji zawartych rozwiązań i brak możliwości zarządzenia wykonania orzeczonej kary. E. Zielińska stwierdza, że to sprawca, a nie osoba pokrzywdzona odnosi więcej korzyści z udziału w mediacjach w sprawach karnych, ponieważ wiele postępowań, które zostały uwieńczono podpisaniem umowy mediacyjnej, zostało warunkowo umorzonych. Natomiast dla osoby pokrzywdzonej mediacja albo nie przynosi trwałych korzyści albo prowadzi nawet do wtórnej wiktyimizacji. Autorka stwierdza wprost, że w takich sprawach mediacja nie uwzględnia potrzeb osoby pokrzywdzonej, co wynika w dużym stopniu z niedostatków obowiązującego prawa.

Prowadzenie mediacji w sprawach o przemoc w rodzinie ma zarówno swoich zwolenników, jak i przeciwników. Jak przedstawiono, również wyniki badań empirycznych nie rozstrzygają kwestii czy takie mediacje powinny być prowadzone. Niewątpliwie prowadzenie mediacji w sprawach karnych związanych z przestępstwem znęcania się nad członkiem rodziny wymaga zmian w regulacjach prawnych. Konieczne jest także profesjonalne przygotowanie mediatorów oraz każdorazowe rozważenie czy w konkretnej sytuacji, gdy występuje przemoc, mediacja będzie najlepszą formą pomocy stronom (Przybyła-Basista, 2002).

W literaturze przedmiotu nie opisuje się praktycznie możliwości prowadzenia mediacji w sytuacji, gdy zostało dokonane przestępstwo zabójstwa. Niektórzy wręcz uważają, że w sprawach dotyczących poważnych przestępstw nie powinno się przeprowadzać mediacji (Sitarz i in., 2013).

W Polsce najbardziej znanym przykładem wykorzystania mediacji w sprawie o zabójstwo jest przeprowadzone w Wielkiej Brytanii posiedzenie przez Barbarę Tudor. W mediacji tej uczestniczyła matka zamordowanego cztery lata wcześniej 21-letniego syna oraz zabójca. Na początku spotkania miały formę pośrednią, dopiero po dziewięciu miesiącach doszło do spotkania bezpośredniego. Kobieta w toku przeprowadzonej mediacji przebaczyła sprawcy oraz znalazła ukojenie (Waluk, 2002; Zagórski, 2005). Również w Belgii prowadzone są z powodzeniem mediacje w sprawach takich ciężkich przestępstw jak: gwałt czy zabójstwo na etapie wykonywania kary pozbawienia wolności (Droogenbroeck, 2010).

Wiele przesłanek wskazuje na to, że w niejednej sprawie mediacja przyniosłaby zdecydowanie więcej korzyści na etapie postępowania wykonawczego niż na wcześniejszych – przygotowawczym czy sądowym. Do przesłanek tych należą m. in. brak gotowości psychicznej osoby pokrzywdzonej do rozmowy z osobą oskarżoną o przestępstwo; stan zdrowia osoby pokrzywdzonej, który nie pozwala ani na udział w procesie sądowym, ani na udział w posiedzeniu mediacyjnym. Innym czynnikiem jest obawa pokrzywdzonych, że mediacja przyczyniłaby się do łagodniejszego wyroku wobec oskarżonego, co byłoby niezgodne z poczuciem sprawiedliwości osoby pokrzywdzonej oraz w ich ocenie równałoby się pomniejszeniu rozmiarowi poniesionej przez nich szkody. Kolejną kwestią jest traktowanie mediacji przez oskarżonego jedynie jako środka do uzyskania korzyści np. umorzenia postępowania czy złagodzenia wyroku, a motywacją do udziału w tej formie nie jest prawdziwa potrzeba pojednania i zadośćuczynienia. Następną istotną sprawą jest czas prowadzenia mediacji, który w sprawach karnych wynosi jeden miesiąc. Długość tego rodzaju mediacji jest uzasadniona z punktu widzenia procesu sądowego. Na etapie postępowania wykonawczego czas na przeprowadzenie mediacji mógłby być dostosowany do potrzeb stron, aby mogły one bez ograniczenia czasowego poszukiwać najbardziej korzystnych dla siebie rozwiązań (Szymańska, 2014).

Zarówno w Europie (np. w Belgii, Wielkiej Brytanii, Słowenii, Niemczech oraz na Węgrzech), jak i na świecie, szczególnie w Stanach Zjednoczonych, podejmuje się próby wykorzystywania mediacji w prowadzonych oddziaływaniach resocjalizacyjnych na terenie zakładów karnych (Wright, 1999b; Szczepaniak, 2009; Droogenbroeck, 2010;

Friškovec, 2010; Gyökös, 2010; Mariën, 2010; Johnstone, 2014; Vogt, Vogt, 2015; Liebmann, https://www.foresee.hu/uploads/media/MarianLiebmann_text.pdf);). Jednym z takich przykładów są programy skierowane do osadzonych, których celem jest uświadomienie skazanym, jakie konsekwencje ponoszą osoby pokrzywdzone w wyniku dokonanego przez nich przestępstwa oraz przyjęcie odpowiedzialności za swoje działania. Obecnie z bardzo dobrym efektem realizowane są takie programy np. w Belgii (Aersten, 2006; Goossens, 2012) lub na Węgrzech (Barrabás, 2012).

Jednym z bardziej znanych i skutecznych programów wykorzystującym ideę sprawiedliwości naprawczej w pracy z osobami skazanymi jest Projekt Drzewa Sykomory („Sycamore Tree Programme” – STP) prowadzony m.in. w Stanach Zjednoczonych, Nowej Zelandii czy w Niemczech. Program trwa od 5 do 8 tygodni. Uczestniczą w nim osoby osadzone oraz pokrzywdzone, które są wolontariuszami i jednocześnie były ofiarami takiego samego rodzaju przestępstwa, jakiego dopuścili się skazani, ale nie są oni bezpośrednimi ofiarami osób, z którymi biorą udział w programie. Celem jest przygotowanie osadzonych do podjęcia działań naprawczych wobec osób pokrzywdzonych w wyniku dokonanego przestępstwa (<http://restorativejustice.org/we-do/sycamore-tree-project/>, 19.08.2020).

Drugim rodzajem oddziaływań jest prowadzenie mediacji po wyroku, w których uczestniczą osoby odbywające karę pozbawienia wolności (Van Ness i in., 2007; Shapland, 2008; Szczepaniak, 2009; Droogenbroeck, 2010; Johnstone, 2014; Johnstone, Brennan, 2014; Vogt, Vogt, 2015). W Polsce brakuje programów resocjalizacyjnych wykorzystujących ideę sprawiedliwości naprawczej, które byłyby realizowane na terenie zakładów karnych. W 2000 roku w Zakładzie Karnym w Chełmie, a w 2001 r. w Zakładzie Karnym w Jastrzębiu Zdroju prowadzono w Polsce pierwsze mediacje po wyroku przez mediatorów z Polskiego Centrum Mediacji. Jednakże działania te obejmowały jedynie przeszkolenie wychowawców i psychologów pracujących na terenie jednostki penitencjarnej oraz przeprowadzanie samych spotkań mediacyjnych (Marcinkowski, 2012). Oddziaływania te nie obejmowały przygotowania skazanych do podjęcia działań naprawczych wobec osób pokrzywdzonych.

Potrzebę prowadzenia mediacji po wyroku potwierdzają także badania przeprowadzone w Belgii przez organizację Suggnome. Na przestrzeni ośmiu lat do organizacji zostało złożonych 630 wniosków o mediację, z czego odbyły się 343 posiedzenia mediacyjne między sprawcą przestępstwa a osobą pokrzywdzoną. Osiemdziesiąt cztery spotkania odbyły się w formie bezpośredniej. Sprawy te dotyczyły

poważnych przestępstw, mianowicie w 124 przypadkach były to przestępstwa przeciwko mieniu, 108 to zabójstwa, a 111 – zgwałcenia. W przypadku takich przestępstw mediacja na wcześniejszych etapach byłaby trudna do przeprowadzenia, a czasami wręcz niemożliwa. Udowodniono także, że im większy wpływ miało przestępstwo na życie osoby pokrzywdzonej oraz na jej kondycję psychiczną, tym większe jednostka ta wykazywała zainteresowanie udziałem w mediacjach (Droogenbroeck, 2010).

W związku z tym istnieje nie tylko potrzeba, ale konieczność prowadzenia w zakładach karnych takich oddziaływań, które będą zmierzały do podjęcia działań naprawczych przez sprawców przestępstw.

II.2. Gotowość do zadośćuczynienia jako podstawa udziału w mediacji

Zadośćuczynienie jest terminem, który zdecydowanie częściej występuje w prawie, filozofii czy religii w porównaniu do pedagogiki resocjalizacyjnej.

W polskim prawie w sytuacji spowodowania szkody wyrządzonej czynem niedozwolonym obowiązek naprawienia szkody obejmuje wszelkie szkody zarówno na osobie, jak i na mieniu (Klimkiewicz, 2018). Szkodą wyrządzoną drugiemu człowiekowi jest wszelki uszczerbek w dobrach lub interesach prawnie chronionych, którego poszkodowany doznał wbrew swojej woli (Radwański, Olejniczak, 2012). Szkodą na osobie jest np. rozstrój zdrowia, uszkodzenie ciała lub śmierć, ale także cierpienie psychiczne lub krzywda moralna. Uszkodzenie, zniszczenie, zagarnięcie cudzej rzeczy, naruszenie innego prawa majątkowego, w tym dóbr niematerialnych (zgodnie z art. 44 k.c. mieniem jest własność i inne prawa majątkowe) stanowią przykłady szkody na mieniu (Szpunar, 1998). Szkada ma aspekt majątkowy np. koszty leczenia, utrata zarobków i niemajątkowy. Charakter niemajątkowy ma krzywda rozumiana jako ból i cierpienie fizyczne lub psychiczne (Klimkiewicz, 2018). Szkada na osobie może mieć charakter majątkowy i niemajątkowy, a szkoda na mieniu ma wyłącznie majątkowy charakter (zob. Pilarczyk, 2019). Wykazanie szkody majątkowej polega na porównaniu stanu majątku rzeczywistego osoby poszkodowanej ze stanem hipotetycznym, czyli takim, który zaistniałby, gdyby sprawcze zdarzenie nie nastąpiło (Banyk, 2015).

Odszkodowanie dotyczy naprawienia szkody majątkowej, np. zwrotu równowartości skradzionego mienia. Odszkodowanie jest ukierunkowane na restytucję uszczerbku majątkowego. „Na gruncie prawa polskiego odszkodowanie za szkodę powinno zmierzać do wyrównania różnicy pomiędzy stanem majątkowym przed i po zdarzeniu oraz

znielowania wszelkich negatywnych konsekwencji, które na skutek deliktu powstały w sferze niemajątkowej (tzw. zasada pełnej kompensacji) (Klimkiewicz, 2018, s. 296). Zadośćuczynienie nie służy naprawieniu szkody majątkowej, ale jego celem jest zapewnienie pokrzywdzonemu ulgi w cierpieniach, czyli pomoc w złagodzeniu krzywdy (Rzetecka-Gil, 2011).

W polskim prawie za doznaną krzywdę, czyli za niemajątkową szkodę możliwe jest zadośćuczynienie pieniężne. Zdefiniowanie tego terminu budzi w doktrynie kontrowersje (Wałachowska, 2007). Szkodą niemajątkową jest „takie naruszenie dóbr i interesów chronionych przez prawo, które nie znajduje wyrazu w sytuacji majątkowej poszkodowanego. Szkada ta może polegać na naruszeniu integralności cielesnej. Szkada niemajątkowa może mieć również postać pozbawienia wolności lub zmuszenia do poddania się czynowi nierządnemu (art. 445 k.c.), a także naruszenia różnego rodzaju innych dóbr osobistych prawnie chronionych (art. 23 k.c.). Szkada niemajątkowa występuje również w innych formach, co regulowane jest przez przepisy szczególne” (Wałachowska, 2007, s. 15).

Zadośćuczynienie pieniężne jest rodzajem odszkodowania i pełni głównie funkcję kompensacyjną, czyli wynagrodzenia wyrządzonej krzywdy. Odszkodowawcza odpowiedzialność pełni także funkcję prewencyjną, tj. ma zapobiegać wyrządzaniu szkód głównie przez sprawcę, ale także w pewnym stopniu przez inne osoby (Wałachowska, 2007).

Zadośćuczynienie może być orzeczone w trzech przypadkach: 1) w razie uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia (art. 444 § 1 k.c.); 2) w razie naruszenia dóbr osobistych (art. 448 k.c. w związku z art. 24 k.c.), które w art. 23 k.c. zostały wyszczególnione następujące dobra osobiste: zdrowie, wolność, swoboda sumienia, cześć, nazwisko lub pseudonim, tajemnica korespondencji wizerunek, nietykalność mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, racjonalizatorska i wynalazcza; 3) w razie śmierci członka rodziny sąd może przyznać najbliższym członkom rodziny określoną sumę pieniędzy tytułem zadośćuczynienia (art. 446 § 4 k.c.), także na podstawie art. 448 k.c. w związku z art. 24 k.c. (Zych, 2017).

W tych trzech wyżej przedstawionych przypadkach zadośćuczynienia można dochodzić na podstawie art. 445 § 1 k.c., art. 446 § 4 k.c. i art. 448 k.c. w związku z art. 24 k.c. (Dz. U. 2020 poz. 1740).

W sytuacji popełnienia przestępstwa podstawę prawną odnośnie obowiązku naprawienia szkody stanowi art. 46 k.k., który brzmi:

„§ 1. W razie skazania sąd może orzec, a na wniosek pokrzywdzonego lub innej osoby uprawnionej orzeka, stosując przepisy prawa cywilnego, obowiązek naprawienia, w całości albo w części, wyrządzonej przestępstwem szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę; przepisów prawa cywilnego o możliwości zasądzenia renty nie stosuje się.

§ 2. Jeżeli orzeczenie obowiązku określonego w § 1 jest znacznie utrudnione, sąd może orzec zamiast tego obowiązku nawiązkę w wysokości do 200 000 złotych na rzecz pokrzywdzonego, a w razie jego śmierci w wyniku popełnionego przez skazanego przestępstwa nawiązkę na rzecz osoby najbliższej, której sytuacja życiowa wskutek śmierci pokrzywdzonego uległa znacznemu pogorszeniu. W razie gdy ustalono więcej niż jedną taką osobę, nawiazki orzeka się na rzecz każdej z nich.

§ 3. Orzeczenie odszkodowania lub zadośćuczynienia na podstawie § 1 albo nawiazki na podstawie § 2 nie stoi na przeszkodzie dochodzeniu niezaspokojonej części roszczeń w drodze postępowania cywilnego.”

Przytoczony art. 46 k.k. pozwala na stosowanie w prawie karnym przepisów prawa cywilnego, ale nie należy zapominać, że szkoda w prawie cywilnym odnosi się do szerszej kategorii zdarzeń niż pojęcie szkody z art. 46 § 1 k.k. (Pilarczyk, 2019).

Orzeczenie w wyroku karnym o odszkodowaniu lub zadośćuczynieniu albo nawiazce na rzecz pokrzywdzonego, nie stoi na przeszkodzie dochodzeniu niezaspokojonej części roszczenia w drodze postępowania cywilnego (Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 18 października 2017 r., sygn. II AKa 170/17, LEX nr 2404620).

Jak wynika z przedstawionego aktu prawnego obowiązek kompensacyjny w prawie karnym może być nałożony w postaci naprawienia szkody, zadośćuczynienia, a także nawiazki. „Nawiazka jest substytutem naprawienia szkody, którą właśnie trudno jest obliczyć, ze względu na materialne (np. poniesione koszty leczenia) i niematerialne (np. poniżenie, cierpienie moralne na skutek oszczerstwa) skutki przestępstwa” (Niełacna, 2007, s. 31).

Zgodnie z art. 363 § 1 k.c. pokrzywdzony może albo żądać przywrócenia stanu poprzedniego albo zapłaty odpowiedniej sumy pieniędzy. Przywrócenie stanu poprzedniego, czyli restytucja naturalna jest uznawana za spełniającą wymóg roszczenia majątkowego i może mieć formę naprawienia rzeczy uszkodzonej, zawrotu zabranej rzeczy lub dostarczenia takiej samej liczby rzeczy gatunkowo oznaczonych. Jednakże nie zawsze przywrócenie stanu poprzedniego jest możliwe (Muszyńska, 2010).

Zadośćuczynienie, odszkodowanie oraz nawiązka mają charakter majątkowy. Możliwe jest także naprawienie szkody niemajątkowej w sposób niemajątkowy, w sytuacji naruszenia dóbr osobistych, w których mowa w art. 24 k.c. Osoba, której dobro zostało zagrożone cudzym działaniem może żądać zaniechania tego działania. Gdy doszło już do naruszenia dobra, pokrzywdzony może żądać, aby osoba, która się dopuściła tego naruszenia, dopełniła czynności, które są potrzebne do usunięcia jego skutków, a zwłaszcza poprzez złożenie oświadczenia odpowiedniej treści (Muszyńska, 2010).

Reasumując, osoba, która doznała szkody majątkowej lub niemajątkowej (krzywdy) może uzyskać odszkodowanie, zadośćuczynienie pieniężne lub w niektórych sytuacjach nawiązkę, ale także naprawienia szkody niemajątkowej w sposób niemajątkowy. Uzyskanie rekompensaty możliwe jest w toku postępowania przed sądem cywilnym, ale także karnym w sytuacji, gdy szkoda jest wynikiem popełnionego przestępstwa. Istnieje także możliwość uzyskania rekompensaty w wyniku wypracowanych rozwiązań na drodze mediacji zarówno sądowych, jak i niesądowych (w przypadku spraw cywilnych). Mediacja, jak już wspomniano, jest jedną z form sprawiedliwości naprawczej, której jedną z głównych zasad jest zadośćuczynienie osobie pokrzywdzonej przez sprawcę. Osoba, która gotowa jest podjąć konkretne działania naprawcze, jest przekonana o słuszności i konieczności naprawienia krzywdy, którą wyrządziła (Lewicka-Zelent, 2015). A. Lewicka-Zelent (2015, s. 189) przez gotowość do zadośćuczynienia rozumie to, że „sprawca konfliktu ma zamiar (jest chętny i zdecydowany) zrekompensować osobie pokrzywdzonej straty, jakie poniosła, oraz krzywdy, jakich doznała”. Autorka wyróżnia dwa rodzaje zadośćuczynienia – zadośćuczynienie emocjonalno-materialne oraz zadośćuczynienie usługowe. Pierwszy rodzaj zadośćuczynienia obejmuje takie zachowania jak np. przeprosiny, naprawienie zniszczonych rzeczy lub oddanie ich równowartości pieniężnej. Z kolei zadośćuczynienie usługowe obejmuje podejmowanie konkretnych czynności np. nauki lub terapii czy też prac społecznych w celu zrekompensowania wyrządzonych strat (Lewicka-Zelent, 2015).

Sprawca przestępstwa jako strona biorąca aktywny udział w spotkaniach mediacyjnych ma szansę na przyjęcie odpowiedzialności za swoje działania w postaci niwelowania skutków tego przestępstwa. Włączanie sprawcy w ten proces powoduje większe prawdopodobieństwo realizacji wypracowanych form zadośćuczynienia niż w sytuacji narzucania ich z góry np. przez sąd (Makowski, 1995), co jest zdecydowanie bardziej korzystne dla osób pokrzywdzonych.

II.3. Wybrane uwarunkowania gotowości do zadośćuczynienia

Pierwszą próbę wyznaczenia czynników warunkujących gotowość do podjęcia zadośćuczynienia przez nieletnich dokonała A. Lewicka-Zelent (2015). Na podstawie przeprowadzonej analizy regresji stwierdziła, że predyktorami zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego są: postawa wobec pomagania innym, sympatyzowanie z innymi ich przykrych i przyjemnych doznań, usprawiedliwianie się sytuacyjne, wyznawane wartości takie jak: osiągnięcia, uniwersalizm, i hedonizm oraz wyrzuty sumienia. Różny jest kierunek tych związków, mianowicie im bardziej pozytywne postawy przyjmują nieletni wobec normy „należy pomagać innym” oraz silniej syntonizują z uczuciami i emocjami innych osób, a także mają większe wyrzuty sumienia, tym bardziej będą skłonni do podejmowania działań naprawczych wobec osób, które skrzywdzili. Im częściej nieletni usprawiedliwiają swoje zachowania czynnikami o charakterze sytuacyjnym, tym mniej chętnie będą podejmować próby zadośćuczynienia. Natomiast predyktorami zwiększającymi poziom gotowości do zadośćuczynienia usługowego nieletnich są: wczuwanie się w stany i przeżycia innych, sympatyzowanie z innymi ich przykrych i przyjemnych doznań, poczucie winy i wstydu oraz wyrzuty sumienia. Z kolei wyznawanie wartości „stymulacja”, której przejawem jest np. poszukiwanie przygód czy stymulujących doświadczeń, będzie obniżać gotowość nieletnich do podjęcia działań naprawczych.

Następnie A. Lewicka-Zelent (2017) przeprowadziła badania, których celem było również wyznaczenie predyktorów gotowości do zadośćuczynienia, ale osób odbywających karę pozbawienia wolności. Ogólna gotowość do zadośćuczynienia tych badanych zależy od umiejętności przyjmowania perspektywy innych ludzi, kompetencji wykorzystywanych w bliskich relacjach społecznych oraz od wykształcenia. Im wyższy poziom tych czynników, tym większa gotowość do podjęcia działań naprawczych wobec osób pokrzywdzonych przez osadzonych. Natomiast im silniej odczuwane poczucie winy oraz przyjmowanie strategii w sytuacjach konfliktowych polegające na nieustępliwym bronienu swoich wartości i celów, tym mniejsza szansa na podjęcie działań naprawczych wobec osób pokrzywdzonych. Do czynników wpływających na podjęcie zadośćuczynienia o charakterze emocjonalno-materialnym należą: umiejętność przyjmowania perspektywy innych ludzi, empatyczna odpowiedź na negatywne przeżycia innych, poczucie winy i bezwzględność. Im wyższy poziom empatii poznawczej osadzonych, tym większe prawdopodobieństwo, że podejmą oni działania o charakterze restytucyjnym wobec

pokrzywdzonych. Im słabiej reagują empatycznie na cierpienia innych, mają niższe poczucie winy oraz mniej w sytuacjach trudnych stosują strategię bezwzględność, tym większą przejawiają gotowość do zadośćuczynienia o charakterze emocjonalno-materialnym. Z kolei predyktorami zadośćuczynienia usługowe są: empatyczne reagowanie w sytuacjach trudnych, przyjmowanie perspektywy innych ludzi oraz intymność. Kierunek tych zależności jest pozytywny, co oznacza, że im większe nasilenie tych czynników, tym większa gotowość do podjęcia działań naprawczych o charakterze usługowym.

W związku z tym w badaniach własnych zdecydowano się na wybór następujących zmiennych, które stanowią uwarunkowania gotowości do zadośćuczynienia osób odbywających karę pozbawienia wolności, które dokonały przestępstwa z użyciem przemocy:

- poczucie sprawiedliwości naprawczej;
- empatia emocjonalno-poznawcza;
- postawy wobec norm moralnych;
- poczucie winy;
- tendencje do usprawiedliwiania czynów przestępczych;
- poglądy na temat osób pokrzywdzonych.

Sprawiedliwość stanowi jedną z ważnych wartości w życiu ludzi. Pomimo tego, że bywa różnie rozumiana np. jako podział dóbr lub odnoszona jest do zasady równej miary (Ossowska, 2014), zajmuje często wysoką pozycję w hierarchii wartości jednostek. Same wartości mają charakter obiektywny, jednakże ich poznanie jest subiektywne (Ossowska, 2002) W związku z tym A. Lewicka-Zelent (2015) stwierdza, że sprawiedliwość jest obiektywną oraz ponadczasową wartością, ważną dla społeczeństwa, ale już poczucie sprawiedliwości stanowi subiektywne przekonanie danego człowieka o sprawiedliwości. Poczucie sprawiedliwości naprawczej związane jest z podejmowaniem działań naprawczych na rzecz osób pokrzywdzonych. Zadośćuczynienie jest możliwe dopiero wtedy, gdy oparte jest na takich wartościach, które dotyczą zaspokajania potrzeb innych ludzi. W związku z tym autorka poczucie sprawiedliwości naprawczej rozumie jako subiektywne przeżywanie sprawiedliwości, które umożliwia sprawowanie kontroli nad własnym zachowaniem. Jest ono także związane z gotowością do podjęcia działań restytucyjnych w celu zaspokojenia potrzeb osób pokrzywdzonych w sytuacji konfliktowej, której podłożem jest przyjęcie odpowiedzialności za swoje działania.

Wyniki badań przedstawione przez A. Lewicką-Zelent (2015) wskazują, że poczucie sprawiedliwości naprawczej jest ważnym korelatem gotowości do zadośćuczynienia. Pozytywna korelacja występuje między gotowością do zadośćuczynienia a wskaźnikami poczucia sprawiedliwości naprawczej, co oznacza, że im bardziej dana osoba pozytywnie ocenia założenia sprawiedliwości naprawczej, tym bardziej jest skłonna do podejmowania działań mających na celu naprawę szkody osobie pokrzywdzonej.

Drugim istotnym uwarunkowaniem sprawiedliwości naprawczej jest empatia, która rozumiana jest w bardzo różny sposób. Można wyodrębnić trzy grupy definicji tegoż terminu. Pierwsza ujmuje empatię w wymiarze emocjonalnym, w którym utożsamiana jest ona ze współodczuwaniem, współbrzmieniem, współprzeżywaniem czy emocjonalnym odpowiadaniem na przeżycia drugiego człowieka (Wilczek-Rużyczka, 2002). Druga grupa uwzględnia element poznawczy. „Kognitywny charakter empatii wiąże się z umiejętnością spostrzegania i rozumienia przeżyć innej osoby, jak również z możliwością trafnego przewidywania jej uczuć, wyobrażeń oraz reakcji” (Wilczek-Rużyczka, 2002, s. 12). Trzecie podejście ujmuje empatię wielowymiarowo i łączy dwa jej aspekty – emocjonalny i poznawczy. W zależności od przewagi jednego z komponentów empatia traktowana jest jako złożone zjawisko poznawczo-emocjonalne lub emocjonalno-poznawcze (Kalliopuska, 1994; Davis, 1999; Eisenberg, 2005; Wilczek-Rużyczka, 2008). Procesy poznawcze pełnią pośredniczącą funkcję w powstawaniu emocjonalnej reakcji. Przedstawicielem takiego rozumienia empatii jest Mark Davis (1999, s. 23), który empatię definiuje jako „zespół konstrukcji teoretycznych, które dotyczą reakcji pojedynczego człowieka na doświadczenia innych”, wśród których można wyróżnić „przede wszystkim procesy zachodzące u obserwatora oraz afektywne i nieafektywne skutki, które pojawiają się w wyniku takich procesów”. Ciekawą koncepcję empatii przedstawia też J. M. Morse wraz ze współpracownikami (Morse i in., 1992). Zakłada ona, że empatia składa się z czterech komponentów: emocjonalnego, poznawczego, moralnego oraz behawioralnego. Emocjonalne pobudzenie jest wynikiem rozumienia cierpienia innych osób oraz identyfikowania się z nim, co powoduje, że osoba obserwująca podejmuje decyzje o uczestniczeniu lub dystansowaniu się od tego cierpienia. Element poznawczy dotyczy zdolności do rozpoznawania i rozumienia uczuć drugiej osoby i dokonywania obiektywnej oceny sytuacji. Moralny składnik empatii jest wyzwany przez spontaniczne emocjonalne pobudzenie i powoduje, że jednostka jest zmotywowana do zastosowania empatii w praktyce. Komponent behawioralny empatii oznacza zdolność zarówno do przekazywania, jak i zrozumienia punktu widzenia drugiego człowieka.

Andrzej Węgliński (2011) wyróżnia pięć głównych tendencji empatycznych: 1) współbrzmienie emocjonalne z innymi ludźmi; 2) sympatyzowanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych; 3) wrażliwość na przeżycia innych ludzi; 4) wczuwanie się w przeżycia innych; 5) gotowość do poświęcenia się dla innych.

Badacze nie przedstawiają jednoznacznego stanowiska w kwestii uwarunkowań empatii. M. Davis (1999) stwierdza, że mówiąc o pochodzeniu empatii, należy analizować ją na trzech podstawowych poziomach i traktować empatię jako: wrodzoną zdolność; stałą cechę dyspozycyjną oraz zjawisko zachodzące w określonych sytuacjach, które można rozwijać.

Badania wskazują, że empatia emocjonalna jest w większym stopniu dziedziczona, natomiast empatia poznawcza kształtowana jest bardziej przez czynniki środowiskowe (Davis, 1999; Lewicka, 2006). Jednym z czynników wpływających na poziom empatii jest płeć. Wyniki badań wskazują, że osoby płci żeńskiej w porównaniu do męskiej przejawiają większe zdolności empatyczne (Wilczek-Rużyczka, 2008; Christov-Moore i in., 2014). Innym ważnym uwarunkowaniem empatii jest środowisko rodzinne, w którym zwraca się uwagę na takie czynniki jak: postawy rodzicielskie, styl wychowania oraz relacje emocjonalne między członkami rodziny (Lewicka, 2006). Większą reaktywność emocjonalną powoduje stosowanie przez matki indukcyjnego stylu wychowania oraz bliskie i bezpieczne relacje w rodzinie. Z kolei wykorzystywanie przez matki wymuszania jako techniki dyscypliny powoduje obniżenie poziomu tej reaktywności zarówno u córek, jak i synów. Natomiast to właśnie córki bardziej przejmują empatyczny styl zachowania od matek, czyli zachodzi zjawisko modelowania (Davis, 1999). Przyjmuje się, że zależność między wiekiem a empatią jest krzywoliniowa. Na początku ontogenezy człowieka poziom empatii rośnie, w okresie dorosłości osiąga maksymalny poziom i zmniejsza się aż do całkowitego egocentryzmu, który jest charakterystyczny dla okresu starości (Rembowski, 1986).

Empatia spełnia dwie ważne funkcje – informacyjną i społeczną. Dzięki empatii człowiek jest w stanie rozumieć stany emocjonalne innych ludzi i oceniać ich znaczenie dla przyszłych zachowań i ich motywacji (Perry, 2001). Empatia dostarcza również informacji na temat otaczającej człowieka rzeczywistości. Doświadczając emocji i uczuć innych ludzi, człowiek ma szansę zdobywać wiedzę o pozytywnych i negatywnych skutkach różnych działań, nie biorąc w nich bezpośredniego udziału (Preston, de Waal, 2002).

Druga ważna funkcja empatii ma wymiar społeczny. Empatyczna komunikacja buduje silne związki z bliskimi osobami, co oznacza, że empatyczne zdolności korzystnie wpływają na budowanie relacji z innymi oraz poczucia wspólnoty (Lakin, Chartrand, 2003). Empatia jest także związana ze zdrowiem psychicznym oraz pozytywną i adekwatną samooceną (Kalliopuska, 1994). Zdolności empatyczne stanowią także podstawę do podejmowania działań o charakterze altruistycznym (Davis, 1999; Wilczek-Rużyczka, 2002; Lewicka, 2006).

Niezwykle ważny związek występuje również między empatią a agresją. Wraz ze wzrostem poziomu empatii, obniża się poziom agresji (Davis, 1999; Lewicka, 2002; Goleman, 2016). Popęlnianiu czynów karalnych sprzyja deficyt zdolności empatycznych, który przyczynia się do ujawnienia zachowań agresywnych (Frick, White, 2008). Brak wystarczających zdolności do rozpoznawania stanów emocjonalnych i doświadczania emocji stanowi jeden z czynników ryzyka przestępczości (Nowogrodzka, 2014). Niski poziom empatii sprawców przestępstw potwierdzają wyniki badań (Lewicka-Zelent i in., 2013; Lewicka-Zelent, Trojanowska, 2019). Empatia pełni bardzo ważną funkcję w prawidłowym przystosowaniu człowieka do życia w społeczeństwie, dlatego też podejmowane są różne próby rozwijania jej różnych wymiarów. Jedną z metod stosowaną również w pracy z osobami dorosłymi są zajęcia grupowe prowadzone jako treningi empatii lub zajęcia uwrażliwiające (Bartkowicz, 2001; Wilczek-Rużyczka, 2002; Lewicka, 2006).

Empatia pozytywnie koreluje z poczuciem odpowiedzialności – wraz ze wzrostem poziomu empatii, wzrasta poczucie odpowiedzialności za siebie i innych (Kalliopuska, 1994), co wydaje się szczególnie ważne w kontekście prowadzonych oddziaływań resocjalizacyjnych wobec osób, które popełniły przestępstwo, wskutek którego ucierpiała osoba pokrzywdzona.

Empatia stanowi także podstawę do tworzenia postaw moralnych. Martin L. Hoffman (Hoffman, 2006), dokonując analizy związku między empatią a zasadami moralnymi, stwierdza, że faktycznie on zachodzi. Jest to podstawą zachowań prospołecznych. Na pozytywny związek empatii z przestrzeganiem norm i zasad moralnych i etycznych wskazuje także Daniel Goleman (2016).

Normy moralne są to bardzo ogólne reguły postępowania, które zostały przyjęte i obowiązują w danej społeczności. Określają one kryteria poprawności zachowań ludzi oraz wskazują, jakie działania powinny lub mogą być podjęte (Ossowska, 1994). Niektóre normy moralne mają swój odpowiednik w normach prawych, np. „nie zabijaj”, ale istnieją

także takie normy moralne, które nie są odzwierciedlane w obowiązującym prawie (Poznaniak, 1982).

Normy nie mają jednak tylko wymiaru społecznego, ale są także składnikiem systemu przekonań człowieka, który kształtuje się w wyniku socjalizacji, ale wpływ na niego mają także procesy poznawcze zachodzące u danej jednostki (Kiciński, 2016). W związku z tym mówi się o postawach wobec norm moralnych. Postawa jest zawsze subiektywnym odniesieniem danego człowieka wobec określonego przedmiotu (Kirenko, 1998). Stanisław Mika (1982) określa ją jako względnie trwałą strukturę procesów poznawczych, emocjonalnych i tendencji do zachowań, która stanowi przejaw określonego stosunku danej jednostki wobec danego przedmiotu. Przyjmując za kryterium treść postaw, wyróżnia się postawy: moralne, społeczne, polityczne, rzeczowe, interpersonalne i intrapersonalne (Mądrzycki, 1977). Postawy wobec norm moralnych są to „pewnego rodzaju przekonania moralne (wartości i normy moralne oraz zespół sądów dotyczących ich pochodzenia, ważności, ideały moralne itd.) oraz sposoby myślenia o sprawach moralnych, jak również element poznawczy umożliwiający rozwiązywanie dylematów moralnych. Z postawą moralną wiąże się również zachowanie, które można ocenić jako moralne lub niemoralne” (Buksik, 2003, s. 34).

Postawy społeczno-moralne według W. Poznaniaka (1982, s. 11) są to „postawy wobec zachowań i ich skutków, jakie w danych okolicznościach wywołują, objętych nakazami i zakazami normatywnymi, oraz wtórnie, postawy wobec ludzi (także wobec samego siebie), którzy tak się zachowują.” Oznacza to, że są to postawy wobec tego, co „dobre” i „złe”. Uspołecznione postawy społeczno-moralne człowieka przejawiają się pozytywnymi postawami wobec zachowań zgodnych z obowiązującymi normami, a negatywnymi wobec zachowań złych, tj. niezgodnych lub zabronionych przez przyjęte normy. Gdy te postawy są odwrotne, wówczas postawy społeczno-moralne jednostki mają charakter aspołeczny (Poznaniak, 1982).

Wyniki badań W. Poznaniaka (1982) wskazują, że osadzeni nie tylko nie przestrzegają takich norm moralnych jak: „należy pomagać innym ludziom”, „nie należy być mściwym”, „należy przyznawać się do winy”, „należy szanować cudzą własność” oraz „nie należy namawiać innych do złego”, ale także zakres ich stosowalności jest mniejszy niż u osób przestrzegających norm prawnych i może nie obejmować np. pokrzywdzonych. Z drugiej strony wyniki badań wskazują, że istnieje pozytywny związek między gotowością do zadośćuczynienia a postawami wobec norm moralnych, co oznacza, że

rozwijając pozytywne postawy wobec norm moralnych u sprawców przestępstw, zwiększa się również poziom ich gotowości do zadośćuczynienia (Lewicka-Zelent, 2015).

Poczucie winy jest określane jako emocjonalny stan, który powstaje, gdy człowiek uświadomi sobie, że popełnił czyn moralnie lub prawnie niedozwolony (Pierzchała, 2017). Stanisław Kuczkowski (2000) wyróżnia cztery komponenty poczucia winy: emocjonalny, treściowy, kontrolę woli oraz czynnik czasu. Składnik emocjonalny pełni jedną z najważniejszych ról w strukturze poczucia winy. Obejmuje on głównie poczucie, że robi się coś niewłaściwego, a nawet złego; potępienie samego siebie za złamanie moralnych norm oraz wrażenie alienacji od samego siebie i innych bliskich osób. Komponent treściowy dotyczy zinternalizowanych przez jednostkę norm i wartości powoduje negatywną ocenę siebie i swojego czynu. Czynnik czasu jest odpowiedzialny za synchroniczne działanie bodźca oraz zachowania człowieka, a także związanego z tym zachowaniem moralnego osądu. Ostatni element poczucia winy – kontrola woli odpowiada za autentyczność. Warunkiem zaistnienia moralnego błędu jest poznanie prawa wraz z jego zakazami oraz sankcjami, wolny wybór oraz odpowiedzialność za dokonany wybór.

Poczucie winy pojawia się w sytuacji konfliktu między zachowaniem danej osoby a zinternalizowanymi przez nią normami (Pospiszyl, 2014). Aby jednostka była w stanie określić, czy przekroczyła daną normę i skrzywdziła drugiego człowieka, konieczne jest spełnienie dwóch warunków. Pierwszym z nich jest zinternalizowanie określonej normy moralnej, a drugim posiadanie wiedzy dotyczącej sytuacji obowiązywania danej normy. Taka ocena jest zdolnością do zastanowienia się nad własnym zachowaniem oraz jego wpływem na dobrobyt innych ludzi. Ważną kwestią pozostaje także rozróżnienie intencji celowego działania od przypadkowego (Hoffman, 2006). Zarówno częstość, jak i intensywność poczucia winy zależy od takich czynników społecznych jak: płeć (kobiety częściej mają poczucie winy) lub przekonania religijne, które np. mogą wzmacniać poczucie winy (Stets, Carter, 2012). Dodatkowo dojrzałe poczucie winy związane jest nie tylko

z poczuciem, że postąpiło się źle, ale także z ponoszeniem odpowiedzialności za swoje zachowania oraz wynikające z nich konsekwencje (Hoffman, 2006). Poczucie winy może zwiększać się wraz ze wzrostem odpowiedzialności (Bourion, 2005). Poczucie odpowiedzialności powinno pojawić się równolegle z poczuciem winy lub jako jego następstwo (Boińska, 2016). Jednakże to poczucie odpowiedzialności ma charakter subiektywny i nie stanowi realnego odzwierciedlenia związku między danym czynem a krzywdą (Bielecka-Prus, 2013).

Poczucie winy często wiązane jest ze wstydem. Bywają definiowane jako zjawiska podobne (Franken, 2006) lub traktuje się je jako odrębne konstrukty (Tangney, Dearing, 2004). Jednakże główna różnica między poczuciem winy a wstydem dotyczy zakresu działania. Oba te konstrukty dotyczą negatywnej samooceny, jednakże wstyd obejmuje całe „ja” podmiotu, natomiast w poczuciu winy negatywnej ocenie podlega jedynie konkretne zachowanie lub seria działań (Tangney, Dearing, 2004; Lewis, 2005). Emocje te powodują również inne skutki. Odczuwanie wstydu będzie powodować chęć ucieczki, ukrycia się i wycofania, z kolei poczucie winy chęć podjęcia działań naprawczych, wyznanie winy lub przeprosiny (Tangney, Dearing, 2004; Solomon, 2007). Aby poczucie winy dotyczące skrzywdzenia kogoś stało się przyczynkiem takich zachowań jak: przeproszenie, zrekompensowanie poniesionych przez nią strat czy niesienie pomocy innym ludziom, powinno być oparte na empatii (Hoffman, 2006). Oznacza to, że poczucie winy pełni ważną funkcję społeczną, ponieważ przede wszystkim sprzyja naprawie zerwanych więzi społecznych (Tangney, Dearing, 2004).

Istnieją społeczne oczekiwania, aby osoby, które dopuściły się przekroczenia norm moralnych, a zwłaszcza prawnych, przeżywały poczucie winy, które ma być wyznacznikiem braku lub niskiego poziomu wykojenia społecznego (Bielecka-Prus, 2013). W opinii wielu specjalistów np. pedagogów resocjalizacyjnych czy kryminologów pojawienie się poczucia winy potwierdza skuteczność podejmowanych oddziaływań resocjalizacyjnych (Tangney i in., 2007). Jednakże osoby popełniające przestępstwa są świadome tego, że w sytuacji popełnienia czynu zabronionego, przeżywanie poczucia winy jest społecznie nie tylko akceptowane, ale wręcz pożądane. Wówczas okazywane w takiej sytuacji poczucie winy ma jedynie charakter powierzchowny (Bielecka-Prus, 2013).

Konsekwencje wynikające z poczucia winy uderzają w podstawowe elementy integralności osobowości jednostki – samoocenę i poczucie indywidualnej tożsamości. Wyniki wielu badań potwierdzają, że mechanizmy poznawcze człowieka w sytuacji zagrożenia samooceny są nastawione głównie na jej obronę (Pospiszyl, 2014). Dlatego też wówczas najważniejszymi strategiami obrony ego są:

- „przerzucanie odpowiedzialności na innych uczestników zdarzenia;
- przekonanie, że sytuacja była niekontrolowana i że nikt nie mógł przewidzieć jej konsekwencji (nieszczęśliwy wypadek, los, fatum);
- minimalizowanie wpływu swojego działania na ostateczny efekt;

- zwalnianie siebie z odpowiedzialności przez odwołanie się do utraty osobistej dyspozycyjności («byłem pijany», «straciłem pamięć» itp.);
- rozmycie własnej odpowiedzialności, np. przez stosowanie różnych racjonalizacji (np.« wszyscy to robili, więc moja wina jest niewiększa»; «wykonywałem tylko polecenia»; «nie miałem pełnej informacji»);
- unikanie oceny efektów zdarzenia lub swojego w nim udziału (np. ucieczka w chorobę, wiara w przeznaczenie, prowokowanie niekorzystnego zbiegu okoliczności, np. spóźnianie się na autobus przed egzaminem, zgubienie kluczy)” (Pospiszyl, 2014, s. 69).

Gresham M. Sykes i David Matz (1957) – autorzy teorii neutralizacji norm zakładają, że sprawcy przestępstw uwewnętrzniili te same normy moralne, co pozostali członkowie społeczeństwa, jednakże u nich poczucie winy ulega osłabieniu lub znielowaniu, ponieważ stosują techniki neutralizacji. Autorzy wyróżnili pięć technik, które służą usprawiedliwianiu swoich czynów niezgodnych z prawem. Pierwszą stanowi kwestionowanie odpowiedzialności, które polega na przenoszeniu jej na czynniki niezależne od podmiotu, np. zbieg okoliczności. Drugą techniką jest kwestionowanie szkody oznaczające, że jednostka zaprzecza powstaniu krzywy w wyniku jej działań lub umniejsza skutki swojego czynu. Natomiast kwestionowanie ofiary przejawia się przekonaniem sprawcy danego czynu, że osoba pokrzywdzona zasłużyła sobie na naganne zachowanie względem niej. Czwarta technika – potępienie potępiających wyraża się w przypisywaniu negatywnych atrybutów lub zachowań osobom, które związane są z wymiarem sprawiedliwości. Ostatnią z technik neutralizacji czynów przestępczych stanowi odwoływanie się do wyższych racji. Na podstawie subiektywnych wartości sprawca dokonuje wyboru sposobu zachowania zgodnie z zasadą „mniejszego zła”.

Koncepcja technik neutralizacji stanowiła inspirację wielu innych badaczy, którzy opisali także inne techniki. Należą do nich:

- **obrona konieczności dokonania czynu**, która cechuje się tym, że sprawca przejmuje odpowiedzialność za czyn, ale jednocześnie wskazuje na bardzo ważne przyczyny jego popełnienie np. zagrożenie życia;
- **obrona bilansu** polega na korzystnym ocenianiu danych czynów z perspektywy czasu;
- **zaprzeczanie sprawiedliwości lub potrzeby obowiązywania prawa** ma miejsce, gdy sprawca danego czynu karnego dowodzi, że przepisy prawne, które złamał są albo niesprawiedliwe, albo bezsensowne;

• **twierdzenie, że „wszyscy to robią”** ma na celu pokazanie, że sprawca jest tylko „kozłem ofiarnym”, który został potępiony za zachowanie, które jest w danej społeczności powszechne;

• **roszczenie sobie praw** przejawia się w twierdzeniu, że przedmiot przestępstwa z przyczyn moralnych „należał się” sprawcy, np. okradanie pracodawcy wyzyskującego robotników (Piotrowski, 2011).

Oprócz terminu „neutralizacja” w kontekście technik mających zmniejszyć lub zniwelować dysonans poznawczy między pozytywnym obrazem własnej osoby a dokonaniem czynu niezgodnego z obowiązującym prawem lub normami moralnym funkcjonują terminy „racjonalizacja” oraz „usprawiedliwienia”. Neutralizacja oraz racjonalizacja są podobnymi mechanizmami, jednakże racjonalizacja jest sposobem na usprawiedliwienie własnych czynów po ich dokonaniu, a neutralizacja przed popełnieniem przestępstwa. Natomiast termin „usprawiedliwienie” jest szersze znaczeniowo (Kosewski, 1985). „Wyróżnikiem koniecznym i wystarczającym jest pełniona przezeń funkcja. Każdy element lub proces poznawczy redukujący dysonans moralny nazywamy usprawiedliwieniem. Usprawiedliwieniem będzie więc obwinianie innych za skutki czynu (racjonalizacja) lub potępienie za niemoralność funkcjonariuszy aparatu sprawiedliwości karnej (neutralizacja)” (Kosewski, 1985, s. 40). Skutkiem stosowania usprawiedliwień jest pozbawienie zachowania człowieka kontroli sprawowanej przez normy społeczne i prawne (Kosewski, 1985).

Muel Kaptein i Martein van Helvoort (2019), wykorzystując podejście indukcyjne i dedukcyjne, opracowali model technik neutralizacji składający się z 60 podtechnik, które zostały pogrupowane w 12 technik, a te w cztery kategorie. Pierwszą kategorię neutralizacji stanowi zniekształcanie faktów, czyli taka zmiana wspomnień, wydarzeń lub faktów, której zadaniem jest przeformułowanie danej sytuacji, a tym samym zmiana rzeczywistości. Zniekształcanie faktów może być dokonywane poprzez niuansowanie (polegające na twierdzeniu, że nie ma twardych dowodów, faktów czy prawdy w danej sytuacji lub w ogóle), zaprzeczanie i wymyślanie faktów. Druga kategoria obejmuje negowanie normy. Polega ona na odrzucaniu normy, która w danej sytuacji powinna zostać zastosowana. Kategoria ta obejmuje trzy techniki: sprowadzanie (redukcję) norm do faktów (gdy ludzie zaprzeczają, że norma jest istotna w danej sytuacji), odwoływania się do innej normy (gdy ludzie uznają normę, która jest naruszona, ale usprawiedliwiają naruszenie, odwołując się do innej ważniejszej normy) oraz relatywizowanie naruszenia normy (kiedy ludzie przyznają się, że norma jest naruszona bezprawnie, ale łagodzą to,

porównując je z innymi zachowaniami). Trzecią kategorią neutralizacji – obwinianie okoliczności oraz czwartą – ukrywanie się za sobą ludzie stosują, gdy z jednej strony przyznają, że ich zachowanie jest złe, ale z drugiej albo kwestionują swoją odpowiedzialność na ten czyn albo jej umniejszają. W przypadku trzeciej kategorii – obwiniania okoliczności, to właśnie na okoliczności ludzie przerzucają odpowiedzialność i tym samym uchylają się od niej. W tej grupie neutralizacji występują trzy techniki. Pierwszą jest obwinianie ograniczonych opcji, która polega na twierdzeniu, że albo człowiek nie ma innych rozwiązań, opcji do wyboru, albo ma mniej opcji, i przez to czuje się zwolniony z moralnej odpowiedzialności za swoje działania. Obwinianie ograniczonej roli stanowi drugą technikę w tej kategorii. Ludzie stosujący tą technikę uznają, że można postępować zgodnie z obowiązującymi normami, ale jednocześnie twierdzą, że albo mają niewielki wpływ, albo wcale nie mają wpływu na daną sytuację, w związku z tym nie ponoszą odpowiedzialności za dewiacyjne zachowanie. Trzecią technikę stanowi obwinianie ograniczonego wyboru. Ludzie ją stosujący przyznają, że są moralnie autonomiczni, jednakże presja zewnętrzna lub naciski powodują, że trudno się w danej sytuacji zachować moralnie. Ten ograniczony wybór związany jest m.in. z presją grupy, presją autorytetu czy naciskiem na wyniki. Posługując się czwartą kategorią – ukrywanie się za sobą, ludzie także ograniczają lub niwelują swoją winę, poprzez twierdzenie, że nie mają nad samym sobą pełnej kontroli. Można ukryć się za sobą, twierdząc, że ma się niepełną wiedzę, umiejętności lub intencje. Ukrywanie się za brakiem wiedzy lub niepełną wiedzą polega na przekonaniu, że skoro człowiek nie ma pełnych, całkowitych lub odpowiednich informacji o danej normie, sytuacji, pożądanym zachowaniu, a nawet o samym sobie, wówczas nie ponosi odpowiedzialności za dane działanie. Drugą techniką jest ukrywanie się za niedoskonałymi możliwościami, której przejawem jest twierdzenie, że człowiek np. „nie mógł się powstrzymać”, ponieważ jego zdolności, umiejętności są niedoskonałe albo nie był odpowiednio kontrolowany czy też nie był wytrwały. Ostatnią techniką jest ukrywanie się za niedoskonałymi intencjami lub za brakiem dobrych intencji. Ludzie za swoje złe zachowania obwiniają swoją złą wolę i tym samym czują się zwolnieni z odpowiedzialności za własne działania. Najpierw u osób stosujących tą technikę pojawia się chęć działania niezgodnego z pewnymi normami. Osoby te uważają, że nie mogą ponosić odpowiedzialności za brak dobrych intencji, a w konsekwencji za swoje zachowanie.

Techniki usprawiedliwiania czynów przestępczych nie pozwalają sprawcom na przyjęcie odpowiedzialności za swoje zachowanie, które powinno być podstawą gotowości

do zadośćuczynienia skrzywdzonym osobom (Lewicka-Zelent, 2015). Z drugiej strony to właśnie praca nad przyjęciem osobistej odpowiedzialności za własne działania jest jedną z technik pracy z usprawiedliwieniami.

Jedynymi konstruktywnymi sposobami na zmniejszenie lub zniwelowanie poczucia winy są jego uznanie i zadośćuczynienie (Jaworska, 2009).

Marek Kosewski (2008) stwierdza, że najskuteczniejszym sposobem na pozbycie się poczucia winy jest poczucie krzywdy. Służy temu technika, którą autor nazwał „kredytem moralności”. „Zawarte w niej usprawiedliwienia są wykoślawionym odbiciem teorii sprawiedliwego świata: tak, jak zło słusznie pociąga za sobą sprawiedliwą karę, tak niesprawiedliwie doświadczona krzywda wyrównana może zostać przez wyrządzenie zła” (Kosewski, 2008, s. 55). Skarga na los oraz sprawiedliwe wyrównanie stanowią przykłady sposobów wyrażających przekonanie, że dany człowiek ma moralny kredyt na dokonywanie działań, które przynoszą tej osobie korzyści, ale jednocześnie naruszają wartości. U podstaw tych przekonań leży założenie, że wolno danemu człowiekowi postępować w ten sposób, ponieważ wobec niego też ktoś naruszył te normy. Skarga na los odnosi się do przypisywania pewnym zdarzeniom charakteru krzywdy, np. doświadczanie przez zły los, trudne dzieciństwo czy prześladowający człowieka pech. Z kolei sprawiedliwe wyrównanie polega na odwzajemnieniu innym wyrządzonej krzywdy (Kosewski, 2008).

Jak zauważa Irena Mudrecka (2010, s. 117), „technika ta skutkuje chęcią wyrównania krzywdy poprzez wyrządzenie zła innej osobie, niekoniecznie sprawcy subiektywnie odczuwanej własnej krzywdy”. Poczucia krzywdy doświadczają zarówno skazani po raz pierwszy, jak i recydywiści (Poznaniak, 1982). Jednakże nie prowadzi ono do zmiany własnego postępowania oraz zrozumienia krzywd, które zostały wyrządzone, ale powoduje agresję oraz pragnienie zemsty (Boińska, 2016). „Poczucie winy u przestępców polega na biernym przeżywaniu odpowiedzialności ze względu na konkurencyjne poczucie krzywdy wymierzonej przez system społeczny i wymiar sprawiedliwości” (Jaworska, 2009, s. 243). Poczucie krzywdy nie pozwala sprawcom przestępstw na przeżywanie poczucia winy związanego z dokonaniem przez nich czynem zabronionym i wynikającymi z niego konsekwencjami oraz na podjęciu odpowiedzialności w postaci działań naprawczych wobec osób pokrzywdzonych przestępstwem.

Ważną kwestią w pracy resocjalizacyjnej powinno być także kształtowanie właściwych postaw osadzonych wobec osób pokrzywdzonych. Jan Malec (2001) postuluje, aby w praktyce penitencjarnej wykorzystywać do oceny stopnia resocjalizacji postawę osadzonego wobec osoby pokrzywdzonej w wyniku dokonanego przestępstwa. Doznana

krzywda powoduje cierpienie osoby pokrzywdzonej. Pewną normą moralną jest odczuwanie w takiej sytuacji współczucia przez osoby trzecie. Jednakże sprawcy przestępstw nie przejawiają takich uczuć wobec osób skrzywdzonych. Przeciwnie, wielu sprawców przenosi odpowiedzialność za swoje uwięzienie na nie i odczuwa wobec nich nienawiść (Dobiejewska, 1995). Przestępcy mają także silne poczucie własnej krzywdy, które niejednokrotnie przedkładają nad krzywdę, którą wyrządzili przestępstwem innym ludziom. Uznają także, że odpowiedzialność za popełniony czyn nie spoczywa tylko na nich, ale jest rozłożona na innych, a jednocześnie ich cierpienie i poczucie krzywdy są niewspółmiernie wyższe niż ich osobista odpowiedzialność za popełniony czyn zabroniony (Poznaniak, 1982)

W dysertacji przyjęto następujące rozumienie poszczególnych uwarunkowań gotowości do zadośćuczynienia. Poczucie sprawiedliwości naprawczej traktowane jest jako przypisywanie pozytywnych wartości pojęciom opisującym sprawiedliwość naprawczą (Lewicka-Zelent, 2015). A. Lewicka-Zelent (2015, s. 123) poczucie sprawiedliwości naprawczej rozumie jako „subiektywne przeżywanie sprawiedliwości umożliwiające proces kontrolowania własnych zachowań (poprzez zaspokajanie potrzeb). Ściśle wiąże się ze stopniem gotowości jednostki do podejmowania działań naprawczych wobec osób pokrzywdzonych, których potrzeby zostały naruszone (gdy doszło do konfliktu). Osoba doświadczająca poczucia niesprawiedliwości podejmuje próbę przyjęcia odpowiedzialności za swoje postępowanie, odczuwa potrzebę działania na rzecz innych i wykonuje konkretne działania z tym związane.”

Rozumienie empatii przyjęto za M. Davisem (1999, s. 23), według którego stanowi ona „zespół konstrukcji teoretycznych, które dotyczą reakcji pojedynczego człowieka na doświadczenia innych”, wśród których można wyróżnić „przede wszystkim procesy zachodzące u obserwatora oraz afektywne i nieafektywne skutki, które pojawiają się w wyniku takich procesów”. Postawy wobec norm moralnych rozumiane są jako „postawy wobec zachowań i ich skutków, jakie w danych okolicznościach wywołują, objętych nakazami i zakazami normatywnymi, oraz wtórnie, postawy wobec ludzi (także wobec samego siebie), którzy tak się zachowują” (Poznaniak, 1982, s. 11). Tendencje do usprawiedliwiania czynów przestępczych są to elementy lub procesy poznawcze, których zadaniem jest redukcja dysonansu moralnego spowodowanego dokonaniem przestępstwa w celu zachowania pozytywnego obrazu siebie (Kosewski, 1985).

Przyjęto, że poczucie winy jest nieprzyjemnym stanem emocjonalnym, który pojawia się wówczas, gdy osoba popełnia lub ma zamiar popełnić czyn niezgodny z uznawanymi

normami. Jednym konstruktywnym sposobem na zmniejszenie lub zniwelowanie poczucia winy jest zadośćuczynienie (Jaworska, 2009).

Rozdział III

Założenia metodologiczne badań własnych

III.1. Uzasadnienie podjętej problematyki

Krytyka resocjalizacji penitencjarnej nasiliła się na początku lat 70-tych XX wieku. Tradycyjny model sprawiedliwości przeżywa głęboki kryzys, na który odpowiedzią jest sprawiedliwość naprawcza, która w centrum stawia nie tylko sprawcę przestępstwa, ale przede wszystkim osobę pokrzywdzoną. Ważną rolę odgrywa w niej również społeczność lokalna (Wright, 1999b; Muszyńska, 2010). Potrzeby tych trzech podmiotów są uwzględniane w zaspokajaniu poczucia sprawiedliwości ludzi, której fundamentem jest zadośćuczynienie (Lewicka-Zelent, 2017).

Jedną z form sprawiedliwości naprawczej stanowi mediacja (Wright, 1999b), która z pewnym powodzeniem wykorzystywana jest w Polsce w sprawach karnych na etapie postępowania przygotowawczego, a zwłaszcza sądowego. W wielu krajach w Europie i na świecie wykorzystuje się ideę sprawiedliwości restytucyjnej w resocjalizacji więźniów w warunkach izolacji penitencjarnej (Aersten, 2006; Szczepaniak, 2009; Droogenbroeck, 2010; Friškovec, 2010; Mariën, 2010; Gyökös, 2010; Barrabás, 2012; Goossens, 2012; Johnstone, 2014; Vogt, Vogt, 2015).

Agnieszka Lewicka-Zelent i Ewa Trojanowska (2017) na podstawie analizy programów resocjalizacyjnych prowadzonych w zakładach karnych w Polsce ustaliły, że nie realizowano do tej pory zajęć mających na celu przygotowanie osób odbywających karę pozbawienia wolności do uczestnictwa w posiedzeniach mediacyjnych. Organizowane były jedynie spotkania informacyjne ze skazanymi i/lub pracownikami zakładów karnych, których celem było zapoznanie uczestników z teoretycznymi aspektami mediacji. Jedynie w nielicznych przypadkach umożliwiano osobom odbywającym karę pozbawienia wolności udział w mediacjach rodzinnych lub po wyroku. W mediacjach po wyroku brali udział osadzeni z Zakładu Karnego w Chełmie oraz Zakładu Karnego w Jastrzębiu Zdroju (Marcinkowski, 2012). W związku z tym od 2015 roku w Zakładzie Karnym we Włodawie oraz od 2016 roku w Zakładzie Karnym w Białej Podlaskiej do 2018 roku A. Lewicka-Zelent oraz E. Trojanowska opracowały i realizowały programy resocjalizacyjne, których celem było przygotowanie osadzonych do udziału w mediacjach po wyroku. Badania te miały charakter pilotażowy.

Badania przeprowadzone w Niemczech wskazują, że pracownicy zakładów karnych mają pozytywne postawy wobec programów resocjalizacyjnych, które wykorzystują ideę sprawiedliwości naprawczej na etapie postępowania wykonawczego. Równocześnie połowa tych osób przedstawia swoje obawy związane z ewentualną realizacją ugód zawartych między osobą osadzoną a pokrzywdzoną (Hartmann i in., 2011).

W Polsce badania pilotażowe, których celem było poznanie opinii 50 wychowawców w zakładach karnych na temat mediacji sądowych, przeprowadziła A. Lewicka-Zelent i E. Trojanowska (2018). Ich wyniki wskazują, że ponad połowa respondentów dostrzega możliwość wykorzystywania mediacji w pracy resocjalizacyjnej prowadzonej na terenie jednostki. Wychowawcy penitencjarni twierdzili, że największe zastosowanie ma mediacja w procesie rozwiązywania konfliktów między osadzonymi.

Badania przeprowadzone przez Joanną Latałę (2019) wskazują, że osadzeni wyrażają chęć pojednania z osobami, które zostały pokrzywdzone w wyniku dokonanego przez nich przestępstwa.

W świetle powyższych rozważań stwierdzono, że istnieje potrzeba podjęcia problematyki gotowości do zadośćuczynienia osób odbywających karę pozbawienia wolności. Dlatego też zdecydowano się na opracowanie i realizację autorskiego programu resocjalizującego bazującego na idei sprawiedliwości naprawczej. Uzyskane wyniki badań nie tylko wzbogacą stan wiedzy na ten temat, ale również pozwolą określić, w jakim stopniu możliwe jest skuteczne rozwijanie gotowości do zadośćuczynienia osób odbywających karę pozbawienia wolności.

III.2. Metodologiczne podstawy badań własnych – cel badań, pytania i hipotezy badawcze, zmienne

Cel badań naukowych określany jest jako „rodzaj zamierzonego efektu, do którego ma doprowadzić działalność badawcza” (Gnitecki, 2007, s. 316).

Celem prowadzonego badania własnego jest określenie skuteczności warsztatów w rozwijaniu gotowości do zadośćuczynienia osób odbywających karę pozbawienia wolności.

Przedmiotem badań uczyniono gotowość do zadośćuczynienia osób odbywających karę pozbawienia wolności.

Celem teoretycznym jest określenie skuteczności warsztatów w rozwijaniu gotowości do zadośćuczynienia osób odbywających karę pozbawienia wolności.

Celem praktycznym jest wypracowanie skutecznych sposobów rozwijania gotowości do zadośćuczynienia u osadzonych w ramach podejmowanych oddziaływań resocjalizacyjnych.

Każdy proces badawczy rozpoczyna się od sformułowania pytania lub pewnego zbioru pytań (Nowak, 2007). Tadeusz Pilch i Teresa Baumann (2001, s. 43) definiują problem badawczy jako „pytanie o naturę badanego zjawiska, o istotę związków między zdarzeniami lub istotami i cechami procesów, cechami zjawiska, to (...) uświadomienie sobie trudności z wyjaśnieniem i zrozumieniem określonego fragmentu rzeczywistości, to (...) deklaracja o naszej niewiedzy zawarta w gramatycznej formie pytania”. Oznacza to, że problemem badawczym jest pytanie, na które odpowiedź ma dostarczyć badanie naukowe. Pytanie badawcze stanowi efekt pewnych braków w wiedzy, przeciwnych stanowisk na dany temat. Powinno również opierać się na dotychczas zgromadzonej wiedzy w danej dyscyplinie naukowej (Brzeziński, 2011).

Główny problem badawczy zawiera się w pytaniu: w jakim stopniu możliwe jest skuteczne rozwijanie gotowości do zadośćuczynienia osób odbywających karę pozbawienia wolności podczas warsztatów?

Do głównego problemu badawczego sformułowano następujące pytania szczegółowe:

1. Jaki jest poziom gotowości do zadośćuczynienia ogólnego, emocjonalno-materialnego oraz usługowego osób odbywających karę pozbawienia wolności?
2. W jakim stopniu przeprowadzone zajęcia w ramach warsztatów przyczynią się do zwiększenia u osób odbywających karę pozbawienia wolności:
 - gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego;
 - gotowości do zadośćuczynienia usługowego?
3. Jakie zmiany w zakresie poczucia sprawiedliwości naprawczej, empatii, postaw wobec norm moralnych, tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych i poczucia winy nastąpią u uczestników warsztatów?
4. Jakie zmiany nastąpią w poglądach uczestników warsztatów na temat osób pokrzywdzonych w wyniku dokonanych przez nich przestępstw?
5. Jaki związek występuje między gotowością do zadośćuczynienia osadzonych a ich poglądami na temat osób pokrzywdzonych w wyniku dokonanych przez nich przestępstw?

6. Jaki jest udział poczucia sprawiedliwości naprawczej, empatii, postaw wobec norm moralnych, tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych i poczucia winy w wyjaśnianiu gotowości do zadośćuczynienia u osób odbywających karę pozbawienia wolności?

7. Jakie są opinie uczestników prowadzonych zajęć na temat warsztatów oraz osoby prowadzącej?

Do głównego problemu badawczego oraz do pytań szczegółowych sformułowano hipotezy robocze.

Hipoteza do głównego problemu badawczego:

Przypuszcza się, że podczas warsztatów w znacznym stopniu rozwinię się gotowość do zadośćuczynienia osób odbywających karę pozbawienia wolności.

Hipoteza do pytania nr 2:

Uczestnictwo skazanych w warsztatach przyczyni się w znacznym stopniu do rozwoju gotowości do zadośćuczynienia, zwłaszcza w zakresie emocjonalno-materialnym.

Hipoteza do pytania nr 3:

Założono, że u osadzonych – uczestników warsztatów nastąpi istotne zwiększenie poczucia sprawiedliwości naprawczej, empatii, pozytywnych postaw wobec norm moralnych i poczucia winy oraz nastąpi istotne zmniejszenie tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych.

Hipoteza do pytania nr 4:

Założono, że po zakończeniu warsztatów ich uczestnicy będą mieć bardziej pozytywne poglądy na temat osób pokrzywdzonych w wyniku dokonanych przez nich przestępstw.

Hipoteza do pytania nr 5:

Przypuszcza się, że występuje dodatni związek między gotowością do zadośćuczynienia osadzonych a ich pozytywnymi poglądami na temat osób pokrzywdzonych w wyniku dokonanych przez nich przestępstw.

Hipoteza do pytania nr 6:

Założono, że występuje pozytywna zależność między gotowością do zadośćuczynienia a poczuciem sprawiedliwości naprawczej, empatią, pozytywnymi postawami wobec norm moralnych oraz poczuciem winy, a także negatywna zależność między gotowością do zadośćuczynienia a tendencjami do usprawiedliwiania czynów przestępczych u osób odbywających karę pozbawienia wolności.

Uzasadnienie hipotez badawczych

W literaturze przedmiotu gotowość do zadośćuczynienia osób odbywających karę pozbawienia wolności jest zagadnieniem rzadko podejmowanym. Próby określenia uwarunkowań gotowości do zadośćuczynienia nieletnich podjęła się A. Lewicka-Zelent. Autorka na podstawie badań własnych wykazała, że poczucie sprawiedliwości naprawczej, poczucie winy, tendencje do usprawiedliwiania się, empatia oraz pozytywne postawy wobec norm moralnych warunkują w znacznym stopniu gotowość do zadośćuczynienia (Lewicka-Zelent, 2015).

A. Lewicka-Zelent ustaliła, że występuje dodatni związek między gotowością do zadośćuczynienia a empatią. Oznacza to, że osoby cechujące się większą empatią powinny przejawiać większą gotowość do zadośćuczynienia, czyli poprzez rozwijanie empatii można zwiększać gotowość do podejmowania działań naprawczych na rzecz osób pokrzywdzonych. W zakładach karnych prowadzonych jest obecnie wiele programów ukierunkowanych na rozwijanie m.in. tej umiejętności, np. wolontariat hospicyjny więźniów (Krakowiak, Deka, 2017), „Przyjaciel pies” (<http://www.sw.gov.pl/aktualnosc/Program-Przyjaciel-pies-w-Zakladzie-Karnym-w-Plocku>, data dostępu: 01.05.2017) czy program „Bona” (Olejnik, 2013). Jednakże trudno wskazać rzetelne wyniki badań pokazujące skuteczność tych oddziaływań wobec osób odbywających karę pozbawienia wolności. Głównym powodem takiego stanu rzeczy jest brak ewaluacji realizowanych programów ewaluacyjnych lub niska wartość psychometryczna stosowanych narzędzi badawczych. Jedną z metod rozwijania empatii u dorosłych stanowią zajęcia grupowe. Przykładem skuteczności takich oddziaływań są wyniki badań przeprowadzonych przez A. Lewicką (2006) dotyczące rozwijania empatii studentów pedagogiki specjalnej podczas zajęć fakultatywnych. Wskazują one, że uczestnicy eksperymentu pedagogicznego po zakończeniu zajęć osiągnęli istotnie wyższe wyniki w tym zakresie, szczególnie w skali przyjmowania punktów widzenia innych ludzi.

Również Z. Bartkowicz (2001) przedstawia wyniki badań dotyczące skuteczności treningu empatii skierowanego do nieletnich. Wskazują one, że wskutek przeprowadzonej terapii empatii w tej grupie wzrosły zdolności empatyczne nieletnich.

Podejmowane oddziaływania penitencjarne ukierunkowane na rozwój empatii są silnie związane z poczuciem winy. Równocześnie z poczuciem winy lub jako jego następstwo pojawia się poczucie odpowiedzialności (Boińska, 2016). „Poczucie winy związane jest z negatywną oceną własnego zachowania (nie zaś całego Ja) oraz pragnieniem naprawienia wyrządzonej szkody. Osoba czuje skruchę i żal z powodu niewłaściwego działania, a doświadczenie to jest na tyle przykre, że dąży ona do jego złagodzenia

i wygaszenia poprzez przeprosiny, zadośćuczynienie, poszukiwania rozgrzeszenia, odkupienia, przebaczenia” (Boińska, 2016, s. 69). Poczucie winy wynikające ze skrzywdzenia kogoś oparte na empatii motywuje do takich zachowań prospołecznych jak: przeproszenie osoby pokrzywdzonej, zrekompensowanie poniesionych przez nią strat lub też niesienie pomocy innym ludziom (Hoffman, 2006). Dojrzałe poczucie winy związane jest ze zinternalizowaniem przez daną osobę określonej normy moralnej. Nie wystarczy, aby dana jednostka wiedziała, że taka norma istnieje, ona musi zostać przez nią uwewnętrzniona. Drugim warunkiem jest wiedza na temat sytuacji, w których dana norma obowiązuje. Dopiero wówczas dana osoba może stwierdzić, że przekroczyła daną normę oraz potrafi określić krzywdę, którą wyrządziła drugiemu człowiekowi. Dokonanie takiej oceny związane jest ze zdolnością do zastanowienia się nad własnymi działaniami i ich wpływem na dobrobyt innych ludzi. Ważny aspekt stanowi również rozróżnienie czy dane zachowanie krzywdzące drugą osobę był celowe czy przypadkowe. Oprócz wyżej wymienionych warunków dojrzałe poczucie winy związane jest z poczuciem, że postąpiło się źle oraz z ponoszeniem odpowiedzialności za swoje działania i wynikających z nich konsekwencji (Hoffman, 2006).

Ważnym korelatem gotowości do zadośćuczynienia jest poczucie sprawiedliwości naprawczej. A. Lewicka-Zelent (2015) w toku badań własnych ustaliła, że występuje związek dodatni między gotowością do zadośćuczynienia a wskaźnikami poczucia sprawiedliwości naprawczej. Oznacza to, że im bardziej dana osoba pozytywnie ocenia założenia sprawiedliwości naprawczej, tym bardziej jest skłonna do podejmowania działań mających na celu naprawę szkody osobie pokrzywdzonej.

Pozytywny związek występuje również między gotowością do zadośćuczynienia a postawami wobec norm moralnych (Lewicka-Zelent, 2015). Osoby przejawiające

pozytywne postawy wobec norm moralnych, powinny przejawiać większą gotowość do zadośćuczynienia. Wyniki badań W. Poznaniaka (1982) wskazują, że osoby odbywające karę pozbawienia wolności (zarówno po raz pierwszy, jak i recydywiści penitencjarni) przejawiają mniej pozytywne postawy wobec takich norm moralnych jak: „należy pomagać innym ludziom”, „nie należy być mściwym”, „należy przyznawać się do winy”, „należy szanować cudzą własność” oraz „nie należy namawiać innych do złego”. Ich postawy moralne w porównaniu do osób niedokonujących czynów przestępczych mają znacznie węższy zakres zastosowania. „Przestępcy nie uznają nakazów moralnych jako ogólnie obowiązujących, ale uważają, że stosują się one do wąskiego kręgu ludzi” (Poznaniak, 1982, s. 137). W związku z powyższym należy podejmować wobec osadzonych nie tylko oddziaływania ukierunkowane na rozwijanie pozytywnych postaw wobec norm moralnych, ale także na to, aby objęli nimi osoby pokrzywdzone w wyniku dokonanych przez nich przestępstw.

Wyniki badań A. Lewickiej-Zelent (2015) wskazują również na pozytywną korelację między wyrzutami sumienia a gotowością do zadośćuczynienia, a także między tendencjami do usprawiedliwienia się a gotowością do zadośćuczynienia. Poczucie winy związane jest z negatywną oceną własnego zachowania oraz chęcią naprawienia wyrządzonej szkody (Boińska, 2016). Osoby łamiące normy społeczne i prawne, zmniejszają odczuwane przez siebie poczucie winy poprzez stosowanie technik neutralizacji czynów przestępczych (Sykes, Matza, 1957). Wyniki badań W. Poznaniaka (1982) wskazują, że w trakcie pierwszych miesięcy pobytu w zakładzie karnym obniża się poczucie własnej odpowiedzialności za popełnione przestępstwa zarówno u osób skazanych po raz pierwszy, jak i recydywistów. Obniżeniu ulega także poczucie winy, a wzrasta poczucie krzywdy. Prawdopodobną przyczyną takiego stanu rzeczy jest stosowanie przez nich technik neutralizacji czynów przestępczych, aby ochronić obraz samego siebie (Poznaniak, 1982). Szczególnie stosowanie takich usprawiedliwień jak: zaprzeczenie krzywdy, odrzucenie istnienia ofiary oraz potępienie potępiających może powodować negatywne nastawienie sprawcy przestępstwa do osoby pokrzywdzonej (Mudrecka, 2010). Rozwijanie pozytywnych postaw wobec norm moralnych w odniesieniu do ofiar przestępstwa może przyczynić się do zmniejszenia tych tendencji, a w konsekwencji do bardziej pozytywnych poglądów sprawców przestępstw na temat osób pokrzywdzonych.

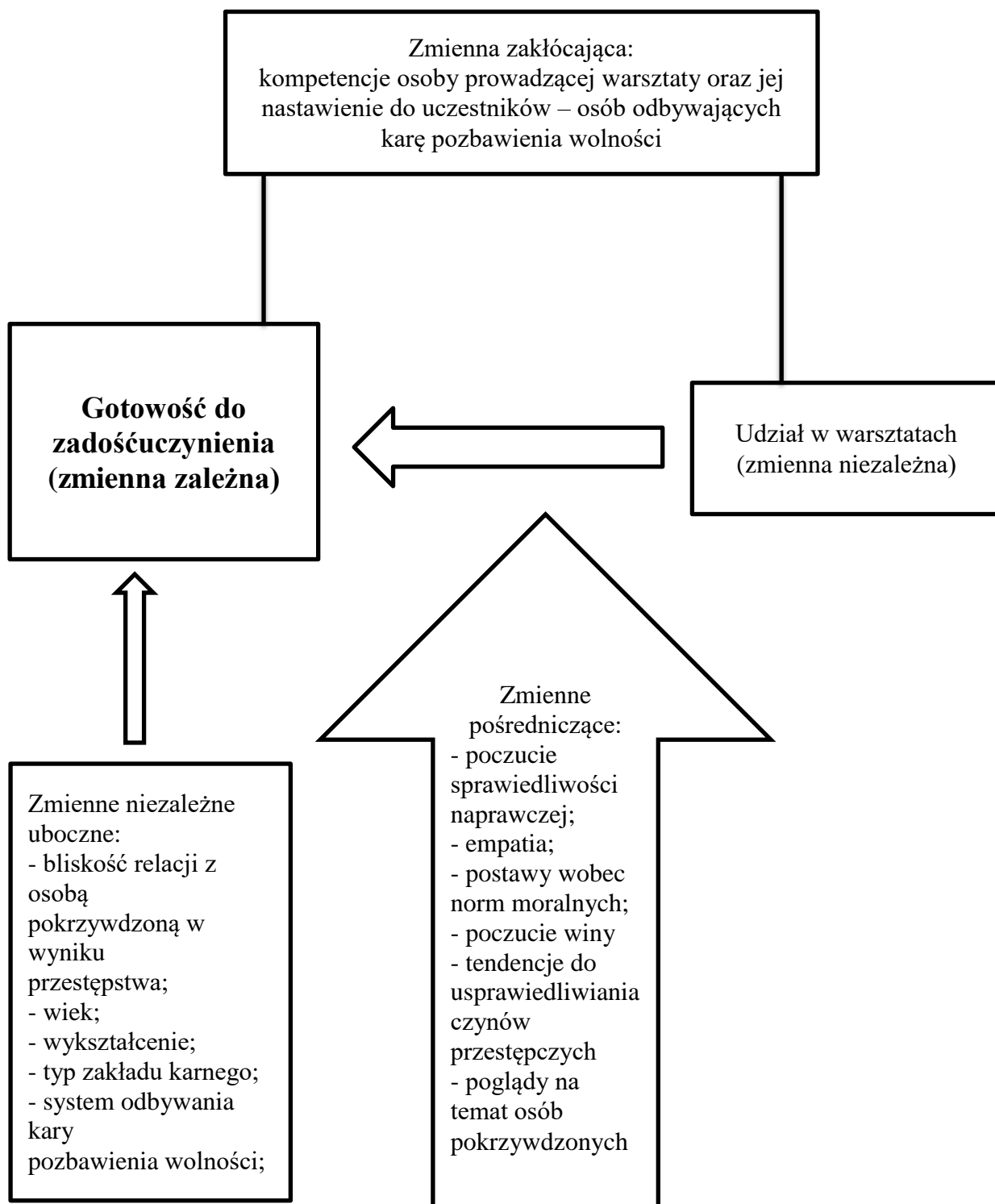
Wymienione zmienne stanowią podstawowe elementy składowe warsztatów prowadzonych w zakładzie karnym w ramach badań własnych. W związku z tym można

przypuszczać, że rozwijanie podczas warsztatów poczucia sprawiedliwości naprawczej, pozytywnych postaw wobec norm moralnych oraz empatii przyczyni się do zwiększenia gotowości do zadośćuczynienia osób odbywających karę pozbawienia wolności – uczestników warsztatów. Tendencje do usprawiedliwiania czynów przestępczych oraz poczucie winy nie będą stanowiły przedmiotu bezpośrednich oddziaływań w ramach warsztatów. Jednakże powinny one ulec zmianie w czasie prowadzonych zajęć, ponieważ korelują one z pozostałymi zmiennymi.

Wyniki własnych badań pilotażowych przeprowadzonych w Zakładzie Karnym we Włodawie w 2015 roku wskazują, że u uczestników warsztatów – osób odbywających karę pozbawienia wolności nastąpiło istotne zwiększenie gotowości do zadośćuczynienia. W grupie eksperymentalnej odnotowano istotnie statystyczny ($p < 0,05$) wzrost średnich w zakresie ogólnej gotowości do zadośćuczynienia oraz gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego. Natomiast w grupie kontrolnej nie stwierdzono istotnych różnic w zakresie gotowości do zadośćuczynienia oraz jej składowych. Jednym z celów prowadzonych warsztatów było rozwijanie umiejętności przyjmowania perspektywy drugiej osoby. W grupie eksperymentalnej stwierdzono istotne zmiany w zakresie zwiększenia poziomu empatii. W tej grupie odnotowano istotny statystycznie wzrost średnich wyników empatii ogólnej ($p < 0,05$). W grupie kontrolnej nie stwierdzono w tym zakresie zmian istotnych statystycznie.

Kolejnym etapem procesu badawczego jest ustalenie zmiennych.

Zmienne przyjęte w niniejszej pracy zostały przedstawione na poniższym schemacie.

Schemat 1. Teoretyczny model badań dotyczący skuteczności rozwijania gotowości do zadośćuczynienia osób odbywających karę pozbawienia wolności podczas warsztatów

Źródło: opracowanie własne.

Wybór zmiennych wyznaczony jest na podstawie dotychczasowych badań naukowych innych autorów.

Zmienną zależną stanowi gotowość do zadośćuczynienia osób odbywających karę pozbawienia wolności biorących udział w programie, która oznacza, że dana jednostka „ma zamiar (jest chętna i zdecydowana) zrekompensować osobie pokrzywdzonej straty, jakie poniosła, oraz krzywdy, jakich doznała” (Lewicka-Zelent, 2015, s. 158).

Zmienną niezależną główną jest uczestniczenie w warsztatach.

Wyróżniono następujące **zmienne pośredniczące**:

➤ poczucie sprawiedliwości naprawczej oznaczające przypisywanie pozytywnych wartości pojęciom opisującym sprawiedliwość naprawczą (Lewicka-Zelent, 2015) Poczucie sprawiedliwości naprawczej jest to „subiektywne przeżywanie sprawiedliwości umożliwiające proces kontrolowania własnych zachowań (poprzez zaspokajanie potrzeb). Ściśle wiąże się ze stopniem gotowości jednostki do podejmowania działań naprawczych wobec osób pokrzywdzonych, których potrzeby zostały naruszone (gdy doszło do konfliktu). Osoba doświadczająca poczucia niesprawiedliwości podejmuje próbę przyjęcia odpowiedzialności za swoje postępowanie, odczuwa potrzebę działania na rzecz innych i wykonuje konkretne działania z tym związane” (Lewicka-Zelent, 2015, s. 123);

➤ empatia stanowiąca „zespół konstrukcji teoretycznych, które dotyczą reakcji pojedynczego człowieka na doświadczenia innych” (Davis, 1999, s. 23), wśród których można wyróżnić „przede wszystkim procesy zachodzące u obserwatora oraz afektywne i nieafektywne skutki, które pojawiają się w wyniku takich procesów” (Davis, 1999, s. 23);

➤ postawy wobec norm moralnych rozumiane jako „postawy wobec zachowań i ich skutków, jakie w danych okolicznościach wywołują, objętych nakazami i zakazami normatywnymi, oraz wtórnie, postawy wobec ludzi (także wobec samego siebie), którzy tak się zachowują” (Poznaniak, 1982, s. 11);

➤ tendencje do usprawiedliwiania czynów przestępczych są to elementy lub procesy poznawcze, których zadaniem jest redukcja dysonansu moralnego spowodowanego dokonaniem przestępstwa w celu zachowania pozytywnego obrazu siebie (Kosewski, 1985);

➤ poczucie winy. Przyjęto, że poczucie winy jest nieprzyjemnym stanem emocjonalnym, który pojawia się wówczas, gdy osoba popełnia lub ma zamiar popełnić czyn niezgodny z uznawanymi normami. Jedynym konstruktywnym sposobem na zmniejszenie lub zniwelowanie poczucia winy jest zadośćuczynienie (Jaworska, 2009);

- poglądy na temat osób pokrzywdzonych.

Przyjęto, że **zmiennymi niezależnymi ubocznymi** są: bliskość relacji z osobą pokrzywdzoną w wyniku przestępstwa, wiek, wykształcenie, typ zakładu karnego, system odbywania kary pozbawienia wolności. Natomiast **zmiennymi zakłócającymi** są kompetencje osoby prowadzącej warsztaty oraz jej nastawienie do uczestników – osób odbywających karę pozbawienia wolności.

Wskaźniki opisujące przyjęte zmienne przedstawiono w poniższych tabelach.

Tabela 2. Wyodrębnione w badaniu wskaźniki zmiennej zależnej

Zmienna zależna	Wskaźniki zmiennej	Narzędzie badawcze
Gotowość do zadośćuczynienia	Nasilenie i zakres przejawów działań naprawczych (emocjonalno-materialnych i usługowych)	Skala Gotowości do Zadośćuczynienia (SGZ) A. Lewickiej-Zelent

Gotowość do zadośćuczynienia stanowi zmienną zależną.

Tabela 3. Wyodrębnione w badaniu wskaźniki zmiennych niezależnych pośredniczących

Zmienna niezależna	Wskaźniki zmiennej	Narzędzie badawcze
Poczucie sprawiedliwości naprawczej	Nasilenie wartościowania wskaźników poczucia sprawiedliwości naprawczej (satysfakcja, równość, prawda, zadośćuczynienie, podmiotowość, sumienie, moralność, obiektywność, uczciwość, dobro)	Skala Wartościowania Sprawiedliwości Naprawczej A. Lewickiej-Zelent;
Empatia	Nasilenie i zakres tendencji empatycznych w zakresie: współbrzmienia emocjonalnego z innymi ludźmi, sympatyzowania z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych, wrażliwości na przeżycia innych, wczuwania się w przeżycia innych, gotowości do poświęcania się dla innych	Kwestionariusz Rozumienia Empatycznego Innych Ludzi II A. Węglińskiego
Postawy wobec norm moralnych (postawy wobec: pomagania innym ludziom,	Nasilenie i zakres przejawów świadczących o pozytywnej postawie wobec	Kwestionariusz Postaw wobec Norm Moralnych (PNM) W. Poznaniaka

mściwości, przyznawania się do winy, kradzieży oraz namawiania innych do złego)	norm moralnych	
Poczucie winy	Nasilenie przejawów poczucia winy	Kwestionariusz postaw wobec własnych działań przestępczych A. Jaworskiej
Tendencje do usprawiedliwiania czynów przestępczych	Nasilenie tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych	Kwestionariusz ankiety własnej konstrukcji
Poglądy na temat osób pokrzywdzonych	Wypowiedzi badanych na temat: cech osoby pokrzywdzonej, jej współwiny, poczucia skrzywdzenia przez ofiarę oraz stosunku do osoby pokrzywdzonej	Kwestionariusz ankiety własnej konstrukcji

III.3. Procedura badawcza

W celu uzyskania odpowiedzi na postawione pytania oraz zweryfikowania hipotez roboczych zastosowano procedurę quasi-eksperymentu pedagogicznego. Z uwagi na niespełnienie wymogu randomizacji w badaniach własnych nie można zastosować modelu eksperymentalnego (zob. Brzeziński, 2011).

Quasi-eksperyment został przeprowadzony według planu Solomona z zastosowaniem pomiaru początkowego i końcowego. Strukturę tego planu quasi-eksperymentalnego przedstawia poniższy schemat.

$$\begin{array}{l}
 Y_{1p} \quad X \quad Y_{1k} \text{ Grupa 1 GE} \\
 Y_{2p} \sim X \quad Y_{2k} \text{ Grupa 2 GK} \\
 \quad X \quad Y_{3k} \text{ Grupa 3 GE} \\
 \quad \sim X \quad Y_{4k} \text{ Grupa 4 GK}
 \end{array}$$

Schemat 2. Plan 4. – czterogrupowy, Solomona

Objaśnienia: X – zmienna niezależna główna (postępowanie quasi-eksperymentalne); zmienna X przyjmuje dwie wartości – w grupie eksperymentalnej przyjmuje wartość „1” co oznacza, że oddziałuje na zmienną Y;

$\sim X$ – zmienna niezależna główna, w grupie kontrolnej przyjmuje wartość „0”, co oznacza, że nie oddziałuje na zmienną Y;

Y – zmienna zależna;
Y_p – pomiar początkowy zmiennej Y, pre-test;
Y_k – pomiar końcowy zmiennej Y, post-test;
GE – grupa eksperymentalna;
GK – grupa kontrolna

Źródło: J. Brzeziński, *Metodologia badań psychologicznych*, PWN, Warszawa 2011, s. 323-324, 328.

Powyższy plan quasi-eksperymentalny przebiega w trzech etapach. Pierwszym jest przeprowadzenie w pierwszej grupie, czyli grupie eksperymentalnej oraz w drugiej grupie, czyli kontrolnej pre-testu Y. Drugi etap obejmuje wprowadzenie do dwóch grup eksperymentalnych, tj. grupy pierwszej i trzeciej postępowania quasi-eksperymentalnego, a w dwóch grupach kontrolnych (grupie drugiej i czwartej) nie wprowadza się zmian (Brzeziński, 2011). Trzecim etapem jest wykonanie post-testu we wszystkich czterech grupach (Brzeziński, 2000).

Badaniami objętych zostało 40 osób odbywających karę pozbawienia wolności w zakładach karnych. Każdą z wyróżnionych grup tworzyło 10 osadzonych. Zgodnie z przyjętym planem quasi-eksperymentu zostały utworzone cztery grupy: dwie eksperymentalne i dwie kontrolne. Badaniem pre-testem zostały objęte dwie grupy – jedna grupa eksperymentalna i jedna grupa kontrolna. Następnie w dwóch grupach eksperymentalnych zostało przeprowadzone postępowanie quasi-eksperymentalne – realizacja zajęć w ramach warsztatów. Po zrealizowaniu zaplanowanych warsztatów wykonano post-test we wszystkich czterech badanych grupach. Wybór planu quasi-eksperymentalnego Solomona wynika z „możliwości kontrolowania efektu pre-testu bez rezygnowania z przeprowadzenia początkowego pomiaru zmiennej Y” (Brzeziński, 2011, s. 328). Pre-test umożliwia precyzyjne określenie, ocenę wielkości zmiany wartości zmiennej zależnej pod wpływem działania zmiennej niezależnej (Francuz, Mackiewicz, 2005). Jednakże szczególnie w badaniach nad zmianą postaw pre-test może uwrażliwić badane osoby na „obecność zmiennej niezależnej we właściwym eksperymencie” (Francuz, Mackiewicz, 2005, s. 68). Dzięki zastosowaniu powyższego planu można kontrolować wpływ pre-testu i zmiennej niezależnej na zmienną zależną bez rezygnowania z pomiaru wstępnego (Francuz, Mackiewicz, 2005). Plan Solomona stosowany jest szczególnie w badaniach nad efektywnością psychoterapii, nad zmianą postaw i opinii edukacyjnych oraz nad rozwojem (Brzeziński, 2011). Dlatego też uznano, że stanowi najlepszy plan w badaniach własnych.

III.4. Założenia autorskiego programu

Założenia teoretyczne programu resocjalizacyjnego „Mediacje wobec (prze)mocy” opierają się na idei sprawiedliwości naprawczej, której istotą jest przyjęcie odpowiedzialności za popełnione przestępstwo przez sprawcę oraz aktywna rola osoby pokrzywdzonej w tym procesie (Czarnecka-Działuk, Wójcik, 2001; Meier, 1999). Program bazuje na koncepcji poznawczo-behawioralnej, w której jednym z celów prowadzonych oddziaływań jest zmiana zachowania i schematów poznawczych. Zgodnie z wymogami stawianymi programom resocjalizacyjnym realizowanym w zakładach karnych zidentyfikowano następujące czynniki ryzyka, których zmiana ma prowadzić do zmniejszenia ryzyka powrotu do przestępstwa: deficyty w zakresie empatii; rozwiązywanie konfliktów w sposób agresywny lub unikowy; nie przestrzeganie norm społecznych; spostrzeganie sprawiedliwości jako odwet i zemsta; brak gotowości lub niski poziom gotowości do zadośćuczynienia oraz brak wiedzy lub negatywne poglądy na temat mediacji. Zidentyfikowane czynniki zgodne są z wynikami badań A. Lewickiej-Zelent (2017).

Głównym celem warsztatów było zwiększenie gotowości osób pozbawionych wolności do zadośćuczynienia osobom pokrzywdzonym. Realizacja tego celu zakładała, że osiągnięte zostaną następujące cele szczegółowe:

- uczestnicy zajęć będą współpracować ze sobą;
- uczestnicy będą potrafić przyjmować punkt widzenia innych osób;
- uczestnicy będą przejawiać pozytywne postawy wobec norm moralnych;
- uczestnicy będą znać podstawowe założenia sprawiedliwości naprawczej ;
- uczestnicy będą rozumieć ideę sprawiedliwości naprawczej;
- uczestnicy będą znać różne formy zadośćuczynienia osobom pokrzywdzonym;
- uczestnicy będą mieć świadomość trudności występujących przy zadośćuczynieniu osobie pokrzywdzonej;
- uczestnicy będą przejmować odpowiedzialność za własne działania;
- uczestnicy będą świadomi skutków konstruktywnego i destruktywnego rozwiązywania konfliktów;
- uczestnicy będą znać zasady mediacji;
- uczestnicy będą przejawiać pozytywną postawę wobec mediacji.

Oznacza to, że osiągnięcie założonych celów, będzie także przyczyniać się do zmniejszenia lub zniwelowania zidentyfikowanych czynników ryzyka.

W programie wykorzystywano metody i techniki przypisane do różnych oddziaływań m.in. do socjoterapii (Sawicka, 1999). Oprócz tego wykorzystana została jedna z metod przedstawiona przez Mela Silbermana (2004) jako metoda uczenia się przez działanie – zadania pisemne.

Scenariusze warsztatów stanowią zmodyfikowaną wersję autorskiego programu mediacyjnego A. Lewickiej-Zelent oraz E. Trojanowskiej, który został przeprowadzony jako badania pilotażowe w Zakładzie Karnym we Włodawie. Realizacja warsztatów w ramach quasi-eksperymentu pedagogicznego obejmowała 24 godziny dydaktyczne. Zajęcia były prowadzone jeden raz w tygodniu przez 3 godziny dydaktyczne z każdą z grup eksperymentalnych oddzielnie.

Wyróżniono następujące bloki tematyczne:

1. zajęcia integracyjne;
2. zajęcia rozwijające empatię;
3. zajęcia modyfikujące postawy moralne;
4. zajęcia dotyczące idei sprawiedliwości naprawczej;
5. zajęcia rozwijające poczucie odpowiedzialności;
6. zajęcia dotyczące mediacja karnej, w tym po wyroku, oraz mediacji rodzinnej – konstruktywnych sposobów rozwiązywania konfliktów.

Prowadzone warsztaty objęte zostały superwizją.

Rekrutację do programu przeprowadził wychowawca oraz psycholog we współpracy z autorką programu. Głównymi zasadami doboru do programu była dobrowolność udziału oraz popełnienie przestępstwa z użyciem przemocy określonego w art. 148 k.k. lub art. 207 k.k. Uczestnikami zajęć były osoby, które ukończyły trening zastępowania agresji, a w przypadku sprawców przemocy w rodzinie program korekcyjno-edukacyjny. Osoby, które były uzależnione od alkoholu lub narkotyków, musiały być po zakończonej terapii.

Ważną kwestią jest osoba prowadząca dane zajęcia, ponieważ to również od jej kompetencji oraz nastawienia do uczestników mogą zależeć osiągnięte cele (Jaworska, 2012; Machel, 2001). Autorka dysertacji jako osoba prowadząca przedstawione warsztaty posiada odpowiednie kwalifikacje oraz doświadczenie potrzebne do przeprowadzenia takich zajęć. Autorka ukończyła studia magisterskie z pedagogiki resocjalizacyjnej, podyplomowe studia w zakresie mediacji sądowej oraz szkolnej. Jest absolwentką Studium

Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie, socjoterapeutką oraz certyfikowanym trenerem I°. Posiada doświadczenie w opracowywaniu i realizacji szkoleń oraz warsztatów dla różnych grup, w tym dla osób pozbawionych wolności.

Przedstawiony program spełnia wybrane czynniki przyczyniające się do skuteczności programu, które zostały przedstawione w rozdziale drugim (Antonowicz, Ross, 1994; Bonta, 1997). Należą do nich: dopasowanie programu do możliwości skazanych, oparcie programu na teoretycznych podstawach; skupianie się na czynnikach kryminogennych i zaspokajanie wynikających z nich potrzeb kryminogennych; korzystanie z ogrywania ról.

III.5. Narzędzia badawcze

1. Skala Gotowości do Zadośćuczynienia (SGZ) A. Lewickiej-Zelent

Na podstawie „Skali Gotowości do Zadośćuczynienia (SGZ)” można określić gotowość osoby badanej do zadośćuczynienia osobie pokrzywdzonej. Skala składa się z dwóch podskal: „Zadośćuczynienia Emocjonalno-Materialnego” oraz „Zadośćuczynienia Usługowego”. Narzędzie badawcze obejmuje 12 twierdzeń. Skład pierwszej podskali „Zadośćuczynienia Emocjonalno-Materialnego” tworzą następujące twierdzenia: 1,2,3,5,6,7,10,11. Natomiast pozycje o numerach 4,8,9 i 12 składają się na drugą podskalę, tj. „Zadośćuczynienie Usługowe”. Badane osoby proszone są o wskazanie stopnia, w jakim poszczególne twierdzenia ich dotyczą. Odpowiedzi udziela na pięciostopniowej skali (0 – twierdzenie nie opisuje mnie dobrze, 4 – twierdzenie opisuje mnie bardzo dobrze). Pozycje: 1, 10, 11 są odwracalne (0=4, 1=3, 2=2, 3=1, 4=0). Skala pozwala także na określenie poziomu powyższych zmiennych na podstawie ustalonych norm w skali stenowej (Lewicka-Zelent, 2015).

Wartość współczynnika alfa dla poszczególnych pozycji kwestionariusza SGZ zawierała się w przedziale od 0,776 do 0,807. Ocena rzetelności została dokonana przy pomocy techniki zgodności wewnętrznej testu, według wzoru Spearmana-Browna. Jej wartość wyniosła $r_{tt}=0,94$. Ustalony został również wskaźnik rzetelności dla skali i wyodrębnionych podskal za pomocą statystyki alfa Cronbacha (α). Wartość α Cronbacha wyniosła 0,789 (Lewicka-Zelent, 2015).

2. Skala Wartościowania Sprawiedliwości Naprawczej A. Lewickiej-Zelent

„Skala Wartościowanie Sprawiedliwości Naprawczej” jest oparta na technice dyferencjału semantycznego. Służy określeniu, jaką wartość dla badanych osób ma sprawiedliwość naprawcza. Wartościowanie dokonywane jest wobec dziesięciu pojęć określających sprawiedliwość naprawczą tj. satysfakcji, równości, prawdy, zadośćuczynienia, podmiotowości, sumienia, moralności, obiektywności, uczciwości i dobra. Każdy z wyżej wymienionych obiektów oceniany jest za pomocą następujących przeciwstawnych przymiotników:

1. zrozumiały – niezrozumiały
2. prosty – skomplikowany
3. dostępny – niedostępny
4. znany – nieznan
5. bogaty – ubogi
6. ważny – nieważny
7. współpracujący – rywalizujący
8. altruistyczny – egoistyczny
9. bezpieczny – niebezpieczny
10. dojrzały – niedojrzały

Do każdego z powyższych przymiotników zastosowano 7-stopniową skalę ocen od 1 do 7 punktów. Współczynnik rzetelności dyferencjału semantycznego wyniósł $\alpha=0,800$ (Lewicka-Zelent, 2015).

3. Kwestionariusz Rozumienia Empatycznego II A. Węglińskiego

Kwestionariusz służy do pomiaru empatii i odnosi się do następujących tendencji empatycznych: 1) współbrzmienia emocjonalnego z innymi ludźmi, 2) sympatyzowania z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych, 3) wrażliwości na przeżycia innych, 4) wczuwania się w przeżycia innych, 5) gotowości do poświęcania się dla innych (Węgliński, 1984).

Kwestionariusz składa się z 33 twierdzeń. Osoba badana ustosunkowuje się do każdego z nich na czterostopniowej skali: „tak”, „raczej tak”, „raczej nie” oraz „nie”. Odpowiedzi punktowane są odpowiednio od 3 do 0 (Węgliński, 1984).

Liczba pozycji w poszczególnych podskalach nie jest jednakowa. Pierwszy syndrom obejmujący współbrzmienie emocjonalne z innymi ludźmi składa się z 9 twierdzeń, a maksymalna liczba punktów możliwa do uzyskania w tym wymiarze wynosi 27. Drugi

syndrom dotyczący sympatyzowania z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych tworzony jest przez 5 twierdzeń, a badana osoba może uzyskać maksymalnie 15 punktów. Kolejny syndrom – wrażliwość na przeżycia innych - obejmuje 7 twierdzeń. W tym obszarze maksymalna liczba punktów wynosi 15. Syndrom czwarty dotyczący wczuwania się w stany i przeżycia innych składa się z 6 twierdzeń. Największa liczba punktów, którą można uzyskać w tym aspekcie wynosi 18. Ostatni syndrom – gotowość do poświęcania się dla innych obejmuje 3 twierdzenia, a maksymalna liczba punktów możliwa do uzyskania wynosi 9 (Węgliński, 2011).

Rzetelność testu została zmierzona za pomocą α Cronbacha. Jej wartość wyniosła 0,802. Trafność Kwestionariusza Rozumienia Empatycznego została obliczona poprzez korelację z Kwestionariuszem Empatii Emocjonalnej A. Mehrabiana i N. Epsteina i wyniosła 0,60 (Węgliński, 2011).

4. Kwestionariusz Postaw wobec Norm Moralnych (PNM) W. Poznaniaka

„Kwestionariusz Postaw wobec Norm Moralnych (PNM)” służy do określenia postaw wobec norm moralnych. Kwestionariusz składa się z 60 pozycji i podzielony jest na pięć skal, na które składają się: (I) Skala postaw wobec pomagania innym ludziom, (II) Skala postaw wobec mściwości, (III) Skala postaw wobec przyznawania się do winy, (IV) Skala postaw wobec kradzieży, (V) Skala postaw namawiania innych do złego. Do każdej pozycji przyporządkowano pięć kategorii odpowiedzi od „zdecydowanie się zgadzam” do „zdecydowanie się nie zgadzam” (Poznaniak, 1982). Rzetelność poszczególnych skal kwestionariusza (rtt) wynosiła od 0,69 do 0,93, natomiast dla skali V „Namawianie innych do złego” wyniosła 0,40. Trafność kwestionariusza została obliczona za pomocą współczynnika korelacji rangowej Kendalla z kwestionariuszem poczucia winy (KPW) M. Kofty, J. Brzezińskiego i M. Ignaczaka. Jego wartość wyniosła 1,77 (Poznaniak, 1982).

5. Kwestionariusz postaw wobec własnych działań przestępczych A. Jaworskiej

Kwestionariusz służy do badania stosunku osób skazanych za dokonanie przestępstwa do popełnionego przez siebie czynu zabronionego oraz osób poszkodowanych. Narzędzie badawcze składa się z 14 twierdzeń. Połowa z nich tworzy wymiar ekspiacji i obejmuje twierdzenia: 4, 6, 8, 10, 12, 13, 14. Pozostałe siedem twierdzeń: 1, 2, 3, 5, 7, 9, 11 składają się na wymiar poczucia winy. Każdemu stwierdzeniu przyporządkowana jest skala odpowiedzi od 1 – „zdecydowanie się zgadzam” do 5 – „zdecydowanie nie zgadzam się”. W stosunku do połowy twierdzeń stosuje się skalę

odwróconą, tj. do: 1, 4, 5, 7, 9, 11 oraz 14. W każdym z dwóch wymiarów osoba badana może uzyskać od 7 do 35 punktów. Im wyższy uzyskany wynik w danej skali, tym wyższe poczucie winy lub wyższa potrzeba zadośćuczynienia. Rzetelność czynnika pierwszego – ekspiacji została obliczona przy wykorzystaniu wielowymiarowej techniki eksploracyjnej – analizy rzetelności pozycji *alfa* Cronbacha = 0,92. Rzetelność poczucia winy – drugiego czynnika wynosi *alfa* Cronbacha = 0,89 (Jaworska, 2009).

6. Kwestionariusz ankiety konstrukcji własnej dotyczący tendencji do usprawiedliwiania przestępstw z użyciem przemocy przez osoby odbywające karę pozbawienia wolności

Kwestionariusz ankiety został opracowany na podstawie „Skali przyczyn przestępczości” M. Cioska (1993). Uzyskano zgodę autora na dokonywanie zmian w kwestionariuszu. Służy do badania tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych z użyciem przemocy. Badani proszeni są określić na pięciostopniowej skali od 1 – „zdecydowanie się nie zgadzam” do 5 – „zdecydowanie się zgadzam” swojego stosunku do przyczyn dokonywania przestępstw z użyciem przemocy. Kwestionariusz ankiety składa się z dwóch części. Jedna z nich dotyczy przyczyn przestępstw z użyciem przemocy wobec osób znanych sprawcy, a druga wobec osób pokrzywdzonych w wyniku tego przestępstwa, ale nieznanymi wcześniej sprawcy.

7. Kwestionariusz ankiety własnej konstrukcji dotyczący poglądów osadzonych na temat osób pokrzywdzonych

Kwestionariusz ankiety służy do oceny poglądów osadzonych na temat osób pokrzywdzonych w wyniku dokonanych przez nich przestępstw. Narzędzie składa się z pięciu twierdzeń. Osoba badana ocenia, w jakim stopniu zgadza się z każdym z nich, wybierając jedną z pięciu możliwych odpowiedzi: „zdecydowanie nie zgadzam się”; „raczej nie zgadzam się”; „trudno określić”; „raczej zgadzam się” oraz „zdecydowanie zgadzam się”.

8. Kwestionariusz ankiety informacji zwrotnych

Kwestionariusz ankiety składa się z dwóch części. Pierwszą tworzy sześć twierdzeń. Osoby badane proszone są o określenie stopnia, w jakim się z nimi zgadzają w skali pięciostopniowej od 1 – „zdecydowanie nie” do 5 – „zdecydowanie tak”. Trzy twierdzenia dotyczą: zaciekawienia danym tematem, najbardziej odpowiedniej dla osoby badanej

formy zajęć, dokonania oceny rozwinięcia danych umiejętności lub nabycia wiedzy w danym zakresie. Kolejne trzy związane są z dokonaniem oceny osoby prowadzącej – jej wiedzy, sposobu przekazywania treści oraz nastawienia do uczestników warsztatów. Druga część kwestionariusza ankiety składa się z trzech pytań niedokończonych. Osoby badane proszone są o określenie, czego zabrakło im podczas warsztatów, zaproponowanie własnych zmian w zajęciach oraz przekazanie własnych uwag na temat warsztatów.

III.6. Dobór i charakterystyka badanych grup

Założono, że grupę badanych będą tworzyć mężczyźni odbywający karę pozbawienia wolności po raz pierwszy, którzy dokonali przestępstw z użyciem przemocy (morderstwa) lub zostali skazani na podstawie art. 207 k.k., tj. za stosowanie przemocy wobec członka rodziny lub innej bliskiej osoby. Kolejnym kryterium doboru osób do badań było ukończenie programu treningu zastępowania agresji lub programu mającego na celu przeciwdziałanie przemocy w rodzinie. Z badań własnych zostały wykluczone osoby, u których zdiagnozowano niepełnosprawność intelektualną lub zaburzenia psychiczne. Osoby tworzące grupy kontrolne zostały dobrane zgodnie z zasadą równoważenia. Przy doborze badanych zostały również uwzględnione takie zmienne jak: bliskość relacji z osobą pokrzywdzoną w wyniku przestępstwa, wiek, wykształcenie, typ zakładu karnego, system odbywania kary, aby w ten sposób zapewnić homogeniczność grup. Po wybraniu osób do poszczególnych grup do udziału w badaniach zakwalifikowano wyłącznie osoby, które wyraziły zgodę na udział w badaniach.

Ostatecznie utworzono cztery grupy badanych – dwie eksperymentalne i dwie kontrolne. Każdą z tych grup tworzyło 5 mężczyzn, którzy dokonali zabójstwa oraz 5 mężczyzn, którzy zostali skazani za znęcanie się nad członkiem rodziny. Charakterystyki badanych osób (tabela 1) dokonano na podstawie danych uzyskanych od wychowawcy, który razem z psychologiem dokonywali rekrutacji osób do udziału w programie oraz osadzonych do grup kontrolnych.

Tabela 4. Charakterystyka uczestników programu

Zmienne:	GE1		GE2		GK1		GK2	
	N	%	N	%	N	%	N	%
1. Dokonane przestępstwo:								
a. zabójstwo (art. 148 kk)	5	50,0	5	50,0	5	50,0	5	50,0
b. znęcanie się nad członkiem rodziny (art. 207 kk)	5	50,0	5	50,0	5	50,0	5	50,0
2. Wiek								
a. 22-29	4	40,0	2	20,0	3	30,0	5	50,0
b. 30-39	5	50,0	3	30,0	4	40,0	3	30,0
c. 40-49	-	-	3	30,0	2	20,0	2	20,0
d. 50-59	-	-	2	20,0	1	10,0	-	-
e. 60-62	1	10,0	-	-	-	-	-	-
3. Wykształcenie:								
a. podstawowe/gimnazjalne	5	50,0	4	40,0	4	40,0	3	30,0
b. zawodowe	1	10,0	3	30,0	3	30,0	5	50,0
c. średnie	3	30,0	2	20,0	3	30,0	2	20,0
d. średnie zawodowe	1	10,0	1	10,0	-	-	-	-
4. Typ zakładu karnego:								
a. zamknięty	6	60,0	6	60,0	6	60,0	6	60,0
b. półotwarty	4	40,0	4	40,0	4	40,0	4	40,0
5. System odbywania kary:								
a. programowego oddziaływania	9	90,0	9	90,0	4	40,0	4	40,0
b. zwykły	-	-	1	10,0	5	50,0	6	60,0
c. terapeutyczny	1	10,0	-	-	1	10,0	-	-
6. Bliskość relacji z osobą pokrzywdzoną:								
a. osoba obca (zabójstwo)	3	30,0	5	50,0	1	10,0	5	50,0
b. ojciec (zabójstwo)	1	10,0	-	-	-	-	-	-
c. żona (zabójstwo)	-	-	-	-	2	20,0	-	-
d. dziewczyna (zabójstwo)	1	10,0	-	-	1	10,0	-	-
e. kuzyn (zabójstwo)	-	-	-	-	1	10,0	-	-
f. rodzic (znęcania się)	2	20,0	3	30,0	3	30,0	2	20,0
g. dzieci (znęcania się)	1	10,0	1	10,0	-	-	-	-
h. żona i dzieci (znęcania się)	-	-	-	-	1	10,0	3	30,0
i. żona (znęcania się)	2	20,0	1	10,0	1	10,0	-	-

W pierwszej grupie eksperymentalnej połowa badanych mężczyzn była w wieku od 30 do 39 r.ż. Niewiele mniej, bo 4 osoby miały od 22 a 29 lat. Jeden badany w tej grupie miał 62 lata. Druga grupa eksperymentalna była bardziej zróżnicowana pod względem wieku, mianowicie po 3 osoby znajdowały się w przedziale wiekowym 30-39 lat oraz 40-49 lat, a po dwóch badanych w przedziale od 22 do 29 lat oraz od 50 do 59 lat. W pierwszej grupie kontrolnej dominowały osoby w wieku od 30 do 39 lat (40%). Wiek trzech badanych zawierał się w przedziale od 22 do 29 lat, a dwóch w przedziale od 40 do 49 lat. Tylko jeden mężczyzna znalazł się w przedziale wiekowym od 50 do 59 r.ż. Połowę drugiej grupy kontrolnej tworzyli mężczyźni w wieku od 22 do 29 lat. Trzech badanych było wieku od 30 do 39 lat, a dwóch od 40 do 49 lat.

Poziom wykształcenia członków poszczególnych grup jest również podobny. Połowa uczestników programu z pierwszej grupy legitymowała się wykształceniem podstawowym/gimnazjalnym. Trzy osoby miały wykształcenie średnie, a po jednej –

wykształcenie zawodowe oraz średnie zawodowe. W drugiej grupie także najwięcej osób ukończyło edukację na poziomie szkoły podstawowej lub gimnazjum (40%). Po trzy osoby miały wykształcenie zawodowe oraz średnie, w tym jedna – średnie zawodowe. Podobny poziom wykształcenia prezentowali członkowie pierwszej grupy kontrolnej – 40% badanych miało wykształcenie podstawowe/gimnazjalne, a po trzy osoby ukończyły szkołę zawodową oraz średnią. Połowa drugiej grupy kontrolnej legitymowała się wykształceniem zawodowym. Trzy osoby zakończyły edukację na poziomie szkoły podstawowej lub gimnazjum. Dwóch badanych posiadało wykształcenie średnie.

Pod względem typu zakładu karnego, w którym odbywali karę pozbawienia wolności osadzeni, wszystkie grupy były homogeniczne. W każdej grupie 60% badanych odbywała karę w typie zamkniętym, a 40% w półotwartym.

W obu grupach eksperymentalnych dominowały osoby, które odbywały karę w systemie programowego oddziaływania (90%). W pierwszej grupie eksperymentalnej jedna osoba odbywała karę w systemie terapeutycznym, a w drugiej grupie – w zwykłym. Połowa osób z pierwszej grupy kontrolnej i 60% z drugiej odbywała karę w systemie zwykłym. Po 40% członków każdej z nich wyraziło zgodę na odbywanie kary w systemie programowego oddziaływania. Jeden badany z pierwszej grupy kontrolnej odbywał karę w systemie terapeutycznym.

W pierwszej grupie eksperymentalnej trzy osoby dopuściły się zabójstwa osoby obcej, jedna ojca, a kolejny mężczyzna zamordował swoją dziewczynę. W tej samej grupie po dwóch badanych znęcało się nad rodzicami oraz żonami, a jeden – nad dziećmi. W drugiej grupie eksperymentalnej pięć osób dokonało zabójstwa osoby obcej, trzy osoby stosowały przemoc wobec swoich rodziców, a po jednym badanym znęcało się nad żoną oraz dziećmi. W pierwszej grupie kontrolnej dwóch mężczyzn zabiło swoje żony. Jeden badany zamordował swoją dziewczynę, kolejny – kuzyna. Jedna osoba w tej grupie dopuściła się morderstwa osoby obcej. Ponadto trzech badanych w tej grupie zostało skazanych za znęcanie się nad swoimi rodzicami, a po jednej osobie odpowiednio za stosowanie przemocy wobec: żony i dzieci oraz samej żony. W drugiej grupie kontrolnej pięć osób zabiło osobę obcą, trzech badanych znęcało się nad swoimi dziećmi oraz żoną, a dwie osoby – nad rodzicami.

Nie można było przeprowadzić analizy statystycznej testem chi-kwadrat w celu sprawdzenia czy pomiędzy grupami nie występują różnice w zakresie wybranych zmiennych, ponieważ nie spełniono jednego z założeń testu dotyczącego minimalnej liczby osób badanych (5) w wartościach teoretycznych.

Podsumowując, osobami badanymi byli mężczyźni. Zarówno w grupach eksperymentalnych, jak i kontrolnych dominowali mężczyźni w wieku od 22 do 39 lat, którzy odbywali karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym typu zamkniętego. W grupach tych w zależności od rodzaju dokonanego przestępstwa najczęściej osób dokonało zabójstwa osoby obcej albo znęcało się nad rodzicem. Członkowie grup eksperymentalnych przeważnie legitymowali się wykształceniem podstawowym, a grup kontrolnych – podstawowym i zawodowym. Osoby z grup eksperymentalnych w zdecydowanej większości odbywały karę w systemie programowego oddziaływania, a badani z grup kontrolnych – w systemie zwykłym.

III.7. Teren i przebieg badania

Warsztaty w ramach planowanego quasi-eksperymentu pedagogicznego zostały zrealizowane okresie od 14 października 2017 roku do 16 grudnia 2017 roku w Zakładzie Karnym w Opolu Lubelskim. Ze względu na charakter badań oraz grupę badanych przed ich rozpoczęciem autorka uzyskała zgodę Komisji ds. Etyki Badań Naukowych na Wydziale Pedagogiki i Psychologii UMCS w Lublinie na przeprowadzenie badań.

Respondentami byli mężczyźni odbywający karę pozbawienia wolności po raz pierwszy. Przed rozpoczęciem badań autorka uzyskała ustne zgody na udział w badaniach od potencjalnych uczestników. Wszystkie osoby potwierdziły deklarowaną wcześniej chęć udziału w programie. Przed wypełnieniem kwestionariuszy respondenci zostali poinformowani o zachowaniu poufności danych. Badania zostały przeprowadzone osobiście przez autorkę. Respondenci wypełniali kwestionariusze dość chętnie, od 30 do 60 minut. Instrukcje wypełnienia narzędzi badawczych były dość jasne i nie wymagały dodatkowego tłumaczenia (oprócz Skali Wartościowania Sprawiedliwości Naprawczej).

III.8. Zastosowane analizy statystyczne

Dobór analiz statystycznych wynikał z celu badań oraz z przyjętej procedury badawczej – planu Solomona. Przeprowadzono następujące analizy:

1. Porównania międzygrupowe między pierwszą grupą eksperymentalną a pierwszą grupą kontrolną w zakresie gotowości do zadośćuczynienia, poczucia sprawiedliwości naprawczej, empatii, postaw wobec norm moralnych oraz poczucia winy

przeprowadzono z wykorzystaniem testu t-Studenta dla grup niezależnych. Różnice w zakresie tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych ustalono z wykorzystaniem testu U Manna-Whitney'a. Badania w tych dwóch grupach przeprowadzono w dwóch pomiarach – pre-teście oraz post-teście. W związku z tym przeprowadzono analizy dotyczące różnic między tymi grupami w zakresie wskazanych zmiennych zarówno w pomiarze początkowym, jak i końcowym.

2. Porównania wewnątrzgrupowe w pierwszej grupie eksperymentalnej oraz kontrolnej w zakresie gotowości do zadośćuczynienia, poczucia sprawiedliwości naprawczej, empatii, postaw wobec norm moralnych oraz poczucia winy dokonano z wykorzystaniem testu t-Studenta dla grup zależnych. Do określenia czy występują różnice pomiędzy pomiarem końcowym a początkowym w danej grupie w zakresie tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych wykorzystano test kolejności par Wilcoxon.

3. Porównania międzygrupowe między drugą grupą eksperymentalną a drugą grupą kontrolną w zakresie gotowości do zadośćuczynienia, poczucia sprawiedliwości naprawczej, empatii, postaw wobec norm moralnych oraz poczucia winy dokonano z wykorzystaniem testu t-Studenta dla grup niezależnych. W celu określenia czy występują różnice między badanymi grupami w zakresie tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych wykorzystano test U Manna-Whitney'a. Badania w tych grupach prowadzone były tylko w pomiarze końcowym.

4. Analiza kowariancji ze zmienną towarzyszącą w postaci pre-testu została przeprowadzona w celu oddzielenia czystego wpływu grupy (eksperymentalnej/kontrolnej) na pre-test od grupy i interakcji „grupa x pre-test”.

5. Ewentualny efekt wprowadzania do modelu zmiennej niezależnej w postaci przeprowadzonych zajęć został oszacowany za pomocą różnicy różnic (*did* – ang. *difference in differences*):

$$did = (M_{GE1,pomiar2} - M_{GK1,pomiar2}) - (M_{GE1,pomiar1} - M_{GK1,pomiar1}),$$

gdzie M – oznacza średnią arytmetyczną. Wielkość w pierwszym nawiasie oznacza różnicę w nasileniu zmiennej zależnej między pierwszą grupą eksperymentalną i pierwszą grupą kontrolną w post-teście, a wielkość w drugim nawiasie oznacza różnicę w nasileniu zmiennej zależnej między pierwszą grupą eksperymentalną i pierwszą grupą kontrolną w pre-teście. Dodatnia wartość różnicy różnic oznacza wzrost różnicy między grupą eksperymentalną a kontrolną pomiędzy pomiarem końcowym a początkowym, ujemna oznacza spadek tej różnicy. Występowanie istotnego efektu prowadzonego działania na

zmienną zależną w postaci gotowości do zadośćuczynienia przyjmuje się, gdy wartość p jest mniejsza niż $\alpha=0.05$.

6. Związek korelacyjny między gotowością do zadośćuczynienia a opiniami na temat osób pokrzywdzonych obliczono z wykorzystaniem współczynnika korelacji rang Rho-Spearmana.

7. Związki korelacyjne między gotowością do zadośćuczynienia a poczuciem sprawiedliwości naprawczej, empatią, postawami wobec norm moralnych oraz poczuciem winy zostały określone dzięki wykorzystaniu korelacji r -Pearsona.

8. Jednoczynnikowa analiza regresji posłużyła do określenia, jaki wkład w wyjaśnianie gotowości do zadośćuczynienia ma: poczucie sprawiedliwości naprawczej, empatia, postawy wobec norm moralnych oraz poczucie winy.

Do przeprowadzenia analiz wykorzystano program SPSS 26.

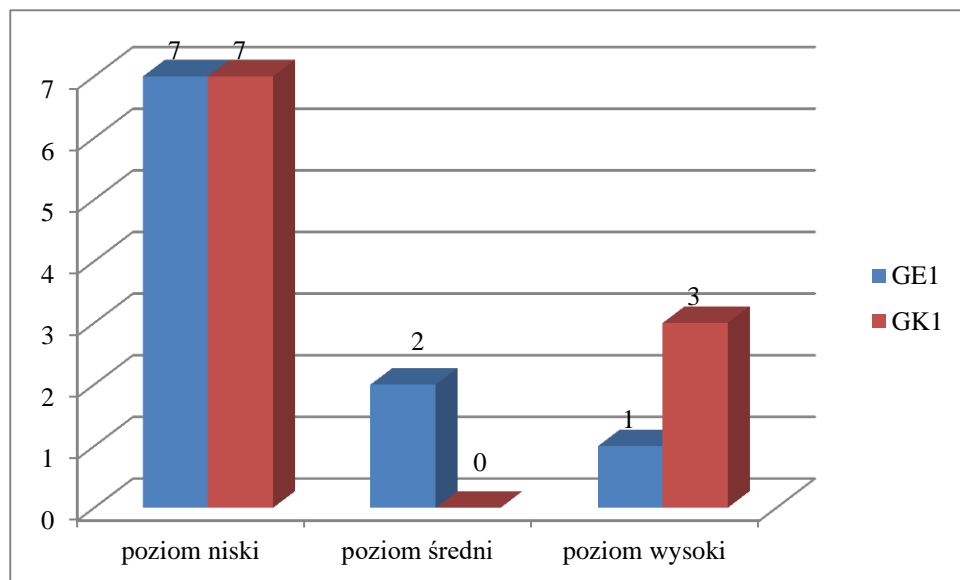
Rozdział IV

Analiza wyników badań

IV.1. Poziom gotowości do zadośćuczynienia osób odbywających karę pozbawienia wolności

Na podstawie danych uzyskanych ze Skali Gotowości do Zadośćuczynienia (SGZ) można było ustalić poziom ogólnej gotowości do zadośćuczynienia, jak i jej składowych, ponieważ narzędzie posiada normy stenowe (Lewicka-Zelent, 2015).

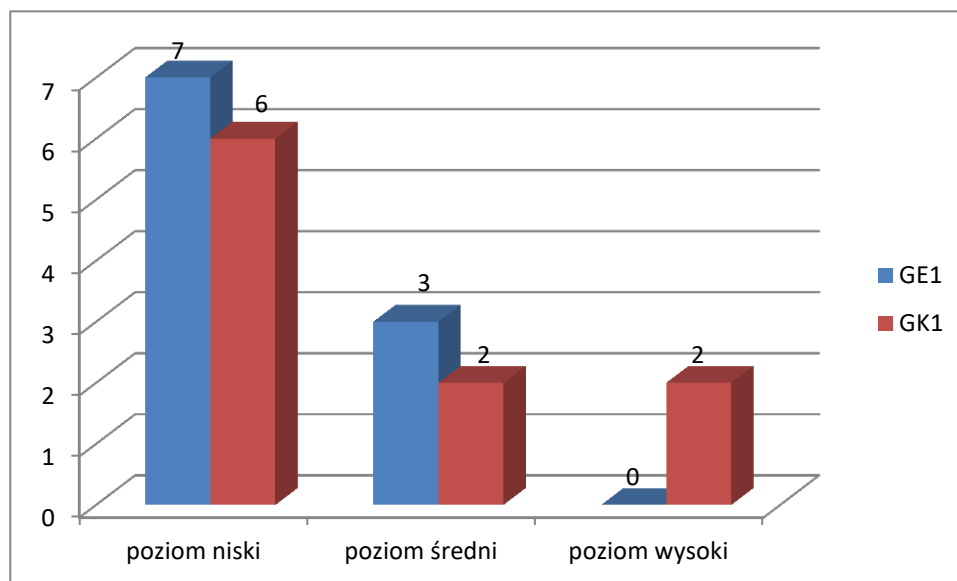
W pierwszej kolejności określono poziom ogólnej gotowości do zadośćuczynienia badanych osób z pierwszej grupy eksperymentalnej oraz kontrolnej przed rozpoczęciem zajęć. Dane te przedstawiono na wykresie 4.

Wykres 4. Poziom ogólnej gotowości do zadośćuczynienia w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I) (n)

W obu grupach dominowały osoby (po 7 respondentów), które nie przejawiały gotowości do czynienia zadość innym ludziom. W grupie eksperymentalnej dwóch badanych cechowało się przeciętnym poziomem gotowości do zadośćuczynienia. Trzech respondentów z grupie kontrolnej i jeden z grupy eksperymentalnej chciało uczynić zadość osobom pokrzywdzonym.

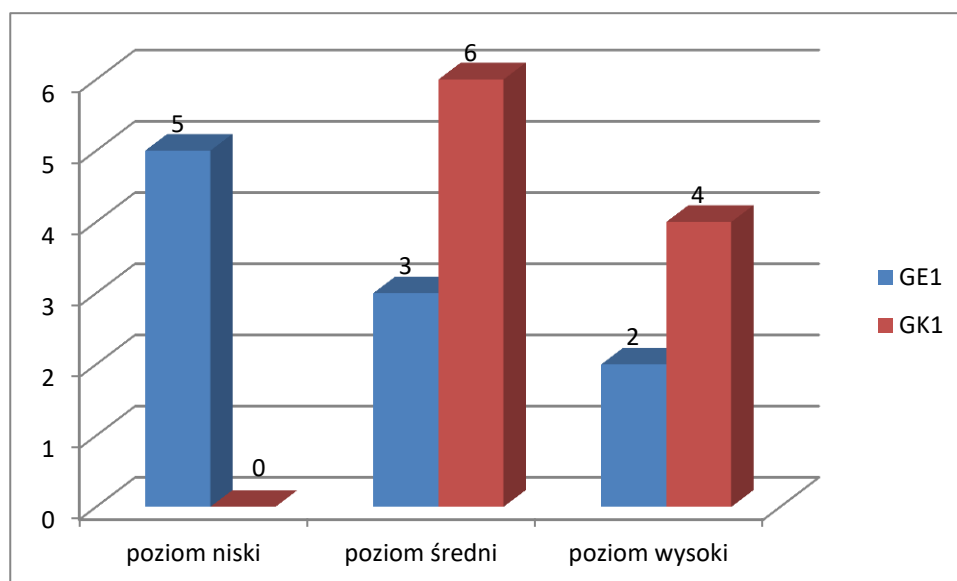
Następnie określony został poziom zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego ankietowanych w pre-teście. Uzyskane wyniki przedstawiono na wykresie 5.

Wykres 5. Poziom gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I) (n)

Zarówno w grupie eksperymentalnej, jak i kontrolnej przeważały osoby, które nie wyrażały chęci podjęcia zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego wobec pokrzywdzonych. Wśród uczestników zajęć trzy osoby przejawiały taką gotowość na przeciętnym poziomie, natomiast w grupie kontrolnej po dwie osoby charakteryzowały się średnim oraz wysokim poziomem zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego.

W dalszej kolejności określono poziom zadośćuczynienia usługowego badanych osób.

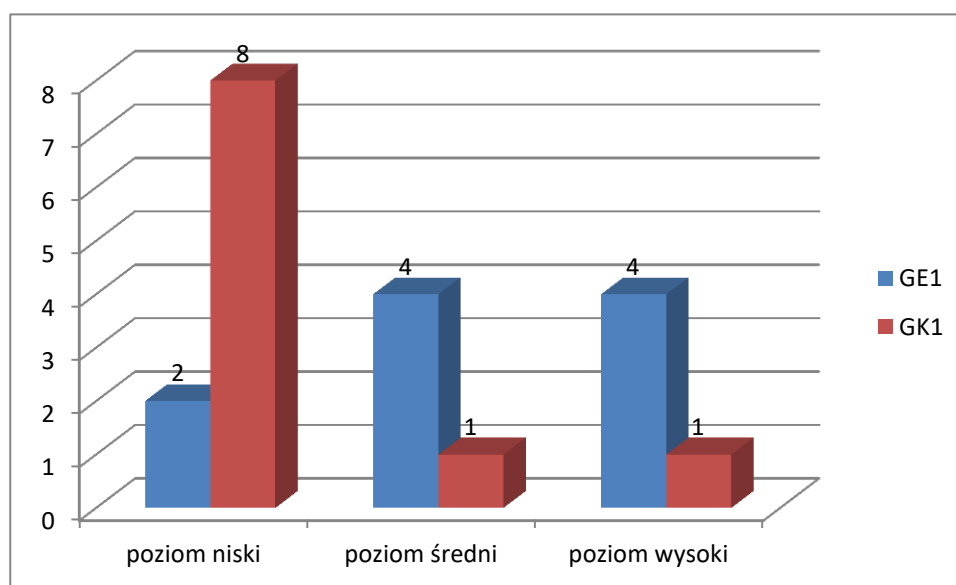

Wykres 6. Poziom gotowości do zadośćuczynienia usługowego w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I) (n)

W grupie eksperymentalnej połowa osób nie chciała podjąć działań naprawczych o charakterze usługowym wobec osób pokrzywdzonych. Trzy osoby przejawiały taką gotowość na poziomie przeciętnym, a dwie na wysokim. W grupie kontrolnej ponad połowa osób przejawiała chęć czynienia zadość w formie usługowej na poziomie przeciętnym, a czterech badanych było gotowych do podjęcia takich działań.

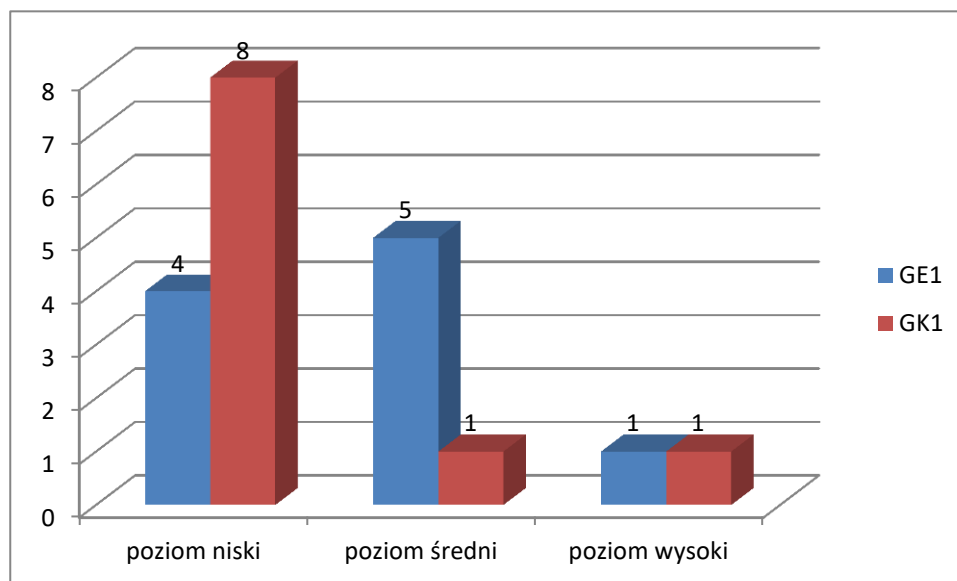
Nie można było przeprowadzić analizy testem chi-kwadrat w celu sprawdzenia, czy pomiędzy grupami wystąpiły różnice w zakresie ogólnej gotowości do zadośćuczynienia oraz jej składowych, ponieważ nie spełniono jednego z założeń testu dotyczącego minimalnej liczby osób badanych (5) w wartościach teoretycznych.

Kolejnym etapem analiz było określenie, czy występują różnice w zakresie poziomu gotowości do zadośćuczynienia między grupą eksperymentalną a kontrolną po zakończeniu zajęć. W pierwszej kolejności przedstawiono poziom ogólnej gotowości do zadośćuczynienia badanych z pierwszej grupy eksperymentalnej i kontrolnej w pomiarze końcowym.

Wykres 7. Poziom ogólnej gotowości do zadośćuczynienia w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II) (n)

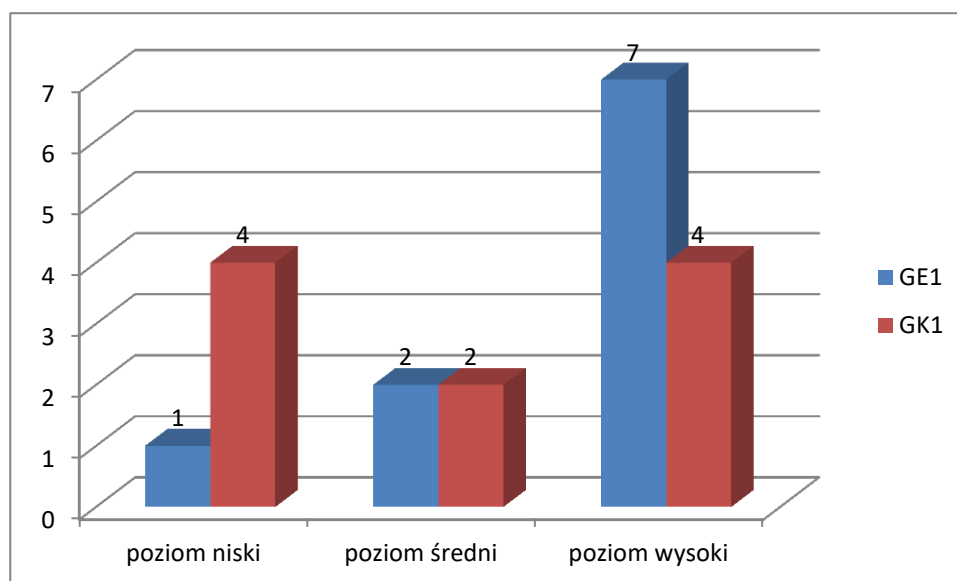
W grupie eksperymentalnej po cztery osoby przejawiały średni lub wysoki poziom ogólnej gotowości do zadośćuczynienia. Tylko dwie osoby nie deklarowały zamiaru podjęcia takich działań. W grupie kontrolnej dominowali respondenci, którzy nie wykazywali chęci podjęcia działań naprawczych wobec osób pokrzywdzonych.

Wykres 8. Poziom gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II) (n)

Prawie wszystkie osoby z grupy kontrolnej nie wyrażały żadnych chęci do podjęcia działań naprawczych o charakterze emocjonalno-materialnym. Mniej niż połowa (40%) uczestników zajęć nadal nie przejawiała zamiaru podjęcia zadośćuczynienia. Ponad połowa badanych w tej grupie wyraziła taką chęć na poziomie średnim, a jedna osoba była gotowa podjąć działania naprawcze wobec osoby pokrzywdzonej.

Na wykresie 9 przedstawiono poziom zadośćuczynienia usługowego badanych z pierwszej grupy eksperymentalnej i kontrolnej w pomiarze końcowym.

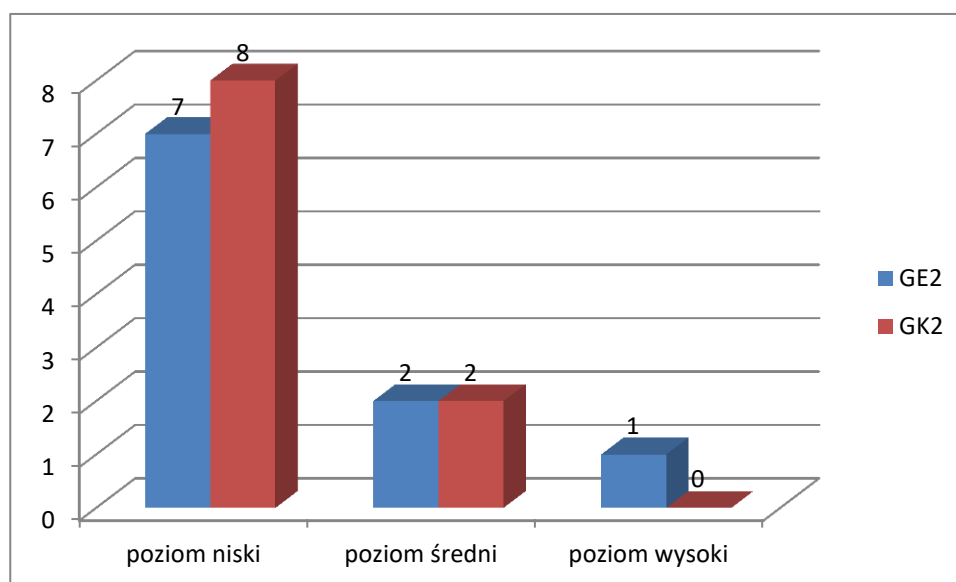

Wykres 9. Poziom gotowości do zadośćuczynienia usługowego w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II) (n)

Po zakończeniu zajęć w grupie eksperymentalnej dominowały osoby, które wyrażały gotowość do zadośćuczynienia usługowego. W grupie kontrolnej po cztery osoby były odpowiednio: gotowe do podjęcia takich działań oraz nie przejawiały żadnych chęci w tym obszarze.

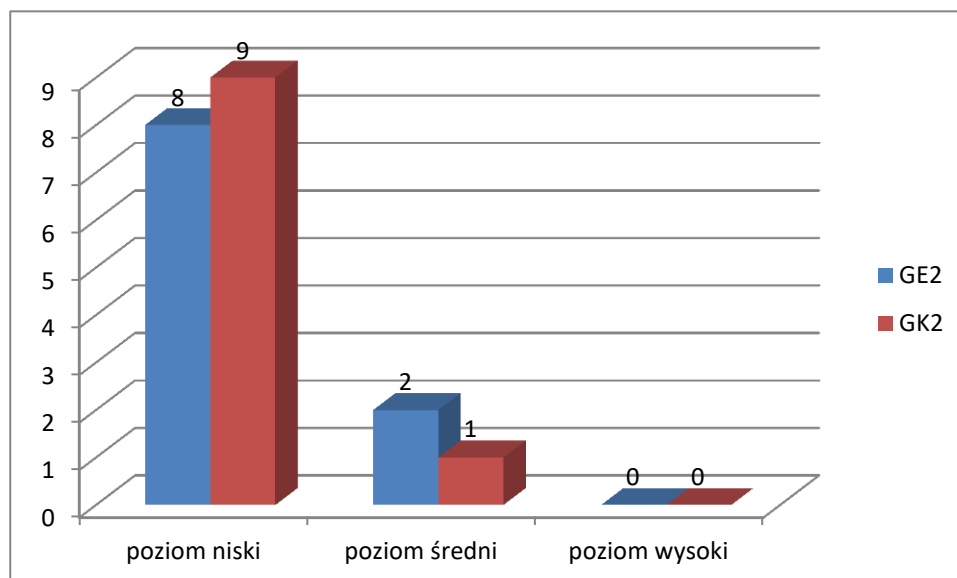
Nie spełniono jednego z założeń testu dotyczącego minimalnej liczby osób badanych (5) w wartościach teoretycznych, dlatego też nie można było przeprowadzić analizy testem chi-kwadrat w celu sprawdzenia czy pomiędzy pierwszą grupą eksperymentalną a pierwszą grupą kontrolną w pomiarze końcowym wystąpiły różnice w zakresie ogólnej gotowości do zadośćuczynienia oraz jej składowych.

Następnie określony został poziom gotowości do zadośćuczynienia w drugiej grupie eksperymentalnej i kontrolnej po zakończonych zajęciach.

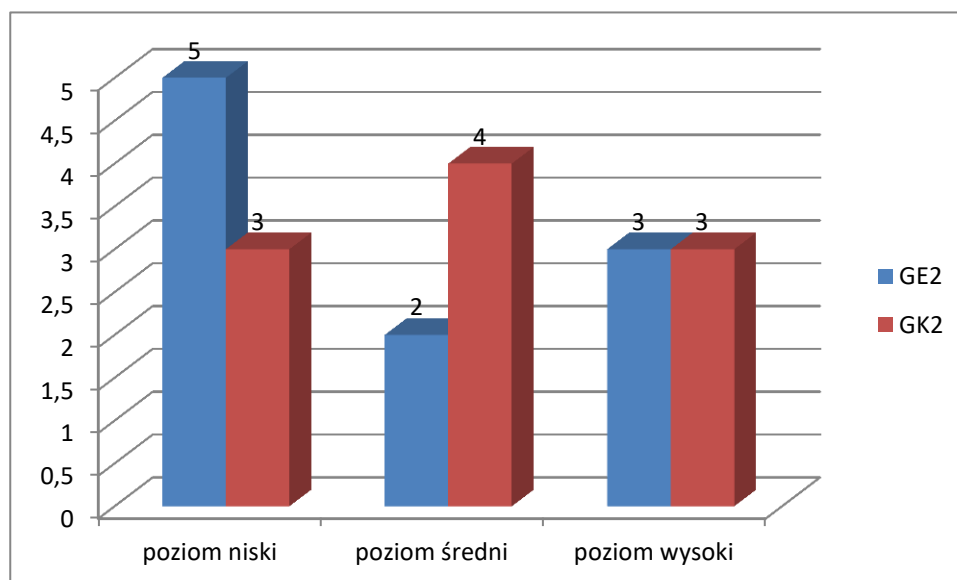
Wykres 10. Poziom ogólnej gotowości do zadośćuczynienia w drugiej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II) (n)

W drugiej grupie eksperymentalnej i kontrolnej po zakończonych zajęciach dominowały osoby, które nie przejawiały gotowości do zadośćuczynienia. W obu tych grupach po dwóch ankietowanych deklarowało na poziomie średnim chęć podjęcia takich działań. Tylko jeden uczestnik zajęć był gotowy do podjęcia działań naprawczych wobec osoby pokrzywdzonej.

Wykres 11. Poziom gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego w drugiej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II) (n)

Po zakończeniu zajęć w obu grupach – eksperymentalnej i kontrolnej dominowały osoby, które nie deklarowały chęci podjęcia zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego. Dwie osoby będące uczestnikami zajęć oraz jedna z grupy kontrolnej na poziomie przeciętnym przejawiała zamiar podjęcia działań o charakterze naprawczym.

Wykres 12. Poziom gotowości do zadośćuczynienia usługowego w drugiej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II) (n)

W pomiarze końcowym połowa uczestników zajęć z drugiej grupy eksperymentalnej nie była gotowa do podjęcia zadośćuczynienia usługowego. Trzech ankietowanych w tej

grupie deklarowało podjęcie takich działań, a dwie osoby przejawiały średni poziom w tym aspekcie. W grupie kontrolnej wyniki rozłożyły się bardziej równomiernie, tj. po trzy osoby przejawiały odpowiednio niski oraz wysoki poziom tejże gotowości, a czterech badanych przeciętny.

Nie można było przeprowadzić analizy testem chi-kwadrat w celu sprawdzenia, czy występują istotne statystycznie różnice między drugą grupą eksperymentalną a kontrolną w pomiarze końcowym ze względu na brak minimalnej liczby (5) osób badanych w wartościach teoretycznych.

IV.2. Zmiany w zakresie gotowości do zadośćuczynienia badanych osób odbywających karę pozbawienia wolności w świetle badania z wykorzystaniem Skali Gotowości do Zadośćuczynienia

Rozkład wyników gotowości do zadośćuczynienia był zbliżony do rozkładu normalnego (Aneks tab. 81-86) oraz spełnione zostało założenie o jednorodności wariancji. W związku z tym zastosowano testy parametryczne zarówno do oceny różnic między badanymi grupami, jak i do określenia zmian w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej między pomiarem początkowym i końcowym.

W celu określenia, czy występują różnice między grupą eksperymentalną a kontrolną w pomiarze pierwszym wykorzystano test t-Studenta dla prób niezależnych.

Tabela 5. Różnice średnich wyników gotowości do zadośćuczynienia w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I)

Skale	Test Levene'a jednorodności wariancji		GE ₁		GK ₁		test t-Studenta		
	F	p	M	Sd	M	Sd	t	p	d
ZEMSGZ-1	0,16	0,694	19,20	5,47	20,70	5,62	-0,61	0,553	-
ZUSGZ-1	2,98	0,101	9,20	4,85	12,50	2,55	-1,91	0,073	-
SGZ-1 (wynik ogólny)	0,11	0,746	28,40	8,93	33,10	7,72	-1,26	0,224	-

Objaśnienia: GE₁ – pierwsza grupa eksperymentalna; GK₁ – pierwsza grupa kontrolna; ZEMSGZ – Gotowość do Zadośćuczynienia Emocjonalno-Materialnego; ZUSGZ – Gotowość do Zadośćuczynienia Usługowego; SGZ – Skala Gotowości do Zadośćuczynienia (wynik ogólny); 1 – pomiar I.

Analiza statystyczna wskazanym testem wykazała, że między badanymi grupami w pomiarze początkowym nie wystąpiły istotnie statystycznie różnice w zakresie ogólnej gotowości do zadośćuczynienia oraz jej składowych.

W celu sprawdzenia, jakie zmiany zaszły w gotowości do zadośćuczynienia u badanych osób w grupie eksperymentalnej i kontrolnej, zastosowano test t-Studenta dla prób zależnych. W dysertacji przyjęto następujący podział wartości siły efektu dla d Cohena: 0,2 – efekt mały, 0,5 – efekt przeciętny; 0,8 – efekt duży (King, Minium, 2009).

Tabela 6. Analiza porównawcza wyników gotowości do zadośćuczynienia w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I-II)

	Skale	GE ₁					GK ₁				
		M	Sd	test t-Studenta	p	d	M	Sd	test t-Studenta	p	d
Para 1	ZEMSGZ-1	19,20	5,47	2,04	,072	-	20,70	5,62	-1,11	0,298	-
	ZEMSGZ-2	24,20	4,32				18,20	5,85			
	ZEMSGZ-2 - ZEMSGZ-1	5,00	7,75				-2,50	7,15			
Para 2	ZUSGZ-1	9,20	4,85	2,52	,033*	0,79	12,50	2,55	-1,27	0,237	-
	ZUSGZ-2	13,60	3,69				10,80	4,31			
	ZUSGZ-2 - ZUSGZ-1	4,40	5,52				-1,70	4,24			
Para 3	SGZ-1-	28,40	8,93	2,64	,027*	0,83	33,10	7,72	-1,55	0,155	-
	SGZ-2	37,80	6,91				29,00	7,81			
	SGZ-2- SGZ-1	9,40	11,28				-4,10	8,36			

Objaśnienia: 1 – pomiar I; 2 – pomiar II; 2-1 – różnica między drugim a pierwszym pomiarem; *p<0,05.

Analiza testem t-Studenta dla prób zależnych wykazała, że w pierwszej grupie eksperymentalnej wystąpiły istotne statystycznie różnice w zakresie średnich wyników ogólnej gotowości do zadośćuczynienia oraz gotowości do zadośćuczynienia usługowego między drugim a pierwszym pomiarem. Nastąpił wzrost tych średnich wyników, co oznacza, że uczestnicy programu po zakończonych zajęciach wykazywali wyższe średnie wyniki

w zakresie ogólnej gotowości do zadośćuczynienia oraz gotowości do zadośćuczynienia usługowego. Wielkość efektu w odniesieniu do zadośćuczynienia usługowego była przeciętna, natomiast w odniesieniu do ogólnej gotowości do zadośćuczynienia – duża. W pierwszej grupie eksperymentalnej stwierdzono także wzrost średnich wyników w zakresie gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego na poziomie tendencji statystycznej.

W grupie kontrolnej nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic w zakresie średnich wyników gotowości do zadośćuczynienia między pomiarami.

W celu sprawdzenia występowania różnic średnich wyników gotowości do zadośćuczynienia między grupą eksperymentalną a grupą kontrolną po zakończeniu zajęć zastosowano test t-Studenta dla prób niezależnych. Zebrane w ten sposób dane przedstawiono w poniższych tabelach.

Tabela 7. Różnice średnich wyników gotowości do zadośćuczynienia w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II)

Skale	Test Levene'a jednorodności wariancji		GE ₁		GK ₁		test t-Studenta		
	F	p	M	Sd	M	Sd	t	p	d
ZEMSGZ-2	0,00	0,980	24,20	4,32	18,20	5,85	2,61	0,018*	1,17
ZUSGZ-2	1,14	0,299	13,60	3,69	10,80	4,31	1,56	0,136	-
SGZ-2 (wynik ogólny)	0,13	0,719	37,80	6,91	29,00	7,81	2,67	0,016*	1,19

*p<0,05

Analiza statystyczna testem t-Studenta dla prób niezależnych wykazała, że w pomiarze końcowym wystąpiły istotne statystycznie różnice między pierwszą grupą eksperymentalną a kontrolną w zakresie ogólnej gotowości do zadośćuczynienia oraz gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego. W obu tych aspektach wyższe średnie wyniki uzyskały osoby uczestniczące w warsztatach w porównaniu do badanych z grupy kontrolnej. W obu tych przypadkach siła efektu była duża. Z kolei w odniesieniu do gotowości do zadośćuczynienia usługowego nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic między badanymi grupami w pomiarze drugim.

Następnie sprawdzono, czy występują różnice średnich wyników gotowości do zadośćuczynienia w drugiej grupie eksperymentalnej i kontrolnej po zakończonych zajęciach.

Tabela 8. Różnice średnich wyników gotowości do zadośćuczynienia w drugiej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II)

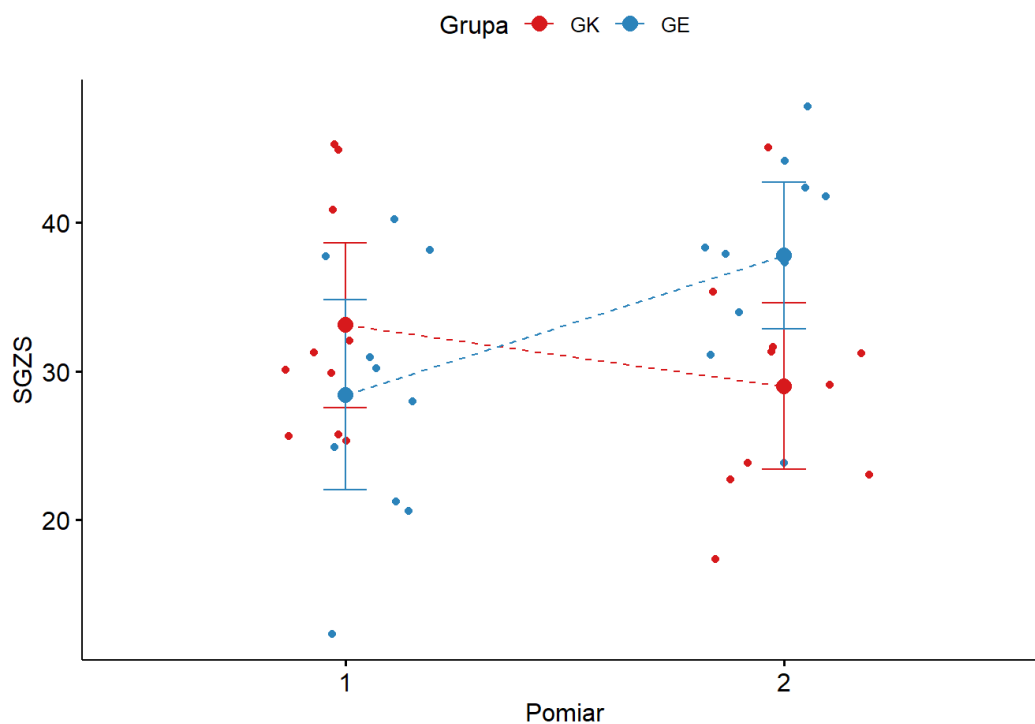
Skale	Test Levene'a jednorodności wariancji		GE ₂		GK ₂		test t-Studenta		
	F	p	M	Sd	M	Sd	t	p	d
ZEMSGZ- 2	1,18	0,291	19,20	5,41	16,50	3,78	1,29	0,212	-
ZUSGZ-2	0,46	0,504	9,10	5,30	10,10	4,68	-0,45	0,660	-
SGZ-2 (wynik ogólny)	0,76	0,395	28,30	9,38	26,60	7,04	0,46	0,652	-

Objaśnienia: GE₂ – druga grupa eksperymentalna; GK₂ – druga grupa kontrolna

Na podstawie analizy statystycznej testem t-Studenta dla prób niezależnych stwierdzono, że nie wystąpiły różnice istotne statystycznie między drugą grupą eksperymentalną a drugą grupą kontrolną w zakresie ogólnej gotowości do zadośćuczynienia, gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego oraz usługowego w pomiarze końcowym.

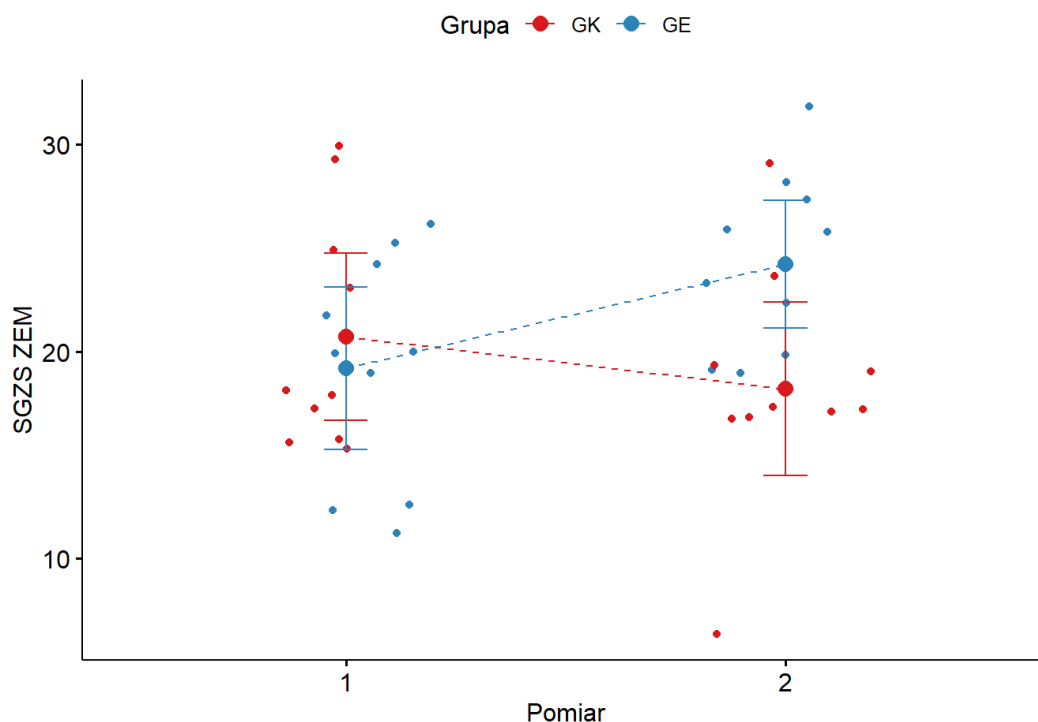
W dalszej kolejności obliczono różnicę różnic oznaczoną symbolem *did*. Dodatnia oznacza wzrost różnicy pomiędzy grupą eksperymentalną a kontrolną pomiędzy pomiarem pierwszym i drugim, natomiast ujemna oznacza spadek tej różnicy. Jeśli wartość α jest mniejsza niż 0,05, wówczas oznacza to, że istnieje istotny efekt prowadzonego działania w postaci zrealizowanych zajęć dla danej zmiennej. Przyjęto także zasadę, że na wykresach porównawczych na osi rzędnych oznaczona jest wartość surowej skali zmiennej (pogrubione punkty to średnia), z kolei wąsami są zaznaczone 95% przedziały ufności dla średniej. Pozostałe punkty znajdujące się na wykresie oznaczają wartości z próby.

Dla zmiennej ogólna gotowość do zadośćuczynienia różnica różnic wyniosła $did = 13,50$ i okazała się istotna statystycznie $p = 0,01$. Na wykresie 13 zaprezentowano zmianę nasilenia gotowości do zadośćuczynienia pomiędzy grupami w pomiarze pierwszym oraz drugim.

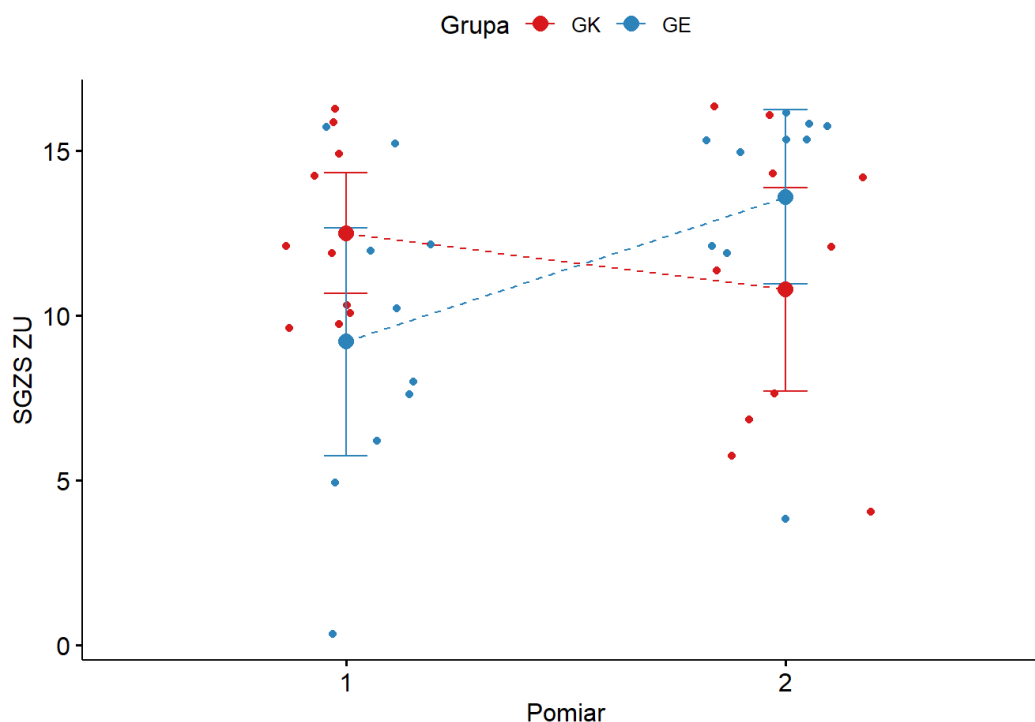
Wykres 13. Porównanie różnic w zakresie gotowości do zadośćuczynienia badanych pomiędzy grupą eksperymentalną (GE1) a kontrolną (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym

Różnica różnic w zakresie gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego wyniosła $did = 7,5$ i okazała się istotna statystycznie $p=0,033$. Wykres 14 przedstawia zmianę nasilenia tej zmiennej między badanymi grupami w pomiarze pierwszym i drugim.

Wykres 14. Porównanie różnic w zakresie gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego badanych pomiędzy grupą eksperymentalną (GE1) a kontrolną (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym

Zmiany w nasileniu gotowości do zadośćuczynienia usługowego zaprezentowano na wykresie 15. Różnica różnic wyniosła $did = 6,1$ i jest istotna statystycznie $p < 0,019$, co oznacza, że dystans pomiędzy grupą eksperymentalną i kontrolną się powiększył.

Wykres 15. Porównanie różnic w zakresie gotowości do zadośćuczynienia usługowego badanych pomiędzy grupą eksperymentalną (GE1) a kontrolną (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym

Analiza kowariancji z pre-testem ze zmienną towarzyszącą została przeprowadzona w celu oddzielenia czystego wpływu grupy (eksperymentalnej/kontrolnej) na pre-test od grupy i interakcji „grupa x pre-test” (Brzeziński, 2000). Aby można było przeprowadzić tę analizę, muszą być spełnione przynajmniej dwa z trzech następujących założeń: rozkład normalny zmiennej zależnej, jednorodność wariancji badanych grup oraz równoliczne grupy. W przypadku każdej analizy przynajmniej dwa założenia zostały spełnione, w związku z tym została przeprowadzona analiza kowariancji ze zmienną towarzyszącą.

Tabela 9. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na gotowość do zadośćuczynienia (post-test) ze zmienną towarzyszącą gotowość do zadośćuczynienia (pre-test)

	Zmienna zależna – gotowość do zadośćuczynienia (post-test)		
	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Model skorygowany	3,90	0,040*	0,314
Gotowość do zadośćuczynienia (pre-test)	0,77	0,393	0,043
Grupa (eksperymentalna/kontrolna)	7,79	0,013*	0,314

*p<0,05

Analiza kowariancji ze zmienną towarzyszącą wykazała, że w przypadku gotowości do zadośćuczynienia przynależność do grupy (eksperymentalnej/kontrolnej) istotnie wpływa na wyniki post-testu ($F_{(1,17)} = 7,79; p = 0,013$). Wyjaśnia ona 31% zmienności wyników gotowości do zadośćuczynienia w drugim pomiarze ($\eta^2 = 0,314$). Z kolei pre-test nie wpływa istotnie na wynik w zakresie gotowości do zadośćuczynienia w pomiarze drugim ($F_{(1,17)} = 0,77; p = 0,393$).

Tabela 10. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego (post-test) ze zmienną towarzyszącą gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego (pre-test)

Zmienna zależna – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego (post-test)			
	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Model skorygowany	3,23	0,065	0,275
Gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego (pre-test)	0,01	0,910	0,001
Grupa (eksperymentalna/kontrolna)	6,40	0,022*	0,273

* $p < 0,05$

Analiza kowariancji ze zmienną towarzyszącą wykazała, że w przypadku gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego przynależność do grupy (eksperymentalnej/kontrolnej) wpływa istotnie na wyniki post-testu ($F_{(1,17)} = 6,40; p = 0,022$). Wyjaśnia ona 27% zmienności wyników gotowości do zadośćuczynienia w drugim pomiarze ($\eta^2 = 0,273$). Natomiast pre-test nie wpływa istotnie na wynik w zakresie gotowości do zadośćuczynienia w pomiarze drugim ($F_{(1,17)} = 0,01; p = 0,910$).

Tabela 11. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na gotowość do zadośćuczynienia usługowego (post-test) ze zmienną towarzyszącą gotowość do zadośćuczynienia usługowego (pre-test)

Zmienna zależna – gotowość do zadośćuczynienia usługowego (post-test)			
	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Model skorygowany	1,64	0,223	0,162
Gotowość do zadośćuczynienia usługowego (pre-test)	0,87	0,364	0,049
Grupa (eksperymentalna/kontrolna)	3,24	0,090	0,160

Na podstawie analizy kowariancji ze zmienną towarzyszącą można stwierdzić, że ani efekt przynależności do grupy (eksperymentalnej/kontrolnej) ($F_{(1,17)} = 3,24; p = 0,090$), ani zmienna towarzysząca ($F_{(1,17)} = 0,87; p = 0,364$) nie okazały się istotne statystycznie, co oznacza, że przynależność do grupy oraz wyniki uzyskane w pierwszym pomiarze nie wpływają na gotowość do zadośćuczynienia usługowego w pomiarze drugim.

IV.3. Zmiany w zakresie wartościowania sprawiedliwości naprawczej badanych osadzonych w świetle badania z wykorzystaniem Skali Wartościowania Sprawiedliwości Naprawczej

Do określenia, jaką wartość dla badanych osadzonych ma sprawiedliwość naprawcza, wykorzystano Skalę Wartościowania Sprawiedliwości Naprawczej.

Na podstawie wyników testu normalności Shapiro-Wilka stwierdzono, że rozkład większości badanych zmiennych nie odbiega od rozkładu normalnego (Aneks tab. 81-86).

Osoby badane zostały poproszone o dokonanie wartościowania na 7-stopniowej skali określić kojarzonych ze sprawiedliwością naprawczą. W tabeli 12 przedstawiono wyniki w zakresie wartościowania sprawiedliwości naprawczej przez respondentów z pierwszej grupy eksperymentalnej i kontrolnej w pierwszym pomiarze.

Tabela 12. Różnice średnich wyników wartościowania sprawiedliwości naprawczej w pierwszej grupie eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) (pomiar I)

Skale	Test Levene'a jednorodności wariancji		GE ₁		GK ₁		test t-Studenta		
	F	p	M	Sd	M	Sd	t	p	d
Satysfakcja	1,08	0,312	56,40	10,67	42,00	13,10	2,70	0,015*	1,21
Równość	1,85	0,190	59,10	7,72	40,20	11,94	4,20	0,001***	1,88
Prawda	0,09	0,768	57,00	9,91	42,30	11,14	3,12	0,006**	1,39
Zadośćuczynienie	7,27	0,015	57,90	6,89	41,30	15,52	3,09	0,009**	1,38
Podmiotowość	0,99	0,332	55,90	9,50	44,60	13,85	2,13	0,047*	0,95
Sumienie	11,37	0,003	59,10	6,21	34,20	13,55	5,28	0,001***	2,36
Moralność	0,18	0,676	54,20	14,82	43,50	12,04	1,77	0,093	-
Obiektywność	0,55	0,468	54,90	8,66	44,20	11,18	2,39	0,028*	1,07
Uczciwość	1,11	0,305	61,80	5,57	41,20	10,33	5,55	0,001***	2,48
Dobro	4,05	0,060	62,30	5,58	42,70	11,91	4,71	0,001***	2,11
Sprawiedliwość naprawcza (wynik ogólny)	0,91	0,353	578,60	61,23	416,20	93,94	4,58	0,001***	2,05

***p<0,001; **p<0,01; *p<0,05

Osoby z grupy eksperymentalnej w porównaniu do kontrolnej zdecydowanie bardziej kojarzyły sprawiedliwość naprawczą z równością, sumieniem, uczciwością, dobrem ($p = 0,001$), prawdą ($p = 0,006$), zadośćuczynieniem ($p = 0,009$), satysfakcją ($p = 0,015$), podmiotowością ($p = 0,047$) oraz obiektywnością ($p = 0,028$) niż osoby z grupy kontrolnej. Można stwierdzić, że badani z grupy eksperymentalnej w porównaniu do osób z grupy kontrolnej bardziej pozytywnie wartościowali sprawiedliwość naprawczą ($p = 0,001$). W odniesieniu do wszystkich powyższych zmiennych (z wyłączeniem moralności) efekt był duży.

Następnie sprawdzono czy nastąpiły zmiany w wartościowaniu sprawiedliwości naprawczej w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej w pomiarze początkowym i końcowym.

Tabela 13. Analiza porównawcza wyników wartościowania sprawiedliwości naprawczej w pierwszej grupie eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) (pomiar I-II)

	Skale	GE ₁					GK ₁				
		M	Sd	test t-Student a	p	d	M	Sd	test t-Student a	p	d
Par a 1	Satysfakcja-1	56,40	10,67	-0,54	0,603	-	42,00	13,10	1,56	0,153	-
	Satysfakcja-2	54,30	8,99				50,40	11,17			
	Satysfakcja-2- Satysfakcja	-2,10	12,32				8,40	17,03			
Par a 2	Równość-1	59,10	7,72	-1,19	0,265	-	40,20	11,94	1,42	0,189	-
	Równość-2	54,40	10,51				47,00	11,08			
	Równość-2- Równość-1	-4,70	12,49				6,80	15,13			
Par a 3	Prawda-1	57,00	9,91	-0,79	0,450	-	42,30	11,14	0,85	0,418	-
	Prawda-2	53,10	9,16				47,70	14,31			
	Prawda-2- Prawda-1	-3,90	15,62				5,40	20,12			
Par a 4	Zadośćuczynieni e-1	57,90	6,89	-1,11	0,294	-	41,30	15,52	1,79	0,107	-
	Zadośćuczynieni e-2	54,40	8,51				49,90	11,53			
	Zadośćuczynieni e-2-	-3,50	9,93				8,60	15,19			

Zadośćuczynienie -1											
Para 5	Podmiotowość-1	55,90	9,50	-0,82	0,43	-	44,60	13,85	0,72	0,490	-
	Podmiotowość-2	53,20	10,3		3		48,00	11,06			
	Podmiotowość-2-	-2,70	10,3				3,40	14,92			
	Podmiotowość-1		9								
Para 6	Sumienie-1	59,10	6,21	-0,64	0,53	-	34,20	13,55	2,50	0,034	0,7
	Sumienie-2	56,90	7,85		8		48,30	12,23		*	9
	Sumienie-2-Sumienie-1	-2,20	10,8				14,10	17,84			
Para 7	Moralność-1	54,20	14,8	-0,93	0,37	-	43,50	12,04	0,54	0,601	-
	Moralność-2	50,90	12,2		5		46,90	14,84			
	Moralność-2-Moralność-1	-3,30	11,1				3,40	19,83			
Para 8	Obiektywność-1	54,90	8,66	-0,79	0,45	-	44,20	11,18	0,68	0,517	-
	Obiektywność-2	51,90	7,29		0		47,40	12,69			
	Obiektywność-2-Obiektywność-1	-3,00	12,0				-3,20	15,00			
Para 9	Uczciwość-1	61,80	5,57	-1,29	0,22	-	41,20	10,33	2,52	0,033	0,8
	Uczciwość-2	56,10	10,6		9		51,40	9,91		*	0
	Uczciwość-2-Uczciwość-1	-5,70	13,9				10,20	12,82			
Para 10	Dobro-1	62,30	5,58	-1,24	0,24	-	42,70	11,91	0,97	0,356	-
	Dobro-2	57,90	9,86		7		50,50	15,49			
	Dobro-2- Dobro-1	-4,40	11,2				7,80	25,33			
Para 11	Sprawiedliwość naprawcza (wynik ogólny)-1	578,60	61,23	-1,15	0,28	-	416,20	93,94	1,59	0,146	-
	Sprawiedliwość naprawcza (wynik ogólny)-2	543,10	77,39				487,50	104,76			
	Sprawiedliwość naprawcza (wynik ogólny)-	-35,50	97,7				71,30	141,60			

2-
Sprawiedliwość
naprawcza
(wynik ogólny)-1

* $p < 0,05$

W grupie eksperymentalnej nie stwierdzono istotnych statystycznie zmian w zakresie różnicy średnich wyników wartościowania sprawiedliwości naprawczej między drugim a pierwszym pomiarem. Analiza testem t-Studenta dla prób zależnych wykazała, że w grupie kontrolnej stwierdzono istotny statystycznie wzrost średnich wyników w zakresie wartościowania sumienia ($t = 2,50$; $p = 0,034$) oraz uczciwości ($t = 2,52$; $p = 0,033$), co oznacza, że badani z tej grupy w drugim pomiarze w porównaniu do pierwszego bardziej kojarzyli sprawiedliwość naprawczą z sumieniem oraz uczciwością. Wielkość efektu dla zmiennej – sumienie była przeciętna, a dla zmiennej – uczciwość była duża.

W dalszej kolejności zbadano, czy wystąpiły różnice w zakresie wartościowania sprawiedliwości naprawczej między pierwszą grupą eksperymentalną a kontrolną w pomiarze końcowym.

Tabela 14. Różnice średnich wyników wartościowania sprawiedliwości naprawczej w pierwszej grupie eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) (pomiar II)

Skale	Test Levene'a jednorodności wariancji		GE ₁		GK ₁		test t-Studenta		
	F	p	M	Sd	M	Sd	t	p	d
Satysfakcja	0,41	0,530	54,30	8,99	50,40	11,17	0,86	0,401	-
Równość	0,02	0,905	54,40	10,51	47,00	11,08	1,53	0,142	-
Prawda	0,83	0,375	53,10	9,16	47,70	14,31	1,01	0,328	-
Zadośćuczynienie	0,57	0,461	54,40	8,51	49,90	11,53	0,99	0,334	-
Podmiotowość	0,01	0,945	53,20	10,33	48,00	11,06	1,09	0,291	-
Sumienie	1,07	0,315	56,90	7,85	48,30	12,23	1,87	0,078	-
Moralność	0,05	0,822	50,90	12,20	46,90	14,84	0,66	0,518	-
Obiektywność	3,54	0,076	51,90	7,29	47,40	12,69	0,97	0,343	-
Uczciwość	0,02	0,894	56,10	10,66	51,40	9,91	1,02	0,321	-
Dobro	1,06	0,316	57,90	9,86	50,50	15,49	1,28	0,219	-
Sprawiedliwość naprawcza (wynik ogólny)	0,67	0,426	543,10	77,39	487,50	104,76	1,35	0,194	-

W drugim pomiarze analiza testem t-Studenta dla prób niezależnych nie wykazała istotnych statystycznie różnic między pierwszą grupą eksperymentalną a kontrolną w zakresie wartościowania sprawiedliwości naprawczej.

Następnie analizie poddano występowanie różnic między drugą grupą eksperymentalną a kontrolną w pomiarze drugim.

Tabela 15. Różnice średnich wyników wartościowania sprawiedliwości naprawczej w drugiej grupie eksperymentalnej (GE₂) i kontrolnej (GK₂) (pomiar II)

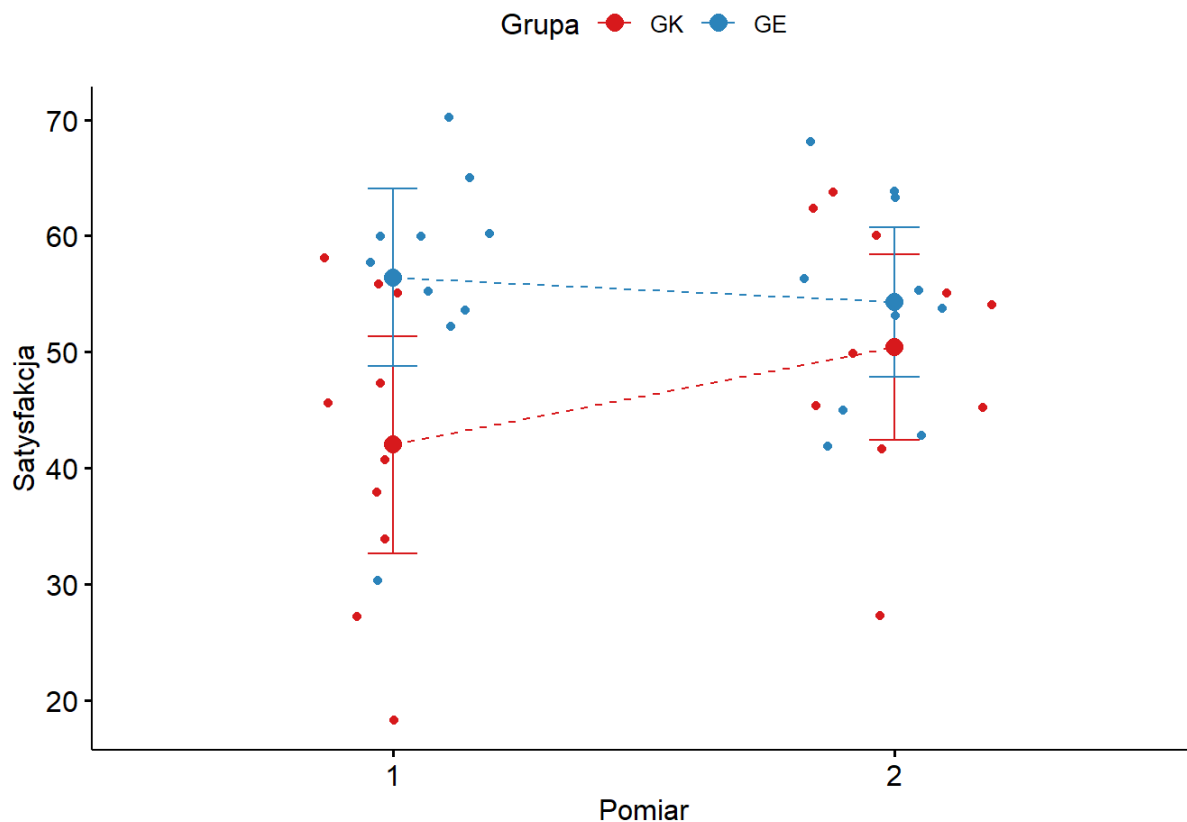
Skale	Test Levene'a jednorodności wariancji		GE ₂		GK ₂		test t-Studenta		
	F	p	M	Sd	M	Sd	t	p	d
Satysfakcja	2,90	0,106	53,60	6,00	45,90	16,54	1,38	0,183	-
Równość	2,05	0,169	52,50	8,61	42,40	15,91	1,77	0,094	-
Prawda	1,16	0,295	51,10	7,72	44,00	13,97	1,41	0,177	-
Zadośćuczynienie	0,35	0,562	52,10	8,45	53,00	8,07	-0,24	0,810	-
Podmiotowość	1,01	0,328	51,30	10,12	52,10	9,18	-0,19	0,855	-
Sumienie	0,51	0,484	54,10	8,61	42,70	12,67	2,35	0,030*	1,05
Moralność	0,000	0,986	50,40	8,77	40,30	10,82	2,29	0,034*	1,03
Obiektywność	0,47	0,502	53,30	8,14	51,80	7,30	0,43	0,670	-
Uczciwość	0,58	0,458	52,70	9,38	46,10	8,59	1,64	0,118	-
Dobro	0,08	0,786	51,20	9,39	48,70	12,63	0,50	0,622	-
Sprawiedliwość naprawcza (wynik ogólny)	0,20	0,661	522,30	70,22	467,00	67,67	1,79	0,090	-

* $p < 0,05$

Na podstawie wyników testu t-Studenta dla prób niezależnych stwierdzono, że występują istotne statystycznie różnice w zakresie wartościowania sprawiedliwości naprawczej odnośnie sumienia oraz moralności między drugą grupą eksperymentalną i kontrolną w pomiarze końcowym. Badani z drugiej grupy eksperymentalnej zdecydowanie bardziej kojarzą sprawiedliwość naprawczą z sumieniem ($t = 2,35$; $p = 0,030$) oraz moralnością ($t = 2,29$; $p = 0,034$) w porównaniu do osób z drugiej grupy kontrolnej. W odniesieniu do obu tych zmiennych wielkość efektu była duża. Nie odnotowano istotnych różnic w zakresie pozostałych aspektów.

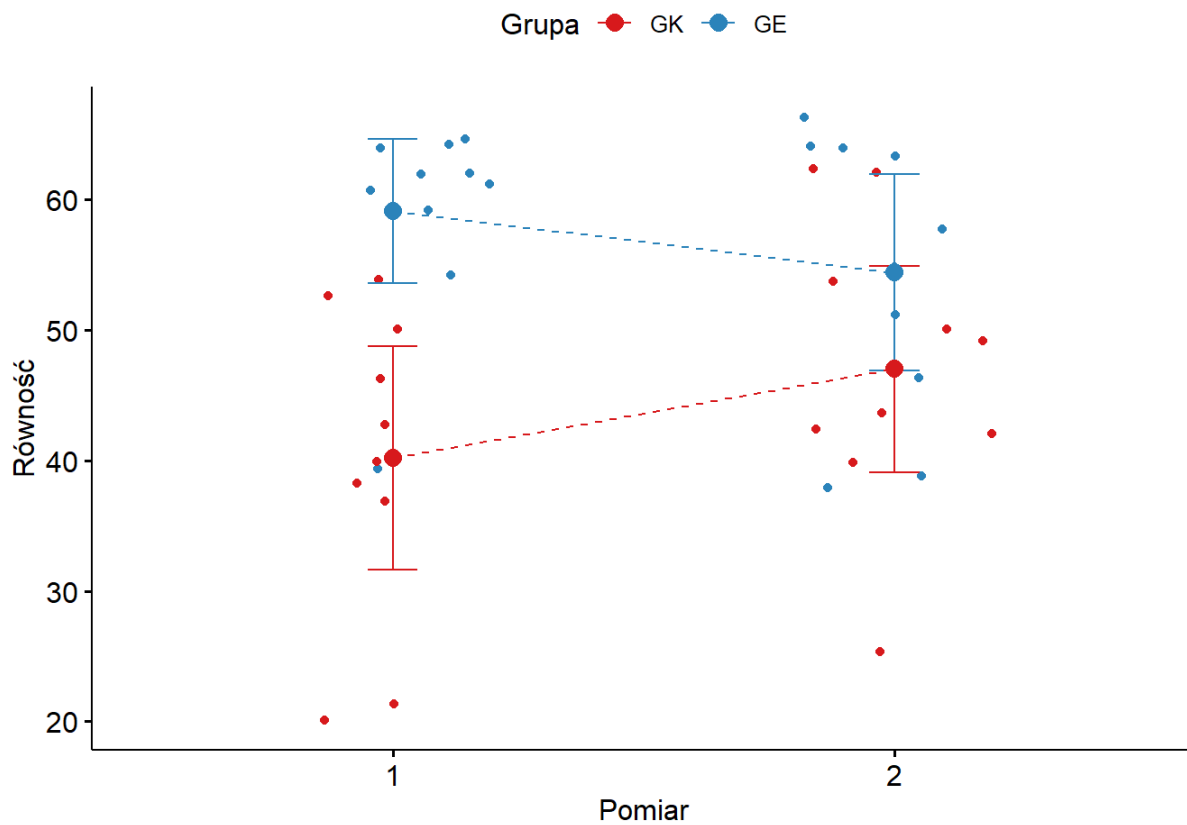
Następnie dokonano analizy różnic w zakresie każdego z rzeczowników określającego sprawiedliwość naprawczą.

W przypadku satysfakcji różnica ta wyniosła $did = -10,5$, jednakże okazała się nieistotna statystycznie $p = 0,143$. Na wykresie 16 przedstawiono zmianę wartościowania satysfakcji pomiędzy grupami w obu momentach czasowych.

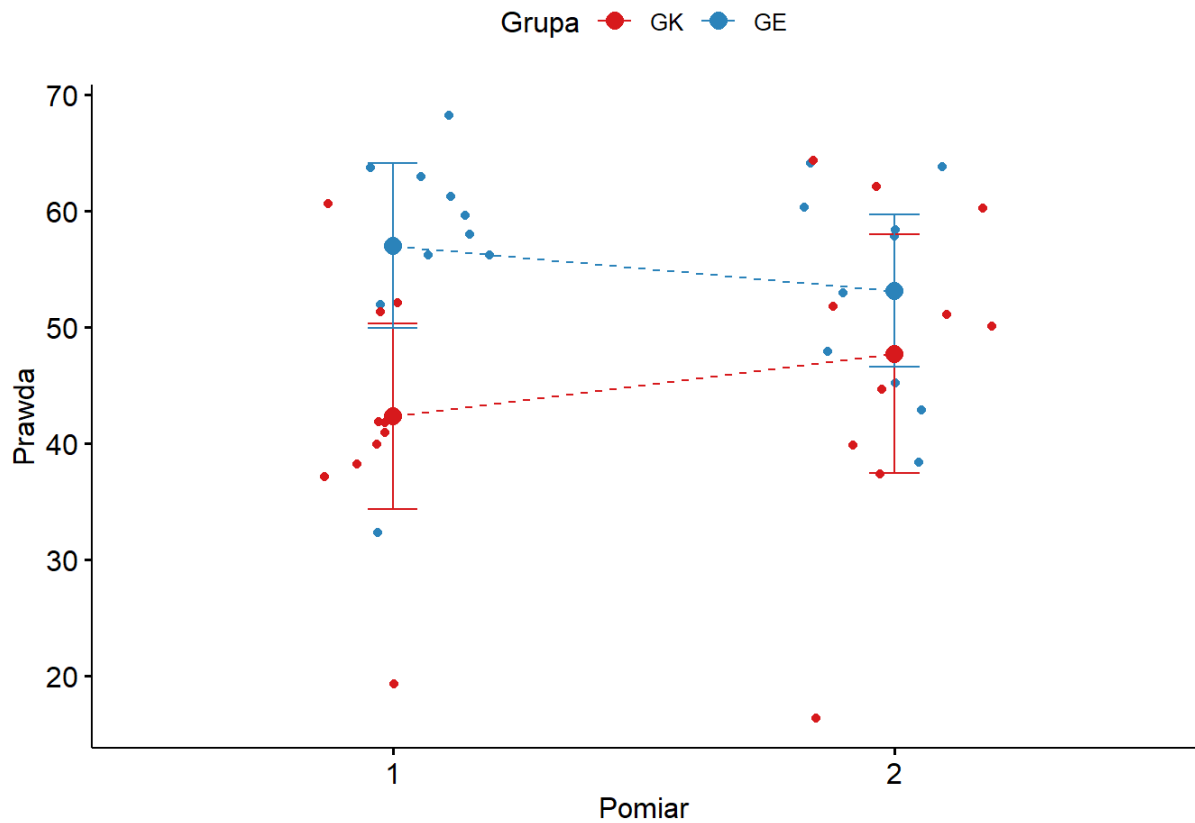
Wykres 16. Porównanie różnic w zakresie wartościowania satysfakcji badanych osadzonych z pierwszej grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym

Przeprowadzona analiza różnicy różnic, której wartość wyniosła $did = -11,50$, a $p = 0,090$, nie potwierdziła istotności wpływu przeprowadzonych zajęć na wartościowanie równości. Na wykresie 17 przedstawiono zmianę wartościowania równości pomiędzy grupami w pomiarze początkowym i końcowym.

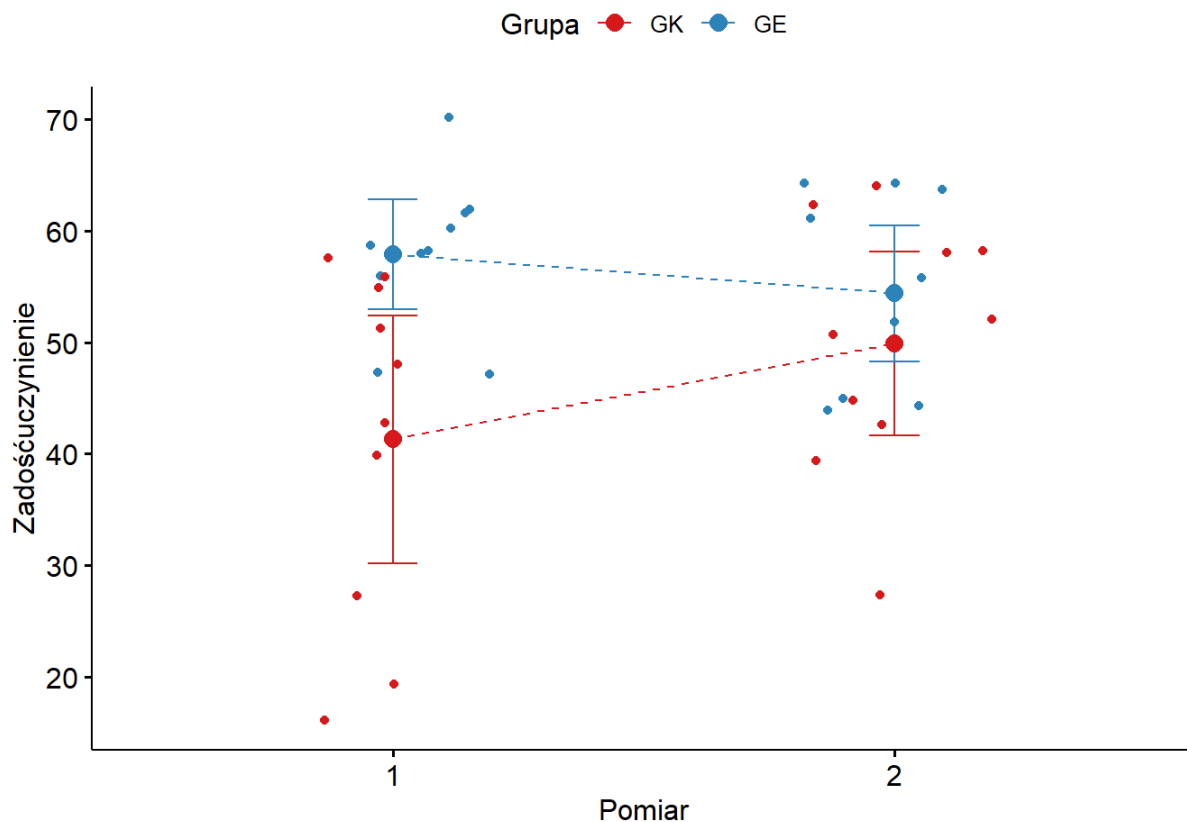
Wykres 17. Porównanie różnic w zakresie równości badanych osadzonych z pierwszej grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym

Na podstawie przeprowadzonego testu istotności różnic obu grup nie stwierdzono istotnego wpływu przeprowadzonych zajęć na wartościowanie prawdy ($did = -9,3$, $p = 0,201$).

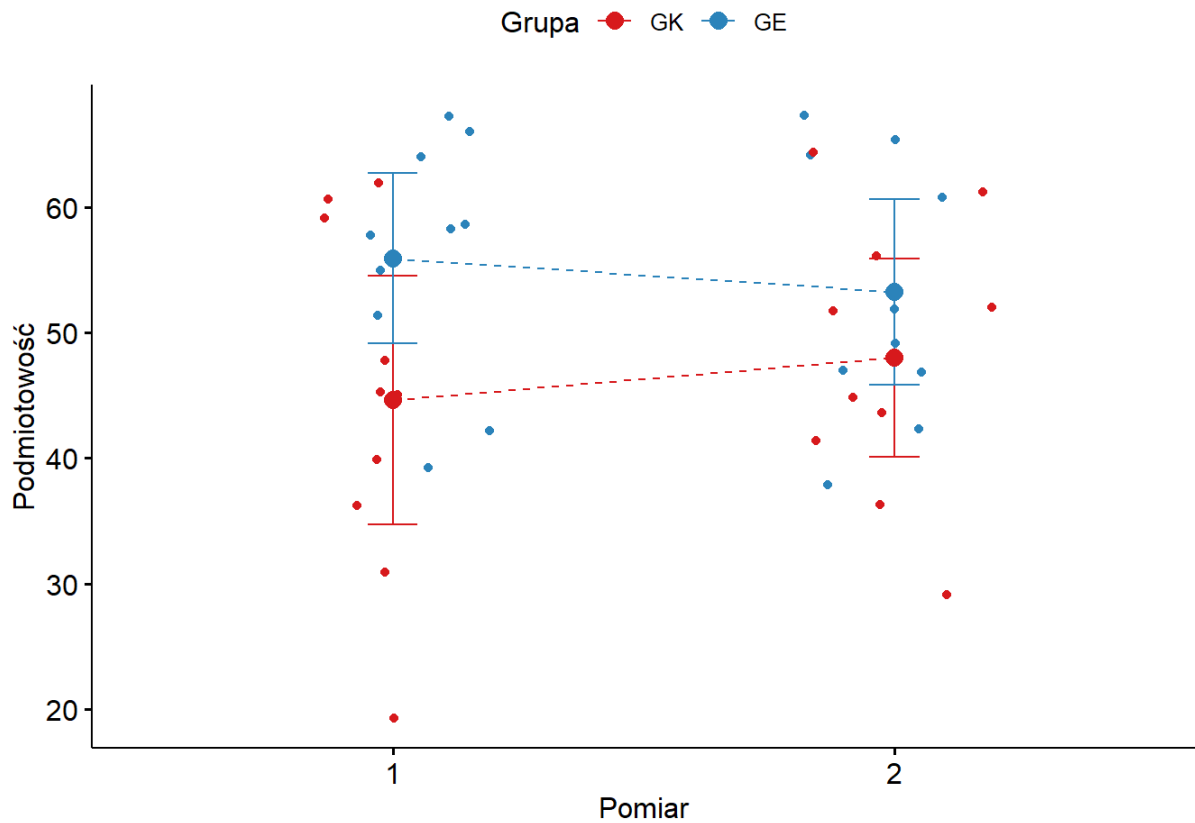
Wykres 18. Porównanie różnic w zakresie wartościowania prawdy badanych osadzonych z pierwszej grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym

Wartość istotności ($p = 0,094$) różnicy różnic ($did = -12,10$) potwierdza brak istotnego statystycznie efektu zmiennej niezależnej na wartościowanie zadośćuczynienia. Na wykresie 19 przedstawiono zmianę wartościowania zadośćuczynienia.

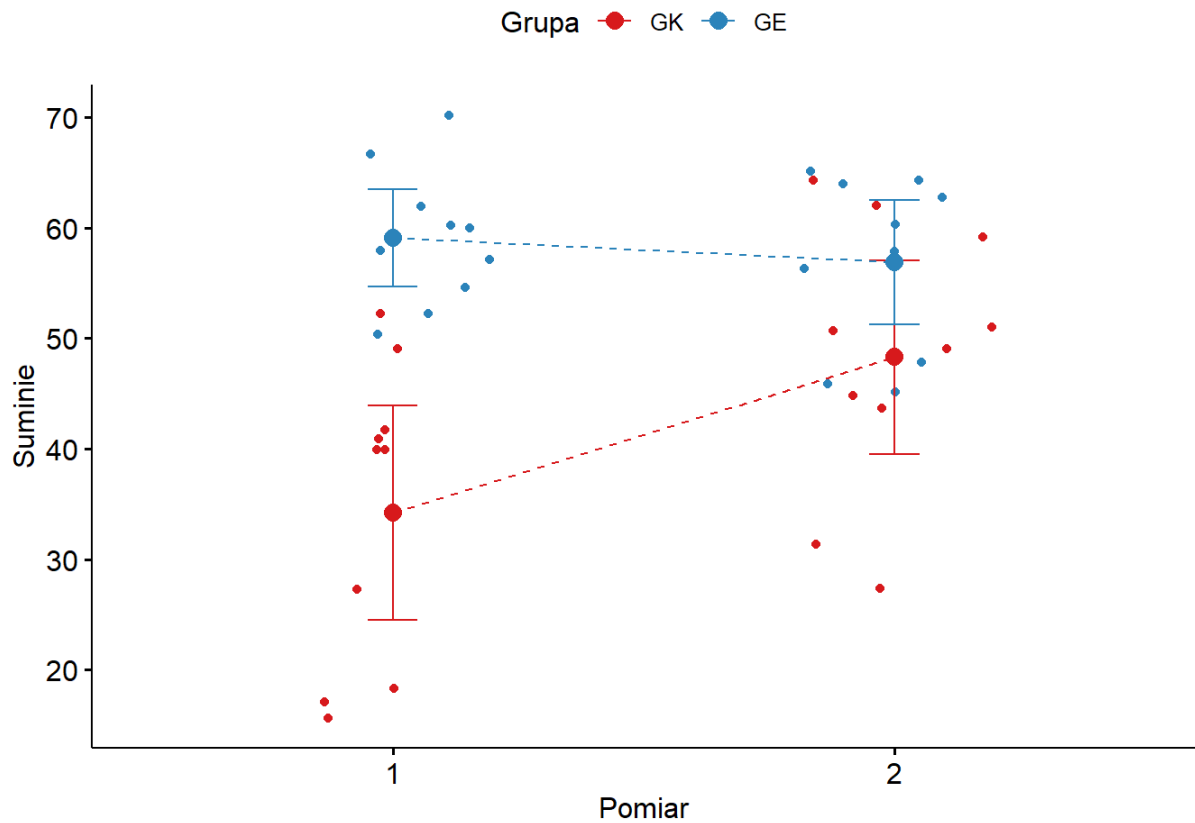
Wykres 19. Porównanie różnic w zakresie wartościowania zadośćuczynienia badanych osadzonych z pierwszej grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym

Różnica różnic w odniesieniu do wartościowania podmiotowości wyniosła $did = -6,1$ i okazała się nieistotna statystycznie $p = 0,399$. Na wykresie 20 przedstawiono zmianę wartościowania podmiotowości pomiędzy grupami w obu momentach czasowych.

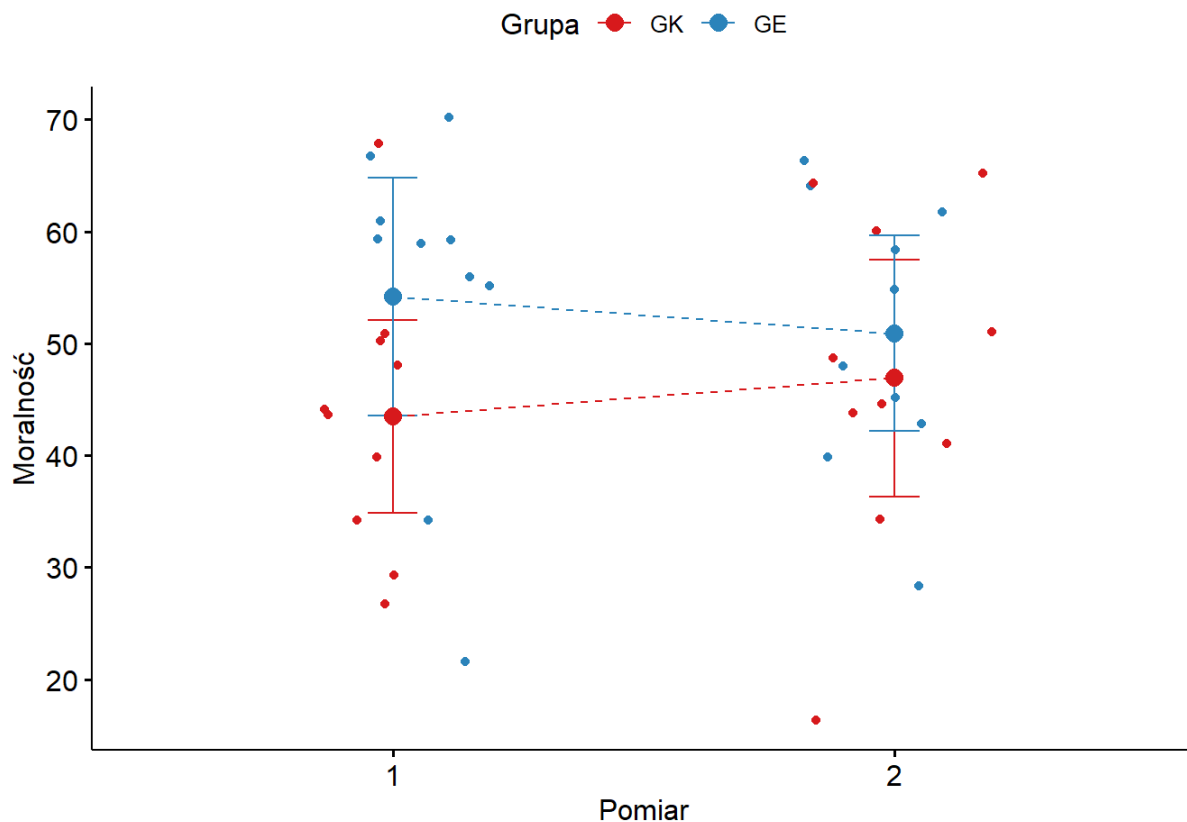
Wykres 20. Porównanie różnic w zakresie wartościowania podmiotowości badanych osadzonych z pierwszej grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym

Przeprowadzona analiza różnicy różnic w zakresie wartościowania sumienia dowiodła występowanie istotnej statystycznie różnicy różnic ($did = -16,3$, $p = 0,018$).

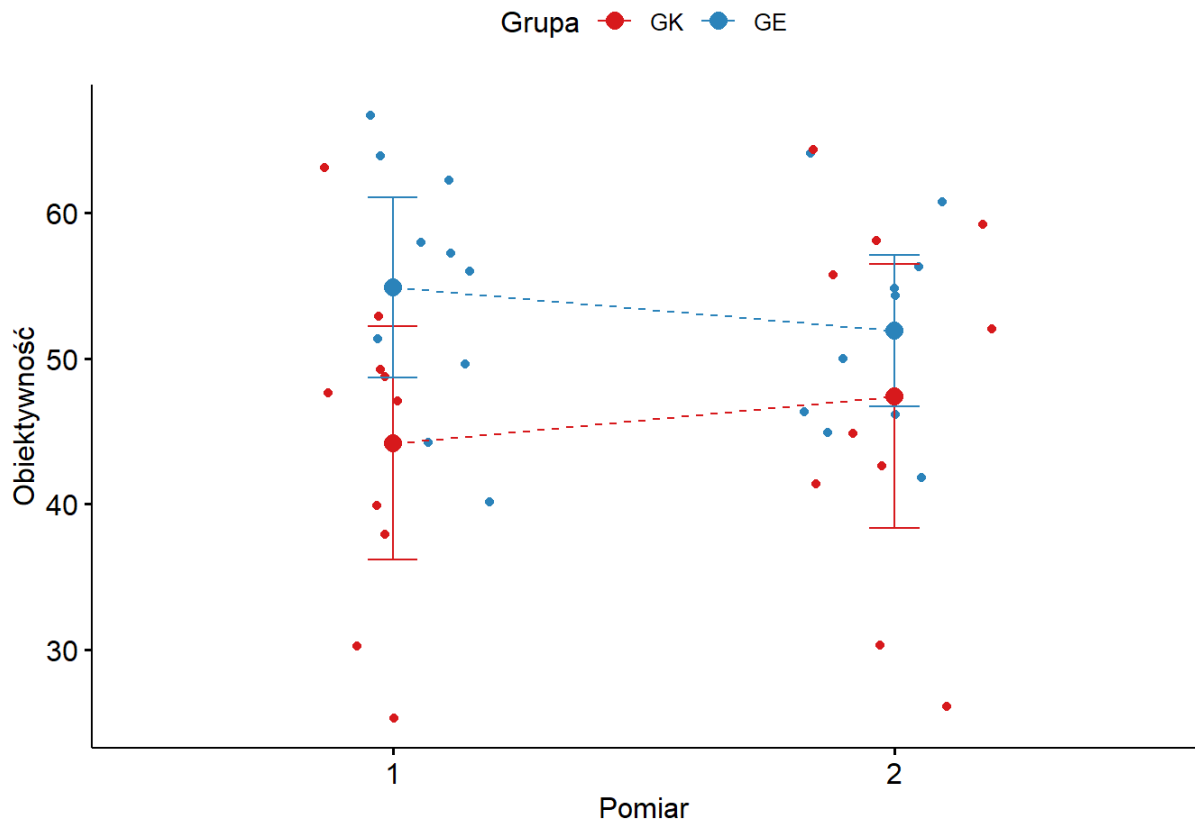
Wykres 21. Porównanie różnic w zakresie wartościowania sumienia badanych osadzonych z pierwszej grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym

Przeprowadzona analiza różnicy różnic nie potwierdziła istotności wpływu przeprowadzonych warsztatów na wartościowanie moralności ($did = -6,7; p = 0,439$). Na wykresie 22 przedstawiono zmianę wartościowania moralności pomiędzy grupami w pomiarze początkowym i końcowym.

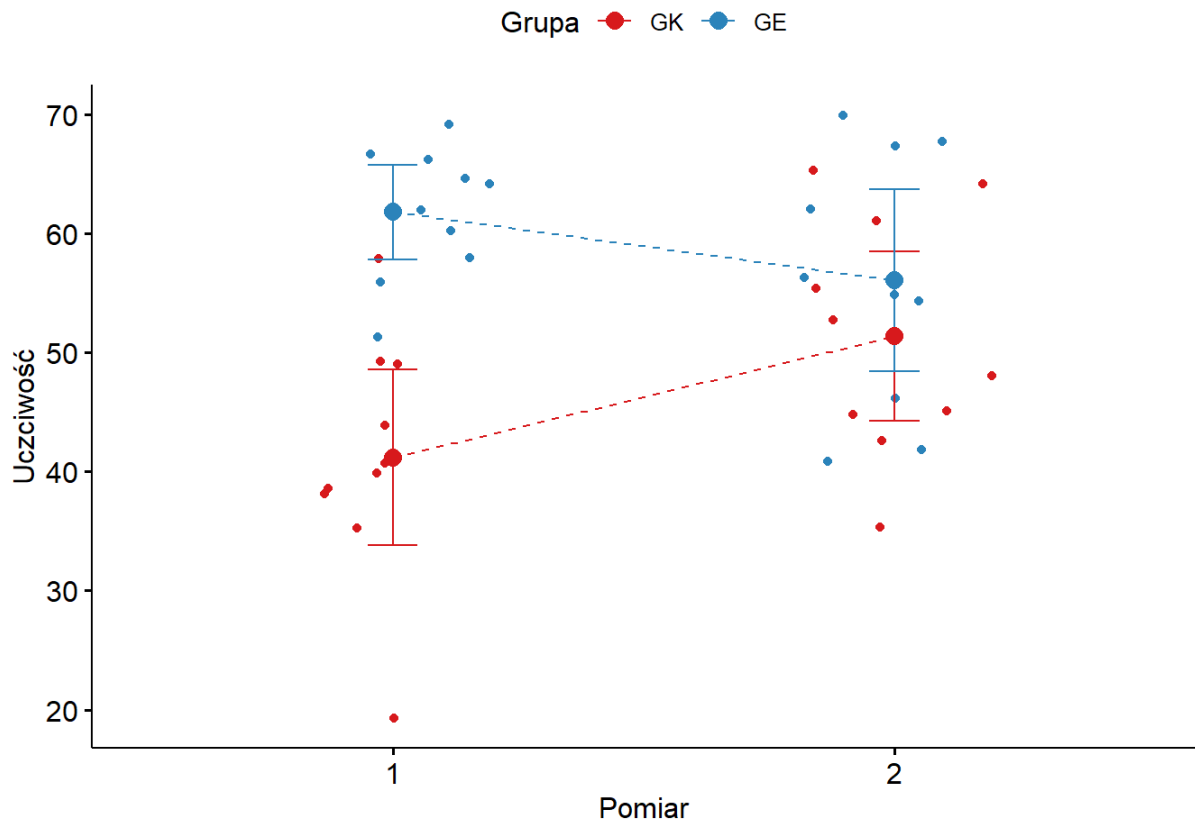
Wykres 22. Porównanie różnic w zakresie wartościowania moralności badanych osadzonych z pierwszej grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym

W przypadku wartościowania obiektywności różnica różnic wyniosła $did = -6,2$ i okazała się nieistotna statystycznie $p = 0,342$. Na wykresie 23 przedstawiono zmianę wartościowania obiektywności pomiędzy grupami w pomiarze początkowym i końcowym.

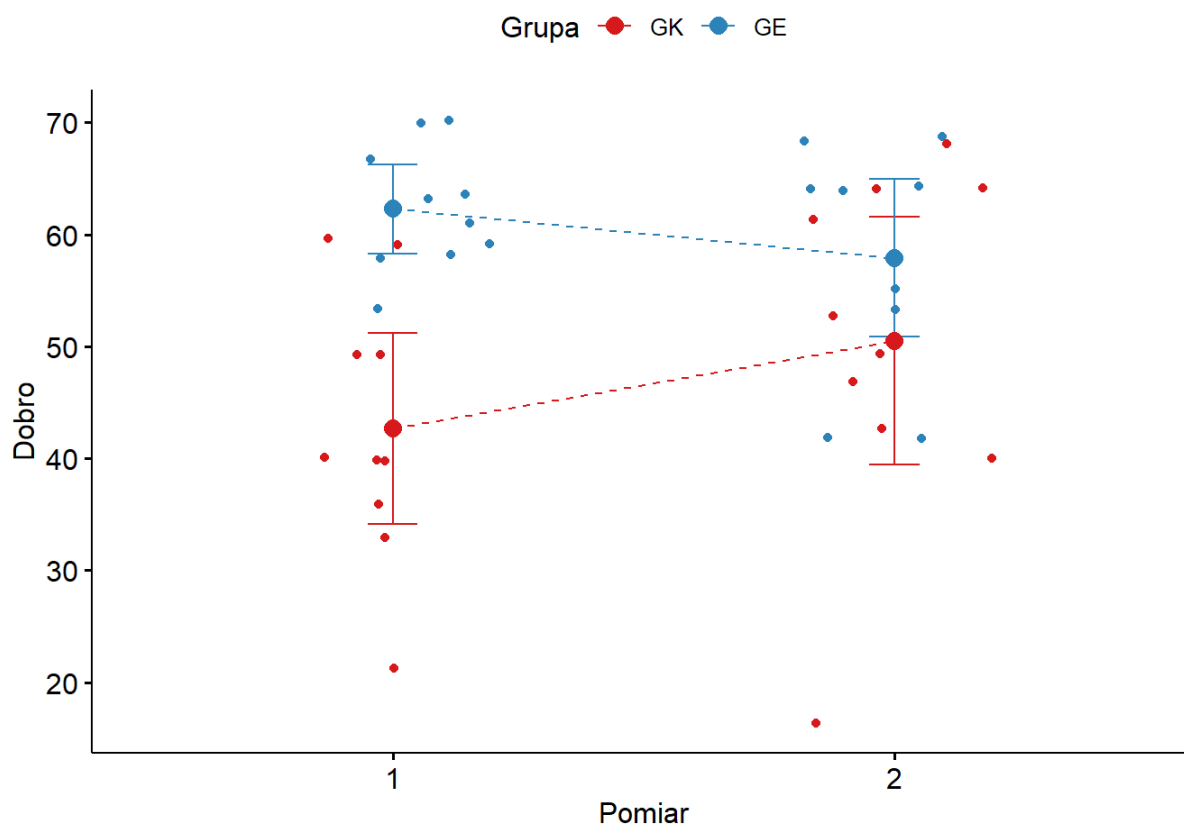
Wykres 23. Porównanie różnic w zakresie wartościowania obiektywności badanych osadzonych z pierwszej grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym

Różnica różnic w odniesieniu do wartościowania uczciwości wyniosła $did = -15,09$ i okazała się istotna statystycznie $p = 0,011$. Na wykresie 24 przedstawiono zmianę wartościowania uczciwości pomiędzy grupami w obu momentach czasowych.

Wykres 24. Porównanie różnic w zakresie wartościowania uczciwości badanych osadzonych z pierwszej grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym

Analiza różnicy różnic wykazała, że na wartościowanie dobra przez osoby osadzone nie wpłynął udział w prowadzonych zajęciach ($did = -12,20; p = 0,096$).

Wykres 25. Porównanie różnic w zakresie wartościowania dobra badanych osadzonych z pierwszej grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym

W dalszej kolejności przeprowadzono analizę kowariancji ze zmienną towarzyszącą.

Tabela 16. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na wartościowanie satysfakcji (post-test) ze zmienną towarzyszącą satysfakcją (pre-test)

	Zmienna zależna – Satysfakcja (post-test)		
	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Model skorygowany	0,44	0,651	0,049
Satysfakcja (pre-test)	0,18	0,680	0,010
Grupa (eksperymentalna/kontrolna)	0,23	0,635	0,014

Analiza kowariancji ze zmienną towarzyszącą wykazała, że w przypadku satysfakcji pre-test nie wpływa na wyniki post-testu ($F_{(1,17)} = 0,18$; $p = 0,680$). Z kolei kiedy kontrolowany jest efekt pre-testu, to czy uczestnik badania był grupie eksperymentalnej czy kontrolnej, nie wpływa istotnie na wynik w zakresie satysfakcji w pomiarze drugim ($F_{(1,17)} = 0,23$; $p = 0,635$).

Tabela 17. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na wartościowanie równości (post-test) ze zmienną towarzyszącą równość (pre-test)

	Zmienna zależna – Równość (post-test)		
	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Model skorygowany	1,24	0,314	0,127
Równość (pre-test)	0,23	0,635	0,014
Grupa (eksperymentalna/kontrolna)	0,53	0,478	0,030

Na podstawie analizy kowariancji ze zmienną towarzyszącą można stwierdzić, że zarówno przynależność do grupy ($F_{(1,17)} = 0,53$; $p = 0,478$), jak i wyniki wartościowania równości w pre-teście ($F_{(1,17)} = 0,23$; $p = 0,635$) nie wpływają istotnie na wyniki równości w pomiarze drugim.

Tabela 18. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na wartościowanie prawdy (post-test) ze zmienną towarzyszącą prawda (pre-test)

	Zmienna zależna – Prawda (post-test)		
	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Model skorygowany	1,20	0,325	0,124
Prawda (pre-test)	1,37	0,258	0,075
Grupa (eksperymentalna/kontrolna)	2,28	0,149	0,118

Analiza kowariancji ze zmienną towarzyszącą wykazała, że ani przynależność do grupy ($F_{(1,17)} = 2,28$; $p = 0,149$), ani wyniki w zakresie wartościowania prawdy w pomiarze pierwszym ($F_{(1,17)} = 1,37$; $p = 0,258$) nie wpływają istotnie na wyniki prawdy w post-teście.

Tabela 19. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na wartościowanie zadośćuczynienia (post-test) ze zmienną towarzyszącą zadośćuczynienie (pre-test)

	Zmienna zależna – Zadośćuczynienie (post-test)		
	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Model skorygowany	1,62	0,227	0,160
Zadośćuczynienie (pre-test)	2,19	0,157	0,114
Grupa (eksperymentalna/kontrolna)	0,00	0,966	0,000

Analiza kowariancji ze zmienną towarzyszącą wykazała, że w przypadku zadośćuczynienia pre-test nie wpływa na wyniki post-testu ($F_{(1,17)} = 2,19$; $p = 0,157$). Kiedy kontrolowany jest efekt pre-testu, to czy uczestnik badania był grupie eksperymentalnej czy kontrolnej, nie wpływa istotnie na wynik w zakresie wartościowania satysfakcji w pomiarze drugim ($F_{(1,17)} = 0,00$; $p = 0,966$).

Tabela 20. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na wartościowanie podmiotowości (post-test) ze zmienną towarzyszącą podmiotowość (pre-test)

	Zmienna zależna – Podmiotowość (post-test)		
	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Model skorygowany	1,86	0,186	0,180
Podmiotowość (pre-test)	2,45	0,136	0,126
Grupa (eksperymentalna/kontrolna)	0,10	0,761	0,006

Na podstawie analizy kowariancji ze zmienną towarzyszącą można stwierdzić, że ani przynależność do grupy ($F_{(1,17)} = 0,10$; $p = 0,761$), ani wyniki wartościowania podmiotowości w pomiarze pierwszym ($F_{(1,17)} = 2,45$; $p = 0,136$) nie wpływają na wyniki post-testu w zakresie podmiotowości.

Tabela 21. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na wartościowanie sumienia (post-test) ze zmienną towarzyszącą sumienie (pre-test)

	Zmienna zależna – Sumienie (post-test)		
	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Model skorygowany	1,65	0,221	0,163
Sumienie (pre-test)	0,00	0,978	0,000
Grupa (eksperymentalna/kontrolna)	1,35	0,262	0,073

Analiza kowariancji ze zmienną towarzyszącą wykazała, że przynależność do grupy (eksperymentalnej/kontrolnej) ($F_{(1,17)} = 1,35$; $p = 0,262$), a także wyniki wartościowania sumienia w pre-teście ($F_{(1,17)} = 0,00$; $p = 0,978$) nie wpływają na wyniki wartościowania sumienia w pomiarze drugim.

Tabela 22. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na wartościowanie moralności (post-test) ze zmienną towarzyszącą moralność (pre-test)

Zmienna zależna – Moralność (post-test)			
	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Model skorygowany	1,03	0,380	0,108
Moralność (pre-test)	1,60	0,223	0,086
Grupa (eksperymentalna/kontrolna)	0,02	0,898	0,001

Na podstawie analizy kowariancji ze zmienną towarzyszącą stwierdzono, że zarówno przynależność do grupy ($F_{(1,17)} = 0,02$; $p = 0,898$), jak i pre-test w zakresie moralności ($F_{(1,17)} = 1,60$; $p = 0,223$) nie wpływają na wyniki wartościowania moralności w pomiarze drugim.

Tabela 23. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na wartościowanie obiektywności(post-test) ze zmienną towarzyszącą obiektywność (pre-test)

Zmienna zależna – Obiektywność (post-test)			
	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Model skorygowany	0,55	0,585	0,061
Obiektywność (pre-test)	0,20	0,660	0,012
Grupa (eksperymentalna/kontrolna)	0,37	0,551	0,021

Analiza kowariancji ze zmienną towarzyszącą wykazała, że przynależność do grupy (eksperymentalnej/kontrolnej) ($F_{(1,17)} = 0,37$; $p = 0,551$) oraz wyniki obiektywności w pomiarze pierwszym ($F_{(1,17)} = 0,20$; $p = 0,660$) nie wpływają na wyniki wartościowania obiektywności w pomiarze drugim.

Tabela 24. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na wartościowanie uczciwości (post-test) ze zmienną towarzyszącą uczciwość (pre-test)

Zmienna zależna – Uczciwość (post-test)			
	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Model skorygowany	0,50	0,615	0,056
Uczciwość (pre-test)	0,02	0,904	0,001
Grupa (eksperymentalna/kontrolna)	0,49	0,493	0,028

Analiza kowariancji ze zmienną towarzyszącą wykazała, że w przypadku uczciwości pre-test nie wpływa na wyniki post-testu ($F_{(1,17)} = 0,02$; $p = 0,904$). Kiedy kontrolowany jest efekt pre-testu, to czy uczestnik badania był grupie eksperymentalnej czy kontrolnej, nie wpływa istotnie na wynik w zakresie wartościowania uczciwości w pomiarze drugim ($F_{(1,17)} = 0,49$; $p = 0,493$).

Tabela 25. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na wartościowanie dobra (post-test) ze zmienną towarzyszącą dobro (pre-test)

	Zmienna zależna – Dobro (post-test)		
	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Model skorygowany	4,47	0,027*	0,345
Dobro (pre-test)	6,80	0,018*	0,286
Grupa (eksperymentalna/kontrolna)	8,52	0,010**	0,334

**p<0,10; *p<0,05

Analiza kowariancji ze zmienną wykazała, że cały model wyjaśnia wyniki uzyskane w post-teście w zakresie zmiennej dobro ($F_{(2,17)} = 4,47$; $p = 0,027$). Model ten wyjaśnia 35% zmienności wyników wartościowania dobra w drugim pomiarze ($\eta^2 = 0,345$). Również pre-test wpływa istotnie na wyniki wartościowania dobra uzyskane w pomiarze drugim ($F_{(1,17)} = 6,80$; $p = 0,018$). Wyjaśnia on 29% zmienności wyników dobra w drugim pomiarze ($\eta^2 = 0,286$). Przy kontrolowaniu efektu pre-testu przynależność do grupy eksperymentalnej lub kontrolnej wpływa istotnie ($F_{(1,17)} = 8,52$; $p = 0,010$) na wynik w zakresie wartościowania dobra w pomiarze drugim. Wyjaśnia ona 33% zmienności wyników dobra w drugim pomiarze ($\eta^2 = 0,334$).

Tabela 26. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na wartościowanie sprawiedliwości naprawczej (post-test) ze zmienną towarzyszącą sprawiedliwość naprawcza (pre-test)

	Zmienna zależna – Sprawiedliwość naprawcza (wynik ogólny) (post-test)		
	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Model skorygowany	0,86	0,441	0,092
Sprawiedliwość naprawcza (wynik ogólny) (pre-test)	0,00	0,992	0,000
Grupa (eksperymentalna/kontrolna)	0,81	0,381	0,045

Analiza kowariancji ze zmienną towarzyszącą nie wykazała istotnego wpływu przynależności do grupy (eksperymentalnej/kontrolnej) ($F_{(1,17)} = 0,81$; $p = 0,381$) oraz pre-testu ($F_{(1,17)} = 0,00$; $p = 0,992$) na wynik ogólny wartościowania sprawiedliwości naprawczej w drugim pomiarze.

IV.4. Zmiany w zakresie empatii emocjonalno-poznawczej badanych osób odbywających karę pozbawienia wolności w świetle badania z wykorzystaniem Kwestionariusza Rozumienia Empatycznego

Do określenia empatyczności badanych osób posłużono się Kwestionariuszem Rozumienia Empatycznego Innych Ludzi – KRE-II. Narzędzie składa się z następujących podskal, które dotyczą różnych aspektów empatii emocjonalno – poznawczej:

- Syndrom I - Sympatyzowanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych;
- Syndrom II - Współodczuwanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych;
- Syndrom III - Wrażliwość na przeżycia innych;
- Syndrom IV - Gotowość do poświęcenia się dla innych;
- Syndrom V - Wczuwanie się w stany i przeżycia innych (Węgliński, 2011).

Rozkład wyników empatii emocjonalno-poznawczej okazał się zbliżony do rozkładu normalnego. Założenie o jednorodności wariancji zostało spełnione. W związku z tym zastosowano testy parametryczne.

Sprawdzono, czy w pomiarze początkowym między pierwszą grupą eksperymentalną a kontrolną występują różnice w zakresie średnich wyników empatii emocjonalno-poznawczej. W tym celu zastosowano test t-Studenta dla prób niezależnych.

Tabela 27. Różnice średnich wyników empatii emocjonalno-poznawczej w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I)

Skale	Test Levene'a jednorodności wariancji		GE ₁		GK ₁		test t-Studenta		
	F	p	M	Sd	M	Sd	t	p	d
Syndrom I-1	0,02	0,903	18,10	3,25	15,20	3,65	1,88	0,077	-
Syndrom II-1	0,04	0,847	9,80	2,04	9,30	2,45	0,50	0,626	-
Syndrom III-1	0,03	0,870	13,50	3,63	11,80	3,88	1,01	0,325	-
Syndrom IV-1	0,34	0,567	13,70	2,41	10,60	3,37	2,37	0,029*	1,06
Syndrom V-1	0,10	0,751	5,20	1,62	4,20	1,93	1,25	0,226	-

Empatia emocjonalno- poznawcza (wynik ogólny) -1	0,24	0,633	66,20	9,81	55,50	11,54	2,23	0,039*	1,00
--	------	-------	-------	------	-------	-------	------	--------	------

Syndrom I - Sympatyzowanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych; Syndrom II - Współodczuwanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych; Syndrom III - Wrażliwość na przeżycia innych; Syndrom IV - Gotowość do poświęcenia się dla innych; Syndrom V - Wczuwanie się w stany i przeżycia innych; *p<0,05

Na podstawie analizy statystycznej testem t-Studenta dla prób niezależnych stwierdzono, że w pomiarze początkowym między badanymi grupami wystąpiły różnice istotne statystycznie w odniesieniu do średnich wyników syndromu „Gotowość do poświęcenia się dla innych” oraz empatii emocjonalno-poznawczej (wyniku ogólnego). Osoby z grupy eksperymentalnej w porównaniu do kontrolnej uzyskały wyższe średnie wyniki w tych aspektach. Siła efektu w obu tych przypadkach była duża. W pozostałych podskalach nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic.

Testem t-Studenta dla prób zależnych sprawdzono, jakie zmiany zaszły w zakresie empatyczności badanych osób w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej.

Tabela 28. Analiza porównawcza wyników empatii emocjonalno-poznawczej w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I-II)

Skale	GE ₁					GK ₁					
	M	Sd	test t- Studenta	p	d	M	Sd	test t- Studenta	p	d	
Para 1	Syndrom I-1	18,10	3,25	-1,25	0,244	-	15,20	3,65	1,83	0,101	-
	Syndrom I-2	17,10	3,07				17,90	3,63			
	Syndrom I-2- Syndrom I-1	-1,00	2,54				2,70	4,67			
Para 2	Syndrom II - 1	9,80	2,04	2,02	,074	-	9,30	2,45	0,00	1,000	-
	Syndrom II - 2	10,80	2,29				9,30	2,26			
	Syndrom II - 2- Syndrom II -1	1,00	1,56				0,00	2,21			
Para 3	Syndrom III - 1	13,50	3,63	1,76	0,112	-	11,80	3,88	0,82	0,433	-
	Syndrom III - 2	15,50	3,50				13,20	3,43			

	Syndrom III - 2- Syndrom III -1	2,00	3,59				1,40	5,40			
Para 4	Syndrom IV- 1	13,70	2,41	1,02	0,335	-	10,60	3,37	0,87	0,408	--
	Syndrom IV- 2	14,50	3,10				12,20	3,94			
	Syndrom IV- 2- Syndrom IV-1	0,80	2,49				1,60	5,83			
Para 5	Syndrom V-1	5,20	1,62	5,24	,001***	1,64	4,20	1,93	1,87	0,094	-
	Syndrom V-2	6,80	1,54				5,90	2,18			
	Syndrom V- 2- Syndrom V 1	1,60	0,97				1,70	2,87			
Para 6	Empatia emocjonalno- poznawcza (wynik ogólny) 1	66,20	9,81	2,22	,054	-	55,50	11,54	1,63	0,137	-
	Empatia emocjonalno- poznawcza (wynik ogólny) 2	71,40	11,48				64,30	14,09			
	Empatia emocjonalno- poznawcza (wynik ogólny) 2- Empatia emocjonalno- poznawcza (wynik ogólny) 1	5,20	7,42				8,80	17,07			

***p<0,001

Analiza statystyczna testem t-Studenta dla prób zależnych pozwoliła stwierdzić, że w pierwszej grupie eksperymentalnej nastąpił istotnie statystyczny wzrost średnich wyników w pomiarze drugim w porównaniu do pomiaru pierwszego w zakresie podskali „Wczuwanie się w stany i przeżycia innych”. Wartość d Cohena wskazywała na duży efekt

tych zmian. Zaobserwowano również tendencję do istotności statystycznej w odniesieniu do ogólnego wyniku empatii emocjonalno-poznawczej oraz syndromu II „Współodczuwanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych”. W obu tych aspektach nastąpił wzrost średnich wyników.

W grupie kontrolnej nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic między drugim a pierwszym pomiarem w zakresie ogólnego wyniku empatii emocjonalno-poznawczej oraz jej składowych.

W celu sprawdzenia, czy po zakończeniu zajęć wystąpiły różnice między badanymi grupami, zastosowano test t-Studenta dla prób niezależnych.

Tabela 29. Różnice średnich wyników empatii emocjonalno-poznawczej w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II)

Skale	Test Levene'a jednorodności wariancji		GE ₁		GK ₁		test t-Studenta		
	F	p	M	Sd	M	Sd	t	p	d
Syndrom I-2	0,62	0,441	17,10	3,07	17,90	3,63	-0,53	0,601	-
Syndrom II - 2	0,20	0,662	10,80	2,29	9,30	2,26	1,47	0,159	-
Syndrom III - 2	0,05	0,823	15,50	3,50	13,20	3,43	1,48	0,155	-
Syndrom IV- 2	0,58	0,457	14,50	3,10	12,20	3,94	1,45	0,164	-
Syndrom V-2	1,19	0,289	6,80	1,54	5,90	2,18	1,06	0,302	-
Empatia emocjonalno- poznawcza (wynik ogólny) 2	0,67	0,423	71,40	11,48	64,30	14,09	1,24	0,233	-

Nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic między pierwszą grupą eksperymentalną a kontrolną w pomiarze końcowym w zakresie empatii emocjonalno-poznawczej oraz jej składowych.

Następnie sprawdzono, czy takie różnice wystąpiły w drugiej grupie eksperymentalnej i kontrolnej.

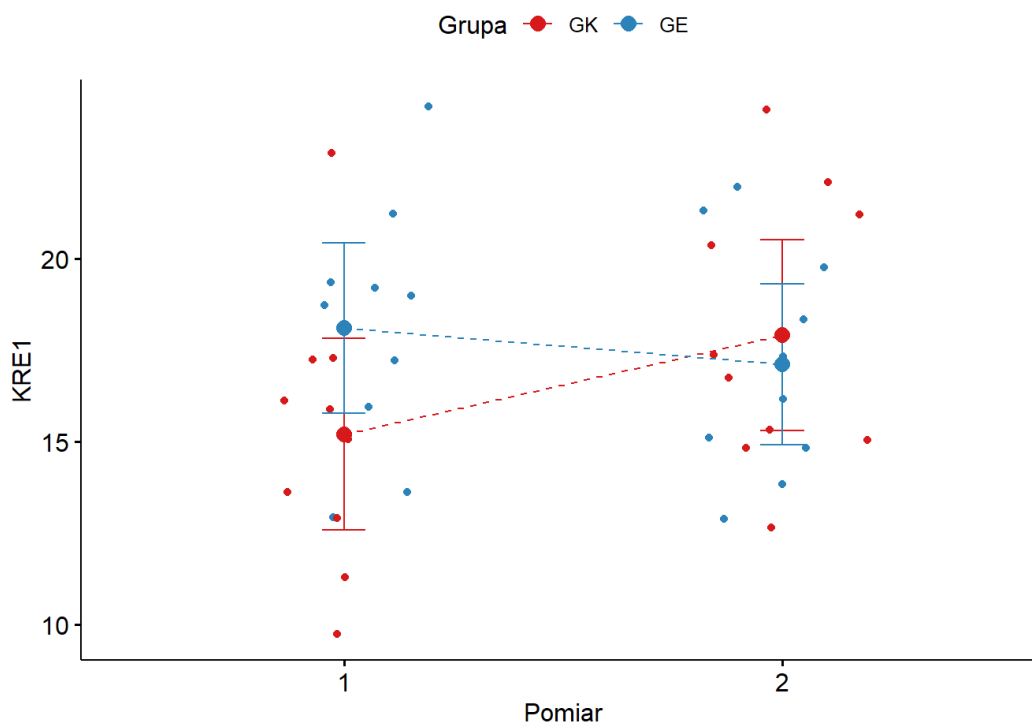
Tabela 30. Różnice średnich wyników empatii emocjonalno-poznawczej w drugiej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II)

Skale	Test Levene'a jednorodności wariancji		GE ₂		GK ₂		test t-Studenta		
	F	p	M	Sd	M	Sd	t	p	d
Syndrom I-2	1,54	0,230	15,60	4,38	15,60	2,63	0,00	1,000	-
Syndrom II - 2	0,00	0,979	9,70	2,75	8,00	2,62	1,41	0,174	-
Syndrom III - 2	1,17	0,293	13,10	5,55	12,00	4,50	0,49	0,632	-
Syndrom IV- 2	0,82	0,379	11,70	5,23	9,10	3,63	1,29	0,213	-
Syndrom V-2	2,61	0,124	5,50	2,64	5,40	1,43	0,11	0,917	-
Empatia emocjonalno- poznawcza (wynik ogólny) 2	1,34	0,262	62,40	17,39	56,30	10,45	0,95	0,354	-

Na podstawie analizy testem t-Studenta dla prób niezależnych stwierdzono, że w pomiarze drugim nie wystąpiły różnice istotne statystycznie w zakresie empatii emocjonalno-poznawczej między drugą grupą eksperymentalną i kontrolną.

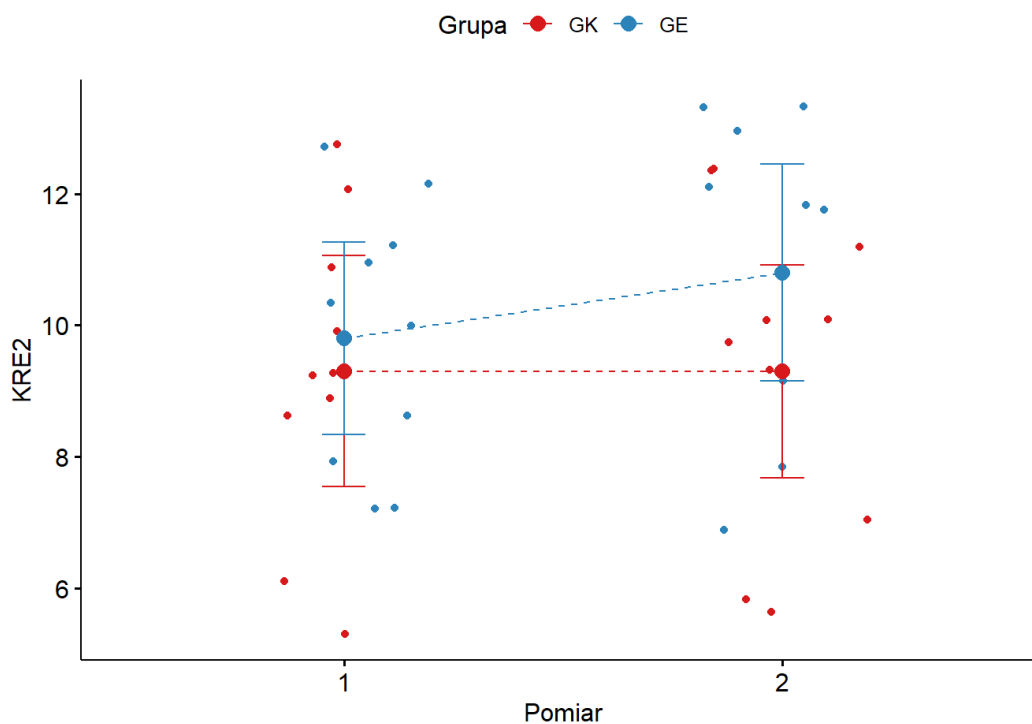
Następnie dokonano analizy różnicy różnic, aby stwierdzić, czy istnieje istotny efekt prowadzonego działania w postaci zrealizowanych zajęć dla empatii emocjonalno-poznawczej oraz jej składowych.

Różnica różnic dotycząca Syndromu I - „Sympatyzowanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych” okazała się nieistotna statystycznie ($p = 0,095$), a jej wartość wyniosła $did = -3,7$. Na wykresie 26 przedstawiono zmianę tej zmiennej pomiędzy grupami w pomiarze początkowym i końcowym.

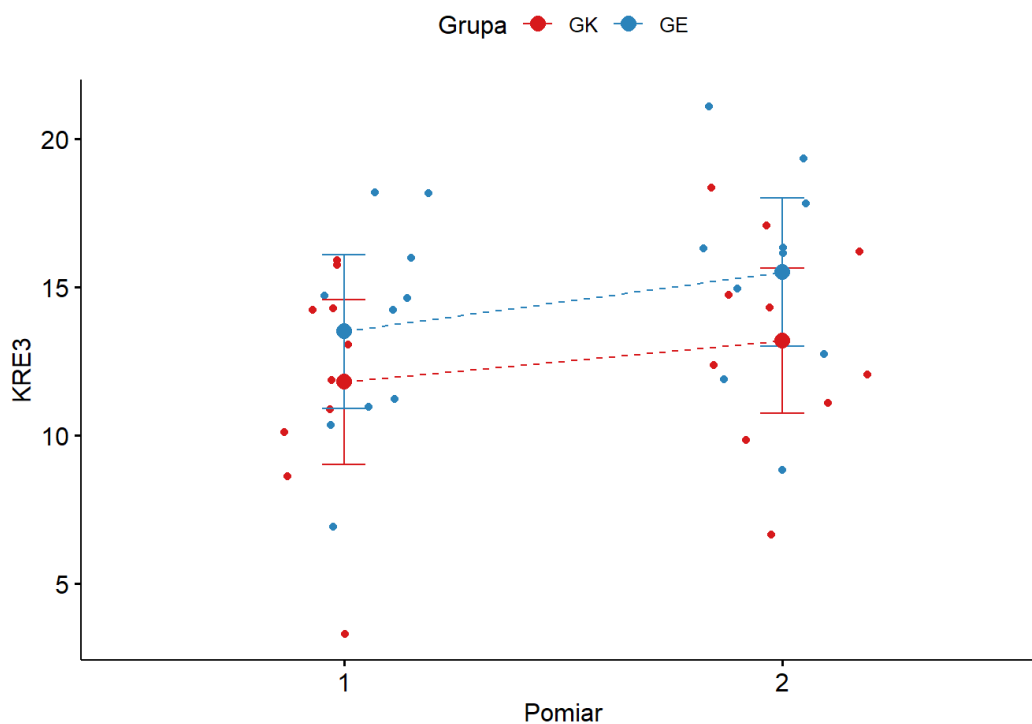
Wykres 26. Porównanie różnic w zakresie Syndromu I - Sympatyzowanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych badanych z grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym

Różnica różnic dotycząca Syndromu II - „Współodczuwanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych” wyniosła $did = 1,0$ i okazała się nieistotna statystycznie ($p = 0,490$). Zmiany w zakresie tego składnika empatii emocjonalno-poznawczej przedstawiono na wykresie 27.

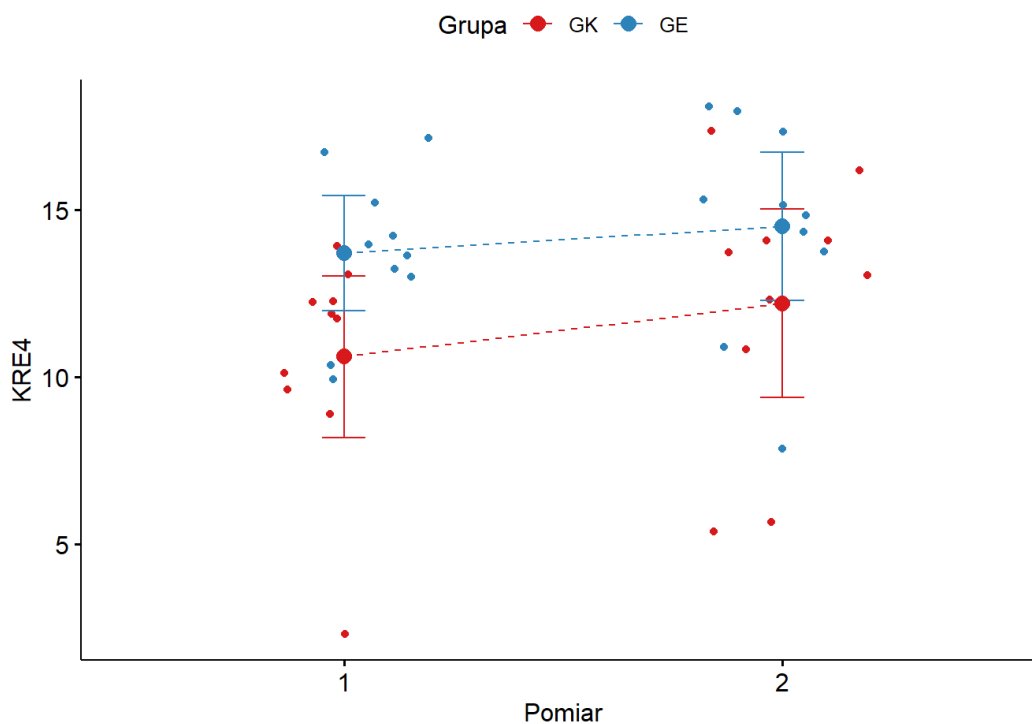
Wykres 27. Porównanie różnic w zakresie Syndromu II - Współodczuwanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych badanych z grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym

Wartość różnicy różnic w zakresie Wrażliwości na przeżycia innych wyniosła $did = 0,6$ i była nieistotna statystycznie ($p = 0,794$). Zmiany w zakresie Syndromu III - Wrażliwość na przeżycia innych są przedstawione na wykresie 28.

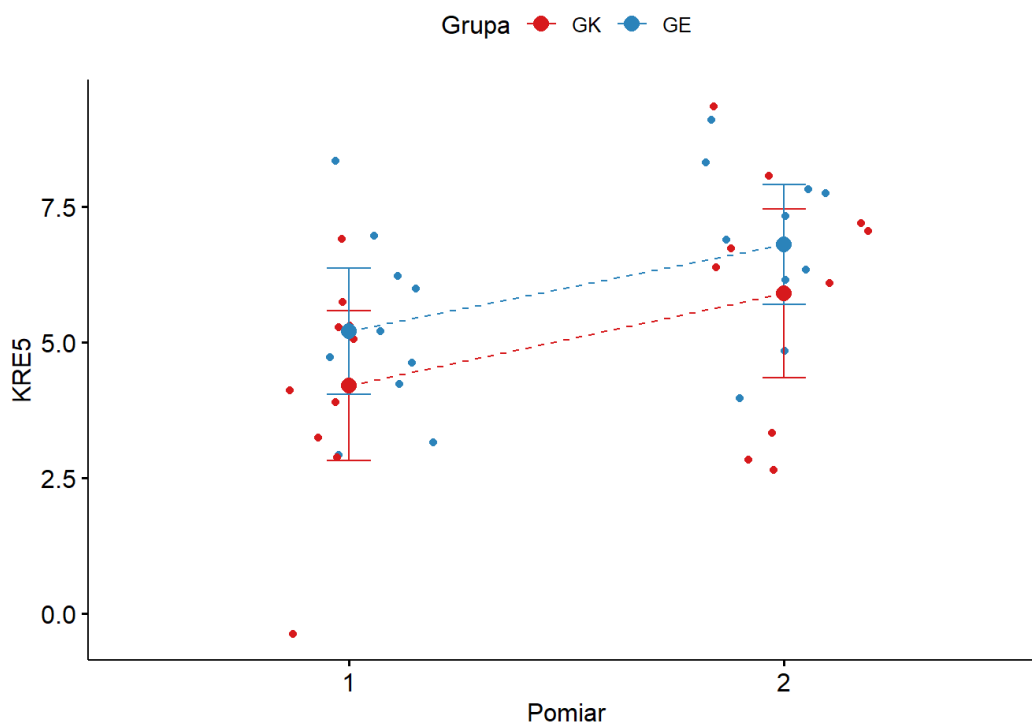
Wykres 28. Porównanie różnic w zakresie Syndromu III - Wrażliwość na przeżycia innych badanych z grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym

Różnica różnic w zakresie Syndromu IV - „Gotowość do poświęcenia się dla innych” wyniosła $did = -0,8$ i okazała się statystycznie nieistotna ($p = 0,700$). Na wykresie 29 przedstawiono zmiany tego składnika empatii emocjonalno-poznawczej.

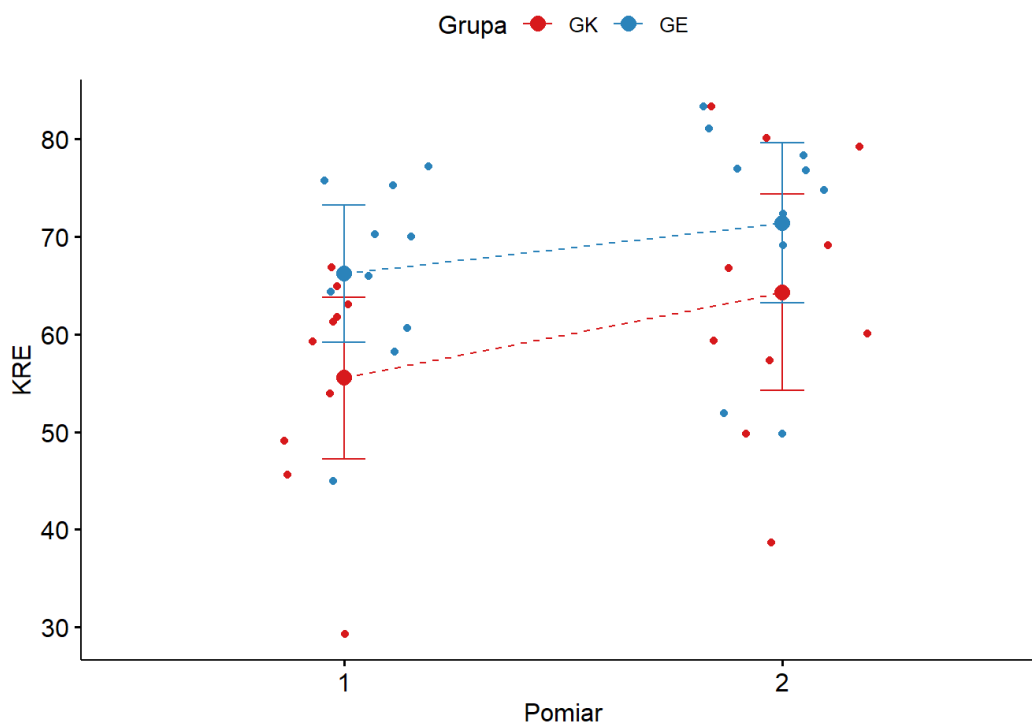
Wykres 29. Porównanie różnic w zakresie Syndrom IV - Gotowość do poświęcenia się dla innych badanych z grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym

Na podstawie testu różnicy różnic ($did=-0,1$) stwierdzono, że zajęcia nie miały istotnego wpływu na zmianę składnika empatii, jaki stanowi wczuwanie się w stany i przeżycia innych ($p=0,932$). Zmiany te zostały przedstawione na wykresie 30.

Wykres 30. Porównanie różnic w zakresie Syndromu V - Wczuwanie się w stany i przeżycia innych badanych z grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym

Różnica różnic w zakresie empatii emocjonalno-poznawczej wyniosła $did = -3,6$ i okazała się nieistotna statystycznie ($p = 0,633$). Na wykresie 31 przedstawiono zmianę nasilenia tej zmiennej.

Wykres 31. Porównanie różnic w zakresie empatii emocjonalno-poznawczej badanych z grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym

Kolejnym etapem było przeprowadzenie analizy kowariancji ze zmienną towarzyszącą w postaci pre-testu w celu określenia wpływu przynależności do grupy na daną zmienną w pomiarze drugim.

Tabela 31. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na sympatyzowanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych (post-test) ze zmienną towarzyszącą sympatyzowanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych (pre-test)

Zmienna zależna – Syndrom I - Sympatyzowanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych (post-test)	F	p	Częstkowe Eta kwadrat
Model skorygowany	1,71	0,211	0,167
Syndrom I - Sympatyzowanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych (pre-test)	3,10	0,096	0,154
Grupa (eksperymentalna/kontrolna)	1,50	0,237	0,081

Na podstawie analizy kowariancji ze zmienną towarzyszącą należy stwierdzić, że zarówno pre-test ($F_{(1,17)} = 3,10$; $p = 0,096$), jak i przynależność do grupy ($F_{(1,17)} = 1,50$;

$p = 0,237$) nie wpływają na wyniki w zakresie sympatyzowania z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych.

Tabela 32. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na współodczuwanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych (post-test) ze zmienną towarzyszącą współodczuwanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych (pre-test)

Zmienna zależna – Syndrom II - Współodczuwanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych (post-test)			
	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Model skorygowany	7,80	0,004**	0,478
Syndrom II - Współodczuwanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych (pre-test)	12,05	0,003**	0,415
Grupa (eksperymentalna/kontrolna)	2,11	0,165	0,110

** $p < 0,10$

Analiza kowariancji ze zmienną towarzyszącą wykazała, że model istotnie wyjaśnia współodczuwanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych (post-test) ($F_{(2,17)} = 7,80$; $p = 0,004$). Wyjaśnia on 47,8% zmienności wyników współodczuwania z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych w drugim pomiarze ($\eta^2 = 0,478$). Ponadto pre-test istotnie wpływa na wyniki post-testu w zakresie współodczuwania z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych ($F_{(1,17)} = 12,05$; $p = 0,003$). Wyjaśnia on 42% zmienności wyników współodczuwania z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych w drugim pomiarze ($\eta^2 = 0,415$). Z kolei wpływ przynależności do grupy jest statystycznie nieistotny ($F_{(1,17)} = 2,11$; $p = 0,165$).

Tabela 33. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na wrażliwość na przeżycia innych (post-test) ze zmienną towarzyszącą wrażliwość na przeżycia innych (pre-test)

Zmienna zależna – Syndrom III - Wrażliwość na przeżycia innych (post-test)			
	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Model skorygowany	1,42	0,269	0,143
Syndrom III - Wrażliwość na przeżycia innych (pre-test)	0,68	0,422	0,038
Grupa (eksperymentalna/kontrolna)	1,54	0,232	0,083

Na podstawie analizy kowariancji ze zmienną towarzyszącą można stwierdzić, że ani efekt przynależności do grupy (eksperymentalnej/kontrolnej) ($F_{(1,17)} = 1,54$; $p = 0,083$),

ani zmienna towarzysząca ($F_{(1,17)} = 0,68$; $p = 0,422$) nie okazały się istotne statystycznie, co oznacza, że przynależność do grupy oraz wyniki uzyskane w pierwszym pomiarze nie wpływają na wrażliwość na przeżycia innych w pomiarze drugim.

Tabela 34. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na gotowość poświęcenia się dla innych (post-test) ze zmienną towarzyszącą gotowość do poświęcenia się dla innych (pre-test)

Zmienna zależna – Syndrom IV - Gotowość do poświęcenia się dla innych (post-test)			
	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Model skorygowany	1,02	0,382	0,107
Syndrom IV - Gotowość do poświęcenia się dla innych (pre-test)	0,04	0,840	0,002
Grupa (eksperymentalna/kontrolna)	1,28	0,273	0,070

Na podstawie wyników analizy kowariancji ze zmienną towarzyszącą odnotowano, że zarówno przynależność do grupy ($F_{(1,17)} = 1,28$; $p = 0,273$), jak i pre-test ($F_{(1,17)} = 0,04$; $p = 0,840$) nie są czynnikami wpływającymi istotnie na wyniki gotowości do poświęcenia się dla innych w post-teście.

Tabela 35. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na wczuwanie się w stany i przeżycia innych (post-test) ze zmienną towarzyszącą wczuwanie się w stany i przeżycia innych (pre-test)

Zmienna zależna – Syndrom V - Wczuwanie się w stany i przeżycia innych (post-test)			
	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Model skorygowany	1,58	0,234	0,157
Syndrom V - Wczuwanie się w stany i przeżycia innych (pre-test)	1,98	0,178	0,104
Grupa (eksperymentalna/kontrolna)	0,42	0,525	0,024

Analiza kowariancji ze zmienną towarzyszącą pozwala stwierdzić, że ani pre-test ($F_{(1,17)} = 1,98$; $p = 0,178$), ani przynależność do grupy (eksperymentalnej/kontrolnej) ($F_{(1,17)} = 0,42$; $p = 0,525$) nie wpływają istotnie na wyniki w zakresie wczuwania się w stany i przeżycia innych w pomiarze drugim.

Tabela 36. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na empatię emocjonalno-poznawczą (post-test) ze zmienną towarzyszącą empatia emocjonalno-poznawcza (pre-test)

Zmienna zależna – Empatia emocjonalno-poznawcza (wynik ogólny) (post-test)			
	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Model skorygowany	2,35	0,125	0,217
Empatia emocjonalno-poznawcza (wynik ogólny) (pre-test)	3,01	0,101	0,150
Grupa (eksperymentalna/kontrolna)	0,12	0,734	0,007

Analiza kowariancji ze zmienną towarzyszącą wykazała, że przynależność do grupy ($F_{(1,17)} = 0,12$; $p = 0,734$) oraz pre-test ($F_{(1,17)} = 3,01$; $p = 0,101$) nie wpływają istotnie na wyniki post-testu w zakresie ogólnego wyniku empatii emocjonalno-poznawczej.

IV.5. Zmiany w zakresie postaw wobec norm moralnych badanych osób w świetle badania z wykorzystaniem Kwestionariusza Postaw wobec Norm Moralnych

Do określenia postaw wobec norm moralnych wykorzystano „Kwestionariusz Postaw wobec Norm Moralnych (PNM)” W. Poznaniaka. Kwestionariusz tworzy 60 pozycji. Podzielony jest on na pięć skal, na które składają się: (I) Skala postaw wobec pomagania innym ludziom, (II) Skala postaw wobec mściwości, (III) Skala postaw wobec przyznawania się do winy, (IV) Skala postaw wobec kradzieży, (V) Skala postaw wobec namawiania innych do złego (Poznaniak, 1982).

W celu określenia różnic średnich wyników postaw wobec norm moralnych między badanymi grupami oraz między pomiarem pierwszym i drugim dla pierwszej grupy eksperymentalnej i kontrolnej zastosowano testy parametryczne, ponieważ spełnione zostały założenia dotyczące rozkładu normalnego (Aneks tab. 81-84) oraz jednorodności wariancji.

W celu sprawdzenia czy wstępują różnice w zakresie średnich wyników postaw wobec norm moralnych między pierwszą grupą eksperymentalną a kontrolną w pomiarze pierwszym zastosowano test t-Studenta dla prób niezależnych.

Tabela 37. Różnice średnich wyników postaw wobec norm moralnych w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I)

Skale	Test Levene'a jednorodności wariancji		GE ₁		GK ₁		test t-Studenta		
	F	p	M	Sd	M	Sd	t	p	d
PNM I-1	0,13	0,723	17,50	4,55	25,90	6,08	-3,50	0,003**	1,56
PNM II-1	0,40	0,533	18,90	6,59	24,80	6,80	-1,97	0,064	-
PNM III- 1	1,32	0,265	22,50	8,67	25,30	7,13	-0,79	0,441	-
PNM IV- 1	0,34	0,565	19,70	6,15	26,80	6,32	-2,55	0,020*	1,14
PNM V-1	1,01	0,328	24,70	8,71	27,60	6,08	-0,86	0,399	-

Objaśnienia: PNM I - Skala postaw wobec pomagania innym ludziom, PNM II - Skala postaw wobec mściwości, PNM III - Skala postaw wobec przyznawania się do winy, PNM IV - Skala postaw wobec kradzieży, PNM V - Skala postaw wobec namawiania innych do złego; **p<0,01, *p<0,05;

Analiza statystyczna testem t-Studenta dla prób niezależnych wskazała, że między pierwszą grupą eksperymentalną a pierwszą grupą kontrolną w pomiarze początkowym wystąpiły różnice istotne statystycznie w zakresie średnich wyników dotyczących postaw wobec pomagania innym ludziom oraz postaw wobec kradzieży. W obu tych aspektach wyższe średnie wyniki uzyskały osoby z grupy kontrolnej w porównaniu do respondentów z grupy eksperymentalnej, co oznacza, że przejawiały bardziej pozytywne postawy wobec tych norm. Siła efektu w odniesieniu do obu tych zmiennych była duża. Badane osoby nie różniły się między sobą postawami wobec mściwości, przyznawania się do winy oraz namawiania innych do złego.

W celu sprawdzenia, jakie zmiany zaszły w postawach wobec norm moralnych u badanych osób w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej, zastosowano test t-Studenta dla prób zależnych.

Tabela 38. Analiza porównawcza wyników postaw wobec norm moralnych w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I-II)

Skale	GE ₁				GK ₁						
	M	Sd	test t- Studenta	p	d	M	Sd	test t- Studenta	p	d	
Para 1	PNM I-1	17,50	4,55	1,00	0,346	-	25,90	6,08	-1,48	0,174	-
	PNM I-2	20,40	9,38				21,10	6,80			
	PNM I-2- PNM I-1	2,90	9,22				-4,80	10,29			
Para 2	PNM II-1	18,90	6,59	1,51	0,164	-	24,80	6,80	-1,25	0,242	-
	PNM II -	22,90	7,91				21,00	6,88			

	2											
	PNM II - 2- PNM II -1	4,00	8,35				-3,80	9,60				
Para 3	PNM III - 1	22,50	8,67	0,55	0,596	-	25,30	7,13	-1,33	0,218	-	
	PNM III - 2	24,30	8,56				23,40	5,30				
	PNM III - 2- PNM III -1	1,80	10,35				-1,90	4,53				
Para 4	PNM IV- 1	19,70	6,15	1,39	0,199	-	26,80	6,32	-2,32	,045*	0,74	
	PNM IV- 2	22,80	7,07				20,80	7,24				
	PNM IV- 2- PNM IV-1	3,10	7,06				-6,00	8,16				
Para 5	PNM V-1	24,70	8,71	0,80	0,447	-	27,60	6,08	-1,45	0,180	-	
	PNM V-2	28,40	11,70				24,70	4,06				
	PNM V- 2- PNM V-1	3,70	14,21				-2,90	6,31				

*p<0,05

Analiza statystyczna testem t-Studenta dla prób zależnych wykazała, że w grupie eksperymentalnej nie stwierdzono istotnych statystycznie zmian w zakresie średnich wyników postaw wobec norm moralnych. W grupie kontrolnej zaobserwowano istotną statystycznie różnicę w zakresie średnich wyników postawy wobec kradzieży – osoby te zaczęły przejawiać bardziej aspołeczne postawy w tym zakresie. Wielkość efektu była przeciętna.

W celu sprawdzenia czy występują różnice średnich wyników postaw wobec norm moralnych między grupą eksperymentalną a grupą kontrolną po zakończeniu zajęć, zastosowano test t-Studenta dla prób niezależnych.

Tabela 39. Różnice średnich wyników postaw wobec norm moralnych w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II)

Skale	Test Levene'a jednorodności	GE ₁	GK ₁	test t-Studenta
-------	--------------------------------	-----------------	-----------------	-----------------

	wariancji		M	Sd	M	Sd	t	p	d
	F	p							
PNM I-2	1,57	0,226	20,40	9,38	21,10	6,80	-0,19	0,851	-
PNM II-2	0,00	0,948	22,90	7,91	21,00	6,88	0,57	0,574	-
PNM III-2	1,78	0,199	24,30	8,56	23,40	5,30	0,28	0,781	-
PNM IV-2	0,09	0,767	22,80	7,07	20,80	7,24	0,63	0,540	-
PNM V-2	3,88	0,065	28,40	11,70	24,70	4,06	0,36	0,357	-

Jak wynika z danych przedstawionych w powyższej tabeli, nie stwierdzono różnic w zakresie średnich wyników postaw wobec norm moralnych między pierwszą grupą eksperymentalną a kontrolną w pomiarze końcowym.

Następnie sprawdzono, czy takie różnice wystąpiły w drugiej grupie eksperymentalnej i kontrolnej w pomiarze drugim.

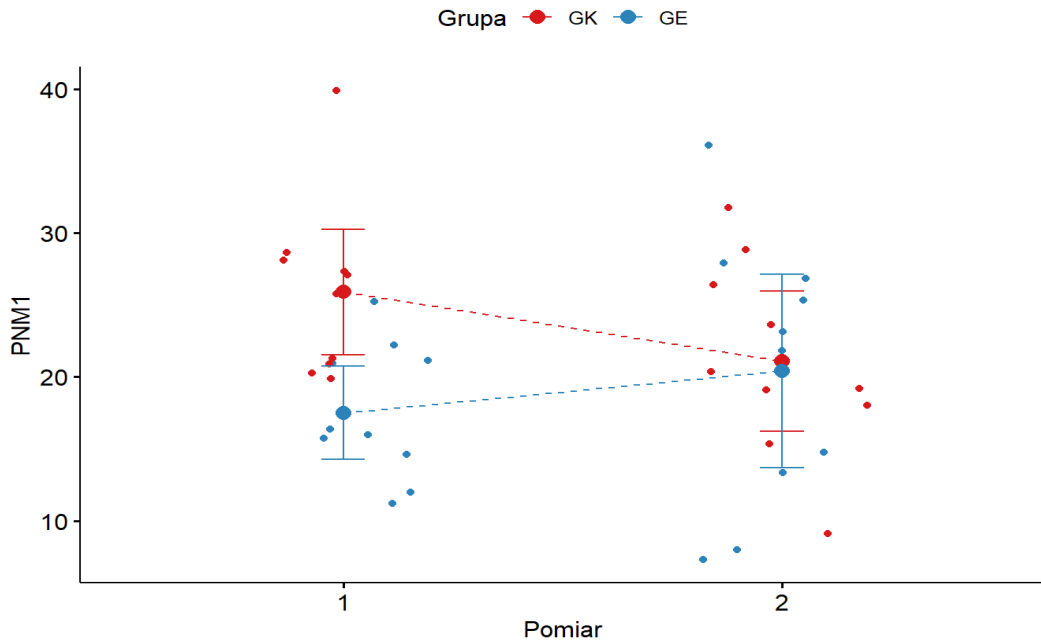
Tabela 40. Różnice średnich wyników postaw wobec norm moralnych w drugiej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II)

Skale	Test Levene'a jednorodności wariancji		GE ₂		GK ₂		test t-Studenta		
	F	p	M	Sd	M	Sd	t	p	d
PNM I-2	3,05	0,098	24,90	8,32	22,20	5,20	0,87	0,396	-
PNM II-2	0,19	0,671	23,40	6,45	23,90	5,90	-0,18	0,858	-
PNM III-2	0,11	0,745	25,10	6,85	23,30	7,80	0,55	0,590	-
PNM IV-2	0,04	0,853	25,30	6,90	23,80	5,33	0,54	0,593	-
PNM V-2	1,84	0,192	27,30	3,95	24,50	5,19	1,36	0,191	-

Analiza testem t-Studenta dla prób niezależnych wykazała, że w pomiarze końcowym między badanymi grupami nie wystąpiły różnice istotne statystycznie w zakresie postaw wobec norm moralnych.

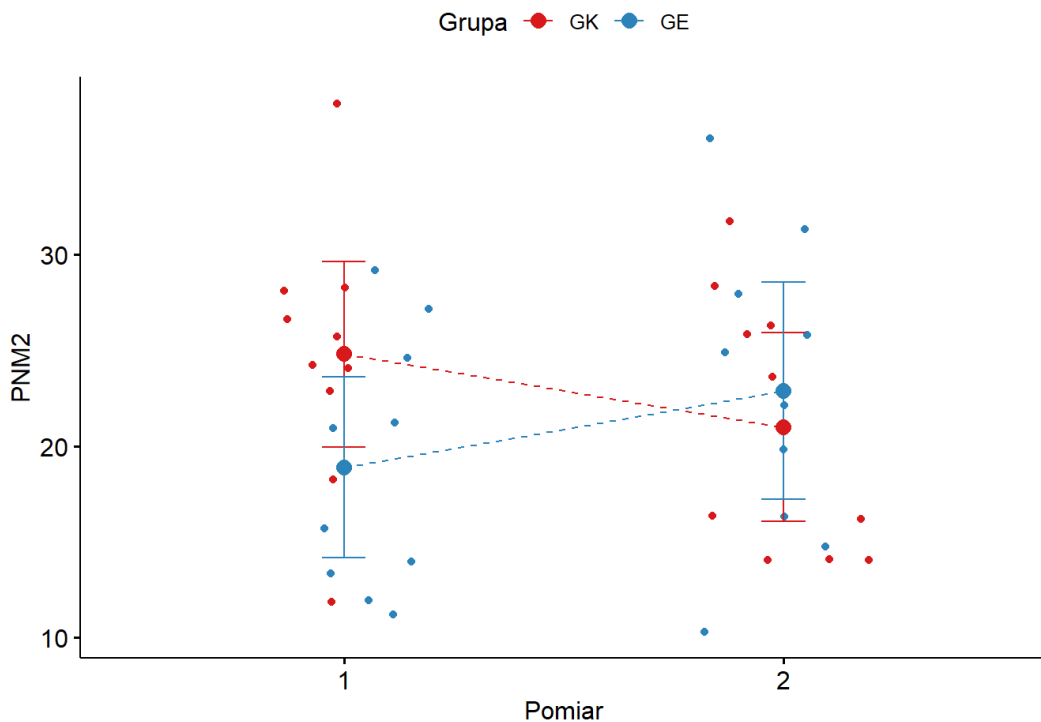
Następnie dokonano analizy różnicy różnic w celu określenia wpływu przeprowadzonych zajęć na zmianę postaw wobec norm moralnych.

Różnica różnic w zakresie postawy wobec pomagania innym ludziom wynosiła $did = 7,7$ i okazała się statystycznie nieistotna ($p = 0,087$). Zmiany w zakresie tej zmiennej umieszczono na wykresie 32.

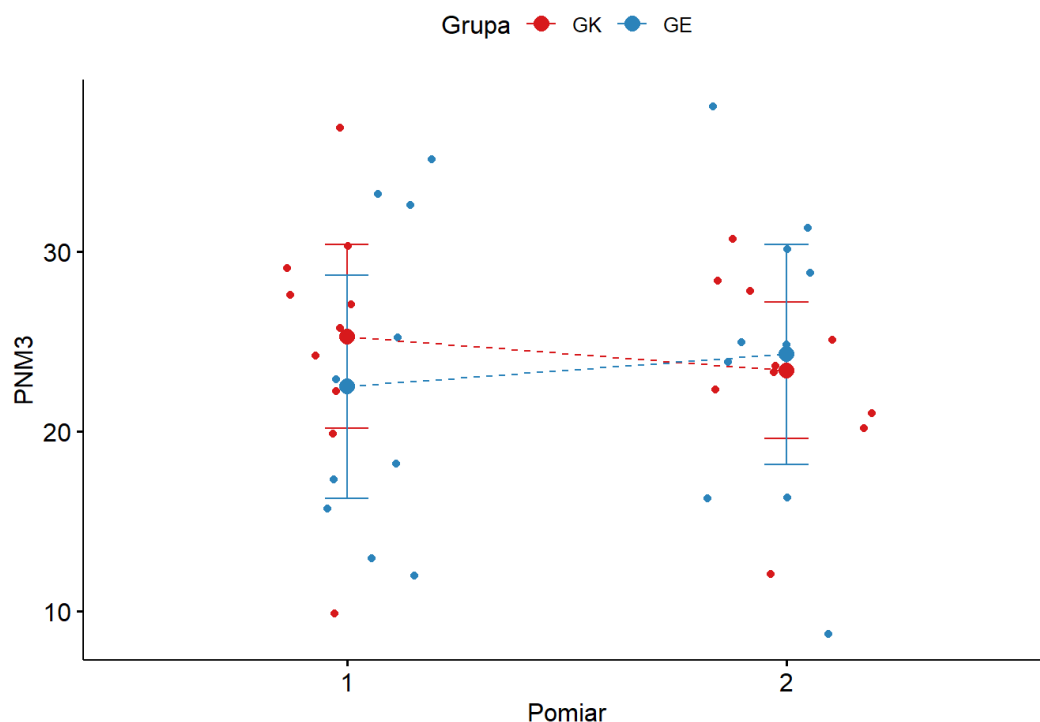
Wykres 32. Porównanie różnic w zakresie postaw wobec pomagania innym ludziom badanych pomiędzy grupą eksperymentalną (GE1) a kontrolną (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym

Różnica różnic dotycząca postawy wobec mściwości była nieistotna statystycznie ($p = 0,089$), a jej wartość wyniosła $did = 7,8$. Zmiany w zakresie nasilenia tej zmiennej między badanymi grupami w pomiarze pierwszy i drugim przedstawiono na wykresie 33.

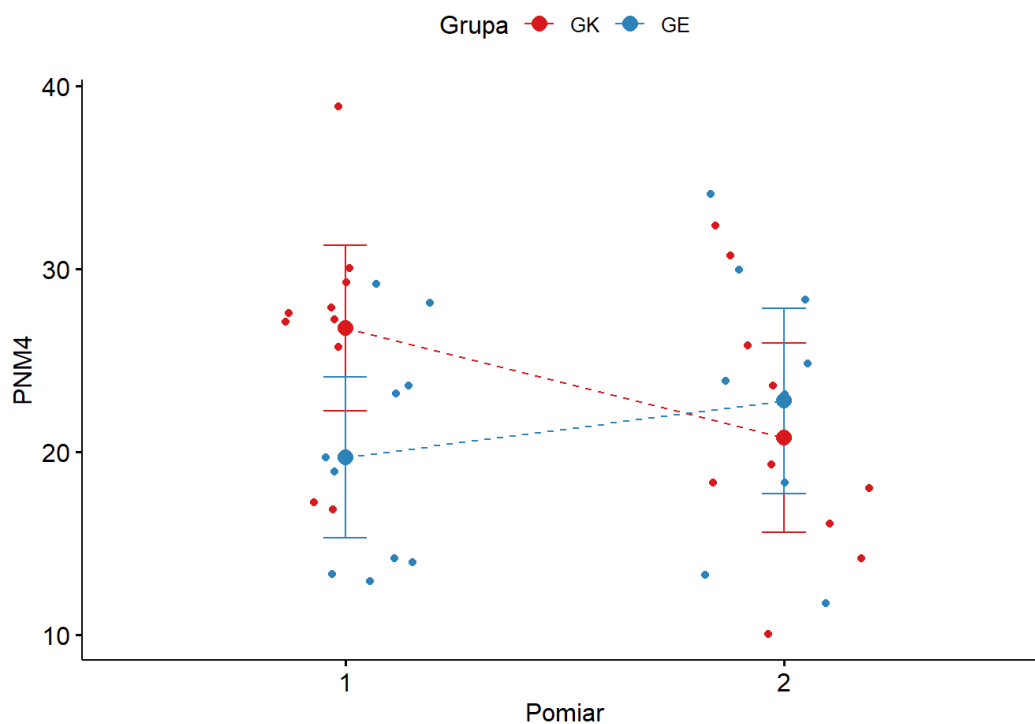
Wykres 33. Porównanie różnic w zakresie postaw wobec mściwości badanych pomiędzy grupą eksperymentalną (GE1) a kontrolną (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym

Wartość różnicy różnic dotycząca postawy wobec przyznawania się do winy wyniosła $did = 3,7$ i była nieistotna statystycznie ($p = 0,443$). Na wykresie 34 przedstawiono zmianę nasilenia tej postawy pomiędzy grupami w obu momentach czasowych.

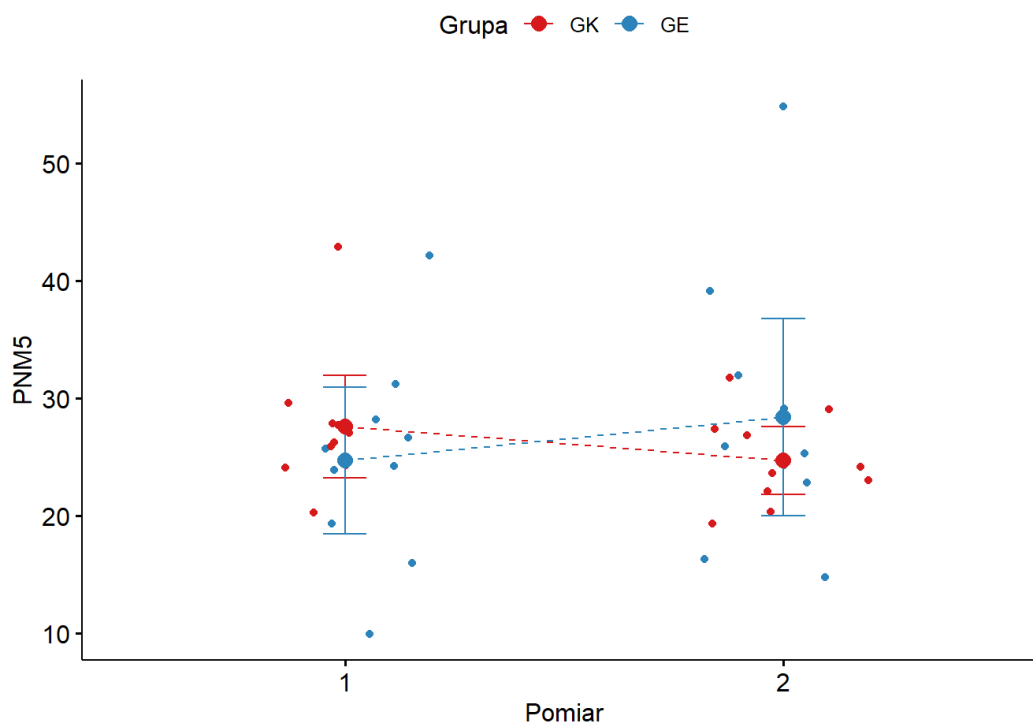
Wykres 34. Porównanie różnic w zakresie postaw wobec przyznawania się do winy badanych pomiędzy grupą eksperymentalną (GE1) a kontrolną (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym

Analiza różnicy różnic potwierdziła istotny wpływ przeprowadzonych zajęć na postawy osadzonych wobec kradzieży. Różnica różnic wyniosła $did = 9,1$, a $p=0,039$. Na wykresie 35 przedstawiono zmianę w zakresie postawy wobec kradzieży pomiędzy grupami w obu momentach czasowych.

Wykres 35. Porównanie różnic w zakresie postaw wobec kradzieży badanych pomiędzy grupą eksperymentalną (GE1) a kontrolną (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym

Wartość różnicy różnic ($did=6,6$) potwierdza brak istotności efektu zmiennej niezależnej na postawy wobec namawiania innych do złego ($p=0,209$). Na wykresie 36 przedstawiono zmianę nasilenia tej postawy w pomiarze początkowym i końcowym.

Wykres 36. Porównanie różnic w zakresie postaw gotowości do zadośćuczynienia usługowego badanych pomiędzy grupą eksperymentalną (GE1) a kontrolną (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym

W celu określenia wpływu przynależności do grupy eksperymentalnej lub kontrolnej na postawę wobec norm moralnych przeprowadzono analizę kowariancji ze zmienną towarzyszącą.

Tabela 41. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na postawę wobec pomagania innym ludziom (post-test) ze zmienną towarzyszącą postawa wobec pomagania innym ludziom (pre-test)

Zmienna zależna – PNM I - Skala postaw wobec pomagania innym ludziom (post-test)			
	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Model skorygowany	0,02	0,983	0,002
PNM I - Skala postaw wobec pomagania innym ludziom (pre-test)	0,00	0,979	0,000
Grupa (eksperymentalna/kontrolna)	0,02	0,901	0,001

Analiza kowariancji ze zmienną towarzyszącą pozwala stwierdzić, że ani pre-test ($F_{(1,17)} = 0,00$; $p = 0,979$), ani przynależność do grupy (eksperymentalnej/kontrolnej) ($F_{(1,17)} = 0,02$; $p = 0,901$) nie wpływają istotnie na wyniki w zakresie postaw wobec pomagania innym ludziom w pomiarze drugim.

Tabela 42. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na postawę wobec mściwości (post-test) ze zmienną towarzyszącą postawa wobec mściwości (pre-test)

Zmienna zależna – PNM II - Skala postaw wobec mściwości (post-test)			
	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Model skorygowany	0,48	0,629	0,053
PNM II - Skala postaw wobec mściwości (pre-test)	0,63	0,438	0,036
Grupa (eksperymentalna/kontrolna)	0,72	0,408	0,041

Na podstawie wyników analizy kowariancji ze zmienną towarzyszącą odnotowano, że zarówno przynależność do grupy ($F_{(1,17)} = 0,72$; $p = 0,408$), jak i pre-test ($F_{(1,17)} = 0,63$; $p = 0,438$) nie są czynnikami wpływającymi istotnie na wyniki postaw wobec mściwości w post-teście.

Tabela 43. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na postawę wobec przyznawania się do winy (post-test) ze zmienną towarzyszącą postawa wobec przyznawania się do winy (pre-test)

Zmienna zależna – Skala postaw wobec przyznawania się do winy (post-test)			
	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Model skorygowany	2,11	0,152	0,199
Skala postaw wobec przyznawania się do winy (pre-test)	4,12	0,058	0,195
Grupa (eksperymentalna/kontrolna)	0,45	0,511	0,026

Analiza kowariancji ze zmienną towarzyszącą pozwala stwierdzić, że przynależność do grupy nie ma istotnego wpływu na wyniki post-testu ($F_{(1,17)} = 0,45$; $p = 0,511$). Wpływ pre-testu na wyniki w zakresie postaw wobec przyznawania się do winy jest istotny na poziomie tendencji statystycznej ($F_{(1,17)} = 4,12$; $p = 0,058$).

Tabela 44. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na postawę wobec kradzieży (post-test) ze zmienną towarzyszącą postawa wobec kradzieży (pre-test)

Zmienna zależna – PNM IV - Skala postaw wobec kradzieży (post-test)			
	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Model skorygowany	1,45	0,263	0,145
PNM IV - Skala postaw wobec kradzieży (pre-test)	2,47	0,134	0,127
Grupa (eksperymentalna/kontrolna)	1,87	0,190	0,099

Analiza kowariancji ze zmienną towarzyszącą wykazała, że w przypadku postaw wobec kradzieży przynależność do grupy (eksperymentalnej/kontrolnej) istotnie nie wpływa na wyniki post-testu ($F_{(1,17)} = 1,87; p = 0,190$). Również pre-test nie wpływa istotnie na wynik w zakresie postaw wobec kradzieży w pomiarze drugim ($F_{(1,17)} = 2,47; p = 0,134$).

Tabela 45. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na postawę wobec namawiania innych do złego (post-test) ze zmienną towarzyszącą postawa wobec namawiania innych do złego (pre-test)

Zmienna zależna – PNM V - Skala postaw wobec namawiania innych do złego (post-test)			
	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Model skorygowany	0,43	0,655	0,049
PNM V - Skala postaw wobec namawiania innych do złego (pre-test)	0,02	0,880	0,001
Grupa (eksperymentalna/kontrolna)	0,87	0,365	0,049

Na podstawie analizy kowariancji ze zmienną towarzyszącą można stwierdzić, że zarówno pre-test ($F_{(1,17)} = 0,02; p = 0,880$), jak i przynależność do grupy (eksperymentalnej/kontrolnej) ($F_{(1,17)} = 0,867; p = 0,365$) nie wpływają istotnie na wyniki w zakresie postaw wobec namawiania innych do złego.

IV.6. Zmiany w zakresie tendencji do usprawiedliwiania przestępstw z użyciem przemocy przez osoby odbywające karę pozbawienia wolności badanych w świetle badania z wykorzystaniem kwestionariusza ankiety opracowanego na podstawie Skali przyczyn przestępczości

Do badania tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych z użyciem przemocy osób odbywających karę pozbawienia wolności wykorzystano kwestionariusz ankiety, który został opracowany na podstawie „Skali przyczyn przestępczości” M. Cioska (1993). Składa się on z dwóch części. Jedna z nich dotyczy przyczyn przestępstw z użyciem przemocy wobec osób znanych sprawcy, a druga wobec osób pokrzywdzonych w wyniku tego przestępstwa, ale nieznanymi wcześniej sprawcy.

Zastosowane zostały testy nieparametryczne, ponieważ zmienne mierzone były na skali porządkowej.

W pierwszej kolejności sprawdzono z wykorzystaniem testu U Manna-Whitney’a, czy nie występują różnice między grupą eksperymentalną i kontrolną w pomiarze pierwszym.

Tabela 46. Różnice dotyczące tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych z użyciem przemocy wobec osób znanych badanych z pierwszej grupy eksperymentalnej i kontrolnej na temat osób pokrzywdzonych (pomiar I)

Skale	GE ₁		GK ₁		test U Manna-Whitney’a		
	Średnia rang	Suma rang	Średnia rang	Suma rang	U	p	rg
Skala I-1	8,90	89,00	12,10	121,00	34,00	0,220	-
Skala II-1	10,50	105,00	10,50	105,00	50,00	1,00	-
Skala III-1	9,05	90,50	11,95	119,50	35,50	0,271	-
Działanie osób najbliższych - 1	8,00	80,00	13,00	130,00	25,00	0,049*	-0,50
Działanie osób nieznanymi - 1	8,05	80,50	12,95	129,50	25,50	0,051	-
Działanie samej ofiary - 1	9,15	91,50	11,85	118,50	36,50	0,286	-
Sama osoba dokonująca	10,50	105,00	10,50	105,00	50,00	1,000	-

przestępstwa
- 1

Skala I – przyczyny sytuacyjne; Skala II – przyczyny związane z osobowością sprawcy;
Skala III – przyczyny związane ze sprawcą, z jego moralnością

Analiza testem U Manna-Whitney'a wykazała, że w pomiarze początkowym wystąpiły różnice między badanymi grupami w zakresie postrzegania działania osób najbliższych jako przyczyny przestępstwa z użyciem przemocy wobec osób znanych na poziomie istotności $p = 0,049$ oraz w zakresie przyczyny, jaką jest działanie osób nieznanymi na poziomie tendencji statystycznej $p = 0,051$. Osoby z grupy kontrolnej częściej niż osoby z grupy eksperymentalnej uznawały taką przyczynę przestępstwa. Wartość rangowego współczynnika korelacji dwuseryjnej Glassa pokazała, że wielkość efektu była przeciętna. W pozostałych aspektach nie stwierdzono różnic między badanymi grupami.

Następnie sprawdzono, czy występują różnice w zakresie tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej między pomiarem drugim a pierwszym.

Tabela 47. Różnice dotyczące tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych z użyciem przemocy wobec osób nieznanymi badanymi z pierwszej grupy eksperymentalnej i kontrolnej na temat osób pokrzywdzonych (pomiar I)

Skale	GE ₁		GK ₁		test U Manna-Whitney'a		
	Średnia rang	Suma rang	Średnia rang	Suma rang	U	p	rg
Skala I-1	10,30	103,00	10,70	107,00	48,00	0,879	-
Skala II-1	10,10	101,00	10,90	109,00	46,00	0,760	-
Skala III-1	11,25	112,50	9,75	97,50	42,50	0,570	-
Działanie osób najbliższych - 1	8,40	84,00	12,60	126,00	29,000	0,096	-
Działanie osób nieznanymi - 1	9,25	92,50	11,75	117,50	37,50	0,328	-
Działanie samej ofiary - 1	9,40	94,00	11,60	116,00	39,00	0,378	-
Samą osobą	10,50	105,00	10,50	105,00	50,00	1,00	-

dokonująca
przestępstwa
- 1

Skala I – przyczyny sytuacyjne; Skala II – przyczyny związane z osobowością sprawcy; Skala III – przyczyny związane ze sprawcą, z jego moralnością

Nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic między pierwszą grupą eksperymentalną i kontrolną w zakresie tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępców przestępczych z użyciem przemocy wobec osób nieznanych.

Sprawdzono, czy wystąpiły zmiany w omawianym aspekcie w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej.

Tabela 48. Analiza porównawcza wyników przyczyn zachowań przestępczych z użyciem przemocy wobec osób znanych w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I-II)

Skale		GE ₁						GK ₁					
		N	Średnia ranga	Suma rang	test Wilcox ona	p	rc	N	Średnia ranga	Suma rang	test Wilcox ona	p	rc
Skala I-2- Skala I-1	Ujemne rangi	2	2,75	5,50	-2,02	0,043*	0,69	5	4,90	24,50	-0,91	0,362	-
	Dodatnie rangi	7	5,64	39,50				3	3,83	11,50			
Skala II-2- Skala II-1	Ujemne rangi	5	5,20	26,00	-0,15	0,878	-	4	4,00	16,00	-0,28	0,779	-
	Dodatnie rangi	5	5,80	29,00				4	5,00	20,00			
Skala III-2- Skala III-1	Ujemne rangi	1	8,00	8,00	-1,72	0,086	-	4	5,88	23,50	-0,41	0,683	-
	Dodatnie rangi	8	4,63	37,00				6	5,25	31,50			
Działanie osób najbliższych - 2 - Działanie osób najbliższych - 1	Ujemne rangi	1	2,00	2,00	-2,46	0,014*	0,49	3	3,67	11,00	-0,11	0,915	-
	Dodatnie rangi	8	5,38	43,00				3	3,33	10,00			
Działanie osób nieznanych - 2 - Działanie osób nieznanych - 1	Ujemne rangi	0	0,00	0,00	-2,26	0,024*	1,00	3	3,67	11,00	-0,96	0,336	-
	Dodatnie rangi	6	3,50	21,00				2	2,00	4,00			
Działanie samej ofiary - 2 - Działanie samej ofiary - 1	Ujemne rangi	1	1,00	1,00	-2,02	0,043*	0,49	2	4,50	9,00	-0,41	0,683	-
	Dodatnie rangi	5	4,00	20,00				3	2,00	6,00			

Sama osoba dokonująca przestępstwa - 2 - Sama osoba dokonująca przestępstwa - 1	Ujemne rangi	3	2,67	8,00	0,00	1,000	-	2	2,50	5,00	0,00	1,000	-
	Dodatnie rangi	3	4,33	13,00				4	4,00	16,00			

Skala I – przyczyny sytuacyjne; Skala II – przyczyny związane z osobowością sprawcy; Skala III – przyczyny związane ze sprawcą, z jego moralnością; *p<0,05.

Analiza testem kolejności par Wilcoxon wykazała, że badani z pierwszej grupy eksperymentalnej w pomiarze końcowym w porównaniu do początkowego częściej wskazywali na takie przyczyny popełniania przestępstw wobec osób znanych jak: przyczyny sytuacyjne, działania osób najbliższych, działania osób nieznanymi oraz działania samej ofiary. Wielkość efektu była bardzo silna w odniesieniu do zmiennej – działanie osób nieznanymi. W odniesieniu do przyczyn sytuacyjnych efekt tych zmian okazał się silny. Z kolei efekt umiarkowany wystąpił w zakresie dwóch zmiennych – działanie osób najbliższych oraz samej ofiary.

W grupie kontrolnej nie wystąpiły istotne statystycznie zmiany w omawianych tendencjach do usprawiedliwiania czynów przestępczych.

Tabela 49. Analiza porównawcza wyników przyczyn zachowań przestępczych z użyciem przemocy wobec osób nieznanymi w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I-II)

Skale		GE ₁					GK ₁						
		N	Suma rang ujemnych	Suma rang dodatnich	test Wilcoxon	p	rc	N	Suma rang ujemnych	Suma rang dodatnich	test Wilcoxon	p	r
Skala I-2- Skala I-1	Ujemne rangi	6	4,25	25,50	-1,05	0,292	-	3	5,83	17,50	-0,07	0,944	-
	Dodatnie rangi	2	5,25	10,50				5	3,70	18,50			
Skala II-2- Skala II-	Ujemne rangi	8	5,56	44,50	-1,74	0,081	-	5	4,20	21,00	-0,42	0,674	-

1	Dodatnie rangi	2	5,25	10,50				3	5,00	15,00			
Skala III-2-	Ujemne rangi	7	5,64	39,50	-1,23	0,219	-	3	6,00	18,00	-0,53	0,594	-
Skala III-1	Dodatnie rangi	3	5,17	15,50				6	4,50	27,00			
Działanie osób najbliższych - 2 -	Ujemne rangi	1	2,50	2,50	-2,23	0,026*	0,49	4	3,50	14,00	0,00	1,000	-
Działanie osób najbliższych - 1	Dodatnie rangi	7	4,79	33,50				3	4,67	14,00			
Działanie osób nieznanymi - 2 -	Ujemne rangi	3	2,67	8,00	-0,54	0,590	-	2	6,50	13,00	-0,17	0,864	-
Działanie osób nieznanymi - 1	Dodatnie rangi	3	4,33	13,00				5	3,00	15,00			
Działanie samej ofiary - 2 -	Ujemne rangi	2	2,50	5,00	-1,19	0,234	-	3	3,33	10,00	-0,11	0,915	-
Działanie samej ofiary - 1	Dodatnie rangi	4	4,00	16,00				3	3,67	11,00			
Sama osoba dokonująca przestępstwa - 2 -	Ujemne rangi	4	2,75	11,00	0,00	1,000	-	2	4,00	8,00	0,00	1,000	-
Sama osoba dokonująca przestępstwa - 1	Dodatnie rangi	2	5,00	10,00				4	3,25	13,00			

Analiza testem kolejności par Wilcozona wykazała, że osoby z pierwszej grupy eksperymentalnej zdecydowanie częściej w pomiarze drugim w porównaniu do pomiaru pierwszego wskazują na działanie osób najbliższych jako na przyczynę czynów przestępczych z użyciem przemocy wobec osób nieznanymi. Siła efektu była umiarkowana. W grupie kontrolnej nie wystąpiły istotne statystycznie zmiany w omawianym zakresie.

Sprawdzono, czy po zakończeniu programu wystąpiły różnice między badanymi grupami w zakresie tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych.

Tabela 50. Różnice dotyczące tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych z użyciem przemocy wobec osób znanych badanych z pierwszej grupy eksperymentalnej i kontrolnej na temat osób pokrzywdzonych (pomiar II)

Skale	GE ₁		GK ₁		test U Manna-Whitney'a		
	Średnia rang	Suma rang	Średnia rang	Suma rang	U	p	rg
Skala I-1	11,90	119,00	9,10	91,00	36,00	0,285	-
Skala II-1	10,90	109,00	10,10	101,00	46,00	0,761	-
Skala III-1	10,30	103,00	10,70	107,00	48,00	0,879	-
Działanie osób najbliższych - 1	12,05	120,50	8,95	89,50	34,50	0,208	-
Działanie osób nieznanymi - 1	12,40	124,00	8,60	86,00	31,00	0,129	-
Działanie samej ofiary - 1	12,40	124,00	8,60	86,00	31,00	0,130	-
Sama osoba dokonująca przestępstwa - 1	9,00	81,00	9,00	72,00	36,00	1,000	-

Skala I – przyczyny sytuacyjne; Skala II – przyczyny związane z osobowością sprawcy; Skala III – przyczyny związane ze sprawcą, z jego moralnością

Analiza testem U Manna-Whitney'a wykazała, że w drugim pomiarze nie wystąpiły różnice istotne statystycznie między badanymi grupami w zakresie tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych z użyciem przemocy wobec osób znanych.

Tabela 51. Różnice dotyczące tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych z użyciem przemocy wobec osób nieznanymi badanymi z pierwszej grupy eksperymentalnej i kontrolnej na temat osób pokrzywdzonych (pomiar II)

Skale	GE ₁		GK ₁		test U Manna-Whitney'a		
	Średnia rang	Suma rang	Średnia rang	Suma rang	U	p	rg
Skala I-1	8,85	88,50	12,15	121,50	33,50	0,205	-
Skala II-1	8,60	86,00	12,40	124,00	31,00	0,148	-
Skala III-1	8,75	87,50	12,25	122,50	32,50	0,183	-
Działanie osób najbliższych - 1	10,90	109,00	10,10	101,00	46,00	0,722	-
Działanie osób nieznanymi - 1	9,25	92,50	11,75	117,50	37,50	0,299	-
Działanie samej ofiary - 1	10,10	101,00	10,90	109,00	46,00	0,744	-
Sama osoba dokonująca przestępstwa - 1	9,50	95,00	9,50	76,00	40,00	1,000	-

Skala I – przyczyny sytuacyjne; Skala II – przyczyny związane z osobowością sprawcy; Skala III – przyczyny związane ze sprawcą, z jego moralnością.

Na podstawie analizy testem U Manna-Whitney'a stwierdzono, że w drugim pomiarze nie wystąpiły różnice istotne statystycznie między badanymi grupami w zakresie tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych z użyciem przemocy wobec osób nieznanymi.

Tabela 52. Różnice dotyczące tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych z użyciem przemocy wobec osób znanych badanych z drugiej grupy eksperymentalnej i kontrolnej na temat osób pokrzywdzonych (pomiar II)

Skale	GE ₂		GK ₂		test U Manna-Whitney'a		
	Średnia rang	Suma rang	Średnia rang	Suma rang	U	p	rg
Skala I-1	11,35	113,50	9,65	96,50	41,50	0,519	-
Skala II-1	11,85	118,50	9,15	91,50	36,00	0,304	-
Skala III-1	9,95	99,50	11,05	110,05	44,50	0,677	-
Działanie osób najbliższych - 1	11,75	117,50	9,25	92,50	37,50	0,334	-
Działanie osób nieznanymi - 1	11,50	115,00	9,50	95,00	40,00	0,435	-
Działanie samej ofiary - 1	9,20	92,00	11,80	118,00	37,00	0,310	-
Sama osoba dokonująca przestępstwa - 1	10,00	100,00	11,00	110,00	45,00	0,317	-

Skala I – przyczyny sytuacyjne; Skala II – przyczyny związane z osobowością sprawcy; Skala III – przyczyny związane ze sprawcą, z jego moralnością

Analiza testem U Manna-Whitney'a wykazała, że w drugim pomiarze nie wystąpiły różnice istotne statystycznie między drugą grupą eksperymentalną a drugą grupą kontrolną w zakresie tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych z użyciem przemocy wobec osób znanych.

Tabela 53. Różnice dotyczące tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych z użyciem przemocy wobec osób nieznanymi badanych z drugiej grupy eksperymentalnej i kontrolnej na temat osób pokrzywdzonych (pomiar II)

Skale	GE ₂		GK ₂		test U Manna-Whitney'a		
	Średnia rang	Suma rang	Średnia rang	Suma rang	U	p	rg
Skala I-1	10,40	104,00	10,60	106,00	49,00	0,939	-
Skala II-1	10,90	109,00	10,10	101,00	46,00	0,757	-

Skala III-1	10,35	103,50	10,65	106,50	48,50	0,909	-
Działanie osób najbliższych - 1	11,45	114,50	11,95	119,50	40,50	0,455	-
Działanie osób nieznanymi - 1	11,95	119,50	9,05	90,50	35,50	0,251	-
Działanie samej ofiary - 1	9,40	94,00	11,60	116,00	39,00	0,369	-
Sama osoba dokonująca przestępstwa - 1	10,50	105,00	10,50	105,00	50,00	1,000	-

Skala I – przyczyny sytuacyjne; Skala II – przyczyny związane z osobowością sprawcy; Skala III – przyczyny związane ze sprawcą, z jego moralnością

Na podstawie analizy testem U Manna-Whitney’a stwierdzono, że w drugim pomiarze nie wystąpiły różnice istotne statystycznie między badanymi grupami w zakresie tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych z użyciem przemocy wobec osób nieznanymi.

Ze względu na charakter zmiennej nie można było dokonać analizy różnic różnic oraz analizy kowariancji.

IV.7. Zmiany w zakresie poczucia winy badanych osadzonych w świetle badania z wykorzystaniem kwestionariusza Postaw wobec własnych działań przestępczych

Przy pomocy „Kwestionariusza postaw wobec własnych działań przestępczych” określono poczucie winy u badanych osób w grupach eksperymentalnych i kontrolnych.

Rozkład wyników poczucia winy zbliżony był do rozkładu normalnego (Aneks tab. 81-86). W związku z tym zastosowano testy parametryczne.

W pierwszej kolejności sprawdzono z wykorzystaniem testu t-Studenta dla prób niezależnych czy występują różnice między badanymi grupami w zakresie postaw wobec własnych działań przestępczych.

Tabela 54. Różnice średnich wyników poczucia winy w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I)

Skale	Test Levene'a jednorodności wariancji		GE ₁		GK ₁		test t-Studenta		
	F	p	M	Sd	M	Sd	t	p	d
Poczucie winy-1	7,28	0,015	17,40	6,10	22,40	1,95	-2,47	0,031*	1,10

*p<0,05

Analiza statystyczna testem t-Studenta dla prób niezależnych wykazała, że w pomiarze początkowym między grupą eksperymentalną a kontrolną wystąpiła różnica istotna statystycznie w zakresie poczucia winy. Osoby z grupy kontrolnej uzyskały istotnie wyższe wyniki w tym aspekcie. Wielkość efektu była duża.

Następnie, wykorzystując test t-Studenta dla prób zależnych, sprawdzono, czy w badanych grupach zaszły zmiany w zakresie średnich wyników postaw wobec własnych działań przestępczych między drugim a pierwszym pomiarem. Dane te przedstawiono w tabeli 55.

Tabela 55. Analiza porównawcza wyników poczucia winy w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I-II)

Skale		GE ₁					GK ₁				
		M	Sd	test t- Studenta	p	d	M	Sd	test t- Studenta	p	d
Para 1	Poczucie winy-1	17,40	6,10	0,32	0,775	-	22,40	1,95	-2,07	0,069	-
	Poczucie winy -2	17,90	5,20				18,20	5,94			
	Poczucie winy-2- Poczucie winy-1	0,50	4,90				-4,20	6,43			

Nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic między pomiarem drugim a pierwszym w zakresie poczucia winy w żadnej z badanych grup.

Następnie sprawdzono, czy wystąpiły różnice w zakresie średnich wyników postaw wobec własnych działań przestępczych po zakończeniu zajęć.

Tabela 56. Różnice średnich wyników poczucia winy w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II)

Skale	Test Levene'a jednorodności wariancji		GE ₁		GK ₁		test t-Studenta		
	F	p	M	Sd	M	Sd	t	p	d
Poczucie winy-2	0,94	0,345	17,90	5,20	18,20	5,94	-0,12	0,906	-

Na podstawie analizy testem t-Studenta dla prób niezależnych stwierdzono, że w pomiarze końcowym nie wystąpiły różnice między pierwszą grupą eksperymentalną a pierwszą grupą kontrolną w pomiarze końcowym w zakresie poczucia winy.

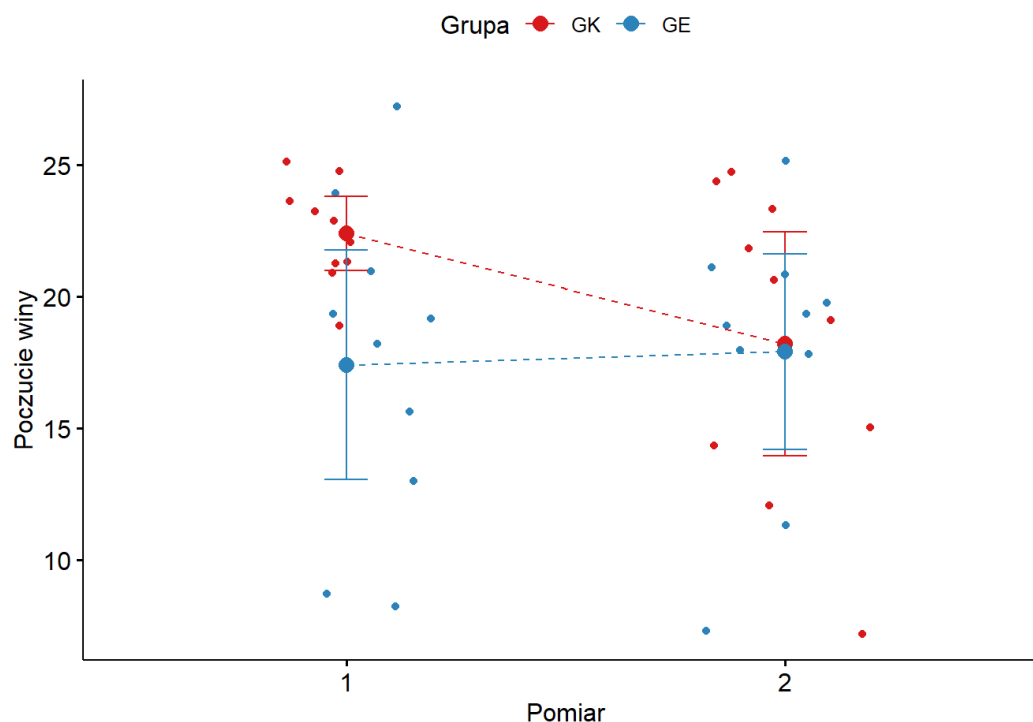
Tabela 57. Różnice średnich wyników poczucia winy w drugiej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II)

Skale	Test Levene'a jednorodności wariancji		GE ₂		GK ₂		test t-Studenta		
	F	p	M	Sd	M	Sd	t	p	d
Poczucie winy-2	13,30	0,002	22,70	2,45	20,00	6,28	1,27	0,222	-

Nie stwierdzono również różnic istotnych statystycznie między drugą grupą eksperymentalną i kontrolną w zakresie postaw wobec własnych działań przestępczych po zakończeniu zajęć.

Następnym etapem było przeprowadzenie analizy różnicy różnic w celu określenia istotności efektu przeprowadzonych zajęć na zmianę poczucia winy.

Różnica różnic w zakresie poczucia winy wynosiła $did = 4,7$, ale okazała się nieistotna statystycznie ($p = 0,152$). Zmiany w zakresie nasilenia poczucia winy przedstawiono na wykresie 37.

Wykres 37. Porównanie różnic w zakresie poczucia winy badanych osadzonych z pierwszej grupy eksperymentalnej i kontrolnej w pomiarze początkowym i końcowym

Kolejnym krokiem było przeprowadzenie analizy kowariancji ze zmienną towarzyszącą w celu określenia wpływu przynależności do grupy eksperymentalnej lub kontrolnej na poczucie winy.

Tabela 58. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na poczucie winy (post-test) ze zmienną towarzyszącą poczucie winy (pre-test)

	Zmienna zależna – Poczucie winy (post-test)		
	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Model skorygowany	1,40	0,273	0,141
Poczucie winy (pre-test)	2,79	0,113	0,141
Grupa (eksperymentalna/kontrolna)	0,53	0,475	0,030

Analiza kowariancji ze zmienną towarzyszącą wykazała, że pre-test ($F_{(1,17)} = 2,79$; $p = 0,113$) i przynależność do grupy (eksperymentalnej/kontrolnej) ($F_{(1,17)} = 0,53$; $p = 0,475$) nie wpływają istotnie na wyniki w zakresie poczucia winy w pomiarze drugim.

IV.8. Zmiany w zakresie poglądów badanych osadzonych na temat osób pokrzywdzonych w świetle badania z wykorzystaniem autorskiego kwestionariusza ankiety

Kwestionariusz ankiety własnej konstrukcji wykorzystany został do oceny poglądów badanych osadzonych na temat osób pokrzywdzonych w wyniku dokonanych przez nich przestępstw. Osoba badana ocenia, w jakim stopniu zgadza się z każdym z nich, wybierając jedną z pięciu możliwych odpowiedzi: „zdecydowanie nie zgadzam się”; „raczej nie zgadzam się”; „trudno określić”; „raczej zgadzam się” oraz „zdecydowanie zgadzam się”.

Tabela 59. Opinie badanych z pierwszej grupy eksperymentalnej i kontrolnej na temat osób pokrzywdzonych (pomiar I) (dane w %)

	GE ₁										GK ₁									
	Zdecydowanie nie		Raczej nie		Trudno powiedzieć		Raczej tak		Zdecydowanie tak		Zdecydowanie nie		Raczej nie		Trudno powiedzieć		Raczej tak		Zdecydowanie tak	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Twierdzenie I	2	20,00	0	0	2	20,00	0	0	6	60,00	2	20,00	1	10,00	2	20,00	2	20,00	3	30,00
Twierdzenie II	4	40,00	0	0	2	20,00	2	20,00	2	20,00	0	0	3	30,00	6	60,00	1	10,00	0	0
Twierdzenie III	3	30,00	3	30,00	1	10,00	1	10,00	2	20,00	1	10,00	3	30,00	5	50,00	1	10,00	0	0
Twierdzenie IV	0	0	3	30,00	3	30,00	3	30,00	1	10,00	0	0	2	20,00	5	50,00	2	20,00	1	10,00
Twierdzenie V	1	10,00	1	10,00	5	50,00	2	20,00	1	10,00	0	0	2	20,00	4	40,00	3		1	10,00

Objaśnienia: Twierdzenie I- „Osoba, którą skrzywdziłem w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, zasługuje na moje przeprosiny”; Twierdzenie II- „Osoba, którą skrzywdziłem w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, jest współodpowiedzialna za to, co jej zrobiłem”; Twierdzenie III- „Czuję się skrzywdzony przez osobę pokrzywdzoną w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa”; Twierdzenie IV- „Osoba, którą skrzywdziłem w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, jest bezradna, niezaradna życiowo”; Twierdzenie V- „Osoba, którą skrzywdziłem w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, jest „słaba” fizycznie i/lub psychicznie.”

Ponad połowa badanych z grupy eksperymentalnej przed rozpoczęciem zajęć w pełni zgadzała się z następującym twierdzeniem: „Osoba, którą skrzywdziłem w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, zasługuje na moje przeprosiny”. Po dwie osoby w tej grupie odpowiednio – nie zgadzały się zupełnie z nim lub miały trudność w ocenie swojego stosunku do tego twierdzenia. W grupie kontrolnej połowa osób zgadzała się z tym twierdzeniem (raczej lub zdecydowanie).

W grupie eksperymentalnej prawie połowa osób zdecydowanie zgadzała się z twierdzeniem „Osoba, którą skrzywdziłem w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, jest współodpowiedzialna za to, co jej zrobiłem”. Dwóch badanych w tej grupie nie potrafiło wyrazić swojego zdania w tym zakresie, a pozostałe cztery osoby nie zgadzały się z nim. W grupie kontrolnej ponad połowa badanych nie była w stanie ocenić swojego stosunku do tego twierdzenia.

Trzecie twierdzenie brzmiało następująco: „Czuję się skrzywdzony przez osobę pokrzywdzoną w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa”. W grupie eksperymentalnej ponad połowa osób nie zgadzała się z tym twierdzeniem. Trzy osoby w tej grupie uznały je za prawdziwe. Natomiast w grupie kontrolnej połowa osób swoje zdanie w tym aspekcie wskazała jako „trudno powiedzieć”.

Cztery osoby z grupy eksperymentalnej zgadzały się z czwartym twierdzeniem „Osoba, którą skrzywdziłem w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, jest bezradna, niezaradna życiowo”. Trzy osoby w tej grupie uważały inaczej. Kolejne trzy nie wyrażały swojego zdania na ten temat. Połowa badanych z grupy kontrolnej nie była w stanie określić swojego stosunku do tego twierdzenia.

Piąte twierdzenie „Osoba, którą skrzywdziłem w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, jest „słaba” fizycznie i/lub psychicznie” przez połowę osób z grupy eksperymentalnej zostało wskazane jako trudne do wyrażenia swojego zdania. Trzy osoby zgadzały się z tym twierdzeniem, a dwie nie. W grupie kontrolnej prawie połowa osób nie wskazała swojego ustosunkowania do tego zdania, natomiast zgadzały się z nim cztery osoby.

Nie można było przeprowadzić testu chi-kwadrat w celu sprawdzenia czy pomiędzy grupami występują różnice w zakresie wybranych zmiennych, ponieważ nie spełniono jednego z założeń testu dotyczącego minimalnej liczby osób badanych (5) w wartościach teoretycznych.

Do oceny, czy występują różnice w zakresie ustosunkowań do twierdzeń na temat osób pokrzywdzonych między badanymi grupami przed rozpoczęciem zajęć, wykorzystano test U Manna-Whitney’a.

Tabela 60. Różnice dotyczące opinii badanych z pierwszej grupy eksperymentalnej i kontrolnej na temat osób pokrzywdzonych (pomiar I)

Skale	GE ₁		GK ₁		test U Manna-Whitney'a		
	Średnia rang	Suma rang	Średnia rang	Suma rang	U	p	rg
Twierdzenie I-1	11,60	116,00	9,40	94,00	39,00	0,379	-
Twierdzenie II-1	10,60	106,00	10,40	104,00	49,00	0,937	-
Twierdzenie III-1	10,00	100,00	11,00	110,00	45,00	0,696	-
Twierdzenie IV-1	10,50	105,00	10,50	105,00	50,00	1,000	-
Twierdzenie V-1	10,05	100,05	10,95	109,50	45,50	0,719	-

Na podstawie przeprowadzonego testu stwierdzono, że pierwsza grupa eksperymentalna i kontrolna przed rozpoczęciem zajęć podobnie oceniły twierdzenia dotyczące osób pokrzywdzonych.

W tabelach 61 i 62 przedstawiono ustosunkowania badanych do twierdzeń na temat osób pokrzywdzonych dokonane w pomiarze końcowym.

Tabela 61. Opinie badanych z pierwszej grupy eksperymentalnej i kontrolnej na temat osób pokrzywdzonych (pomiar II) (dane w %)

	GE ₁										GK ₁									
	Zdecydowanie nie		Raczej nie		Trudno powiedzieć		Raczej tak		Zdecydowanie tak		Zdecydowanie nie		Raczej nie		Trudno powiedzieć		Raczej tak		Zdecydowanie tak	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Twierdzenie I	-	-	1	10,00	2	20,00	3	30,00	4	40,00	-	-	3	30,00	2	20,00	1	10,00	4	40,00
Twierdzenie II	2	20,00	2	20,00	2	20,00	3	30,00	1	10,00	1	10,00	4	40,00	3	30,00	2	20,00	-	-
Twierdzenie III	2	20,00	2	20,00	2	20,00	4	40,00	-	-	1	10,00	1	10,00	5	50,00	2	20,00	1	10,00
Twierdzenie IV	2	20,00	1	10,00	4	40,00	3	30,00	-	-	2	20,00	1	10,00	6	60,00	-	-	1	10,00
Twierdzenie V	1	10,00	1	10,00	7	70,00	1	10,00	-	-	3	30,00	-	-	5	50,00	1	10,00	1	10,00

Objaśnienia: Twierdzenie I- „Osoba, którą skrzywdziłem w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, zasługuje na moje przeprosiny”; Twierdzenie II- „Osoba, którą skrzywdziłem w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, jest współodpowiedzialna za to, co jej zrobiłem”; Twierdzenie III- „Czuję się skrzywdzony przez osobę pokrzywdzoną w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa”; Twierdzenie IV- „Osoba, którą skrzywdziłem w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, jest bezradna, niezaradna życiowo”; Twierdzenie V- „Osoba, którą skrzywdziłem w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, jest „słaba” fizycznie i/lub psychicznie.”

Po zakończonych zajęciach większość (70%) osób z pierwszej grupy eksperymentalnej twierdziło, że osoba pokrzywdzona przez nich w wyniku przestępstwa zasługuje na ich przeprosiny. Prawie połowa (40%) uczestników zajęć uznała, że osoba pokrzywdzona nie jest współodpowiedzialna dokonanego przestępstwa. Tyle samo osób zgadzało się jednak z twierdzeniem, że osoba pokrzywdzona jest współodpowiedzialna za przestępstwo. Mniej niż połowa (40%) badanych z pierwszej grupy eksperymentalnej nie była w stanie określić, czy czują się sami skrzywdzeni przez osobę, która stała się pokrzywdzona w wyniku czynu zabronionego. Odpowiednio po trzech uczestników zajęć albo zgadzało się z tym twierdzeniem, albo uważali inaczej. Czterech badanych nie oceniło, czy zgadzają się z twierdzeniem „Osoba, którą skrzywdziłem w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, jest bezradna, niezaradna życiowo”. Odpowiednio po trzech respondentów zgadzało i nie zgadzało się z tym twierdzeniem. Najwięcej badanych (70%) nie było w stanie określić, jaki mają stosunek do twierdzenia „Osoba, którą skrzywdziłem w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, jest „słaba” fizycznie i/lub psychicznie”. Tylko jedna osoba zgodziła się z tym twierdzeniem, a dwie zaprzeczyły jemu.

W drugim pomiarze połowa badanych z pierwszej grupy kontrolnej stwierdziła, że osoby pokrzywdzone przez nich w toku przestępstwa zasługują na ich przeprosiny. Sześć osób z tej grupy uznało, że osoba pokrzywdzona nie dzieli ze sprawcą odpowiedzialności za popełnione przestępstwo. Połowa respondentów nie ustosunkowała się do twierdzenia „Czuję się skrzywdzony przez osobę pokrzywdzoną w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa”. Trzy osoby uznały, że czują się pokrzywdzone, a dwie, że nie zgadzają się z tym twierdzeniem. Ponad połowa (60%) badanych nie wyraziła swojego stanowiska dotyczącego tego, czy osoba, którą skrzywdzili w wyniku dokonanego przez nich przestępstwa jest niezaradna życiowo. Tylko jedna osoba zgodziła się z tym twierdzeniem, a trzy uważały inaczej. Podobnie było w przypadku kolejnego twierdzenia. Połowa ankietowanych z grupy kontrolnej nie była w stanie określić, czy zgadzają się z tym, że osoba pokrzywdzona w toku popełnionego przez nich przestępstwa jest „słaba” fizycznie i/lub psychicznie.

Tabela 62. Opinie badanych z drugiej grupy eksperymentalnej i kontrolnej na temat osób pokrzywdzonych (pomiar II) (dane w %)

	GE ₂										GK ₂									
	Zdecydowanie nie		Raczej nie		Trudno powiedzieć		Raczej tak		Zdecydowanie tak		Zdecydowanie nie		Raczej nie		Trudno powiedzieć		Raczej tak		Zdecydowanie tak	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Twierdzenie I	1	10,00	1	10,00	4	40,00	-	-	4	40,00	3	30,00	1	10,00	3	30,00	1	10,00	2	20,00
Twierdzenie II	-	-	1	10,00	3	30,00	4	40,00	2	20,00	2	20,00	1	10,00	3	30,00	2	20,00	2	20,00
Twierdzenie III	2	20,00	-	-	5	50,00	2	20,00	1	10,00	1	10,00	2	20,00	4	40,00	2	20,00	1	10,00
Twierdzenie IV	2	20,00	2	20,00	3	30,00	3	30,00	-	-	2	20,00	3	30,00	2	20,00	1	10,00	2	20,00
Twierdzenie V	1	10,00	4	40,00	3	30,00	2	20,00	-	-	2	20,00	4	40,00	1	10,00	2	20,00	1	10,00

Objaśnienia: Twierdzenie I- „Osoba, którą skrzywdziłem w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, zasługuje na moje przeprosiny”; Twierdzenie II- „Osoba, którą skrzywdziłem w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, jest współodpowiedzialna za to, co jej zrobiłem”; Twierdzenie III- „Czuję się skrzywdzony przez osobę pokrzywdzoną w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa”; Twierdzenie IV- „Osoba, którą skrzywdziłem w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, jest bezradna, niezaradna życiowo”; Twierdzenie V- „Osoba, którą skrzywdziłem w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, jest „słaba” fizycznie i/lub psychicznie.”

Prawie połowa (40%) osób z drugiej grupy eksperymentalnej po zakończonych zajęciach uznała, że zgadza się z twierdzeniem, że osoba, którą skrzywdzili w wyniku przestępstwa zasługuje na ich przeprosiny. Tyle samo badanych nie wyraziło swojego zdania na ten temat. Kolejne dwie nie zgadzały się z tym twierdzeniem. Ponad połowa (60%) osób uznała, że osoba pokrzywdzona jest współodpowiedzialna za popełnione przestępstwo, a jedna, że nie zgadza się z tym. Trzech badanych uznało, że czują się skrzywdzone przez osoby pokrzywdzone, a dwie mają inne zdanie. Połowa badanych nie wyraziła swojego zdania w tej kwestii. Cztery osoby nie zgadzały się z twierdzeniem, że osoba pokrzywdzona w wyniku dokonanego przez nich przestępstwa jest niezaradna życiowo. Trzech badanych była przeciwnego zdania i także trzech respondentów nie określiło swojego stanowiska w tej kwestii. Połowa badanych w tej grupie stwierdziła, że osoba pokrzywdzona nie jest słaba fizycznie i psychicznie. Dwie osoby miały inne zdanie, a trzy nie ustosunkowały się do tego twierdzenia.

W pomiarze końcowym cztery osoby z grupy kontrolnej stwierdziły, że osoba pokrzywdzona w wyniku popełnionego przez nich przestępstwa nie zasługuje na przeprosiny. Trzech ankietowanych uznało, że pokrzywdzonym te przeprosiny się należą. Z kolei kolejne trzy nie były w stanie przedstawić swojego zdania w tej kwestii. Czterech badanych z tej grupy uznało, że osoba pokrzywdzona ponosi współodpowiedzialność za popełniony czyn zabroniony. Trzech ankietowanych nie zgodziło się z tym i tyle samo stwierdziło, że trudno to określić. Po trzech badanych odpowiednio zgodziło i nie zgodziło się z twierdzeniem, że czują się skrzywdzeni przez osobę pokrzywdzoną. Połowa respondentów z drugiej grupy kontrolnej nie zgadzała się z twierdzeniem, że osoba, która została pokrzywdzona w wyniku popełnionego przez nich przestępstwa jest niezaradna życiowo. Trzy osoba uważały inaczej. Ponad połowa (60%) badanych uważała, że osoby pokrzywdzone nie są słabe fizycznie i/lub psychicznie. Trzy osoby twierdziły inaczej.

Do oceny zmian, jakie zaszły w zakresie poglądów na temat osób pokrzywdzonych, wykorzystano test kolejności par Wilcoxon.

Tabela 63. Analiza porównawcza wyników dotyczących poglądów na temat osób pokrzywdzonych w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I-II)

Skale	GE ₁					GK ₁				
	Suma rang ujemnych	Suma rang dodatnich	test Wilcoxon	p	r	Suma rang ujemnych	Suma rang dodatnich	test Wilcoxon	p	r
Twierdzenie I-2 – Twierdzenie I-1	17,00	19,00	-0,14	0,888	-	5,00	10,00	-0,71	0,480	-
Twierdzenie II-2 – Twierdzenie II-1	7,00	8,00	-0,14	0,892	-	4,50	1,50	-0,82	0,414	-
Twierdzenie III-2 – Twierdzenie III-1	15,50	20,50	-0,36	0,722	-	3,50	11,50	-1,13	0,258	-
Twierdzenie IV-2 – Twierdzenie IV-1	17,50	10,50	-0,60	0,546	-	10,50	4,50	-0,81	0,416	-
Twierdzenie V-2 – Twierdzenie V-1	9,00	6,00	-0,41	0,680	-	15,00	6,00	-0,95	0,343	-

Analiza statystyczna testem kolejności par Wilcoxon pozwoliła na stwierdzenie, że nie wystąpiły istotne statystycznie różnice w zakresie opinii na temat osób pokrzywdzonych pomiędzy pomiarem drugim a pierwszym, zarówno w grupie eksperymentalnej, jak i kontrolnej.

Następnie sprawdzono, czy po zakończeniu programu badane grupy różniły się między sobą w omawianym aspekcie.

Tabela 64. Różnice dotyczące opinii badanych z pierwszej grupy eksperymentalnej i kontrolnej na temat osób pokrzywdzonych (pomiar II)

Skale	GE ₁		GK ₁		test U Manna-Whitney'a		
	Średnia rang	Suma rang	Średnia rang	Suma rang	U	p	rg
Twierdzenie I-2	11,30	113,00	9,70	97,00	42,00	0,527	-
Twierdzenie II-2	11,20	112,00	9,80	98,00	43,00	0,585	-
Twierdzenie III-2	10,00	100,00	11,00	110,00	45,00	0,694	-
Twierdzenie IV-2	11,05	110,50	9,95	99,50	44,50	0,655	-
Twierdzenie V-2	10,65	106,50	10,35	103,50	48,50	0,898	-

Analiza statystyczna testem U Manna-Whitney'a pozwoliła na stwierdzenie, że między pierwszą grupą eksperymentalną a pierwszą grupą kontrolną nie wystąpiły istotne statystycznie różnice w zakresie opinii na temat osób pokrzywdzonych po zakończonych zajęciach.

Tabela 65. Różnice dotyczące opinii badanych z drugiej grupy eksperymentalnej i kontrolnej na temat osób pokrzywdzonych (pomiar II)

Skale	GE ₂		GK ₂		test U Manna-Whitney'a		
	Średnia rang	Suma rang	Średnia rang	Suma rang	U	p	rg
Twierdzenie I-2	11,80	118,00	9,20	92,00	37,00	0,306	-
Twierdzenie II-2	11,70	117,00	9,30	93,00	38,000	0,349	-
Twierdzenie III-2	10,65	106,50	10,35	103,50	48,50	0,905	-
Twierdzenie IV-2	10,45	104,50	10,55	105,50	49,50	0,969	-
Twierdzenie V-2	10,75	107,50	10,25	102,50	47,50	0,844	-

Na podstawie analizy testem U Manna-Whitney'a stwierdzono, że druga grupa eksperymentalna i kontrolna po zakończeniu programu nie różniły się między sobą w zakresie opinii na temat osób pokrzywdzonych.

IV.9. Związek między gotowością do zadośćuczynienia osadzonych a ich poglądami na temat osób pokrzywdzonych w wyniku dokonanych przez nich przestępstw

Ze względu na to, że poglądy na temat osób pokrzywdzonych w ankiecie własnej konstrukcji mierzone są na skali porządkowej do obliczenia korelacji między tą zmienną a gotowością do zadośćuczynienia zastosowano współczynnik Rho-Spearmana. Wyniki tej analizy przedstawiono w tabeli 66.

Tabela 66. Związek między gotowością do zadośćuczynienia badanych osadzonych a ich poglądami na temat osób pokrzywdzonych w wyniku dokonanych przez nich przestępstw

	Twierdzenie I	Twierdzenie II	Twierdzenie III	Twierdzenie IV	Twierdzenie V
ZEMSGZ	0,387*	0,275	-0,033	-0,346*	-0,334*
ZUSGZ	0,413**	0,281	0,024	-0,192	-0,011
SGZ (wynik ogólny)	0,412**	0,298	-0,025	-0,312	-0,191

**p<0,01, *p<0,05

Na podstawie przeprowadzonej analizy korelacyjnej stwierdzono, że występuje umiarkowany związek między gotowością do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego a podzieleniem poglądu, że „Osoba, którą skrzywdziłem w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, zasługuje na moje przeprosiny”. Zależność ta jest dodatnia, co oznacza, że wraz ze wzrostem tego rodzaju gotowości do zadośćuczynienia, dana osoba bardziej zgadza się z twierdzeniem I.

Korelację umiarkowaną, ale o kierunku ujemnym stwierdzono między gotowością do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego a podzieleniem poglądu, że „Osoba, którą skrzywdziłem w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, jest bezradna, niezaradna życiowo”. Oznacza to, że im mniej dana osoba zgadza się z tym twierdzeniem, tym wyższą gotowością do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego się cechuje.

Zależność umiarkowana występuje między gotowością do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego a zgadzaniem się z twierdzeniem V „Osoba, którą skrzywdziłem, w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, jest „słaba” fizycznie i/lub psychicznie”. Korelacja ta jest ujemna, co oznacza, że osoby, które przejawiają wysoki poziom gotowości do tego rodzaju zadośćuczynienia, nie zgadzają się z tym twierdzeniem.

Korelacja umiarkowana o kierunku dodatnim stwierdzona została między gotowością do zadośćuczynienia usługowego a zgadzaniem się z twierdzeniem I „Osoba, którą skrzywdziłem w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, zasługuje na moje przeprosiny”.

Związek umiarkowany i dodatni występuje między ogólną gotowością do zadośćuczynienia a zgadzaniem się z twierdzeniem I „Osoba, którą skrzywdziłem w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, zasługuje na moje przeprosiny”.

IV.10. Związek między gotowością do zadośćuczynienia a poczuciem sprawiedliwości naprawczej, empatią, postawami wobec norm moralnych i poczuciem winy

W kolejnej części analizie poddano regresję jednoczynnikową w celu ustalenia zakresu zmienności zmiennej zależnej – gotowości do zadośćuczynienia. Wybór zmiennych niezależnych, które oddziałują na zmienną zależną został dokonany na podstawie wyników korelacji. W związku z tym kolejnym etapem było przeprowadzenie analizy korelacji z użyciem współczynnika r Pearsona w celu ustalenia związków między poszczególnymi zmiennymi. Zebrane dane przedstawiono w tabeli 87w Aneksie.

Z przeprowadzonej analizy korelacyjnej wynika, że występują korelacje między ogólną gotowością do zadośćuczynienia a wartościowaniem: sumienia, dobra i uczciwości, empatią emocjonalno-poznawczą, sympatyzowaniem z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych (Syndrom I), współodczuwaniem z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych (Syndrom II), wrażliwością na przeżycia innych (Syndrom III), gotowością do poświęcenia się dla innych (Syndrom IV), wczuwaniem się w stany i przeżycia innych (Syndrom V), postawami wobec pomagania innym ludziom (PNM I), postawami wobec mściwości (PNM II), postawami wobec przyznawania się do winy (PNM III), postawami wobec kradzieży (PNM IV) oraz poczuciem winy.

Korelacje stwierdzono także między gotowością do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego a wartościowaniem: prawdy, sumienia, równości, zadośćuczynienia, moralności, dobra, sprawiedliwości naprawczej (wynik ogólny), wrażliwością na przeżycia innych (Syndrom III), gotowością do poświęcenia się dla innych (Syndrom IV), postawami wobec mściwości (PNM II) oraz postawami wobec kradzieży (PNM IV).

Związek stwierdzono również między gotowością do zadośćuczynienia usługowego a empatią emocjonalno-poznawczą (wynik ogólny), wrażliwością na przeżycia innych (Syndrom III), gotowością do poświęcenia się dla innych (Syndrom IV) oraz wczuwaniem się w stany i przeżycia innych (Syndrom V).

Jako zmienne niezależne do modelu regresji jednoczynnikowej włączone zostały te, które są skorelowane ze zmienną zależną.

Wybór regresji jednoczynnikowej, a odrzucenie regresji wielorakiej spowodowany jest liczbą obserwacji. Na jedną zmienną niezależną powinno przypadać minimum 15 badanych. Pozostałe założenia teoretyczne tej analizy, tj. rozkład zmiennej zależnej i predyktorów jest normalny lub zbliżony do normalnego, a także ilościowych charakter zmiennych zostały spełnione (Bedyńska, Cypriańska, 2013).

Wyniki analizy jednoczynnikowej dla zmiennej zależnej – ogólna gotowość do zadośćuczynienia zostały przedstawione w tabeli 67.

Tabela 67. Wyniki analizy regresji jednoczynnikowej, zmienna zależna – gotowość do zadośćuczynienia

Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) R = 0,380; Rc ² = 0,145; F (1,38) = 12,14; p = 0,016	
Zmienna niezależna	
	β t(38) p
Równość	0,380 2,53 0,016*
Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) R = 0,492; Rc ² = 0,242; F (1,38) = 12,14; p = 0,001	
Zmienna niezależna	
	β t(38) p
Prawda	0,492 3,49 0,001***
Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) R = 0,545; Rc ² = 0,297; F (1,38) = 16,05; p = 0,001	
Zmienna niezależna Zmienne niezależne	
	β t(38) p
Sumienie	0,545 4,01 0,001***
Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) R = 0,392; Rc ² = 0,153; F (1,38) = 6,88; p = 0,012	
Zmienna niezależna	
	β t(38) p
Moralność	0,392 2,62 0,012
Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny)	

R = 0,375; Rc ² = 0,141; F (1,38) = 6,22; p = 0,017			
	β	t(38)	p
Uczciwość	0,375	2,49	0,017*
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) R = 0,514; Rc ² = 0,264; F (1,38) = 13,64; p = 0,001		
	β	t(38)	p
Dobro	0,514	3,69	0,001***
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) R = 0,465; Rc ² = 0,217; F (1,38) = 10,50; p = 0,002		
	β	t(38)	p
Sprawiedliwość naprawcza (wynik ogólny)	0,465	3,24	0,002**
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) R = 0,630; Rc ² = 0,397; F (1,38) = 25,00; p = 0,001		
	β	t(38)	p
Empatia emocjonalno- poznawcza (wynik ogólny)	0,630	5,00	0,001***
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) R = 0,350; Rc ² = 0,123; F (1,38) = 5,32; p = 0,027		
	β	t(38)	p
Syndrom I - Sympatyzowanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych	0,350	2,31	0,027*
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) R = 0,400; Rc ² = 0,160; F (1,38) = 7,24; p = 0,011		
	β	t(38)	p
Syndrom II - Współodczuwanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych	0,400	2,69	0,011*
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny)		

R = 0,593; Rc ² = 0,351; F (1,38) = 20,59; p = 0,001			
	β	t(38)	p
Syndrom III - Wrażliwość na przeżycia innych	0,593	4,54	0,001***
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) R = 0,616; Rc ² = 0,379; F (1,38) = 23,18; p = 0,001		
	β	t(38)	p
Syndrom IV - Gotowość do poświęcenia się dla innych	0,616	4,82	0,001**8
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) R = 0,436; Rc ² = 0,190; F (1,38) = 8,94; p = 0,005		
	β	t(38)	p
Syndrom V - Wczuwanie się w stany i przeżycia innych	0,436	2,99	0,005**
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) R = 0,327; Rc ² = 0,107; F (1,38) = 4,56; p = 0,039		
	β	t(38)	p
PNM I - Skala postaw wobec pomagania innym ludziom	-0,327	-2,13	0,039*
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) R = 0,439; Rc ² = 0,193; F (1,38) = 9,06; p = 0,005		
	β	t(38)	p
PNM II - Skala postaw wobec mściwości	-0,439	-3,01	0,005**
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) R = 0,325; Rc ² = 0,106; F (1,38) = 4,50; p = 0,040		
	β	t(38)	p
PNM III - Skala postaw wobec przyznawania się do winy	-0,325	-2,12	0,040*

Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) R = 0,469; Rc ² = 0,220; F (1,38) = 10,74; p = 0,002		
	β	t(38)	p
PNM IV - Skala postaw wobec kradzieży	-0,469	-3,28	0,002**

Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) R = 0,367; Rc ² = 0,134; F (1,38) = 5,90; p = 0,020		
	β	t(38)	p
Poczucie winy	-0,367	-2,43	0,020*

***p<0,001; **p<0,01; *p<0,05; tendencja statystyczna

Wykonano analizę regresji jednoczynnikowej, w której zmienną wyjaśnianą była gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny), a zmienną wyjaśniającą wartościowanie równości opisujące sprawiedliwość naprawczą. Zaproponowany model regresji okazał się dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 12,14; p = 0,016$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że wartościowanie równości jest umiarkowanie i pozytywnie powiązane z ogólną gotowością do zadośćuczynienia ($beta = 0,38, p = 0,016$). Oznacza to, że osoba pozytywnie wartościująca równość przejawia także wysoki poziom ogólnej gotowości do zadośćuczynienia. Testowany model wyjaśnia 15% zmienności zmiennej zależnej.

Na podstawie wykonanej analizy regresji jednoczynnikowej można stwierdzić, że model, w którym zmienną wyjaśnianą jest ogólna gotowość do zadośćuczynienia a zmienną objaśniającą – wartościowanie prawdy, jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 12,14; p = 0,001$. Wartościowanie prawdy jest umiarkowanie i pozytywnie powiązane z ogólną gotowością do zadośćuczynienia ($beta = 0,49, p = 0,001$). Model ten wyjaśnia 24% zmienności zmiennej niezależnej.

Przeprowadzona analiza regresji pozwala na stwierdzenie, że model tworzony przez zmienną wyjaśnianą w postaci ogólnej gotowości do zadośćuczynienia oraz zmienną wyjaśniającą – wartościowanie sumienia jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 16,05; p = 0,001$. Wartości współczynników regresji wskazują, że wartościowanie sumienia jest silnie i pozytywnie związane z ogólną gotowością do zadośćuczynienia ($beta = 0,55, p = 0,001$). Model ten wyjaśnia 30% zmienności zmiennej niezależnej.

Wykonano analizę regresji jednozmiennowej, w której zmienną wyjaśnianą była gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny), a zmienną wyjaśniającą wartościowanie moralności opisujące sprawiedliwość naprawczą. Zaproponowany model regresji okazał się dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 6,88; p = 0,012$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że wartościowanie moralności jest umiarkowanie i pozytywnie powiązane z ogólną gotowością do zadośćuczynienia ($beta = 0,39, p = 0,012$). Oznacza to, że osoba pozytywnie wartościująca moralność przejawia także wysoki poziom ogólnej gotowości do zadośćuczynienia. Testowany model wyjaśnia 15% zmienności zmiennej zależnej.

Przeprowadzona analiza regresji pozwala na stwierdzenie, że model, w którym zmienną wyjaśnianą była ogólna gotowość do zadośćuczynienia a zmienną wyjaśniającą wartościowanie uczciwości, jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 6,22; p = 0,017$. Współczynniki regresji wskazują, że związek między tymi zmiennymi jest umiarkowany i dodatni ($beta = 0,38, p = 0,017$), co oznacza, że osoby pozytywnie wartościujące uczciwość przejawiają wysoki poziom ogólnej gotowości do zadośćuczynienia. Model ten wyjaśnia 14% zmienności zmiennej zależnej.

Model regresji jednoczynnikowej, na który składa się zmienna wyjaśniana – ogólna gotowość do zadośćuczynienia oraz zmienna wyjaśniająca – wartościowanie dobra, jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 13,64; p = 0,001$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że wartościowanie dobra oraz ogólna gotowość do zadośćuczynienia są silnie i pozytywnie związane ($beta = 0,51, p = 0,001$). Testowany model wyjaśnia 26% zmienności zmiennej zależnej.

Wykonana analiza regresji jednoczynnikowej, w której zmienną wyjaśnianą była ogólna gotowość do zadośćuczynienia a zmienną wyjaśniającą – wartościowanie sprawiedliwości naprawczej (wynik ogólny), pozwala stwierdzić, że model regresji okazał się dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 10,50; p = 0,002$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że wartościowanie sprawiedliwości naprawczej (wynik ogólny) jest umiarkowanie i pozytywnie powiązane z ogólną gotowością do zadośćuczynienia ($beta = 0,47, p = 0,002$). Oznacza to, że osoba pozytywnie wartościująca sprawiedliwość naprawczą przejawia także wysoki poziom ogólnej gotowości do zadośćuczynienia. Testowany model wyjaśnia 22% zmienności zmiennej zależnej.

Przeprowadzona analiza regresji pozwala na stwierdzenie, że model, w którym zmienną wyjaśnianą była ogólna gotowość do zadośćuczynienia a zmienną wyjaśniającą –

empatia emocjonalno-poznawcza (wynik ogólny), jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 25,00; p = 0,001$. Współczynniki regresji wskazują, że związek między tymi zmiennymi jest silny i dodatni ($beta = 0,63, p = 0,001$), co oznacza, że osoby mające wysoki poziom empatii emocjonalno-poznawczej przejawiają wysoki poziom ogólnej gotowości do zadośćuczynienia. Model ten wyjaśnia 40% zmienności zmiennej zależnej.

Na podstawie wykonanej analizy regresji jednoczynnikowej można stwierdzić, że model, w którym zmienną wyjaśnianą jest ogólna gotowość do zadośćuczynienia a zmienną objaśniającą sympatyzowanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych (Syndrom I), jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 5,32; p = 0,027$. Wartościowanie prawdy jest umiarkowanie i pozytywnie powiązane z ogólną gotowością do zadośćuczynienia ($beta = 0,35, p = 0,027$). Model ten wyjaśnia 12% zmienności zmiennej niezależnej.

Wykonano analizę regresji jednozmiennowej, w której zmienną wyjaśnianą była gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny), a zmienną wyjaśniającą współodczuwanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych (Syndrom II). Zaproponowany model regresji okazał się dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 7,24; p = 0,011$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że współodczuwanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych (Syndrom II) jest umiarkowanie i pozytywnie powiązane z ogólną gotowością do zadośćuczynienia ($beta = 0,40, p = 0,011$). Oznacza to, że osoba, która współodczuwa z innymi przeżycia przyjemne i nieprzyjemne przejawia także wysoki poziom ogólnej gotowości do zadośćuczynienia. Testowany model wyjaśnia 16% zmienności zmiennej zależnej.

Model regresji jednoczynnikowej, na który składa się zmienna wyjaśniana – ogólna gotowość do zadośćuczynienia oraz zmienna wyjaśniająca – wrażliwość na przeżycia innych (Syndrom III), jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 20,59; p = 0,001$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że wrażliwość na przeżycia innych (Syndrom III) oraz ogólna gotowość do zadośćuczynienia są silnie i pozytywnie związane ($beta = 0,59, p = 0,001$). Testowany model wyjaśnia 35% zmienności zmiennej zależnej.

Wykonano analizę regresji jednozmiennowej, w której zmienną wyjaśnianą była gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny), a zmienną wyjaśniającą – gotowość do poświęcenia się dla innych (Syndrom IV). Zaproponowany model regresji okazał się dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 23,18; p = 0,001$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że gotowość do poświęcenia się dla innych (Syndrom IV) jest silnie i pozytywnie powiązana z ogólną gotowością do

zadośćuczynienia ($beta = 0,62, p = 0,001$). Oznacza to, że osoba przejawiająca wysoką gotowość do poświęcania się dla innych cechuje się także wysokim poziomem ogólnej gotowości do zadośćuczynienia. Testowany model wyjaśnia 38% zmienności zmiennej zależnej.

Przeprowadzona analiza regresji pozwala na stwierdzenie, że model, w którym zmienną wyjaśnianą była ogólna gotowość do zadośćuczynienia a zmienną wyjaśniającą wczuwanie się w stany i przeżycia innych (Syndrom V), jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 8,94; p = 0,005$. Współczynniki regresji wskazują, że związek między tymi zmiennymi jest umiarkowany i dodatni ($beta = 0,44, p = 0,005$), co oznacza, że osoby mające wysoki poziom wczuwania się w stany i przeżycia innych przejawiają wysoki poziom ogólnej gotowości do zadośćuczynienia. Model ten wyjaśnia 19% zmienności zmiennej zależnej.

Na podstawie wykonanej analizy regresji jednoczynnikowej można stwierdzić, że model, w którym zmienną wyjaśnianą jest ogólna gotowość do zadośćuczynienia a zmienną objaśniającą postawa wobec pomagania innym ludziom (PNM I), jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 4,56; p = 0,039$. Postawa wobec pomagania innym ludziom jest umiarkowanie i negatywnie powiązana z ogólną gotowością do zadośćuczynienia ($beta = -0,33, p = 0,039$). Model ten wyjaśnia 11% zmienności zmiennej niezależnej.

Wykonano analizę regresji jednoczynnikowej, w której zmienną wyjaśnianą była gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny), a zmienną wyjaśniającą postawa wobec mściwości (PNM II). Zaproponowany model regresji okazał się dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 9,06; p = 0,005$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że postawa wobec mściwości jest umiarkowanie i negatywnie powiązana z ogólną gotowością do zadośćuczynienia ($beta = -0,44, p = 0,005$). Testowany model wyjaśnia 19% zmienności zmiennej zależnej.

Na podstawie wykonanej analizy regresji jednoczynnikowej można stwierdzić, że model, w którym zmienną wyjaśnianą jest ogólna gotowość do zadośćuczynienia a zmienną objaśniającą postawa wobec przyznawania się do winy (PNM III), jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 4,50; p = 0,040$. Postawa wobec przyznawania się do winy jest umiarkowanie i negatywnie powiązana z ogólną gotowością do zadośćuczynienia ($beta = -0,33, p = 0,040$). Model ten wyjaśnia 11% zmienności zmiennej niezależnej.

Przeprowadzona analiza regresji pozwala na stwierdzenie, że model jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 10,74; p = 0,002$. Wartości współczynników regresji

wskazują, że postawa wobec kradzieży (PNM IV) jest umiarkowanie i negatywnie związana z ogólną gotowością do zadośćuczynienia. ($\beta = -0,47$, $p = 0,002$). Model ten wyjaśnia 22% zmienności zmiennej niezależnej.

Przeprowadzona analiza regresji pozwala na stwierdzenie, że model, w którym zmienną wyjaśnianą była ogólna gotowość do zadośćuczynienia a zmienną wyjaśniającą poczucie winy, jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 5,90$; $p = 0,020$. Współczynniki regresji wskazują, że związek między tymi zmiennymi jest umiarkowany i ujemny ($\beta = -0,37$, $p = 0,020$), co oznacza, że osoby mające niski poziom poczucia winy przejawiają wysoki poziom ogólnej gotowości do zadośćuczynienia. Model ten wyjaśnia 13% zmienności zmiennej zależnej.

Następnym krokiem było przeprowadzenie analizy jednoczynnikowej dla zmiennej zależnej gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego. Wyniki tej analizy zostały przedstawione w tabeli 68.

Tabela 68. Wyniki analizy regresji jednoczynnikowej, zmienna zależna – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego

Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego $R = 0,318$; $Rc^2 = 0,101$; $F(1,38) = 4,28$; $p = 0,045$		
	β	t(38)	p
Równość	0,318	2,07	0,045*
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego $R = 0,495$; $Rc^2 = 0,245$; $F(1,38) = 12,36$; $p = 0,001$		
	β	t(38)	p
Prawda	0,495	3,52	0,001***
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego $R = 0,341$; $Rc^2 = 0,116$; $F(1,38) = 5,00$; $p = 0,031$		
	β	t(38)	p
Zadośćuczynienie	0,341	2,24	0,031*
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego $R = 0,550$; $Rc^2 = 0,303$; $F(1,38) = 16,51$; $p = 0,001$		
	β	t(38)	p
Sumienie	0,550	4,06	0,001***
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego $R = 0,352$; $Rc^2 = 0,124$; $F(1,38) = 5,36$; $p = 0,026$		

	β	t(38)	p
Moralność	0,352	2,32	0,026*
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego R = 0,449; Rc ² = 0,202; F (1,38) = 9,60; p = 0,004		
	β	t(38)	p
Dobro	0,449	3,10	0,004**
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego R = 0,448; Rc ² = 0,200; F (1,38) = 9,52; p = 0,004		
	β	t(38)	p
Sprawiedliwość naprawcza (wynik ogólny)	0,448	3,09	0,004**
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego R = 0,423; Rc ² = 0,179; F (1,38) = 8,30; p = 0,006		
	β	t(38)	p
Empatia emocjonalno- poznawcza (wynik ogólny)	0,423	2,88	0,006**
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego R = 0,369; Rc ² = 0,137; F (1,38) = 6,01; p = 0,019		
	β	t(38)	p
Syndrom III - Wrażliwość na przeżycia innych	0,369	2,45	0,019*
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego R = 0,474; Rc ² = 0,225; F (1,38) = 11,02; p = 0,020		
	β	t(38)	p
Syndrom IV - Gotowość do poświęcenia się dla innych	0,474	3,32	0,020*
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego R = 0,352; Rc ² = 0,124; F (1,38) = 5,38; p = 0,026		
	β	t(38)	p
PNM II - Skala postaw	-0,352	-2,32	0,026*

wobec mściwości

Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej		
	– gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego R = 0,393; Rc ² = 0,154; F (1,38) = 6,92; p = 0,012		
	β	t(38)	p
PNM IV - Skala postaw wobec kradzieży	-0,393	-2,63	0,012*

***p<0,001; **p<0,01; *p<0,05; tendencja statystyczna

Wykonano analizę regresji jednozmiennowej, w której zmienną wyjaśnianą była gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego, a zmienną wyjaśniającą wartościowanie równości opisujące sprawiedliwość naprawczą. Zaproponowany model regresji okazał się dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 4,28$; $p = 0,045$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że wartościowanie równości jest umiarkowanie i pozytywnie powiązane z gotowością do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego ($beta = 0,32$, $p = 0,045$). Oznacza to, że osoba pozytywnie wartościująca równość przejawia także wysoki poziom ogólnej gotowości do zadośćuczynienia. Testowany model wyjaśnia 10% zmienności zmiennej zależnej.

Na podstawie wykonanej analizy regresji jednoczynnikowej można stwierdzić, że model, w którym zmienną wyjaśnianą jest gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego a zmienną objaśniającą – wartościowanie prawdy, jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 12,36$; $p = 0,001$. Wartościowanie prawdy jest umiarkowanie i pozytywnie powiązane z gotowością do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego ($beta = 0,50$, $p = 0,001$). Model ten wyjaśnia 25% zmienności zmiennej niezależnej.

Przeprowadzona analiza regresji pozwala na stwierdzenie, że model, w którym zmienną wyjaśnianą była gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego a zmienną wyjaśniającą wartościowanie zadośćuczynienia, jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 5,00$; $p = 0,031$. Współczynniki regresji wskazują, że związek między tymi zmiennymi jest umiarkowany i dodatni ($beta = 0,34$, $p = 0,031$), co oznacza, że osoby pozytywnie wartościujące zadośćuczynienie przejawiają wysoki poziom gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego. Model ten wyjaśnia 12% zmienności zmiennej zależnej.

Przeprowadzona analiza regresji pozwala na stwierdzenie, że model jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 16,51$; $p = 0,001$. Wartości współczynników regresji wskazują, że wartościowanie sumienia jest silnie i pozytywnie związane z gotowością do

zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego ($\beta = 0,55, p = 0,001$). Model ten wyjaśnia 30% zmienności zmiennej niezależnej.

Wykonano analizę regresji jednozmiennowej, w której zmienną wyjaśnianą była gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego, a zmienną wyjaśniającą wartościowanie moralności opisujące sprawiedliwość naprawczą. Zaproponowany model regresji okazał się dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 5,36; p = 0,026$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że wartościowanie moralności jest umiarkowanie i pozytywnie powiązane z gotowością do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego ($\beta = 0,35, p = 0,026$). Oznacza to, że osoba pozytywnie wartościująca moralność przejawia także wysoki poziom gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego. Testowany model wyjaśnia 12% zmienności zmiennej zależnej.

Model regresji jednoczynnikowej, na którą składa się zmienna wyjaśniana – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego oraz zmienna wyjaśniająca – wartościowanie dobra, jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 9,60; p = 0,004$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że wartościowanie dobra oraz gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego są umiarkowanie i pozytywnie związane ($\beta = 0,45, p = 0,004$). Testowany model wyjaśnia 20% zmienności zmiennej zależnej.

Wykonana analiza regresji jednoczynnikowej, w której zmienną wyjaśnianą była gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego a zmienną wyjaśniającą – wartościowanie sprawiedliwości naprawczej (wynik ogólny), pozwala stwierdzić, że model regresji okazał się dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 9,52; p = 0,004$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że wartościowanie sprawiedliwości naprawczej (wynik ogólny) jest umiarkowanie i pozytywnie powiązane z gotowością do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego ($\beta = 0,45, p = 0,004$). Oznacza to, że osoba pozytywnie wartościująca sprawiedliwość naprawczą przejawia także wysoki poziom gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego. Testowany model wyjaśnia 20% zmienności zmiennej zależnej.

Przeprowadzona analiza regresji pozwala na stwierdzenie, że model, w którym zmienną wyjaśnianą była gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego a zmienną wyjaśniającą – empatia emocjonalno-poznawcza (wynik ogólny), jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 8,30; p = 0,006$. Współczynniki regresji wskazują, że związek między tymi zmiennymi jest umiarkowany i dodatni ($\beta = 0,42, p = 0,006$), co oznacza, że osoby mające wysoki poziom empatii emocjonalno-poznawczej przejawiają

wysoki poziom gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego. Model ten wyjaśnia 18% zmienności zmiennej zależnej.

Model regresji jednoczynnikowej, na którą składa się zmienna wyjaśniana – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego oraz zmienna wyjaśniająca – wrażliwość na przeżycia innych (Syndrom III), jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 6,01; p = 0,019$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że wrażliwość na przeżycia innych (Syndrom III) oraz ogólna gotowość do zadośćuczynienia są umiarkowanie i pozytywnie związane ($beta = 0,37, p = 0,019$). Testowany model wyjaśnia 14% zmienności zmiennej zależnej.

Wykonano analizę regresji jednozmiennowej, w której zmienną wyjaśnianą była gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego, a zmienną wyjaśniającą – gotowość do poświęcenia się dla innych (Syndrom IV). Zaproponowany model regresji okazał się dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 11,02; p = 0,020$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że gotowość do poświęcenia się dla innych (Syndrom IV) jest umiarkowanie i pozytywnie powiązane z gotowością do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego ($beta = 0,47, p = 0,020$). Oznacza to, że osoba przejawiająca wysoką gotowość do poświęcania się dla innych cechuje się także wysokim poziomem gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego. Testowany model wyjaśnia 23% zmienności zmiennej zależnej.

Przeprowadzona analiza regresji pozwala na stwierdzenie, że model, w którym zmienną wyjaśnianą była gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego a zmienną wyjaśniającą postawa wobec mściwości (PNM II), jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 5,38; p = 0,026$. Współczynniki regresji wskazują, że związek między tymi zmiennymi jest umiarkowany i ujemny ($beta = -0,35, p = 0,026$). Model ten wyjaśnia 12% zmienności zmiennej zależnej.

Wykonano analizę regresji jednoczynnikowej, w której zmienną wyjaśnianą była gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego, a zmienną wyjaśniającą postawa wobec kradzieży (PNM IV). Zaproponowany model regresji okazał się dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 6,92; p = 0,012$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że postawa wobec kradzieży jest umiarkowanie i negatywnie powiązana z gotowością do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego ($beta = -0,39, p = 0,012$). Testowany model wyjaśnia 15% zmienności zmiennej zależnej.

Kolejnym etapem było przeprowadzenie analizy regresji jednoczynnikowej dla zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego. Wyniki zostały przedstawione w tabeli 69.

Tabela 69. Wyniki analizy regresji jednoczynnikowej, zmienna zależna – gotowość do zadośćuczynienia usługowego

Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego R = 0,333; Rc ² = 0,111; F (1,38) = 4,75; p = 0,036		
	β	t(38)	p
Równość	0,333	2,18	0,036*
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego R = 0,332; Rc ² = 0,111; F (1,38) = 4,72; p = 0,036		
	β	t(38)	p
Prawda	0,332	2,17	0,036*
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego R = 0,366; Rc ² = 0,134; F (1,38) = 5,88; p = 0,020		
	β	t(38)	p
Sumienie	0,366	2,43	0,020*
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego R = 0,315; Rc ² = 0,099; F (1,38) = 4,19; p = 0,048		
	β	t(38)	p
Moralność	0,315	2,05	0,048*
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego R = 0,355; Rc ² = 0,126; F (1,38) = 5,50; p = 0,024		
	β	t(38)	p
Uczciwość	0,355	2,34	0,024*
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego R = 0,428; Rc ² = 0,183; F (1,38) = 8,53; p = 0,006		
	β	t(38)	p
Dobro	0,428	2,92	0,006**
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego R = 0,339; Rc ² = 0,115; F (1,38) = 4,94; p = 0,032		

	β	t(38)	p
Sprawiedliwość naprawcza (wynik ogólny)	0,339	2,22	0,032*
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego $R = 0,675$; $Rc^2 = 0,456$; $F(1,38) = 31,86$; $p = 0,001$		
	β	t(38)	p
Empatia emocjonalno-poznawcza (wynik ogólny)	0,675	5,64	0,001***
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego $R = 0,367$; $Rc^2 = 0,135$; $F(1,38) = 5,92$; $p = 0,020$		
	β	t(38)	p
Syndrom I - Sympatyzowanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych	0,367	2,43	0,020*
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego $R = 0,443$; $Rc^2 = 0,196$; $F(1,38) = 9,26$; $p = 0,004$		
	β	t(38)	p
Syndrom II - Współodczuwanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych	0,443	3,04	0,004**
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego $R = 0,670$; $Rc^2 = 0,449$; $F(1,38) = 30,95$; $p = 0,001$		
	β	t(38)	p
Syndrom III - Wrażliwość na przeżycia innych	0,670	5,56	0,001***
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego $R = 0,588$; $Rc^2 = 0,346$; $F(1,38) = 20,11$; $p = 0,001$		
	β	t(38)	p
Syndrom IV - Gotowość do poświęcenia się dla	0,588	4,49	0,001***

innych			
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego R = 0,518; Rc ² = 0,268; F (1,38) = 13,90; p = 0,001		
	β	t(38)	p
Syndrom V - Wczuwanie się w stany i przeżycia innych	0,518	3,73	0,001***
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego R = 0,326; Rc ² = 0,106; F (1,38) = 4,52; p = 0,040		
	β	t(38)	p
PNM I - Skala postaw wobec pomagania innym ludziom	-0,326	-2,13	0,040*
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego R = 0,403; Rc ² = 0,162; F (1,38) = 7,35; p = 0,010		
	β	t(38)	p
PNM II - Skala postaw wobec mściwości	-0,403	-2,71	0,010**
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego R = 0,327; Rc ² = 0,107; F (1,38) = 4,56; p = 0,039		
	β	t(38)	p
PNM III - Skala postaw wobec przyznawania się do winy	-0,327	-2,14	0,039*
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego R = 0,412; Rc ² = 0,170; F (1,38) = 7,76; p = 0,008		
	β	t(38)	p
PNM IV - Skala postaw wobec kradzieży	-0,412	-2,79	0,008**
Zmienna niezależna	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego R = 0,394; Rc ² = 0,155; F (1,38) = 6,98; p = 0,012		
	β	t(38)	p
Poczucie winy	-0,394	-2,64	0,012*

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Wykonana analiza regresji jednoczynnikowej, w której zmienną wyjaśnianą była gotowość do zadośćuczynienia usługowego a zmienną wyjaśniającą wartościowanie równości opisujące sprawiedliwość naprawczą, pozwala stwierdzić, że zaproponowany model regresji okazał się dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 4,75$; $p = 0,036$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że wartościowanie równości jest umiarkowanie i pozytywnie powiązane z gotowością do zadośćuczynienia usługowego ($\beta = 0,33$, $p = 0,036$). Oznacza to, że osoba pozytywnie wartościująca równość przejawia także wysoki poziom gotowości do zadośćuczynienia usługowego. Testowany model wyjaśnia 11% zmienności zmiennej zależnej.

Na podstawie wykonanej analizy regresji jednoczynnikowej można stwierdzić, że model, w którym zmienną wyjaśnianą jest gotowość do zadośćuczynienia usługowego a zmienną objaśniającą – wartościowanie prawdy, jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 4,72$; $p = 0,036$. Wartościowanie prawdy jest umiarkowanie i pozytywnie powiązane z gotowością do zadośćuczynienia usługowego ($\beta = 0,33$, $p = 0,036$). Model ten wyjaśnia 11% zmienności zmiennej niezależnej.

Przeprowadzona analiza regresji pozwala na stwierdzenie, że model, na który składają się zmienna wyjaśniana w postaci gotowości do zadośćuczynienia usługowego oraz zmienna objaśniająca – wartościowanie sumienia, jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 5,88$; $p = 0,020$. Wartości współczynników regresji wskazują, że wartościowanie sumienia jest umiarkowanie i pozytywnie związane z gotowością do zadośćuczynienia usługowego ($\beta = 0,37$, $p = 0,020$). Model ten wyjaśnia 13% zmienności zmiennej niezależnej.

Wykonano analizę regresji jednozmiennowej, w której zmienną wyjaśnianą była gotowość do zadośćuczynienia usługowego, a zmienną wyjaśniającą wartościowanie moralności opisujące sprawiedliwość naprawczą. Zaproponowany model regresji okazał się dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 4,19$; $p = 0,048$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że wartościowanie moralności jest umiarkowanie i pozytywnie powiązane z gotowością do zadośćuczynienia usługowego ($\beta = 0,32$, $p = 0,048$). Oznacza to, że osoba pozytywnie wartościująca moralność przejawia także wysoki poziom gotowości do zadośćuczynienia usługowego. Testowany model wyjaśnia 10% zmienności zmiennej zależnej.

Przeprowadzona analiza regresji pozwala na stwierdzenie, że model, w którym zmienną wyjaśnianą była gotowość do zadośćuczynienia usługowego a zmienną

wyjaśniającą wartościowanie uczciwości, jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 5,50; p = 0,024$. Współczynniki regresji wskazują, że związek między tymi zmiennymi jest umiarkowany i dodatni ($beta = 0,36, p = 0,024$), co oznacza, że osoby pozytywnie wartościujące uczciwość przejawiają wysoki poziom gotowości do zadośćuczynienia usługowego. Model ten wyjaśnia 13% zmienności zmiennej zależnej.

Model regresji jednoczynnikowej, na który składa się zmienna wyjaśniana – gotowość do zadośćuczynienia usługowego oraz zmienna wyjaśniająca – wartościowanie dobra, jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 8,53; p = 0,006$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że wartościowanie dobra oraz gotowość do zadośćuczynienia usługowego są umiarkowanie i pozytywnie związane ($beta = 0,42, p = 0,006$). Testowany model wyjaśnia 18% zmienności zmiennej zależnej.

Wykonana analiza regresji jednoczynnikowej, w której zmienną wyjaśnianą była gotowość do zadośćuczynienia usługowego a zmienną wyjaśniającą – wartościowanie sprawiedliwości naprawczej (wynik ogólny), pozwala stwierdzić, że model regresji okazał się dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 4,94; p = 0,032$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że wartościowanie sprawiedliwości naprawczej (wynik ogólny) jest umiarkowanie i pozytywnie powiązane z gotowością do zadośćuczynienia usługowego ($beta = 0,34, p = 0,032$). Oznacza to, że osoba pozytywnie wartościująca sprawiedliwość naprawczą przejawia także wysoki poziom gotowości do zadośćuczynienia usługowego. Testowany model wyjaśnia 12% zmienności zmiennej zależnej.

Przeprowadzona analiza regresji pozwala na stwierdzenie, że model, w którym zmienną wyjaśnianą była gotowość do zadośćuczynienia usługowego a zmienną wyjaśniającą – empatia emocjonalno-poznawcza (wynik ogólny), jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 31,86; p = 0,001$. Współczynniki regresji wskazują, że związek między tymi zmiennymi jest silny i dodatni ($beta = 0,68, p = 0,001$), co oznacza, że osoby mające wysoki poziom empatii emocjonalno-poznawczej przejawiają wysoki poziom gotowości do zadośćuczynienia usługowego. Model ten wyjaśnia 46% zmienności zmiennej zależnej.

Na podstawie wykonanej analizy regresji jednoczynnikowej można stwierdzić, że model, w którym zmienną wyjaśnianą jest gotowość do zadośćuczynienia usługowego a zmienną objaśniającą sympatyzowanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych (Syndrom I), jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 5,92; p = 0,020$. Sympatyzowanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych jest umiarkowanie

i pozytywnie powiązane z gotowością do zadośćuczynienia usługowego ($\beta = 0,37$, $p = 0,020$). Model ten wyjaśnia 14% zmienności zmiennej niezależnej.

Wykonano analizę regresji jednozmiennowej, w której zmienną wyjaśnianą była gotowość do zadośćuczynienia usługowego, a zmienną wyjaśniającą współodczuwanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych (Syndrom II). Zaproponowany model regresji okazał się dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 9,26$; $p = 0,004$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że współodczuwanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych jest umiarkowane i pozytywnie powiązane z gotowością do zadośćuczynienia usługowego ($\beta = 0,44$, $p = 0,004$). Oznacza to, że osoba, która współodczuwa z innymi przeżycia przyjemne i nieprzyjemne przejawia także wysoki poziom gotowości do zadośćuczynienia usługowego. Testowany model wyjaśnia 20% zmienności zmiennej zależnej.

Model regresji jednoczynnikowej, na który składa się zmienna wyjaśniana – gotowość do zadośćuczynienia usługowego oraz zmienna wyjaśniająca – wrażliwość na przeżycia innych (Syndrom III), jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 30,95$; $p = 0,001$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że wrażliwość na przeżycia innych oraz gotowość do zadośćuczynienia usługowego są silnie i pozytywnie związane ($\beta = 0,67$, $p = 0,001$). Testowany model wyjaśnia 45% zmienności zmiennej zależnej.

Wykonano analizę regresji jednoczynnikowej, w której zmienną wyjaśnianą była gotowość do zadośćuczynienia usługowego, a zmienną wyjaśniającą – gotowość do poświęcenia się dla innych (Syndrom IV). Zaproponowany model regresji okazał się dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 20,11$; $p = 0,001$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że gotowość do poświęcenia się dla innych (Syndrom IV) jest silnie i pozytywnie powiązane z ogólną gotowością do zadośćuczynienia ($\beta = 0,59$, $p = 0,001$). Oznacza to, że osoba przejawiająca wysoką gotowość do poświęcania się dla innych cechuje się także wysokim poziomem gotowości do zadośćuczynienia usługowego. Testowany model wyjaśnia 35% zmienności zmiennej zależnej.

Przeprowadzona analiza regresji pozwala na stwierdzenie, że model, w którym zmienną wyjaśnianą była gotowość do zadośćuczynienia usługowego a zmienną wyjaśniającą wczuwanie się w stany i przeżycia innych (Syndrom V), jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 13,90$; $p = 0,001$. Współczynniki regresji wskazują, że związek między tymi zmiennymi jest silny i dodatni ($\beta = 0,52$, $p = 0,001$), co oznacza,

że osoby mające wysoki poziom wczuwania się w stany i przeżycia innych przejawiają wysoki poziom gotowości do zadośćuczynienia usługowego. Model ten wyjaśnia 27% zmienności zmiennej zależnej.

Na podstawie wykonanej analizy regresji jednoczynnikowej można stwierdzić, że model, w którym zmienną wyjaśnianą jest gotowość do zadośćuczynienia usługowego a zmienną objaśniającą – postawa wobec pomagania innym ludziom (PNM I), jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 4,52; p = 0,040$. Pozytywna postawa wobec normy „należy pomagać innym” jest umiarkowanie i negatywnie powiązana z gotowością do zadośćuczynienia usługowego ($\beta = -0,33, p = 0,040$). Model ten wyjaśnia 11% zmienności zmiennej niezależnej.

Wykonano analizę regresji jednoczynnikowej, w której zmienną wyjaśnianą była gotowość do zadośćuczynienia usługowego, a zmienną objaśniającą postawa wobec mściwości (PNM II). Zaproponowany model regresji okazał się dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 7,35; p = 0,010$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że postawa wobec mściwości jest umiarkowanie i negatywnie powiązana z gotowością do zadośćuczynienia usługowego ($\beta = -0,40, p = 0,010$). Testowany model wyjaśnia 16% zmienności zmiennej zależnej.

Na podstawie wykonanej analizy regresji jednoczynnikowej można stwierdzić, że model, w którym zmienną wyjaśnianą jest gotowość do zadośćuczynienia usługowego a zmienną objaśniającą postawa wobec przyznawania się do winy (PNM III), jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 4,56; p = 0,039$. Postawa wobec przyznawania się do winy jest umiarkowanie i negatywnie powiązana z ogólną gotowością do zadośćuczynienia ($\beta = -0,33, p = 0,040$). Model ten wyjaśnia 11% zmienności zmiennej niezależnej.

Przeprowadzona analiza regresji pozwala na stwierdzenie, że model jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 7,76; p = 0,008$. Wartości współczynników regresji wskazują, że postawa wobec kradzieży (PNM IV) jest umiarkowanie i negatywnie związana z gotowością do zadośćuczynienia usługowego ($\beta = -0,41, p = 0,008$). Model ten wyjaśnia 17% zmienności zmiennej niezależnej.

Przeprowadzona analiza regresji pozwala na stwierdzenie, że model, w którym zmienną wyjaśnianą była gotowość do zadośćuczynienia usługowego a zmienną objaśniającą poczucie winy, jest dobrze dopasowany do danych $F(1,38) = 6,98; p = 0,012$. Współczynniki regresji wskazują, że związek między tymi zmiennymi jest umiarkowany i ujemny ($\beta = -0,39, p = 0,012$), co oznacza, że osoby mające niski

poziom poczucia winy przejawiają wysoki poziom gotowości do zadośćuczynienia usługowego. Model ten wyjaśnia 16% zmienności zmiennej zależnej.

IV.10. Związek między gotowością do zadośćuczynienia a tendencjami do usprawiedliwiania czynów przestępczych

Zmienne niezależne w postaci tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych nie miały charakteru ilościowego, jednakże pomimo tego możliwe było przeprowadzenie analizy regresji. Warunek stanowiła zero-jedynkowa postać zmiennych. Zmienne niezależne w postaci tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych miały więcej niż dwie wartości. W związku z tym dokonano przekształcenia zmiennych na zmienne instrumentalne poprzez kodowanie zero-jedynkowe. Celem tych przekształceń było stworzenie zmiennych instrumentalnych, które będą dychotomiczne oraz będą przyjmować wartości 0 lub 1. Cyfra 0 oznaczała, że dana osoba nie ustosunkowała się w żaden sposób do danej przyczyny dokonania przestępstwa, a 1 oznaczała, że raczej lub zdecydowanie się zgadzała z daną przyczyną.

Po stworzeniu zmiennych instrumentalnych przeprowadzono regresję wielokrotną logistyczną z wykorzystaniem metody wprowadzania, w której zmienną zależną była gotowość do zadośćuczynienia.

Tabela 70. Podsumowanie analizy regresji wielorakiej, zmienna zależna – gotowość do zadośćuczynienia, predyktor – przyczyny zachowań przestępczych z użyciem przemocy wobec osób znanych

Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) R = 0,647; Rc ² = 0,419; F (2,37) = 13,33; p = 0,001		
	β	t(37)	p
Skala I – przyczyny sytuacyjne – „nie mam zdania”	0,236	1,65	0,107
Skala I – przyczyny sytuacyjne – „zgadzam się”	0,727	5,08	0,001***
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) R = 0,447; Rc ² = 0,199; F (2,37) = 4,61; p = 0,016		
	β	t(37)	p

Skala II – przyczyny związane z osobowością sprawcy – „nie mam zdania”	-0,365	-2,46	0,019*
Skala II – przyczyny związane z osobowością sprawcy – „zgadzam się”	0,212	1,43	0,162
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) R = 0,157; Rc ² = 0,025; F (2,37) = 0,47; p = 0,629		
	β	t(37)	p
Skala III – przyczyny związane ze sprawcą, z jego moralnością – „nie mam zdania”	0,043	0,26	0,795
Skala III – przyczyny związane ze sprawcą, z jego moralnością – „zgadzam się”	0,156	0,958	0,346
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) R = 0,034; Rc ² = 0,001; F (2,37) = 0,02; p = 0,979		
	β	t(37)	p
Działanie osób najbliższych – „nie mam zdania”	-0,025	-0,15	0,883
Działanie osób najbliższych – „zgadzam się”	0,029	0,17	0,864
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) R = 0,287; Rc ² = 0,082; F (2,37) = 1,66; p = 0,205		
	β	t(37)	p
Działanie osób nieznanymi – „nie mam zdania”	-0,099	-0,56	0,581
Działanie osób nieznanymi – „zgadzam się”	0,226	1,27	0,214
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) R = 0,172; Rc ² = 0,029; F (2,37) = 0,56; p = 0,575		

	β	t(37)	p
Działanie samej ofiary – „nie mam zdania”	0,066	0,399	0,692
Działanie samej ofiary – „zgadzam się”	0,174	1,05	0,302
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) R = 0,264; Rc ² = 0,070; F (2,37) = 1,39; p = 0,262		
	β	t(37)	p
Sama osoba dokonująca przestępstwa – „nie mam zdania”	-0,107	-0,61	0,546
Sama osoba dokonująca przestępstwa – „zgadzam się”	0,199	1,13	0,265

***p<0,001; *p<0,05

Na podstawie wyników regresji $F(2,37) = 13,33$; $p = 0,001$ można stwierdzić, że model regresji został dopasowany do danych empirycznych. Wartości współczynników regresji pozwalają na stwierdzenie, że zmienna określająca, czy osoba zgadza się, że przyczyny sytuacyjne (Skala I) są przyczynami popełniania przestępstw, jest istotnym predyktorem ogólnej gotowości do zadośćuczynienia ($beta = 0,73$, $p = 0,001$). Średnia gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) dla osób, które uznają, że przyczyną przestępstw wobec osób znanych są czynniki sytuacyjne jest wyższa niż dla osób, które nie uznają przyczyn sytuacyjnych jako tych, które ogrywają rolę w dokonywaniu przestępstw wobec tych osób. Łącznie model wyjaśnia 42% zmienności zmiennej zależnej ($skorygowane R^2 = 0,42$).

Przeprowadzona analiza regresji, w której zmienną zależną była ogólna gotowość do zadośćuczynienia a zmienną niezależną przyczyny przestępstw związane z osobowością sprawy, pozwala stwierdzić, że model został dobrze dopasowany do danych $F(2,37) = 4,61$; $p = 0,016$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że zmienna określająca, czy osoba nie wyraża swojego ustosunkowania do tego, że przyczyny dokonywania przestępstw z użyciem przemocy wobec osób znanych związane są z osobowością sprawcy (Skala II) jest istotnym predyktorem ogólnej gotowości do zadośćuczynienia ($beta = -0,37$, $p = 0,019$). Średnia gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) dla osób, które nie wyrażają swojego zdania w tym, że przyczyny związane

z osobowością sprawcy są przyczynami dokonywania tego rodzaju przestępstw jest niższa niż dla osób, które nie zgadzają się z tym. Łącznie model wyjaśnia 20% zmienności zmiennej zależnej (*skorygowane* $R^2 = 0,20$).

Pozostałe modele regresji, które były budowane ze zmiennej zależnej w postaci ogólnej gotowości do zadośćuczynienia i pozostałych zmiennych niezależnych określających przyczyny dokonywania przestępstw z użyciem przemocy wobec osób znanych, zostały utworzone, ale nie okazały się istotne statystycznie.

Następnie przeprowadzono analizę regresji dla zmiennej zależnej w postaci gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego. Jej wyniki przedstawiono w tabeli 71.

Tabela 71. Podsumowanie analizy regresji wielorakiej, zmienna zależna – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego, predyktor – przyczyny zachowań przestępczych z użyciem przemocy wobec osób znanych

Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego $R = 0,505$; $Rc^2 = 0,255$; $F(2,37) = 6,33$; $p = 0,004$		
	β	t(37)	p
Skala I – przyczyny sytuacyjne – „nie mam zdania”	0,156	0,97	0,341
Skala I – przyczyny sytuacyjne – „zgadzam się”	0,561	3,47	0,001***
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego $R = 0,330$; $Rc^2 = 0,109$; $F(2,37) = 2,27$; $p = 0,118$		
	β	t(37)	p
Skala II – przyczyny związane z osobowością sprawcy – „nie mam zdania”	-0,223	-1,42	0,163
Skala II – przyczyny związane z osobowością sprawcy – „zgadzam się”	0,215	1,38	0,177
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego $R = 0,205$; $Rc^2 = 0,042$; $F(2,37) = 0,81$; $p = 0,453$		

	β	t(37)	p
Skala III – przyczyny związane ze sprawcą, z jego moralnością – „nie mam zdania”	0,174	1,08	0,289
Skala III – przyczyny związane ze sprawcą, z jego moralnością – „zgadzam się”	0,126	0,78	0,441
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego R = 0,052; Rc ² = 0,003; F (2,37) = 0,05; p = 0,951		
	β	t(37)	p
Działanie osób najbliższych – „nie mam zdania”	0,038	0,23	0,823
Działanie osób najbliższych – „zgadzam się”	-0,045	-0,27	0,791
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego R = 0,169; Rc ² = 0,029; F (2,37) = 0,546; p = 0,584		
	β	t(37)	p
Działanie osób nieznanymi – „nie mam zdania”	0,036	0,20	0,846
Działanie osób nieznanymi – „zgadzam się”	0,183	1,00	0,325
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego R = 0,114; Rc ² = 0,013; F (2,37) = 0,24; p = 0,785		
	β	t(37)	p
Działanie samej ofiary – „nie mam zdania”	0,116	0,69	0,495
Działanie samej ofiary – „zgadzam się”	0,045	0,27	0,789
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego R = 0,223; Rc ² = 0,050; F (2,37) = 0,97; p = 0,388		

	β	t(37)	p
Sama osoba dokonująca przestępstwa – „nie mam zdania”	0,094	0,53	0,599
Sama osoba dokonująca przestępstwa – „zgadzam się”	0,248	1,39	0,173

***p<0,001

Przeprowadzona analiza regresji, w której zmienną zależną była gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego a zmienną niezależną sytuacyjne przyczyny dokonywania przestępstw z użyciem przemocy wobec osób znanych, pozwala stwierdzić, że model został dobrze dopasowany do danych $F(2,37) = 6,33; p = 0,004$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że zmienna określająca, czy osoba zgadza się z tym, że przyczyny sytuacyjne (Skala I) są czynnikami wpływającymi na dokonanie przestępstwa z użyciem przemocy wobec osoby znanej jest istotnym predyktorem gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego ($beta = 0,56, p = 0,001$). Średnia gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego dla osób, które uznają za przyczynę przestępstw wobec osób znanych czynniki sytuacyjne jest wyższa niż dla osób, które nie uznają przyczyn sytuacyjnych jako tych, które odgrywają rolę w dokonywaniu przestępstw. Łącznie model wyjaśnia 26% zmienności zmiennej zależnej (*skorygowane* $R^2 = 0,26$).

Pozostałe modele regresji, w których zmienną zależną była gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego, a zmiennymi niezależnymi pozostałe przyczyny dokonywania przestępstw z użyciem przemocy wobec osób znanych, zostały utworzone, ale okazały się nieistotne statystycznie.

W dalszej kolejności przeprowadzono analizę regresji dla zmiennej zależnej w postaci gotowości do zadośćuczynienia usługowego. Jej wyniki przedstawiono w tabeli 72.

Tabela 72. Podsumowanie analizy regresji wielorakiej, zmienna zależna – gotowość do zadośćuczynienia usługowego, predyktor – przyczyny zachowań przestępczych z użyciem przemocy wobec osób znanych

Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego $R = 0,612; R_c^2 = 0,375; F(2,37) = 11,11; p = 0,001$		
	β	t(37)	p
Skala I – przyczyny sytuacyjne – „nie mam	0,256	1,73	0,093

zdania”

Skala I – przyczyny sytuacyjne – „zgadzam się”	0,694	4,67	0,001***
--	-------	------	----------

Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego R = 0,459; Rc ² = 0,211; F (2,37) = 4,95; p = 0,012		
--------------------	---	--	--

	β	t(37)	p
Skala II – przyczyny związane z osobowością sprawcy – „nie mam zdania”	-0,419	-2,84	0,007**
Skala II – przyczyny związane z osobowością sprawcy – „zgadzam się”	0,140	0,95	0,347

Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego R = 0,199; Rc ² = 0,039; F (2,37) = 0,76; p = 0,475		
--------------------	---	--	--

	β	t(37)	p
Skala III – przyczyny związane ze sprawcą, z jego moralnością – „nie mam zdania”	-0,126	-0,78	0,440
Skala III – przyczyny związane ze sprawcą, z jego moralnością – „zgadzam się”	0,142	0,88	0,387

Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego R = 0,125; Rc ² = 0,016; F (2,37) = 0,30; p = 0,746		
--------------------	---	--	--

	β	t(37)	p
Działanie osób najbliższych – „nie mam zdania”	-0,092	-0,55	0,586
Działanie osób najbliższych – „zgadzam się”	0,107	0,64	0,525

Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego R = 0,372; Rc ² = 0,138; F (2,37) = 2,97; p = 0,063		
--------------------	---	--	--

	β	t(37)	p
Działanie osób nieznanych – „nie mam zdania”	-0,228	-1,32	0,195
Działanie osób nieznanych – „zgadzam się”	0,205	1,19	0,243
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego R = 0,276; Rc ² = 0,076; F (2,37) = 1,52; p = 0,232		
	β	t(37)	p
Działanie samej ofiary – „nie mam zdania”	-0,013	-0,08	0,937
Działanie samej ofiary – „zgadzam się”	0,272	1,68	0,102
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego R = 0,354; Rc ² = 0,125; F (2,37) = 2,65; p = 0,084		
	β	t(37)	p
Sama osoba dokonująca przestępstwa – „nie mam zdania”	-0,312	-1,83	0,076
Sama osoba dokonująca przestępstwa – „zgadzam się”	0,079	0,46	0,647

***p<0,001; *p<0,05;

Na podstawie wyników regresji $F(2,37) = 11,11$; $p = 0,001$ można stwierdzić, że model regresji został dopasowany do danych empirycznych. Wartość współczynników regresji pozwala na stwierdzenie, że zmienna określająca, czy osoba zgadza się, że przyczyny sytuacyjne (Skala I) są czynnikami wpływającymi na dokonanie przestępstwa z użyciem przemocy wobec osoby znanej jest istotnym predyktorem gotowości do zadośćuczynienia usługowego ($beta = 0,69$, $p = 0,001$). Średnia gotowość do zadośćuczynienia usługowego dla osób, które uznają za przyczyną przestępstw wobec osób znanych czynniki sytuacyjne jest wyższa niż dla osób, które nie uznają przyczyn sytuacyjnych jako tych, które odgrywają rolę w dokonywaniu przestępstw wobec tych osób. Łącznie model wyjaśnia 38% zmienności zmiennej zależnej ($skorygowane R^2 = 0,38$).

Przeprowadzona analiza regresji, w której zmienną zależną była gotowość do zadośćuczynienia usługowego a zmienną niezależną przyczyny przestępstw związane z osobowością sprawcy, pozwala stwierdzić, że model został dobrze dopasowany do danych $F(2,37) = 4,95; p = 0,012$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że zmienna określająca, czy osoba nie wyraża swojego ustosunkowania do tego, że przyczyny dokonywania przestępstw z użyciem przemocy wobec osób znanych związane są z osobowością sprawcy (Skala II) jest istotnym predyktorem gotowości do zadośćuczynienia usługowego ($beta = -0,42, p = 0,007$). Średnia gotowość do zadośćuczynienia usługowego dla osób, które nie wyrażają swojego zdania co do tego, że przyczyny związane z osobowością sprawcy są przyczynami dokonywania tego rodzaju przestępstw jest niższa niż dla osób, które nie zgadzają się z tym, że tego rodzaju przyczyny są czynnikami wpływającymi na dokonywanie takich przestępstw. Łącznie model wyjaśnia 21% zmienności zmiennej zależnej ($skorygowane R^2 = 0,21$).

Pozostałe modele regresji, w których zmienną zależną była gotowość do zadośćuczynienia usługowego, a zmiennymi niezależnymi – pozostałe zmienne niezależne określające przyczyny dokonywania przestępstw z użyciem przemocy wobec osób znanych, zostały utworzone, ale nie są istotne statystycznie.

Następnie przeprowadzono analizę regresji dla zmiennej zależnej w postaci ogólnej gotowości do zadośćuczynienia i zmiennych niezależnych – przyczyn zachowań przestępczych z użyciem przemocy wobec osób nieznanymi. Jej wyniki przedstawiono w tabeli 73.

Tabela 73. Podsumowanie analizy regresji wielorakiej, zmienna zależna – gotowość do zadośćuczynienia, predyktor – przyczyny zachowań przestępczych z użyciem przemocy wobec osób nieznanymi

Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) $R = 0,095; R^2 = 0,009; F(2,37) = 0,17; p = 0,846$		
	β	t(37)	p
Skala I – przyczyny sytuacyjne – „nie mam zdania”	-0,111	-0,56	0,578
Skala I – przyczyny sytuacyjne – „zgadzam się”	-0,039	-0,20	0,844
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) $R = 0,241; R^2 = 0,058; F(2,37) = 1,14; p = 0,331$		

	β	t(37)	p
Skala II – przyczyny związane z osobowością sprawcy – „nie mam zdania”	-0,120	-0,62	0,539
Skala II – przyczyny związane z osobowością sprawcy – „zgadzam się”	0,152	0,78	0,439
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) $R = 0,336$; $Rc^2 = 0,113$; $F(2,37) = 2,36$; $p = 0,109$		
	β	t(37)	p
Skala III – przyczyny związane ze sprawcą, z jego moralnością – „nie mam zdania”	-0,235	-1,27	0,213
Skala III – przyczyny związane ze sprawcą, z jego moralnością – „zgadzam się”	0,144	0,78	0,443
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) $R = 0,070$; $Rc^2 = 0,005$; $F(2,37) = 0,09$; $p = 0,912$		
	β	t(37)	p
Działanie osób najbliższych – „nie mam zdania”	0,060	0,33	0,747
Działanie osób najbliższych – „zgadzam się”	0,074	0,40	0,693
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) $R = 0,183$; $Rc^2 = 0,033$; $F(2,37) = 0,64$; $p = 0,532$		
	β	t(37)	p
Działanie osób nieznanymi – „nie mam zdania”	-0,108	-0,56	0,579
Działanie osób nieznanymi – „zgadzam się”	0,100	0,52	0,610
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny)		

R = 0,245; Rc ² = 0,060; F (2,37) = 1,18; p = 0,318			
	β	t(37)	p
Działanie samej ofiary – „nie mam zdania”	-0,311	-1,54	0,133
Działanie samej ofiary – „zgadzam się”	-0,189	-0,94	0,355
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia (wynik ogólny) R = 0,312; Rc ² = 0,097; F (2,37) = 1,99; p = 0,151		
	β	t(37)	p
Sama osoba dokonująca przestępstwa – „nie mam zdania”	0,296	1,23	0,228
Sama osoba dokonująca przestępstwa – „zgadzam się”	0,471	1,96	0,058

Modele regresji dla wymienionych zmiennych zostały utworzone, ale okazały się nieistotne statystycznie.

W dalszej kolejności przeprowadzono analizę regresji dla zmiennej zależnej – gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego. Wyniki przedstawiono w tabeli 74.

Tabela 74. Podsumowanie analizy regresji wielorakiej, zmienna zależna – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego, predyktor – przyczyny zachowań przestępczych z użyciem przemocy wobec osób nieznanymi

Zmienne niezależne				Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego R = 0,069; Rc ² = 0,005; F (2,37) = 0,09; p = 0,916			
	β	t(37)	p		β	t(37)	p
Skala I – przyczyny sytuacyjne – „nie mam zdania”	0,070	0,35	0,725				
Skala I – przyczyny sytuacyjne – „zgadzam się”	0,003	0,02	0,99				
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego R = 0,142; Rc ² = 0,020; F (2,37) = 0,38; p = 0,684						
	β	t(37)	p		β	t(37)	p

Skala II – przyczyny związane z osobowością sprawcy – „nie mam zdania”	0,041	0,21	0,836
Skala II – przyczyny związane z osobowością sprawcy – „zgadzam się”	0,162	0,82	0,418
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego $R = 0,179$; $Rc^2 = 0,032$; $F(2,37) = 0,61$; $p = 0,548$		
	β	t(37)	p
Skala III – przyczyny związane ze sprawcą, z jego moralnością – „nie mam zdania”	-0,079	-0,41	0,687
Skala III – przyczyny związane ze sprawcą, z jego moralnością – „zgadzam się”	0,123	0,64	0,529
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego $R = 0,115$; $Rc^2 = 0,013$; $F(2,37) = 0,25$; $p = 0,783$		
	β	t(37)	p
Działanie osób najbliższych – „nie mam zdania”	0,129	0,70	0,489
Działanie osób najbliższych – „zgadzam się”	0,051	0,28	0,783
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego $R = 0,030$; $Rc^2 = 0,001$; $F(2,37) = 0,02$; $p = 0,984$		
	β	t(37)	p
Działanie osób nieznanymi – „nie mam zdania”	0,028	0,14	0,888
Działanie osób nieznanymi – „zgadzam się”	0,034	0,17	0,864
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego		

R = 0,190; Rc ² = 0,036; F (2,37) = 0,70; p = 0,506			
	β	t(37)	p
Działanie samej ofiary – „nie mam zdania”	-0,162	-0,79	0,434
Działanie samej ofiary – „zgadzam się”	-0,241	-1,18	0,247
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego R = 0,329; Rc ² = 0,108; F (2,37) = 2,24; p = 0,120		
	β	t(37)	p
Sama osoba dokonująca przestępstwa – „nie mam zdania”	0,395	1,65	0,108
Sama osoba dokonująca przestępstwa – „zgadzam się”	0,507	2,12	0,041

Modele regresji składające się ze zmiennej zależnej w postaci gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego oraz poszczególnych przyczyn zachowań przestępczych z użyciem przemocy wobec osób nieznanymi, zostały utworzone, ale żaden z nich nie okazał się istotny statystycznie.

Następnie przeprowadzono analizę regresji dla zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego. Wyniki tej analizy przedstawiono w tabeli 75.

Tabela 75. Podsumowanie analizy regresji wielorakiej, zmienna zależna – gotowość do zadośćuczynienia usługowego, predyktor – przyczyny zachowań przestępczych z użyciem przemocy wobec osób nieznanymi

Zmienne niezależne			
Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego R = 0,256; Rc ² = 0,065; F (2,37) = 1,30; p = 0,286			
	β	t(37)	p
Skala I – przyczyny sytuacyjne – „nie mam zdania”	-0,292	-1,51	0,139
Skala I – przyczyny sytuacyjne – „zgadzam się”	-0,077	-0,40	0,691
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego R = 0,334; Rc ² = 0,111; F (2,37) = 2,32; p = 0,112		

	β	t(37)	p
Skala II – przyczyny związane z osobowością sprawcy – „nie mam zdania”	-0,273	-1,45	0,155
Skala II – przyczyny związane z osobowością sprawcy – „zgadzam się”	0,092	0,49	0,629
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego $R = 0,426$; $Rc^2 = 0,181$; $F(2,37) = 4,10$; $p = 0,025$		
Skala III – przyczyny związane ze sprawcą, z jego moralnością – „nie mam zdania”	-0,346	-1,94	0,060
Skala III – przyczyny związane ze sprawcą, z jego moralnością – „zgadzam się”	0,123	0,69	0,494
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego $R = 0,102$; $Rc^2 = 0,010$; $F(2,37) = 0,20$; $p = 0,824$		
	β	t(37)	p
Działanie osób najbliższych – „nie mam zdania”	-0,040	-0,22	0,828
Działanie osób najbliższych – „zgadzam się”	0,077	0,42	0,679
Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego $R = 0,338$; $Rc^2 = 0,115$; $F(2,37) = 2,39$; $p = 0,105$		
	β	t(37)	p
Działanie osób nieznanymi – „nie mam zdania”	-0,236	-1,27	0,211
Działanie osób nieznanymi – „zgadzam się”	0,146	0,79	0,436

Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego R = 0,351; Rc ² = 0,123; F (2,37) = 2,60; p = 0,088		
	β	t(37)	p
Działanie samej ofiary – „nie mam zdania”	-0,389	-1,99	0,054
Działanie samej ofiary – „zgadzam się”	-0,068	-0,35	0,728

Zmienne niezależne	Podsumowanie zmiennej zależnej – gotowość do zadośćuczynienia usługowego R = 0,222; Rc ² = 0,049; F (2,37) = 0,96; p = 0,392		
	β	t(37)	p
Sama osoba dokonująca przestępstwa – „nie mam zdania”	0,085	0,34	0,734
Sama osoba dokonująca przestępstwa – „zgadzam się”	0,280	1,13	0,265

~tendencja statystyczna

Przeprowadzona analiza regresji, w której zmienną zależną była gotowość do zadośćuczynienia usługowego, a zmienną niezależną – przyczyny przestępstw dokonywanych wobec osób nieznanymi związane ze sprawcą i jego moralnością, pozwala stwierdzić, że model został dobrze dopasowany do danych $F(2,37) = 4,10$; $p = 0,025$. Na podstawie współczynników regresji można stwierdzić, że jedynie na poziomie tendencji statystycznej zmienna określająca, czy osoba nie wyraża swojego ustosunkowania do tego, że przyczyny dokonywania przestępstw z użyciem przemocy wobec osób nieznanymi związane są ze sprawcą, jego moralnością (Skala III), jest predyktorem gotowości do zadośćuczynienia usługowego ($\beta = -0,35$, $p = 0,060$).

Pozostałe modele regresji, w których zmienną zależną była gotowość do zadośćuczynienia usługowego a zmiennymi niezależnymi pozostałe przyczyny dokonywania przestępstw z użyciem przemocy wobec osób nieznanymi, zostały tworzone, ale okazały się nieistotne statystycznie.

IV.11. Informacje zwrotne otrzymane od uczestników programu na temat zajęć oraz osoby prowadzącej

Dzięki wykorzystaniu „Kwestionariusza ankiety informacji zwrotnych” własnej konstrukcji uczestnicy programu mogli wyrazić swoją opinię na temat przeprowadzonych zajęć oraz osoby prowadzącej. Dane przedstawione w poniższych tabelach zawierają informacje od dwóch grup eksperymentalnych. Badani zostali poproszeni o dokonanie oceny na 5-stopniowej skali (gdzie 1 oznacza „zdecydowanie nie”, a 5 – „zdecydowanie tak”) stopnia, w jakim zgadzają się z danym twierdzeniem.

W pierwszej kolejności zostali poproszeni o określenie, czy dany temat realizowany podczas zajęć zainteresował ich.

Tabela 76. Informacje zwrotne dotyczące tematyki zajęć dokonane przez uczestników zajęć w obu grupach eksperymentalnych

Tematyka programu	Zdecydowanie nie		Raczej nie		Trudno powiedzieć		Raczej tak		Zdecydowanie tak	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1. Empatia	6	30,00	-	-	4	20,00	8	40,00	2	10,00
2. Emocje	2	10,00	3	15,00	3	15,00	6	30,00	6	30,00
3. Moralność	1	5,00	-	-	14	70,00	2	10,00	3	15,00
4. Konflikt	2	10,00	2	10,00	5	25,00	8	40,00	3	15,00
5. Zadośćuczynienie	2	10,00	-	-	7	35,00	3	15,00	8	40,00
6. Sprawiedliwość naprawcza	1	5,00	1	5,00	6	30,00	4	20,00	8	40,00
7. Mediacja w sprawach karnych	1	5,00	3	15,00	4	20,00	5	25,00	7	35,00
8. Mediacja po wyroku	3	15,00	2	10,00	6	30,00	4	20,00	5	25,00
9. Mediacja rodzinna	2	10,00	3	15,00	4	20,00	5	25,00	6	30,00

Ponad połowa (60%) uczestników uznała, że najbardziej zainteresował ich temat: emocji, sprawiedliwości naprawczej oraz mediacji w sprawach karnych. Niewiele mniej, bo 55% badanych stwierdziło, że według nich ciekawy był także temat konfliktu, zadośćuczynienia oraz mediacji w sprawach rodzinnych. Dla połowy uczestników

interesujące były również zajęcia poświęcone empatii. Tematem mediacji po wyroku było zainteresowanych 9 badanych. W opinii $\frac{3}{4}$ ankietowanych najmniej ciekawy okazał się temat moralności.

Następnie skazani oceniali, w jakim zakresie oraz w jakim stopniu poszerzyli swoją wiedzę lub umiejętności podczas zajęć.

Tabela 77. Informacje zwrotne dotyczące wzrostu nabytej wiedzy lub umiejętności podczas zajęć „Mediacje wobec (prze)mocy” dokonane przez uczestników zajęć

Stwierdzenia	Zdecydowanie nie		Raczej nie		Trudno powiedzieć		Raczej tak		Zdecydowanie tak	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1. Przyjmowanie perspektywy innych osób	1	5,00	1	5,00	5	25,00	9	45,00	4	20,00
2. Wyrażanie i odczytywanie emocji	1	5,00	2	10,00	4	20,00	10	50,00	3	15,00
3. Moralności	1	5,00	-	-	12	60,00	5	25,00	2	10,00
4. Rozwiązywanie sytuacji konfliktowych	4	20,00	-	-	1	5,00	6	30,00	9	45,00
5. Zadośćuczynienie	1	5,00	-	-	4	20,00	7	35,00	8	40,00
6. Sprawiedliwość naprawcza	1	5,00	2	10,00	3	15,00	6	30,00	8	40,00
7. Mediacja w sprawach karnych	1	5,00	1	5,00	5	25,00	7	35,00	6	30,00
8. Mediacja po wyroku	1	5,00	2	10,00	4	20,00	6	30,00	7	35,00
9. Mediacja rodzinna	1	5,00	-	-	6	30,00	4	20,00	9	45,00

Trzy czwarte uczestników zajęć stwierdziło, że najbardziej poszerzyli swoją wiedzę oraz/lub rozwinęli umiejętności w zakresie rozwiązywania sytuacji konfliktowych oraz zadośćuczynienia. Natomiast 65% ankietowanych stwierdziło, że rozwinęli swoje umiejętności w zakresie przyjmowania perspektywy innych ludzi oraz wyrażania i odczytywania emocji, a poszerzyli wiedzę na temat mediacji w sprawach karnych, rodzinnych oraz po wyroku. Jednocześnie 4 osoby uznały, że ich wiedza oraz umiejętności dotyczące rozwiązywania konfliktów nie zmieniły się.

W dalszej kolejności badani oceniali, jaka forma zajęć odpowiadała im najbardziej.

Tabela 78. Informacje zwrotne dotyczące formy zajęć dokonane przez uczestników zajęć

Forma zajęć	Zdecydowanie nie		Raczej nie		Trudno powiedzieć		Raczej tak		Zdecydowanie tak	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
	1. Praca w parach	3	15,00	3	15,00	5	25,00	2	10,00	7
2. Praca w grupach	2	10,00	4	20,00	4	20,00	5	25,00	5	25,00
3. Praca indywidualna	2	10,00	2	10,00	4	20,00	6	30,00	6	30,00

Dla ponad połowy uczestników (60%) najbardziej odpowiadającą formą zajęć była praca indywidualna. Dokładnie połowa badanych uznała, że również praca w grupach była dla nich odpowiednia. Z kolei niewiele mniej niż połowie uczestników (45%) dobrze pracowało się w parach.

W dalszej kolejności uczestnicy zostali poproszeni o wskazanie, jakie metody pracy najbardziej im odpowiadały podczas zajęć.

Tabela 79. Informacje zwrotne dotyczące metod prowadzenia zajęć podczas programu „Mediacje wobec (prze)mocy” dokonane przez uczestników zajęć

Forma zajęć	Zdecydowanie nie		Raczej nie		Trudno powiedzieć		Raczej tak		Zdecydowanie tak	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
	1. Dyskusja	2	10,00	2	10,00	4	20,00	-	-	12
2. Wykład	3	15,00	-	-	4	20,00	8	40,00	5	25,00
3. Metoda sytuacyjna	2	10,00	2	10,00	5	25,00	7	35,00	4	20,00
4. Zadania pisemne	-	-	4	20,00	4	20,00	2	10,00	10	50,00
5. Odgrywanie ról	1	5,00	6	30,00	10	50,00	1	5,00	2	10,00

Trzynastu badanych (65%) uznało, że najbardziej odpowiadał im wykład jako metoda prowadzenia zajęć. Niewiele mniej badanych (60%) zdecydowanie stwierdziło, że dyskusja oraz zadania pisemne były dobrymi metodami pracy. Ponad połowa (55%)

uczestników stwierdziła, że odpowiadają im jako metody pracy podczas zajęć scenki sytuacyjne. Najmniej uczestnikom zajęć odpowiadało ogrywanie ról.

Tabela 80. Informacje zwrotne dotyczące osoby prowadzącej zajęcia w ramach programu „Mediacje wobec (prze)mocy” dokonane przez uczestników zajęć

	Zdecydowanie nie		Raczej nie		Trudno powiedzieć		Raczej tak		Zdecydowanie tak	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1. Prowadząca w zrozumiała i przystępny sposób przekazywała treści zajęć.	0	-	0	-	3	15,00	3	15,00	14	70,00
2. Prowadząca miała dużą wiedzę w zakresie omawianych treści.	0	-	0	-	2	10,00	3	15,00	15	75,0
3. Prowadząca była pozytywnie nastawiona do uczestników programu, chętnie odpowiadała na pytania, udzielała wyjaśnień.	0	-	0	-	4	20,00	2	10,0	14	70,00

Prawie wszyscy uczestnicy (90%) stwierdzili, że osoba prowadząca miała dużą wiedzę dotyczącą tematyki zajęć. Niewiele mniej, bo 17 osób (85%) uznało, że sposób przekazywania treści był jasny i zrozumiały. Osiemdziesiąt procent badanych stwierdziło, że osoba prowadząca była pozytywnie nastawiona do uczestników zajęć oraz służyła im pomocą, np. odpowiadając na pytania.

Uczestnicy mogli także wypowiedzieć się czego im zabrakło podczas programu i jakie własne zmiany w nim proponują. Jedna osoba stwierdziła, że zabrakło czasu, a druga, że zabrakło jej oglądania filmu. W związku z tym w proponowanych zmianach sugerowały te osoby odpowiednio włączenie do programu oglądanie wraz z omówieniem filmu oraz wydłużenie czasu trwania programu. W proponowanych zmianach badani stwierdzili, że powinno być „więcej czasu” (1 osoba), „więcej ćwiczeń manualnych” (1 osoba). Jeden uczestnik stwierdził, że „program powinien być wydłużony i jeszcze bardziej rozbudowany”. Uczestnicy zajęć wyrazili także swoją pozytywną opinię o nim, mianowicie:

- „wszystko odbywało się tak jak miało być”;
- „były mądre”;
- „prowadząca jest spoko”;

- „zajęcia były przydatne oraz przyjemnie się w nich uczestniczyło. Dziękuję za dobrze spędzony czas!”;
- „program był bardzo dobry”;
- „jestem zadowolony z prowadzonych zajęć, były pouczające”;
- „zajęcia były dobrze prowadzone i w pełni zrozumiałe”;
- „wszystko było prowadzone w należyтым porządku”.
- „Program był prowadzony rzetelnie i zrozumiale dla uczestników zajęć, więc nic nie zmieniłbym w nim, gdyż był odpowiednio zorganizowany”.

Podsumowanie wyników badań

Przeprowadzone badania miały na celu określenie, w jakim stopniu możliwe jest skuteczne rozwijanie gotowości do zadośćuczynienia u osób, które odbywają karę bezwzględnego pozbawienia wolności. Należy zaznaczyć, że w Polsce nie realizowano dotychczas programów resocjalizacyjnych ukierunkowanych na rozwijanie tego aspektu. Popełnienie przestępstwa związane jest ze stosowaniem technik usprawiedliwień czynów przestępczych, które mogą powodować zmniejszenie lub nawet zniesienie poczucia odpowiedzialności za popełnione przestępstwo przez sprawcę, a także przenoszenie odpowiedzialności na samych pokrzywdzonych, czynniki sytuacyjne czy też na czynniki związane ze sprawcą przestępstwa, ale powodujące, że nie przyjmuje on odpowiedzialności za popełniony czyn, ponieważ usprawiedliwia się stanem nietrzeźwości lub odurzenia w chwili popełnienia czynu. Stosowane są także inne mechanizmy obronne, np. racjonalizacja (Piotrowski, 2011; Lewicka-Zelent, 2015; Muskała, 2016). Celem stosowania tych mechanizmów jest zachowanie pozytywnego obrazu własnej osoby, swojej pozytywnej samooceny. Ponadto przynajmniej u części sprawców odbywających karę pozbawienia wolności pojawia się poczucie skrzywdzenia przez innych (Poznaniak, 1982; Gordon, 2001; Boińska, 2016). Taki stan rzeczy powoduje, że sprawcy przestępstw nie czują potrzeby zadośćuczynienia osobom pokrzywdzonym. Art. 67 k.k.w. wyraźnie określa, jaki jest cel wykonywania kary pozbawienia wolności – „wzbudzanie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanym postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności”. To poczucie odpowiedzialności powinno dotyczyć także popełnionego przestępstwa oraz osób, które zostały w jego toku pokrzywdzone, o ile występują. Niektórzy postulują, aby oceniać skuteczność prowadzonych oddziaływań na terenie jednostek penitencjarnych nie przez pryzmat funkcjonowania danej osoby na terenie zakładu karnego, ale jako miernik poprawy wykorzystywać jej stosunek i postawę wobec osoby, którą skrzywdziła (Malec, 2001). W związku z tym zdecydowano się opracować oraz zrealizować program resocjalizacyjny na terenie zakładu karnego, którego celem było rozwijanie gotowości uczestników do podjęcia działań naprawczych wobec osób pokrzywdzonych.

Odpowiadając na pierwsze pytanie badawcze, „Jaki jest poziom gotowości do zadośćuczynienia ogólnego, emocjonalno-materialnego oraz usługowego osób odbywających karę pozbawienia wolności?”, należy stwierdzić, że w pierwszym pomiarze zarówno osoby z pierwszej grupy eksperymentalnej, jak i z pierwszej grupy kontrolnej

w zdecydowanej większości przejawiały niski poziom ogólnej gotowości do zadośćuczynienia oraz nie wykazywały gotowości do podjęcia działań naprawczych o charakterze emocjonalno-materialnym. Z kolei w odniesieniu do gotowości do zadośćuczynienia usługowego osoby z grupy kontrolnej były gotowe na poziomie przeciętnym lub wysokim do podjęcia takich działań. Połowa badanych z pierwszej grupy eksperymentalnej nie przejawiała żadnej chęci do zadośćuczynienia osobie pokrzywdzonej, pozostałe osoby były gotowe do podjęcia działań naprawczych o charakterze usługowym na poziomie średnim lub wysokim.

Po zakończonych zajęciach prawie wszyscy badani z pierwszej grupy eksperymentalnej byli chętni do czynienia zadość osobom pokrzywdzonym na poziomie średnim lub wysokim. Również prawie wszystkie osoby z tej grupy wyraziły chęć podjęcia działań naprawczych o charakterze usługowym, a tylko ponad połowa o charakterze emocjonalno-materialnym. W pierwszej grupie kontrolnej w pomiarze końcowym dominowały osoby, które nie przejawiały ani ogólnej gotowości do zadośćuczynienia ani gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego. Ponad połowa badanych z tej grupy wykazała chęć podjęcia takich działań o charakterze usługowym.

W drugiej grupie eksperymentalnej po zakończonych zajęciach najwięcej osób nie było gotowych do podjęcia działań mających na celu zadośćuczynienie osobom pokrzywdzonym, w tym do podjęcia takich działań o charakterze emocjonalno-materialnym. Jednakże w przypadku zadośćuczynienia usługowego połowa badanych z tej grupy wyraziła swoją gotowość. W drugiej grupie kontrolnej prawie wszyscy nie wykazywali ani ogólnej gotowości do zadośćuczynienia ani gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego. Najwięcej osób w tej grupie deklarowało podjęcie działań naprawczych o charakterze usługowym.

Podobne wyniki wskazujące, że mężczyźni odbywający karę bezwzględnego pozbawienia wolności nie wykazują ogólnej gotowości do zadośćuczynienia oraz do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego, ale deklarują chęć podjęcia działań naprawczych wobec osób pokrzywdzonych, uzyskała E. Trojanowska, badając grupę recydywistów penitencjarnych (Trojanowska, 2017) oraz sprawców przemocy w rodzinie w zakładach karnych (Trojanowska, 2020). Nieco inne wyniki otrzymała A. Lewicka-Zelent (2017). W badanej przez nią grupie osadzonych respondenci w zdecydowanej większości przejawiali niski poziom zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego oraz usługowego, jednakże wyniki ogólnego poziomu zadośćuczynienia rozłożyły się równomiernie, tzn. po ok. 30% badanych przejawiało wysoki lub średni, a 38% niski

poziom. Deficyty w zakresie gotowości do zadośćuczynienia mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności pokazują także wyniki innych badań A. Lewickiej-Zelent (2016). Jednakże w obu badaniach autorki grupa badanych była niehomogeniczna pod względem popełnionego przestępstwa (Lewicka-Zelent, 2016, 2017).

W badaniach własnych przyjęto plan Solomona – plan czterogrupowy z dwiema grupami eksperymentalnymi i dwiema grupami kontrolnymi – z pre-testem w dwóch grupach i post-testem w czterech grupach. Plan ten pozbawiony jest wad metodologicznych (Brzeziński, 2000).

W przyjętym planie badań hipoteza kierunkowa zostaje potwierdzona, gdy:

- 1) Post-test $GE_1 > Post-test GK_1$
- 2) Pos-test $GE_1 > Pre-test GE_1$
- 3) Pos-test $GK_1 = Pre-test GK_1$
- 4) Post-test $GE_2 > Post-test GK_2$
- 5) Pre-test $GE_1 = Pre-test GK_1$ (Brzeziński, 2000).

Ważna jest także kontrola pre-testu. W celu określenia czy pre-test nie uwrażliwił badanych, przeprowadzono analizę kowariancji z pre-testem jako zmienną towarzyszącą. Pożądany jest taki stan, aby okazała się istotna jedynie przynależność do grupy.

Hipoteza do pytania głównego „w jakim stopniu możliwe jest skuteczne rozwijanie gotowości do zadośćuczynienia osób odbywających karę pozbawienia wolności podczas warsztatów?” zakładała, że podczas warsztatów w znacznym stopniu rozwinię się gotowość do zadośćuczynienia osób odbywających karę pozbawienia wolności.

Przeprowadzone analizy pozwalają na stwierdzenie, że w zakresie **ogólnej gotowości do zadośćuczynienia**:

- 1) występują statystycznie istotne wyższe wartości średnich wyników w pierwszej grupie eksperymentalnej w porównaniu do pierwszej grupy kontrolnej w post-teście (spełniony warunek);
- 2) stwierdzono istotne statystycznie wyższe wyniki w pierwszej grupie eksperymentalnej w pomiarze drugim w porównaniu do pomiaru pierwszego (spełniony warunek);
- 3) w grupie kontrolnej nie odnotowano istotnych statystycznie różnic między pomiarem końcowym a początkowym (spełniony warunek);
- 4) nie występują różnice między drugą grupą eksperymentalną a drugą grupą kontrolną w pomiarze końcowym (niespełniony warunek);

5) nie stwierdzono różnic w pre-teście między pierwszą grupą eksperymentalną a pierwszą grupą kontrolną (spełniony warunek).

Ponadto różnica różnic okazała się istotna statystycznie, a jej wartość była dodatnia, co oznacza, że dystans między grupą eksperymentalną a kontrolną powiększył się.

Przeprowadzona analiza kowariancji ze zmienną towarzyszącą w postaci pre-testu pozwala na stwierdzenie, że w przypadku ogólnej gotowości do zadośćuczynienia przynależność do grupy (eksperymentalnej/kontrolnej) istotnie wpływa na wyniki post-testu, ale jednocześnie pre-test nie wpływa istotnie na wynik końcowy.

W związku z powyższymi ustaleniami można stwierdzić, że hipoteza główna zakładająca, że podczas warsztatów w znacznym stopniu rozwinię się gotowość do zadośćuczynienia osób odbywających karę pozbawienia wolności, została w znacznej części potwierdzona.

Hipoteza do pytania nr 2 „W jakim stopniu przeprowadzone zajęcia w ramach warsztatów przyczynią się do zwiększenia u osób odbywających karę pozbawienia wolności gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego oraz gotowości do zadośćuczynienia usługowego?” zakładała, że uczestnictwo skazanych w warsztatach przyczyni się w znacznym stopniu do rozwoju gotowości do zadośćuczynienia, zwłaszcza w zakresie emocjonalno-materialnym.

Przeprowadzone analizy pozwalają na stwierdzenie, że w zakresie **gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego:**

1) występują istotne statystycznie wyższe wartości średnich wyników w pierwszej grupie eksperymentalnej w porównaniu do pierwszej grupy kontrolnej w post-teście (spełniony warunek);

2) stwierdzono na poziomie tendencji statystycznej wyższe wyniki w pierwszej grupie eksperymentalnej w pomiarze drugim w porównaniu do pomiaru pierwszego (spełniony warunek na poziomie tendencji statystycznej);

3) w grupie kontrolnej nie odnotowano istotnych statystycznie różnic między pomiarem końcowym a początkowym (spełniony warunek);

4) nie występują różnice między drugą grupą eksperymentalną a drugą grupą kontrolną w pomiarze końcowym (niespełniony warunek);

5) nie stwierdzono różnic w pre-teście między pierwszą grupą eksperymentalną a pierwszą grupą kontrolną (spełniony warunek).

Przeprowadzone analizy pozwalają na stwierdzenie, że w zakresie **gotowości do zadośćuczynienia usługowego:**

1) nie występują istotne statystycznie wyższe wartości średnich wyników w pierwszej grupie eksperymentalnej w porównaniu do pierwszej grupy kontrolnej w post-teście (niespełniony warunek);

2) stwierdzono istotne statystycznie wyższe wyniki w pierwszej grupie eksperymentalnej w pomiarze drugim w porównaniu do pomiaru pierwszego (spełniony warunek);

3) w grupie kontrolnej nie odnotowano istotnych statystycznie różnic między pomiarem końcowym a początkowym (spełniony warunek);

4) nie występują różnice między drugą grupą eksperymentalną a drugą grupą kontrolną w pomiarze końcowym (niespełniony warunek);

5) nie stwierdzono różnic w pre-teście między pierwszą grupą eksperymentalną a pierwszą grupą kontrolną (spełniony warunek).

Wartość testu różnicy różnic jest dodatnia oraz istotna statycznie zarówno w odniesieniu do gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego, jak i do usługowego, co oznacza, że dystans między tymi grupami powiększył się. Wyniki te wskazują na istotny wpływ przeprowadzonych zajęć na rozwój gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego oraz usługowego.

Przeprowadzona analiza kowariancji ze zmienną towarzyszącą w postaci pre-testu pozwala na stwierdzenie, że w przypadku gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego przynależność do grupy (eksperymentalnej/kontrolnej) istotnie wpływa na wyniki post-testu, natomiast pre-test nie wpływa istotnie na wynik w pomiarze końcowym. Z kolei w przypadku gotowości do zadośćuczynienia usługowego stwierdzono, że ani przynależność do grupy, ani wyniki uzyskane w pierwszym pomiarze nie wpływają na wartości zmiennej w pomiarze drugim.

W związku z powyższym należy stwierdzić, że hipoteza została tylko częściowo potwierdzona.

Nie sposób porównać uzyskane wyniki badań z tymi prowadzonymi przez innych autorów. W Polsce nie były dotychczas zrealizowane w zakładach karnych programy resocjalizacyjne, których celem byłoby rozwijanie gotowości do zadośćuczynienia u osób odbywających karę pozbawienia wolności. Badania pilotażowe w tym zakresie prowadziły A. Lewicka-Zelent oraz E. Trojanowska w Zakładzie Karnym we Włodawie oraz w Zakładzie Karnym w Białej Podlaskiej. Badania prowadzone w tych jednostkach przed rozpoczęciem programu oraz po jego zakończeniu w grupie uczestników zajęć oraz

w grupie kontrolnej wykazały, że możliwe jest rozwijanie gotowości do zadośćuczynienia u osadzonych.

Anetta Jaworska (2009) przeprowadziła w zakładzie karnym program w formie terapii jogowskiej. Przed rozpoczęciem zajęć oraz po ich zakończeniu zbadała poczucie ekspiacji u uczestników. W pomiarze początkowym wyniki intencji naprawienia wyrządzonych szkód i zadośćuczynienia społeczeństwu lokowały się poniżej połowy zastosowanej skali. Wzrostu potrzeby ekspiacji nie odnotowano ani po sześciu miesiącach od rozpoczęcia ćwiczeń ani po roku. Należy jednak zauważyć, że celem prowadzonych działań nie było rozwijanie ekspiacji. Sama autorka (Jaworska, 2009, s. 248) zauważa, że „nie wystarczy samo uczestnictwo w terapii opartej na autorefleksji, lecz niezbędne jest połączenie z innymi działaniami resocjalizacyjnymi, głównie opartymi na kontakcie ze społeczeństwem, w których skazani mogliby wykazywać autentyczną pomoc drugiemu człowiekowi”.

Jednakże w wielu krajach zarówno w Europie, jak i na świecie są realizowane programy, które mają przygotować osoby odbywające karę pozbawienia wolności do przyjęcia odpowiedzialności za popełnione przestępstwo oraz programy, które zakładają udział osadzonych w mediacjach po wyroku (Aersten, 2006; Van Ness i in., 2007; Shapland, 2008; Szczepaniak, 2009; Droogenbroeck, 2010; Friškovec, 2010; Mariën, 2010; Gyökös, 2010; Barrabás, 2012; Goossens, 2012; Johnstone, 2014; Johnstone, Brennan, 2014; Vogt, Vogt, 2015).

Jednym z takich programów jest pięciodniowy program resocjalizacyjny, który został zrealizowany w siedmiu zakładach karnych w Wielkiej Brytanii. Jego celem było rozwijanie empatii u osób odbywających karę pozbawienia wolności, wzbudzanie poczucia odpowiedzialności za popełnione przestępstwo oraz motywowanie do zmiany zachowania. Uzyskane wyniki badań wskazały, że u badanych zwiększyła się motywacja do zmiany zachowań, które przyczyniły się do dokonanego przestępstwa oraz zwiększyło się zainteresowanie losem osób pokrzywdzonych, ale jednocześnie nie nastąpił wzrost poczucia odpowiedzialności za dokonane przestępstwo (Beech, Chauhan, 2013). Trudno jest z kolei określić skuteczność programów, w ramach których osadzeni biorą udział w mediacjach po wyroku. Ostateczny rezultat posiedzeń mediacyjnych nie zależy tylko od sprawcy przestępstwa, ale także od osoby pokrzywdzonej. W związku z tym procentowy udział podpisanych ugód w stosunku do wszystkich przeprowadzonych mediacji oddaje jedynie pewien wycinek tej rzeczywistości, a nie cały jej obraz. Jak słusznie zauważa P. Szczepaniak (2016) do rzadkości należą relacje z badań, które zawierają analizy

statystyczne, dotyczące mediacji prowadzonych między osobami odbywającymi karę bezwzględnego pozbawienia wolności a pokrzywdzonymi. Przeważnie relacjonowane są ogólne założenia programów, bardzo fragmentaryczne wyniki surowe oraz ewaluacje.

Przyjęcie odpowiedzialności za popełnione przestępstwo warunkowane jest wieloma czynnikami. Z pewnością jednym z nich jest zjawisko reaktancji, które polega na zmniejszeniu gotowości do działania na rzecz drugiej osoby w sytuacji zwiększenia odpowiedzialności w wyniku odczuwania przymusu zewnętrznego, który ogranicza swobodę wyboru. Mniejsza gotowość do przyjęcia odpowiedzialności związana jest z wywieraniem nacisku oraz z brakiem możliwości samodzielnego decydowania o sobie, które powodują reakcję obronną w postaci sprzeciwu. Innym czynnikiem jest koncentracja na sobie. Osoby, które są w sposób skrajny bardzo silnie skoncentrowane na sobie, nie odczuwają żadnej odpowiedzialności za innych ludzi, a z drugiej strony w przypadku skrajnej koncentracji na wartościach zewnętrznych osoby te całą odpowiedzialność przejmują na siebie (Reykowski, 1986). W związku z tym tak ważna jest dobrowolność osadzonych przy podejmowaniu decyzji dotyczącej działań naprawczych na rzecz osób pokrzywdzonych. W zakładach karnych należy szczególną uwagę zwracać na faktyczną dobrowolność osób odbywających karę pozbawienia wolności, ponieważ niejednokrotnie na terenie tych jednostek dochodzi do wywierania pewnego rodzaju presji, np. w sytuacji braku chęci przystąpienia do danego programu resocjalizacyjnego, mogą oni odczuć negatywne konsekwencje (Muskala, 2016).

Uzyskane wyniki badań własnych pokazały, że możliwe jest rozwijanie gotowości do zadośćuczynienia, jednakże podjęcie decyzji o faktycznym jej dokonaniu powinno należeć wyłącznie do osoby odbywającej karę pozbawienia wolności.

Hipoteza sformułowana do pytania nr 3 „Jakie zmiany w zakresie poczucia sprawiedliwości naprawczej, empatii, postaw wobec norm moralnych, poczucia winy i tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych nastąpią u uczestników warsztatów?” zakładała, że, u osadzonych – uczestników warsztatów nastąpi istotne zwiększenie poczucia sprawiedliwości naprawczej, empatii, pozytywnych postaw wobec norm moralnych i poczucia winy oraz nastąpi istotne zmniejszenie tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych.

Na podstawie przeprowadzonych analiz należy stwierdzić, że nie spełniono warunków pozwalających na potwierdzenie powyższej hipotezy. Ponadto oprócz postaw wobec kradzieży oraz wartościowania uczciwości i sumienia wartość różnicy różnic

okazała się nieistotna statystycznie, co oznacza brak wpływu przeprowadzonych zajęć na powyższe zmienne.

W związku z tym należy stwierdzić, że hipoteza zakładająca, że u osadzonych – uczestników warsztatów nastąpi istotne zwiększenie poczucia sprawiedliwości naprawczej, empatii, pozytywnych postaw wobec norm moralnych i poczucia winy oraz nastąpi istotne zmniejszenie tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych, ta nie została potwierdzona.

Inne wyniki w zakresie rozwijania empatii u osadzonych uzyskały A. Lewicka-Zelent, K. Korona i M. Lesiuk (2013). Zrealizowały one autorski program resocjalizacyjny w Areszcie Śledczym w Lublinie, którego podstawowym celem była poprawa psychospołecznego funkcjonowania osadzonych w czterech podstawowych wymiarach – empatyczności, kompetencji społecznych, inteligencji emocjonalnej, hierarchii wartości i związanej z nią postaw wobec norm moralnych. Zajęcia były realizowane w trzech grupach eksperymentalnych. u uczestników każdej z tych grup nastąpił istotny wzrost empatii emocjonalno-poznawczej, a w dwóch grupach wzrost umiejętności przyjmowania punktu widzenia innej osoby. Z kolei tylko w jednej z trzech grup po zakończeniu programu nastąpił istotny statystycznie wzrost w zakresie średnich wyników postaw wobec norm moralnych, tj. osoby z tej grupy zaczęły przejawiać bardziej pozytywne postawy wobec takich norm moralnych jak: „należy pomagać innym ludziom”, „nie należy być mściwym”, „należy przyznawać się do winy”, „należy szanować cudzą własność” oraz „nie należy namawiać innych do złego”.

Wyniki badań przeprowadzonych przez A. Lewicką-Zelent oraz E. Trojanowską (2019) potwierdzają, że możliwe jest rozwijanie empatii emocjonalno-poznawczej u mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności. Autorki zrealizowały w zakładzie karnym program resocjalizacyjny skierowany do grupy mężczyzn skazanych za prowadzenie pojazdu w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem środka odurzającego. Badania prowadzono w dwóch pomiarach – przed rozpoczęciem oraz po zakończeniu zajęć w dwóch grupach – eksperymentalnej (uczestników zajęć) oraz kontrolnej. W porównaniu do pomiaru pierwszego w pomiarze końcowym w grupie eksperymentalnej nastąpił istotny statystycznie wzrost średnich wyników zarówno w zakresie ogólnej empatii emocjonalno-poznawczej, jak i jej prawie wszystkich składowych tj. fantazji, empatycznego reagowania w sytuacjach trudnych oraz przyjmowania punktu widzenia innych ludzi.

Jedną z prawdopodobnych przyczyn braku istotnych statystycznie wyższych wyników w zakresie empatii w badanej grupie jest czas trwania programu. Zajęcia były realizowane przez dwa miesiące. Być może dla uczestników był to zbyt krótki czas, aby możliwe było skuteczne rozwijanie empatii, zwłaszcza, że wyniki ujawniły, że na poziomie tendencji statystycznej taka pozytywna zmiana nastąpiła. Ponadto uczestnikami zajęć były osoby, które dokonały przestępstwa z użyciem przemocy. Wyniki badań dotyczące związku między empatią a agresją są jednoznaczne – im wyższy poziom agresji, tym niższy poziom empatii (Davis, 1999; Bartkowicz, 2001; Lewicka, 2002). W ramach programu może zbyt mało czasu poświęcono na zajęcia uwrażliwiające i w kolejnych edycjach na te aspekty należałoby zwrócić szczególną uwagę. Należy także podkreślić, że jednoczynnikowa analiza regresji wykazała, że empatia emocjonalno-poznawcza jest silnie i dodatnio związana z gotowością do zadośćuczynienia, a otrzymany model wyjaśnia 40% zmienności tejże gotowości. Oznacza to, że empatia stanowi tą zmienną, której wzrost powoduje również wzrost poziomu gotowości do podjęcia działań naprawczych.

Wyniki badań dotyczące poczucia winy wśród osób odbywających karę pozbawienia wolności są niejednoznaczne. Anna Wolska (2001) w swoich badaniach wykazała, że jedynie w grupie zabójców odnotowano podwyższone wyniki w skali poczucia winy, a w pozostałych grupach sprawców przestępstw nie. Z kolei wyniki badań przeprowadzone przez Janinę Florczykiewicz (2015) wskazują, że znaczna część osób odbywających karę pozbawienia wolności odczuwa poczucie winy spowodowane wyrządzeniem krzywdy osobom pokrzywdzonym. Jednakże u osób, które są zdemoralizowane w wysokim stopniu, pojawia się najmniejsza skłonność do przeżywania poczucia winy oraz najbardziej ujawniają się tendencje do ignorowania ofiary oraz uruchamiania technik neutralizacji czynów przestępczych.

Wyniki badań prowadzonych przez Marię Gordon (2001) wskazują, że niewielu sprawców przestępstw czynów agresywnych odczuwa poczucie winy, a dominującymi uczuciami są poczucie krzywdy, przerzucanie na innych odpowiedzialności za swoją sytuację. W grupie osób podejrzanych lub oskarżonych o popełnienie przestępstwa wobec bliskiej osoby (np. zabójstwo, usiłowanie zabójstwa, znęcanie się, zgwałcenie lub czyn nierzędny) tylko 13% przyznało, że odczuwa żal i poczucie winy. W grupie sprawców przestępstw o charakterze seksualnym z 83 osób tylko trzy wyraziły swój żal i odczuwały poczucie winy. Trzecią grupę stanowili młodociani zabójcy, w której prawie 1/5 odczuwała żal i poczucie winy z powodu dokonanego przestępstwa.

Inne badania dowodzą, że część osób, która nie przestrzega norm prawnych nie przeżywa poczucia winy. Powodem takiego stanu rzeczy jest stosowanie wewnętrznych strategii, których celem jest ochrona poczucia własnej wartości oraz ochrona przed stygmatyzacją jako przestępcy (Benson, 1985). W toku innych badań wykazano, że okazywanie żalu, smutku lub poczucia wiany z powodu popełnienia przestępstwa byłoby tłumione przez osoby odbywające karę pozbawienia wolności, ponieważ w środowisku przestępów są one uznawane za oznakę słabości charakteru (Greer, 2002).

Badania prowadzone zarówno w Holandii, jak i w Polsce dotyczące gotowości do zmiany przestępców wskazują, że najniższe wyniki uzyskują oni w skali reakcje emocjonalne, co może oznaczać, że ten brak gotowości do zmiany może być spowodowany niskim poziomem reakcji emocjonalnej przestępców, jak np. poczucie winy i wstydu (Biel, 2017; Bosma i in., 2017).

Innym przykładem programu, który został poddany ocenie skuteczności jest program „Sycamore Tree Project”. Badania prowadzone były w Anglii wśród 5000 osadzonych biorących udział w tym programie. Badania koncentrowały się na pięciu obszarach, w których wykazano, że są związane z powtarzaniem przestępstw: ogólnym nastawieniu do popełnienia przestępstwa, przewidywaniu ponownego popełnienia przestępstwa, zaprzeczaniu krzywdzie ofiary, ocenie przestępstwa jako wartościowego oraz postrzeganiu aktualnych problemów życiowych. Ich wyniki wskazują, że nastąpił: znaczący wzrost empatii u osadzonych, znaczące zmiany w postawach wobec przestępstw oraz nastąpiła taka zmiana postaw, która pozwala przewidywać małe prawdopodobieństwo popełnienia kolejnych przestępstw. W związku z tym wyciągnięto wniosek, że uczestnicy programu zaczęli rozumieć, jaki wpływ na życie osób pokrzywdzonych miało dokonane przez nich przestępstwo (Feasey, Williams, 2009). Podobne wyniki badań prowadzone przez Leona Bakkerę wskazują na pozytywną zmianę postaw przestępców uczestniczących w tym programie uzyskano w Nowej Zelandii (<http://restorativejustice.org/we-do/sycamore-tree-project/>, data dostępu: 11.02.2021).

A. Jaworska (2009) dowiodła, że po roku intensywnych i systematycznych ćwiczeń odnotowano istotny statystycznie wzrost poczucia winy wśród uczestników zajęć, tzn. badani byli w większym stopniu skłonni przyznać, że kara, którą odbywają nie jest niesprawiedliwa, deklarowali częstsze odnoszenie się w myślach do dokonanego czynu, a rzadziej usprawiedliwiali dokonane przestępstwo okolicznościami zewnętrznymi lub zachowaniem innych osób. Jednak należy zauważyć, że pierwszy pomiar, który miał pokazać ewentualne zmiany został przeprowadzony po sześciu miesiącach. Wzrost

poczucia winy po tym okresie nie okazał się istotny statystycznie. Oznacza to, że oddziaływania mające na celu wzrost poczucia winy powinny być prowadzone długofalowo. Na wagę pracy nad tym aspektem u sprawców zabójstw zwraca uwagę H. Machel (2003b).

Wyniki badań dotyczące zjawiska recydywy wskazują jak ważna jest praca nad poczuciem winy osób osadzonych. W badaniach W. Friedrich (2020), których celem było ustalenie czynników warunkujących powrót do przestępstwa oraz skuteczność kary pozbawienia wolności, ustalono, że poczucie winy jako uczucie moralne nie okazało się istotnym predyktorem powrotu do przestępstwa. Szczególnym rodzajem poczucia winy jest poczucie skruchy. Stwierdzono negatywny związek między poczuciem skruchy rozumianym jako stan uczuciowy będący konsekwencją przyjęcia odpowiedzialności za daną sytuacją wynikającą z winy podmiotu a powrotnością do przestępstwa. Inne badania wskazują, że poczucie winy może negatywnie i bezpośrednio przewidywać ponowne popełnienie przestępstwa w pierwszym roku po zwolnieniu z zakładu karnego (Tangney i in., 2014). Oznacza to, że w prowadzonych oddziaływaniach resocjalizacyjnych należy podejmować działania ukierunkowane na nad pracę z poczuciem winy u osadzonych. Jednym z ważnych czynników wpływających na ich skuteczność jest długofalowość prowadzonych oddziaływań, w związku z tym program ukierunkowany na rozwijanie gotowości do zadośćuczynienia, w którym jednym z elementów była praca nad zwiększeniem poczucia winy powinien być prowadzony przez długi czas.

Hipoteza do pytania nr 4 „Jakie zamiany nastąpią w poglądach uczestników warsztatów na temat osób pokrzywdzonych w wyniku dokonanych przez nich przestępstw?” zakładała, że po zakończeniu warsztatów ich uczestnicy będą mieć bardziej pozytywne poglądy na temat osób pokrzywdzonych w wyniku dokonanych przez nich przestępstw. Nie spełniono większości warunków potrzebnych do potwierdzenia hipotezy. W związku z tym stwierdzono, że hipoteza ta nie została potwierdzona.

Po zakończonych zajęciach większość osób w pierwszej grupie eksperymentalnej i niecała połowa badanych z drugiej grupy eksperymentalnej stwierdziła, że osoba pokrzywdzona w wyniku dokonanego przez nich przestępstwa zasługuje na przeprosiny. W pierwszej grupie eksperymentalnej mniej, a w drugiej – więcej niż połowa badanych uznała, że osoba pokrzywdzona jest współodpowiedzialna za popełnione przestępstwo. Mniej niż połowa ankietowanych w pierwszej grupie eksperymentalnej przyznała, że czuli się skrzywdzeni przez osoby pokrzywdzone, a w drugiej grupie eksperymentalnej połowa osób nie była w stanie wyrazić jednoznacznie swojego stanowiska w tym zakresie.

Równomiernie rozłożyły się wyniki dotyczące postrzegania osoby pokrzywdzonej jako bezradnej lub niezaradnej życiowo w obu grupach, tj. po ok. 1/3 badanych zgodziły się z tym twierdzeniem uznały je za nieprawdziwe lub nie wyraziły swojego stanowiska. Z kolei prawie wszyscy badani z pierwszej grupy eksperymentalnej mieli trudność w stwierdzeniu, czy osoba, którą skrzywdzili w wyniku dokonanego przestępstwa jest „słaba” fizycznie i/lub psychicznie. W drugiej grupie eksperymentalnej połowa badanych nie zgodziła się z tym twierdzeniem.

Podobne wyniki uzyskali inni autorzy. M. Gordon (2001) na podstawie badań trzech grup sprawców przestępstw o charakterze agresywnym stwierdziła, że prawie połowa (45%) badanych osób oskarżonych lub podejrzanych o popełnienie przestępstwa przeciwko osobom bliskim za zaistniałą sytuację obwiniło osoby pokrzywdzone. Ponad 1/3 z nich manifestowała poczucie krzywdy z powodu zarzutów o popełnienie przestępstwa i 1/3 badanych w tej grupie przyjmowała postawę obronną polegającą na szkalowaniu osób pokrzywdzonych i przypisywaniu im negatywnych właściwości, takich jak np. alkoholizm, agresywność, zdrady małżeńskie itd., które przyczyniły się do zaistniałej sytuacji. W grupie sprawców przestępstw o charakterze seksualnym ponad 1/3 doświadczała poczucia krzywdy z powodu niesłusznego według nich oskarżenia o przestępstwo. Prawie 1/3 badanych stosowała technikę neutralizacji polegającą na przypisywaniu osobom pokrzywdzonym (najczęściej członkom rodziny) złe intencje lub kierowanie się zemstą czy też chęcią ukrycia własnych przewinień. Sześć osób w tej grupie swoje zachowanie niezgodne z normami usprawiedliwiała zaburzeniami w sferze seksualnej, co w konsekwencji powinno spowodować, że nie będą oni ukarani, ale poddani leczeniu. Ponad połowa w grupie młodocianych zabójców odczuła poczucie krzywdy spowodowane tym, że zostali zmuszeni do użycia agresji również we własnej obronie, ponieważ osoby pokrzywdzone były prowokujące i napastliwe, a część badanych utrzymała, że stali się ofiarami pomówienia przez osoby trzecie. Prawie połowa (45%) młodocianych zabójców usprawiedliwiała popełnione przestępstwo stanem pod wpływem alkoholu w chwili dokonywania tego czynu, brakiem umiejętności przewidywania konsekwencji swojego zachowania czy potrzebą uzyskania środków finansowych.

Wyniki badań przeprowadzonych przez J. Florczykewicz (2015) w grupie prawie 300 osób odbywających karę pozbawienia wolności wskazują, że ponad 60% badanych deklaruje, że żałuje, że wyrządziły komuś krzywdę, jednocześnie ponad 40% twierdzi, że nie obchodzą ich ofiary popełnionych przez nich przestępstw. Ponadto ponad połowa badanych uznała, że osoba pokrzywdzona nie spowodowała ich do popełnienia danego

przestępstwa. Ponad 60% badanych nie zgodziło się z twierdzeniem, że ofiary same sobie są winne, bo nie potrafią się bronić. Na pytanie, co powiedzieliby ofiarom swoich przestępstw, ponad 1/3 odpowiedziała, że przeprosiłaby ich, a niecałe 30% powiedziałyby, że żałuje popełnionych czynów. Ankietowani zostali też poproszeni o wskazanie powodów odczuwanego żalu. Odpowiedzi udzieliła mniej niż połowa respondentów. Dominującym powodem, który został wskazany przez ponad 1/3 osób udzielających odpowiedzi na to pytanie było poczucie zmarnowanego życia lub czasu.

Brak istotnych statystycznie zmian w zakresie poglądów na temat osób pokrzywdzonych w ramach badań własnych może być spowodowany wieloma czynnikami. Jednym z nich jest stosowanie przez osadzonych technik neutralizacji czynów przestępczych. Ponadto zmianę postrzegania sytuacji osób pokrzywdzonych bardzo utrudnia odczuwane przez samych skazanych poczucie skrzywdzenia (Jaworska, 2009; Kosewski, 2008).

Kolejna hipoteza została sformułowana do pytania nr 5 „Jaki związek występuje między gotowością do zadośćuczynienia osadzonych a ich poglądami na temat osób pokrzywdzonych w wyniku dokonanych przez nich przestępstw?” i zakładała, że występuje dodatni związek między gotowością do zadośćuczynienia osadzonych a ich pozytywnymi poglądami na temat osób pokrzywdzonych w wyniku dokonanych przez nich przestępstw.

Na podstawie przeprowadzonej analizy korelacyjnej można stwierdzić jedynie częściowe potwierdzenie hipotezy. Ustalono, że występuje:

- umiarkowany, dodatni związek między gotowością do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego a podzieleniem poglądu, że „Osoba, którą skrzywdziłem w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, zasługuje na moje przeprosiny”;
- korelacja umiarkowana o kierunku ujemnym między gotowością do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego a podzieleniem poglądu, że „Osoba, którą skrzywdziłem, w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, jest bezradna, niezaradna życiowo”;
- zależność umiarkowana o ujemnym kierunku między gotowością do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego podzieleniem poglądu, że „Osoba, którą skrzywdziłem, w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, jest „słaba” fizycznie i/lub psychicznie”;

- korelacja umiarkowana o kierunku dodatnim stwierdzona została między gotowością do zadośćuczynienia usługowego podzielaniem poglądu, że „Osoba, którą skrzywdziłem w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, zasługuje na moje przeprosiny”;

- związek umiarkowany i dodatni między ogólną gotowością do zadośćuczynienia a podzielaniem poglądu, że „Osoba, którą skrzywdziłem w wyniku dokonanego przeze mnie przestępstwa, zasługuje na moje przeprosiny”.

Oznacza to, że badani osadzeni, którzy uważają, że osoba przez nich pokrzywdzona w wyniku dokonanego przestępstwa zasługuje na ich przeprosiny, nie jest bezradna lub niezaradna życiowo, nie „słaba” fizycznie i/lub psychicznie, przejawiają większą gotowość do zadośćuczynienia.

Hipoteza do pytania nr 6 „Jaki jest udział poczucia sprawiedliwości naprawczej, empatii, postaw wobec norm moralnych, tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych i poczucia winy w wyjaśnianiu gotowości do zadośćuczynienia u osób odbywających karę pozbawienia wolności?” zakładała, że występuje pozytywna zależność między gotowością do zadośćuczynienia a poczuciem sprawiedliwości naprawczej, empatią, pozytywnymi postawami wobec norm moralnych oraz poczuciem winy, a także negatywna zależność między gotowością do zadośćuczynienia a tendencjami do usprawiedliwiania czynów przestępczych u osób odbywających karę pozbawienia wolności.

W celu potwierdzenia tej hipotezy przeprowadzono jednoczynnikową analizę regresji. Należy jednak zauważyć, że jako zmienne niezależne włączono tylko te, które okazały się skorelowane ze zmienną zależną – gotowością do zadośćuczynienia. Uzyskane wyniki wskazują, że w badanej grupie predyktorami ogólnej gotowości do zadośćuczynienia są: empatia emocjonalno-poznawcza (wynik ogólny), gotowość poświęcenia się dla innych (Syndrom IV), wrażliwość na przeżycia innych (Syndrom III), wartościowanie sumienia oraz wartościowanie dobra. Zależność między tymi poszczególnymi predyktorami a ogólną gotowością do zadośćuczynienia jest silna, a jej kierunek jest dodatni. Oznacza to, że im większą empatię emocjonalno-poznawczą przejawiają, im bardziej gotowi są do poświęcania się dla innych, im bardziej są wrażliwi na przeżycia innych oraz im bardziej pozytywnie wartościują sumienie oraz dobro opisujące poczucie sprawiedliwości naprawczej, tym badane osoby przejawiają większą ogólną gotowość do zadośćuczynienia.

Kolejnymi czynnikami wpływającymi na ogólną gotowość do zadośćuczynienia są: wartościowanie prawdy, wczuwanie się w stany i przeżycia innych (Syndrom V), współodczuwanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych (Syndrom II), wartościowanie moralności, wartościowanie równości, wartościowanie sprawiedliwości naprawczej (wynik ogólny), wartościowanie uczciwości oraz sympatyzowanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych (Syndrom I). Siła tych związków jest umiarkowana, a kierunek zależności jest dodatni, co oznacza, że wysokim wynikiem w zakresie wartościowania prawdy, moralności, równości, uczciwości oraz wartościowania sprawiedliwości naprawczej (wynik ogólny), wczuwania się w stany i przeżycia innych, współodczuwania z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych, sympatyzowania z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych, towarzyszą wysokie wartości ogólnej gotowości do zadośćuczynienia badanych osób.

Ponadto predyktorami ogólnej gotowości do zadośćuczynienia są: postawa wobec kradzieży (PNM IV); postawa wobec mściwości (PNM II); poczucie winy; postawa wobec pomagania innym ludziom (PNM I) oraz postawa wobec przyznawania się do winy (PNM III). Związek między tymi zmiennymi a ogólną gotowością do zadośćuczynienia jest umiarkowany o kierunku ujemnym. Oznacza to, że wysokim wynikiem w zakresie: pozytywnych postaw wobec takich norm jak: „należy szanować cudzą własność”, „nie należy być mściwym”, „należy pomagać innym ludziom”, „należy przyznawać się do winy”, odczuwania poczucia winy, towarzyszą niskie wartości ogólnej gotowości do zadośćuczynienia.

Związek między **gotowością do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego** a wartościowaniem sumienia opisującego poczucie sprawiedliwości naprawczej jest silny i ma kierunek dodatni, co oznacza, że im bardziej pozytywnie badane osoby wartościują sumienie, tym większą przejawiają gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego.

Kolejnymi predyktorami gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego są: wartościowanie równości, wartościowanie prawdy, wartościowanie zadośćuczynienia, wartościowanie moralności, wartościowanie dobra, wartościowanie sprawiedliwości naprawczej (wynik ogólny), empatia emocjonalno-poznawcza (wynik ogólny), wrażliwość na przeżycia innych (Syndrom III) oraz gotowość poświęcenia się dla innych (Syndrom IV).

Siła związku między tymi zmiennymi a gotowością do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego jest umiarkowana, a jej kierunek jest dodatni. Oznacza to, że im

bardziej pozytywnie badane osoby wartościują równość, prawdę, zadośćuczynienie, moralność dobro oraz przejawiają silniejsze poczucie sprawiedliwości naprawczej, im większą przejawiają empatię emocjonalno-poznawczą, im większą wrażliwość na przeżycia innych oraz i większą gotowość poświęcenia się dla innych, tym większą przejawiają gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego.

Natomiast predyktorami, których powiązanie z gotowością do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego jest umiarkowane, ale ma kierunek ujemny, są postawa wobec mściwości oraz wobec kradzieży. Im bardziej pozytywne postawy wobec norm „nie należy być mściwym” oraz „należy szanować cudzą własność” przejawiają badane osoby, tym mają niższy poziom gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego.

Najsilniejszymi predyktorami gotowości do zadośćuczynienia usługowego w badanej grupie są: empatia emocjonalno-poznawcza (wynik ogólny), wrażliwość na przeżycia innych (Syndrom III), gotowość poświęcenia się dla innych (Syndrom IV) oraz wczuwanie się w stany i przeżycia innych (Syndrom V). Zależność między tymi zmiennymi a gotowością do zadośćuczynienia usługowego jest silna i ma kierunek dodatni, co oznacza, że im większą empatię emocjonalno-poznawczą przejawiają osoby badane, im większą cechują się wrażliwością na przeżycia innych, gotowością do poświęcenia się dla innych oraz im bardziej wczuwają się w stany i przeżycia innych, tym większą gotowość do zadośćuczynienia usługowego będą przejawiać.

Kolejnymi predyktorami gotowości do zadośćuczynienia usługowego są: wartościowanie równości, wartościowanie prawdy, wartościowanie sumienia, wartościowanie moralności, wartościowanie uczciwości, wartościowanie dobra, wartościowanie sprawiedliwości naprawczej (wynik ogólny), sympatyzowanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych (Syndrom I) oraz współodczuwanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych (Syndrom II). Siła między tymi predyktorami a gotowością do zadośćuczynienia usługowego jest umiarkowana, a jej kierunek jest dodatni. Im bardziej pozytywnie osoby badane wartościują równość, prawdę, sumienie, moralność, uczciwość oraz dobro, a także im większe mają poczucie sprawiedliwości naprawczej, im bardziej będą sympatyzować z innymi przeżycia przyjemne i przykre, im bardziej będą współodczuwać z innymi przeżycia przyjemne i przykre, tym większą gotowość do zadośćuczynienia usługowego będą przejawiać.

Związek umiarkowany o kierunku ujemnym stwierdzono między taki predyktorami jak: postawa wobec pomagania innym ludziom, postawa wobec mściwości, postawa wobec przyznawania się do winy, postawa wobec kradzieży oraz poczucie winy a gotowością do

zadośćuczynienia usługowego. Oznacza to, że wysokim wynikiem w zakresie postawy wobec pomagania, mściwości, przyznawania się do winy, kradzieży oraz poczucia winy, towarzyszą niskie wartości gotowości do zadośćuczynienia usługowego.

Uzyskane wyniki pokrywają się tylko częściowo z wynikami badań A. Lewickiej-Zelent (2015, 2017), która stwierdziła, że gotowość do zadośćuczynienia osób nieletnich uwarunkowana jest poczuciem sprawiedliwości naprawczej. Na zadośćuczynienie emocjonalno-materialne nieletnich dodatni wpływ ma pozytywna postawa wobec pomagania innym oraz sympatyzowanie z innymi przeżyć przykrych i przyjemnych. Z kolei predyktorami zadośćuczynienia usługowego w tej grupie są: wczuwanie się w stany i przeżycia innych, wyrzuty sumienia, poczucie winy i wstydu. Kierunek tych zależności jest dodatni. Z kolei wyniki badań prowadzonych wśród mężczyzn odbywających karę pozbawiania wolności pokazały, że ogólna gotowość do zadośćuczynienia warunkowana jest m.in. umiejętnością przyjmowania perspektywy innych ludzi. Osoby, które miały wyższy poziom tej umiejętności, także w większym stopniu były gotowe podjąć działania naprawcze wobec osób pokrzywdzonych (Lewicka-Zelent, 2015). Podobnie jak w przypadku badań własnych również A. Lewicka-Zelent (2017) uzyskała zaskakujący wynik, mianowicie, że wysokie poczucie winy wpływa negatywnie na ogólną gotowość do zadośćuczynienia, co oznacza, że im osoby skazane odczuwają silniejsze poczucie winy, tym mniejsza jest szansa na dokonanie przez nich zadośćuczynienia. Także w przypadku zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego najsilniejszym predyktorem okazała się umiejętność przyjmowania perspektywy innych ludzi. W mniejszym stopniu wpływa na ten rodzaj gotowości miała empatyczna odpowiedź na przeżycia innych oraz poczucie winy. Osoby, które uzyskały wyższe wyniki w zakresie poczucia winy oraz empatycznej odpowiedzi na przeżycia innych, uzyskały wyższe wyniki gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego. Z kolei predyktorami zadośćuczynienia usługowego w tej grupie okazała się umiejętność przyjmowania perspektyw innych ludzi oraz empatyczne reagowanie w sytuacjach trudnych. Kierunek tego związku jest dodatni.

Zależność ujemna między gotowością do zadośćuczynienia a postawami wobec norm moralnych oraz poczucia winy wydaje się nielogiczna. Jednakże badania A. Lewickiej-Zelent (2017) wskazują na taki sam ujemny kierunek zależności między gotowością do zadośćuczynienia a poczuciem winy.

Najprawdopodobniej uzyskane wyniki spowodowane są niewłaściwym zrozumieniem poszczególnych twierdzeń przez osoby badane. Egzemplifikację tego niech

stanowi jedno z pytań zawartych w wybranym kwestionariuszu. Badani są proszeni o określenie na pięciostopniowej skali, czy mają poczucie winy. Przy twierdzeniu tym nie ma wyjaśnienia jak ono jest rozumiane. Może to powodować, że każdy z badanych na swój sposób rozumie termin „poczucie winy”, co może oznaczać, że dla niektórych może być tożsame ze wstydem. Zgodnie z przyjętym rozumieniem terminów w dysertacji wstyd związany jest z negatywną oceną całego „Ja” danego człowieka, a poczucie winy odnosi się do negatywnej oceny jedynie danego zachowania. Z kolei w odniesieniu do uzyskanych wyników w zakresie negatywnego związku gotowości do zadośćuczynienia i postaw wobec norm moralnych należy zauważyć, że najbardziej prawdopodobną przyczyną takiego stanu rzeczy jest nieprawidłowe zrozumienie treści twierdzeń w Skali Postaw wobec Norm Moralnych przez respondentów – niektóre z nich zawierają przeczenia. Być może to spowodowało, że osoby badane udzieliły odwrotnych odpowiedzi.

Odpowiadając na kolejne pytanie badawcze, „Jakie są opinie uczestników prowadzonych zajęć na temat warsztatów oraz osoby prowadzącej?”, należy stwierdzić, że osoby biorące udział w zajęciach pozytywnie oceniły zarówno same warsztaty, jak i osobę prowadzącą.

Uczestnicy programu uznali, że najbardziej zainteresował ich temat emocji, sprawiedliwości naprawczej oraz mediacji w sprawach karnych, natomiast najmniej byli zainteresowani tematem empatii. Jednocześnie najwięcej osób stwierdziło, że poszerzyło swoją wiedzę lub/oraz rozwinęło swoje umiejętności w zakresie rozwiązywania konfliktów oraz zadośćuczynienia. Dla połowy badanych każda proponowana forma pracy, tj. praca indywidualna, w parach oraz praca w grupach, była odpowiednia. Ponad połowie uczestników najbardziej odpowiadał wykład oraz dyskusja jako metody prowadzenia zajęć. Zdecydowana większość badanych biorąca udział w zajęciach stwierdziła, że osoba prowadząca przekazywała treści w sposób zrozumiały i przystępny, miała dużą wiedzę na temat omawianych zagadnień, była pozytywnie nastawiona do uczestników oraz chętnie udzielała im pomocy podczas warsztatów.

Zakończenie

Przyjęcie odpowiedzialności za popełnione przestępstwo, a w konsekwencji zadośćuczynienie osobie pokrzywdzonej jest jednym z przejawów osiągnięcia celu kary pozbawienia wolności. O możliwości urzeczywistnienia idei sprawiedliwości naprawczej w pracy z osadzonymi na terenie zakładów karnych mówi się stosunkowo od niedawna. Jednakże na świecie podejmowane są próby prowadzenia mediacji po wyroku, w których uczestniczą osoby odbywające karę pozbawienia wolności oraz osoby pokrzywdzone. Podejmowanie tego rodzaju oddziaływań jest wyrazem ciągłego poszukiwania nowych i skutecznych metod pracy resocjalizacyjnej ze sprawcami przestępstw. Jednym z ważnych oddziaływań prowadzonych na terenie jednostek penitencjarnych są programy resocjalizacyjne. W Polsce prowadzonych jest wiele takich programów w zakładach karnych, jednakże głównym zarzutem im stawianym obok braku oparcia na rzetelnych teoretycznych podstawach jest brak ewaluacji (Marczak, 2013; Najwyższa Izba Kontroli, 2015). Dlatego też trudno jest określić skuteczność prowadzonych w tej formie oddziaływań. W związku z tym w ramach badań własnych zdecydowano się na przeprowadzenie programu resocjalizacyjnego opierającego się na idei sprawiedliwości naprawczej oraz ewaluacji w zakresie jego skuteczności.

Celem prowadzonego badania własnego było określenie skuteczności warsztatów w rozwijaniu gotowości do zadośćuczynienia osób odbywających karę pozbawienia wolności. Badania zostały przeprowadzone według planu Solomona, tj. w badaniach wzięły udział cztery grupy – dwie eksperymentalnej i dwie kontrolne. W pierwszej grupie eksperymentalnej i w pierwszej grupie kontrolnej przeprowadzono dwa pomiary – pre-test oraz post-test, natomiast w drugiej grupie eksperymentalnej i kontrolnej dokonano pomiaru tylko po zakończeniu zajęć. Każda grupa badanych tworzona była przez 10 mężczyzn odbywających karę bezwzględnego pozbawienia wolności za dokonanie przestępstwa z użyciem przemocy. Połowa osób w danej grupie była sprawcami przemocy w rodzinie, a druga połowa dokonała zabójstwa. Dobór zakładu karnego oraz poszczególnych osób do grup miał charakter celowy. W celu odpowiedzi na postawione pytania badawcze zastosowano quasi-eksperyment.

Na podstawie przeprowadzonej analizy materiału empirycznego z wykorzystaniem różnych analiz statystycznych należy stwierdzić, że dzięki przeprowadzeniu autorskiego programu możliwe jest w pewnym stopniu rozwijanie zadośćuczynienia u osób odbywających karę pozbawienia wolności. Ważnym predyktorem gotowości do

zadośćuczynienia okazała się empatia. Należy jednak poszukiwać kolejnych czynników, które będą warunkować gotowość osadzonych do czynienia zadość osobom pokrzywdzonym.

Przeprowadzone badania wpisują się w pewną lukę, która widoczna jest w ofercie programów resocjalizacyjnych. Na całym świecie wykorzystuje się ideę sprawiedliwości naprawczej w oddziaływaniach z osobami odbywającymi karę pozbawienia wolności. W Polsce były podejmowane jedynie próby prowadzenia mediacji po wyroku oraz programy pilotażowe dotyczące rozwijania gotowości do zadośćuczynienia. W Polsce i na świecie nie ma zbyt wielu badań wskazujących na skuteczność takich oddziaływań. Stąd wynikała potrzeba opracowania programu, który będzie bazował na udowodnionych założeniach teoretycznych, a jego skuteczność zostanie potwierdzona badaniami empirycznymi. Uzyskane wyniki badań własnych wskazały, że można w pewnym stopniu skutecznie rozwijać gotowość do zadośćuczynienia osadzonych poprzez wykorzystanie programu resocjalizacyjnego bazującego na sprawiedliwości naprawczej. Przeprowadzone badania miały charakter eksploracyjny. Istnieje zatem potrzeba kontynuowania tego programu po określonych modyfikacjach oraz ponowne sprawdzenie jego skuteczności.

Program ukierunkowany na rozwijanie gotowości do zadośćuczynienia okazał się w dużym stopniu skuteczny, jednakże wymaga pewnych zmian. Świadczą o tym uzyskane wyniki badań oraz obserwacje autorki. Badania przedstawione w dysertacji mają pewne ograniczenia. Pierwszym z nich jest dobór celowy zarówno jednostki penitencjarnej, w której przeprowadzono zajęcia, jak również uczestników tego programu. Decyzja o doborze celowym uczestników wynikała przede wszystkim z realizacji zasady dobrowolności. W zakładach karnych jako instytucjach totalnych w prowadzonych oddziaływaniach należy szczególną uwagę zwracać na świadome wyrażanie zgody na udział w zajęciach przez osadzonych (Lewicka-Zelent, Trojanowska, 2017; Muskała, 2016). Tematyka zrealizowanego programu – gotowość do zadośćuczynienia była również szczególna i przez to trudna dla wielu potencjalnych uczestników. Nie należy także zapominać, że grupę odbiorców stanowili sprawcy przestępstw z użyciem przemocy – osoby, które zostały skazane za zabicie drugiego człowieka lub za znęcanie się nad członkiem rodziny. Poradzenie sobie z taką trudną sytuacją spowodowało, że osoby te uruchomiły mechanizmy obronne oraz poszukiwały usprawiedliwienia swoich czynów. Udział w proponowanym programie oznaczał dla nich ponowne zmierzenie się z popełnionym przestępstwem, jego skutkami, osobami pokrzywdzonymi oraz z oceną samego siebie.

Przy rekrutacji wzięto pod uwagę kolejny czynnik. Potencjalni uczestnicy musieli zakończyć trening zastępowania agresji (w przypadku osób, które popełniły zabójstwo) lub program korekcyjno-edukacyjny dla sprawców przemocy w rodzinie. Dodatkowo osoby uzależnione również musiały być po zakończonej terapii. To wszystko spowodowało, że niezwykle trudne byłoby przeprowadzenie doboru losowego badanej grupy, zwłaszcza, że należało także stworzyć dwie grupy kontrolne, ale takie, w których ich członkowie będą nie tylko sprawcami takich samych przestępstw oraz ukończą odpowiednie programy lub terapie. Przy doborze badanych zostały również uwzględnione takie zmienne jak: bliskość relacji z osobą pokrzywdzoną w wyniku przestępstwa, wiek, wykształcenie, typ zakładu karnego, system odbywania kary, aby w ten sposób zapewnić homogeniczność grup. Osoby wchodzące w skład grup kontrolnych zostały dobrane zgodnie z zasadą równoważenia. Z kolei wybór zakładu karnego również nie mógł być przypadkowy. Realizacja programu bazującego na sprawiedliwości naprawczej wymaga otwartości ze strony dyrektora jednostki penitencjarnej, jak również wychowawców (Lewicka-Zelent, Trojanowska, 2017).

W kolejnych edycjach programu należałoby tworzyć bardziej jednorodne grupy uczestników (Opora, 2015), mianowicie w jednej grupie powinny być osoby, które popełniły dokładnie to samo przestępstwo, a nie te które popełniły przestępstwo z użyciem przemocy. Zajęcia dla osób skazanych za dokonanie zabójstwa oraz dla sprawców przemocy w rodzinie powinny być prowadzone oddzielnie. Co więcej, grupa tworzona przez osoby, które zostały skazane za znęcanie się nad członkiem rodziny, powinna być jednorodna pod względem wieku. Zdecydowanie więcej czasu i innej formy pracy potrzebują sprawcy przemocy w starszym wieku w porównaniu do młodszych. Czas trwania programu powinien być także wydłużony dla osadzonych, którzy odbywają karę za popełnienie przestępstwa określonego w art. 148 k.k. Wybór grupy do programu określonej jako sprawcy przestępstw z użyciem przemocy wynikał z potrzeb zakładu karnego. Jednakże w badaniach często łączy się takich sprawców w jedną grupę. Egzemplifikację stanowią badania prowadzone w Australii, których celem było porównanie grup sprawców, którzy uczestniczyli w określonych formach sprawiedliwości naprawczej z tymi, którzy brali udział jedynie w tradycyjnym procesie sądowym. Badanych podzielono na cztery grupy: osoby kierujące samochodem w stanie nietrzeźwości, nieletni dopuszczający się kradzieży w sklepach, nieletni popełniający przestępstwa przeciwko mieniu oraz sprawcy przestępstw z użyciem przemocy w wieku poniżej 30 lat. Wyniki uzyskane po roku pokazały, że interwencje

oparte na sprawiedliwości naprawczej okazały się skuteczne w zakresie braku powrotu do przestępstwa tylko w ostatniej grupie – sprawców przestępstw z użyciem przemocy. W grupie tej 38 na 100 nieletnich nie dokonało ponownie przestępstwa (Sherman, i in., 2001).

Wyniki badań w zakresie zmiennych pośredniczących, tj. poczucia sprawiedliwości naprawczej, empatii, postaw wobec norm moralnych, tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych oraz poczucia winy świadczą o tym, że największy wpływ na zwiększenie gotowości do zadośćuczynienia ma empatia. Oznacza to, że w kolejnych edycjach należy więcej czasu poświęcić na zajęcia uwrażliwiające i dokonać zmian w poszczególnych tematach zajęć. Ponadto wyniki badań w zakresie empatii wskazują, że należy wydłużyć czas trwania programu. Pozytywne zmiany, które zaszły w tym obszarze, były istotne jedynie na poziomie tendencji statystycznej. Prawdopodobnie wydłużenie czasu trwania programu spowoduje, że zmiany w zakresie empatyczności okażą się trwałe. Ponadto trudno jest rozwijać empatię emocjonalną, ponieważ bardziej warunkują ją czynniki biologiczne niż oddziaływania środowiska (Lewicka, 2006).

Kolejną kwestią pozostaje badanie poczucia winy. Uzyskane wyniki wskazały, że między gotowością do zadośćuczynienia a poczuciem winy istnieje związek ujemny. Podobne wyniki otrzymała A. Lewicka-Zelent (2017), która te dwie zmienne badała takimi samymi narzędziami jak te, które zostały wykorzystane w badaniach własnych. Oba narzędzia mają dobrą rzetelność. Istnieją dwa prawdopodobne wyjaśnienia uzyskanych wyników. Pierwsze dotyczy rozumienia treści twierdzeń, np. jedno z wykorzystanego kwestionariuszu brzmiało „mam poczucie winy”. Każdy z badanych interpretował to na swój sposób, ponieważ nie było dokładnego uściślenia na czym, to poczucie winy polega. Mogło to spowodować, że osadzeni poczucie winy utożsamiali ze wstydem. Drugie prawdopodobne wyjaśnienie związane jest z tym, na co wskazuje A. Jaworska (2009), czyli poczucie winy może powodować unikanie osób, które wzbudzają to przykre uczucie. Dzieje się tak wówczas, gdy albo jest utożsamiane z poczuciem wstydu, albo jest niedojrzałe. Poczucie winy odnosi się jedynie do negatywnej oceny danego, konkretnego zachowania, powoduje chęć naprawienia wyrządzonej krzywdy lub szkody, natomiast wstyd związany jest z negatywną globalną oceną samego siebie (Boińska, 2016; Strus, 2010). W związku z tym dojrzałe poczucie winy opiera się na empatii (Hoffman, 2006) oraz powoduje chęć podjęcia działań naprawczych, a wstyd związany jest z tendencjami do usprawiedliwiania danego czynu i przerzucania odpowiedzialności (Strus, 2010; June P.

Tangney i in., 2014). Czas trwania programu prawdopodobnie był zbyt krótki, aby poczucie winy zostało odpowiednio ukształtowane.

Uczestnikami zajęć były osoby, u których nie zdiagnozowano niepełnosprawności intelektualnej. Pomimo tego część osób miała trudność z wypełnieniem kwestionariuszy, była zmęczona ich wypełnianiem oraz twierdziła, że jest ich zbyt dużo. Problematyczne okazały się twierdzenia, które zawierały podwójne przeczenia. Część badanych miała także problem z wypełnieniem kwestionariusza, w którym odpowiedzi trzeba było udzielić na skali, która rozpoczynała się od „zdecydowanie się zgadzam”, a kończyła na „zdecydowanie nie zgadzam się”. Co wskazuje na to, że być może respondenci czasami udzielali odpowiedzi w sposób automatyczny. Te ograniczenia powodują, że w kolejnych badaniach należy w taki sposób dobrać narzędzia badawcze, aby nie tylko nie były zbyt długie, ale także bardzo jasne i klarowne pod względem zrozumienia treści.

W badaniach własnych wykorzystano kwestionariusz ankiety własnej konstrukcji oraz kwestionariusz ankiety, który został opracowany na podstawie „Skali przyczyn przestępczości” M. Cioska za zgodą autora. Należałoby poddać te narzędzia procedurze walidacji w celu określenia ich właściwości psychometrycznych.

Przeprowadzone badania wpisują się w realizację celu wykonywania kary pozbawienia wolności w Polsce określonego w Kodeksie karnym wykonawczym. W związku z tym uzyskane wyniki implikują pewne wnioski dla praktyki penitencjarnej. Kolejnym krokiem prowadzonych oddziaływań po zakończeniu programu powinna być możliwość skorzystania z mediacji po wyroku w celu faktycznego uczynienia zadość osobom pokrzywdzonym. Obecny zapis dotyczący prowadzenia tego rodzaju mediacji z osobami odbywającymi karę pozbawienia wolności jest praktycznie martwy. Konieczne jest uregulowanie tej kwestii w taki sposób, aby przepisy wspierały prowadzenie tej formy sprawiedliwości naprawczej w pracy z osadzonymi. Należy jednak zaznaczyć, że nie tylko w Polsce występuje problem z brakiem jednoznacznych uregulowań w tej kwestii (Friškovec, 2010).

Niezwykle ważna jest wiedza na temat mediacji oraz pozytywne nastawienie do idei sprawiedliwości naprawczej wszystkich osób, które pracują na terenie zakładu karnego w bezpośrednim kontakcie z osadzonymi (Lewicka-Zelent, Trojanowska, 2017). Co prawda, prowadzone są zajęcia na temat mediacji o charakterze informacyjnym w polskich zakładach karnych skierowane do funkcjonariuszy Służby Więziennej, ale powinny one obejmować pracowników wszystkich jednostek oraz kształtować pozytywne postawy wobec tej formy sprawiedliwości naprawczej.

Praca z osobami odbywającymi karę pozbawienia wolności w zakresie przyjęcia odpowiedzialności za popełnione przestępstwo oraz zadośćuczynienia osobie pokrzywdzonej powinna być prowadzona długofalowo w zakładzie karnym oraz przebiegać w określonych fazach. Pierwszym etapem powinna być rzetelna diagnoza osoby osadzonej, na podstawie której będzie można opracować plan pracy resocjalizacyjnej (zob. Wysocka, 2015, 2019). Dopiero po tym etapie osadzony w zależności od potrzeby powinien uczestniczyć w terapii mającej na celu abstynencję od alkoholu i innych substancji psychoaktywnych, a w kolejnym kroku w innych programach np. zastępowania agresji czy programach korekcyjno-edukacyjnych. Dopiero na etapie końcowym osadzeni powinni brać udział w programie, którego celem jest zwiększenie ich gotowości do zadośćuczynienia oraz przygotowanie do udziału w mediacji po wyroku. W konsekwencji osoba odbywająca karę pozbawienia wolności powinna wziąć udział w spotkaniu mediacyjnym z osobą pokrzywdzoną. Niejednokrotnie zadośćuczynienie ma formę finansową, w związku z tym nie zawsze podczas odbywania kary więźniowie mogą takie zadośćuczynienie zapłacić całości lub nawet w części. W związku z tym konieczne jest kontynuowanie pracy z tymi osobami na wolności, aby nie tylko sprawdzać czy faktycznie ustalone w toku mediacji po wyroku postanowienia zostały zrealizowane, ale także aby udzielać koniecznego wsparcia osobom opuszczającym zakład karny. W ten sposób prowadzony proces przejmowania odpowiedzialności za popełnione przestępstwo i wynikające z niego skutki mogą przyczyniać się do readaptacji społecznej osoby opuszczającej zakład karny. Dużą rolę w tym procesie będzie też ograć społeczność lokalna, która powinna dobrze przyjąć sprawcę przestępstwa aktywnie podejmującego działania naprawcze na rzecz osoby pokrzywdzonej.

Bibliografia

1. Aersten, I. (2006). The Intermediate Position of Restorative Justice: The case of Belgium. [w:] I. Aersten, T. Deams, , L. Robert (Red.), *Institutionalizing Restorative Justice* (s. 68–89). Devon and Portland: Willan Publishing Press.
2. Allen, N. H. (1980). *Homicide. Perspectives on prevention*. New York: Human Sciences Press.
3. Ambrozik W. (2007). Proces readaptacji społecznej i jego istota. [w:] B. Urban, J.M. Stanik (Red.), *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna* (T. 1, s. 182–183). Warszawa: PWN.
4. Ambrozik W. (2009). Stan kryzysu czy nieuspołecznienie systemu penitencjarnego? [w:] Z. Jasiński , D. Widelak (Red.), *Polska resocjalizacja i więziennictwo. Konteksty – praktyki – studia. Studia i rozprawy z pedagogiki resocjalizacyjnej* (T. 2, s. 13–21). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
5. Antonowicz, D. H., Ross, R. R. (1994). Essential Components of Successful Rehabilitation Programs for Offenders. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 38(2), 97–104.
<https://doi.org/10.1177/0306624X9403800202>
6. Aronson, E., Wilson, T. D., Akert, R. M. (2006). *Psychologia społeczna*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
7. Arytmiak, G. (2002). Prawny aspekt przemocy wobec dzieci (Wybrane zagadnienia). [w:] K. Pikor , W. Walc (Red.), *Przemoc wobec dzieci. Wybrane zagadnienia teoretyczne i praktyczne* (s. 80–90). Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
8. Austin, J., Bruce, M. A., Carroll, L., McCall, P. L., Richards, S. C. (2001). The Use of Incarceration in the United States. *Critical Criminology*, 10(1), 17–41.
<https://doi.org/10.1023/A:1013111619501>
9. Babcock, J. C., Green, C. E., Robie, C. (2004). Does batterers' treatment work? A meta-analytic review of domestic violence treatment. *Clinical Psychology Review*, 23(8), 1023–1053. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2002.07.001>
10. Badura-Madej, W., Dobrzyńska-Mesterhazy, A. (2000). *Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

11. Badźmirowska-Masłowska, K. (2000). *Młodociani sprawcy zabójstw w Polsce*. Kraków: Zakamycze.
12. Bałandynowicz, A. (2015). *Probacyjna sprawiedliwość karząca*. Warszawa: Wolters Kluwer.
13. Bancroft, L., Silverman, J. G. (2002). *The batterer as parent. Addressing the impact of domestic violence on family dynamics*. Thousand Oaks: Sage Publications.
14. Banyk, M. (2015). Zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę. Rozważania na temat odpowiedzialności za „uszkodzenie lub zniszczenie” zwierzęcia. *Zeszyt Studencki Kół Naukowych Wydziału Prawa i Administracji UAM*, 5, 9–24.
15. Bargiel-Matusiewicz, K. (2014). *Negocjacje i mediacje*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
16. Barnett O.W., Miller-Perrin C.L., Perrin R. D. (2004). *Family violence across the lifespan (2nd edition)*. Thousand Oaks: CA: Sage.
17. Barnish, M. (2004). *Domestic Violence: A literature review*. London: HM Inspectorate of Probation.
https://www.academia.edu/29147259/Domestic_Violence_A_Literature_Review
18. Barrabás, T. (2012). Possibilities of Reconciliation and Restoration in Prisons. [w:] T. Barrabás, B. Felligi (Red.), *Responsibility-taking, Relationship-building and Restoration in Prisons* (s. 23–64). Budapest: Foresee.
19. Bartkowicz, Z. (2001). *Pomoc terapeutyczna nieletnim agresorom i ofiarom agresji w zakładach resocjalizacyjnych*. Lublin: AWH Antoni Dudek.
20. Bedyńska, S., Cypryńska, M. (2013). *Statystyczny drogowskaz 1. Praktyczne wprowadzenie do wnioskowania statystycznego*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Sedno : Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej.
21. Beech, A. R., Chauhan, J. (2013). Evaluating the effectiveness of the Supporting Offenders through Restoration Inside (SORI) Programme delivered in seven prisons in England and Wales. *Legal and Criminological Psychology*, 18(2), 229–239.
<https://doi.org/10.1111/j.2044-8333.2012.02053.x>
22. Benson, M. L. (1985). Denying the guilty mind: Accounting for involvement in a white-collar crime. *Criminology*, 23(4), 583–607.
23. Biel K. (2014). Model ryzyka i model dobrego życia w readaptacji skazanych. [w:] J. Kusztal, K. Kmiecik-Jusięga (Red.), *Konteksty resocjalizacji i readaptacji społecznej* (s. 45–57). Kraków: WAM.

24. Biel, K. (2017). Gotowość do zmiany przestępczych kobiet i mężczyzn. *Resocjalizacja Polska*, 14, 121–136. <https://doi.org/10.22432/pjsr.2017.14.09>
25. Bielecka-Prus, J. (2013). Poczucie winy jako emocja społeczna. Analiza wybranych nurtów badawczych. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, 9(2), 104–127.
26. Bielska, T. (2003). *Wybrane cechy osobowości sprawców zabójstw i innych przestępstw. Materiały dydaktyczne*. Szczytno: Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie.
27. Błachut, J., Gaberle, A., Krajewski, K. (2007). *Kryminologia*. Gdańsk: Arche.
28. Boińska, M. J. (2016). Poczucie winy, wstyd i poczucie krzywdy u skazanych. [w:] M. Ciosek, B. Pastwa-Wojciechowska (Red.), *Psychologia penitencjarna* (s. 67–79). Warszawa: PWN.
29. Bonta, J. (1997). *Offender Rehabilitation. From Reserach to Practice*. Ottawa: Ministry of the Solicitor General of Canada.
30. Bösch, P. (2006). Gericht und Mediation. Partner oder Konkurrenten? *Justice - Justiz - Giustizia*, 2,.
31. Bosma, A. Q., Kunst, M. J. J., Dirkzwager, A. J. E., Nieuwbeerta, P. (2017). Treatment Readiness as a Determinant of Treatment Participation in a Prison-Based Rehabilitation Program: An Exploratory Study. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 61(8), 857–873. <https://doi.org/10.1177/0306624X15605609>
32. Bourion, C. (2005). *Emotional logic and decision making. The interface between professional upheaval and personal evolution*. New York: Palgrave Macmillan.
33. Browne, K., Herbert, M. (1999). *Zapobieganie przemocy w rodzinie*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
34. Brzeziński, J. (2000). *Badania eksperymentalne w psychologii i pedagogice*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
35. Brzeziński, J. (2011). *Metodologia badań psychologicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
36. Buksik, D. (2003). *Wrażliwość sumienia. Studium psychologiczne*. Warszawa: Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej.
37. Bye, E. K. (2008). Alcohol and Homicide in Eastern Europe. A Time Series Analysis of Six Countries. *Homicide Studies*, 12(1), 7–27. <https://doi.org/10.1177/1088767907310851>
38. Całkiewicz, M. (2011). *Modus operandi sprawców zabójstw*. Warszawa: Wydawnictwo Poltext.

39. Chermack, S.T., Taylor, S. P. (1995). Alcohol and human physical aggression: Pharmacological versus expectancy effects. *Journal of Studies on Alcohol and Drugs*, 56(4), 449–456. <https://doi.org/10.15288/jsa.1995.56.449>
40. Chermack, Stephen T., Giancola, P. R. (1997). The relation between alcohol and aggression: An integrated biopsychosocial conceptualization. *Clinical Psychology Review*, 17(6), 621–649. [https://doi.org/10.1016/S0272-7358\(97\)00038-X](https://doi.org/10.1016/S0272-7358(97)00038-X)
41. Chiffriller, S. H., Hennessy, J. J. (2006). Male Batterer Profiles: Support for an Empirically Generated Typology. *Journal of Offender Rehabilitation*, 44(2–3), 117–131. https://doi.org/10.1300/J076v44n02_05
42. Chmielewska, M. (2008). Programy resocjalizacji realizowane w jednostkach penitencjarnych: (Na przykładzie programu dla przestępców drogowych. Z doświadczeń praktyka). *Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość*, 5, 135–140.
43. Chojnacka, M., Jodłowska, D. (2013). Bo zupa była za słona – program przeznaczony dla sprawców przestępstw przeciwko rodzinie. [w:] M. Marczak (Red.), *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce* (s. 162–168). Kraków: Impuls.
44. Christie, N. (2004). *Dogodna ilość przestępstw*. Warszawa: Polskie Stowarzyszenie Edukacji Prawnej.
45. Christov-Moore, L., Simpson, E. A., Coudé, G., Grigaityte, K., Iacoboni, M., Ferrari, P. F. (2014). Empathy: Gender effects in brain and behavior. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 46(4), 604–627. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2014.09.001>
46. Ciepły, F. (2009). Sprawiedliwość naprawcza wobec przestępstwa. [w:] ks. A. Gretkowski, D. Karbarz (Red.), *Mediacja w teorii i praktyce* (s. 18–200). Stalowa Wola: Drukarnia Offsetowa Marlex.
47. Cieślak M. (1995). *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*. Wydawnictwo Prawnicze PWN.
48. Ciosek, M. (2007a). Kara kryminalna i kara pozbawienia wolności. [w:] B. Urban, J.M. Stanik (Red.), *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna* (T. 1, s. 318–326). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
49. Ciosek, M. (2007b). Zakład karny jako instytucja resocjalizacyjna. [w:] B. Urban, J.M. Stanik (Red.), *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna* (T. 1, s. 326–345). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

50. Ciosek, Mieczysław. (1993). *Izolacja więzienna: Wybrane aspekty izolacji więziennej w percepcji więźniów i personelu*. Gdańsk: Uniwersytet Gdański.
51. Consedine, J. (2004). *Sprawiedliwość naprawcza. Przywrócenie ładu społecznego*. Warszawa: Polskie Stowarzyszenie Edukacji Prawnej.
52. Crewe, B. (2011). Depth, weight, tightness. Revisiting the pains of imprisonment. *Punishment & Society*, 13(5), 509–529. <https://doi.org/10.1177/1462474511422172>
53. Czapów Cz., Jedlewski S. (1971). *Pedagogika resocjalizacyjna*. Warszawa: PWN.
54. Czarnecka-Działuk, B., Wójcik, D. (2001). *Mediacja w sprawach nieletnich w świetle teorii i badań*. Warszawa: Typografia.
55. Czayka-Chełmińska, K., Glegoła-Szczap, M. (2009). O specyfice mediacji rodzinnej. Kilka refleksji na marginesie rozwiązań prawnych regulujących w Polsce stosowanie mediacji. [w:] L. Mazowiecka (Red.), *Mediacja* (s. 271–280). Warszawa: Oficyna a Wolters Kluwer business.
56. Czerwińska-Jakimiuk E. (2016). Czynniki sytuacyjne w etiologii zbrodni zabójstwa. *Studia Sociologica*, VIII(2), 90–113.
57. Daszkiewicz, K. (2000). *Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu. Rozdział XIX Kodeksu karnego. Komentarz*. Warszawa: C.H. Beck.
58. Davis, M. H. (1999). *Empatia. O umiejętności współodczuwania*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
59. de Haas, O. P. (1995). Czteroczynnikowy model jako podstawa pomocy i leczenia w instytucji sądowo-psychiatrycznej. *Psychoterapia*, 92(1).
60. Dobiejewska, E. (1995). Więźniowie Zakładów Karnych we Wrocławiu i Wołowie o pojednaniu ofiary ze sprawcą. [w:] E. Bieńkowska (Red.), *Teoria i praktyka pojednania ofiary ze sprawcą. Materiały konferencji międzynarodowej (Warszawa, 26-27 styczeń 1995)* (s. 83–90). Warszawa: Stowarzyszenie Penitencjarne „Patronat”.
61. Dobrochna Wójcik. (2013). Stosowanie w postępowaniu karnym narzędzi diagnostyczno-prognostycznych służących oszacowaniu ryzyka powrotności do przestępstwa. *Prawo w działaniu. Sprawy karne*, 16, 59–102.
62. Domżańska, A. (2012). Dzieci rodziców pozbawionych wolności. *Forum Pedagogiczne*, 1, 215–224.
63. Drapała, K., Więcek-Durańska, A., Wójcik, D. (2017c). Efektywność programu ART w świetle przeprowadzonej ewaluacji. [w:] B. Czarnecka-Działuk, K. Drapała, P. Ostaszewski, A. Więcek-Durańska, D. Wójcik (Red.), *W poszukiwaniu skutecznych*

- reakcji na przestępczość. Programy korekcyjno-edukacyjne* (s. 98–149). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
64. Drapała, K., Więcek-Durańska, A., Wójcik, D. (2017d). Efektywność programu Duluth w świetle przeprowadzonej ewaluacji. [w:] B. Czarnecka-Działuk, K. Drapała, P. Ostaszewski, A. Więcek-Durańska, D. Wójcik (Red.), *W poszukiwaniu skutecznych reakcji na przestępczość. Programy korekcyjno-edukacyjne* (s. 150–208). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
65. Drapała, K., Więcek-Durańska, A., Wójcik, D. (2017a). Programy dla sprawców przestępstw o charakterze agresji i przemocy domowej. [w:] B. Czarnecka-Działuk, K. Drapała, P. Ostaszewski, A. Więcek-Durańska, D. Wójcik (Red.), *W poszukiwaniu skutecznych reakcji na przestępczość. Programy korekcyjno-edukacyjne* (s. 15–67). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
66. Drapała, K., Więcek-Durańska, A., Wójcik, D. (2017b). Założenia, ograniczenia, procedury organizacyjne podjętych własnych badań ewaluacyjnych. [w:] B. Czarnecka-Działuk, K. Drapała, P. Ostaszewski, A. Więcek-Durańska, D. Wójcik (Red.), *W poszukiwaniu skutecznych reakcji na przestępczość. Programy korekcyjno-edukacyjne* (s. 68–97). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
67. Droogenbroeck, B. V. (2010). Victim Offender Mediation in Severe Crimes in Belgium: „What Victims need and Off enders can Off er”. [w:] A. Ltd., M. Gyökös, K. Lányi (Red.), *European Best Practices of Restorative Justice in the Criminal Procedure. Conference Publication* (s. 230–235). Budapest: Ministry of Justice and Law Enforcement of the Republic of Hungary.
68. Durose, M. R., Cooper, A. D., Snyder, H. N. (2014). *Recidivism of Prisoners Released in 30 States in 2005: Patterns from 2005 to 2010*. Bureau of Justice Statistics. <https://www.bjs.gov/content/pub/pdf/rprts05p0510.pdf>
69. Dutton, D. (1995). *The domestic assault of women*. Vancouver: University of British Columbia.
70. Dutton, D. G. (2001). *Przemoc w rodzinie*. Grupa Wydawnicza Bertelsmann Media.
71. Dybalska I. (2007). Przygotowanie do społecznej readaptacji skazanych w polskim systemie penitencjarnym realizowane przez Służbę Więzienną w zakładach karnych i aresztach śledczych. [w:] B. Skafiriak (Red.), *Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii działań resocjalizacyjnych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

72. Dybalska, I. (2011). Oddziaływania wobec sprawców przemocy w rodzinie w procesie wykonywania kary pozbawienia wolności w ramach realizacji Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie. [w:] Tomasz Głowik (Red.), *Oddziaływania penitencjarne i terapeutyczne w zakładach karnych i aresztach śledczych w 2010 r.* (s. 115–129). Warszawa: Centralny Zarząd Służby Więziennej.
73. Dyjakon, D. (2014). *Diagnoza i psychoterapia sprawców przemocy domowej. Bezpieczeństwo i Zmiana.* Warszawa: Difin.
74. Dyjakon, D. (2019). Model psychoterapii osób stosujących przemoc w bliskich związkach. Studium przypadku. *Psychoterapia*, 188(1), 29–45. <https://doi.org/10.12740/PT/101668>
75. Egger, T. (2008). *Beratungsarbeit und Anti-Gewalt-Programme für Täter und Täterinnen häuslicher Gewalt in der Schweiz: Eine Bestandesaufnahme der Institutionen und ihrer Arbeit; Schlussbericht.* Bern. https://www.ebg.admin.ch/dam/ebg/de/dokumente/haeusliche_gewalt/beratungsarbeit_undanti-gewalt-programmefuertaeterundtaeterinnen.pdf.download.pdf/beratungsarbeit_undanti-gewalt-programmefuertaeterundtaeterinnen.pdf
76. Eisenberg, N. (2005). Empatia i współczucie. [w:] M. Lewis, J. M. Haviland-Jones (Red.), *Psychologia emocji* (s. 849–867). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
77. Feasey, S., Williams, P. (2009). *An Evaluation of the Sycamore Tree Project Based on an Analysis of Crime Pics II Data.* Sheffield: Hallam Centre for Community Justice, Sheffield Hallam University.
78. Fidelus, A. (2012). *Determinanty readaptacji społecznej skazanych.* Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
79. Fisher, R., Ury, W., Patton, B. (2016). *Dochodząc do TAK. Negocjowanie bez poddawania się.* Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
80. Florczykiewicz, J. (2015). Poczucie winy u skazanych odbywających karę pozbawienia wolności. *Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja*, 27, 65–87.
81. Francuz, P., Mackiewicz, R. (2005). *Liczy nie wiedzą, skąd pochodzą: Przewodnik po metodologii i statystyce. Nie tylko dla psychologów.* Lublin: Wydawnictwo KUL.
82. Franken, R. E., Przyłipiak, M. (2006). *Psychologia motywacji.* Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

83. Frick, P. J., White, S. F. (2008). Research Review: The importance of callous-unemotional traits for developmental models of aggressive and antisocial behavior. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(4), 359–375. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2007.01862.x>
84. Friedrich, W. (2020). *Czynniki ryzyka powrotu do przestępstwa*. Warszawa: Difin.
85. Friškovec, R. (2010). Mediation in Prisons and Restorative Justice in the Republic of Slovenia. [w:] A. Ltd., M. Gyökös, K. Lányi (Red.), *European Best Practices of Restorative Justice in the Criminal Procedure. Conference Publication* (s. 236–238). Budapest: Ministry of Justice and Law Enforcement of the Republic of Hungary.
86. Gaberle, A. (2003). *Nierozłączna triada. Przestępczość, przestępca, społeczeństwo*. Gdańsk: Wydawnictwo Arche.
87. Gardocki, L. (2017). *Prawo karne*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck.
88. Gerkin, P. M. (2012). Who owns this conflict? The challenge of community involvement in restorative justice. *Contemporary Justice Review*, 15(3), 277–296. <https://doi.org/10.1080/10282580.2012.707423>
89. Gierowski, J. K., Jaśkiewicz-Obydzińska, T. (2002). *Zabójcy i ich ofiary. Psychologiczne podstawy profilowania nieznanych sprawców zabójstw*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Ekspertyz Sądowych.
90. Gierowski J.K. (1989). *Motywacja zabójstw*. Kraków: Akademia Medyczna.
91. Gliszczyński, A. (2018). *Zjawisko przemocy w rodzinie: Studium prawnokryminologiczne*. Kraków: Impuls.
92. Głowik, T. (2013). „RODZINA” w zakładzie karnym. Program dla sprawców przemocy w rodzinie. *Niebieska Linia*, 6, 16–18.
93. Głowik, T. (2014). *Program oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych RODZINA dla sprawców przemocy w rodzinie*. http://w.rcpslodz.pl/images/Pobieranie/2017_03_30_Program_oddzialywan_korekcyjno-edukacyjnych_RODZINA.pdf
94. Gnitecki, J. (2007). *Wstęp do ogólnej metodologii badań w naukach pedagogicznych. Tom II. Tworzenie wiedzy o edukacji w naukach pedagogicznych*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
95. Godlewski, T., Śliwa, J. (2015). *Negocjacje i mediacje*. Warszawa: Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej.
96. Goldstein, A. P., Glick, B., Gibbs, J. C., Bartz, E. (2004). *ART: Program zastępowania agresji*. Warszawa: Amity.

97. Goleman, D. (2016). *Inteligencja emocjonalna w praktyce*. Poznań: Media Rodzina.
98. Goossens, E. (2012). A Case from Belgium. [w:] T. Barrabás, B. Felligi (Red.), *Responsibility-taking, Relationship-building and Restoration in Prisons* (s. 279–288). Budapest: Foresee.
99. Gordon, M. (2001). Poczucie winy i samoocena własnych zachowań u sprawców przestępstw o charakterze agresywnym. [w:] B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępiak (Red.), *Więziennictwo. Nowe wyzwania* (s. 692–700). Warszawa- Poznań-Kalisz: Centralny Zarząd Służby Więziennej, Uniwersytet im. A. Mickiewicza, Polskie Towarzystwo Penitencjarne, Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej.
100. Gorzelak, P. (2001). Wpływ rodziny na sposób adaptacji młodocianych więźniów w areszcie śledczym na podstawie spotkań organizowanych przez administrację AŚ z rodziną. [w:] L. Lubicki (Red.), *Młodociani więźniowie. Problemy współczesnej rzeczywistości penitencjarnej*. Włocławek: Wydawnictwo ZK.
101. Gójska, A. (2011). *Mediacja w sprawach rodzinnych. Stan prawny na 1 września 2011 r.* Warszawa: Ministerstwo Sprawiedliwości.
102. Gójska, A., Huryn, V. (2007). *Mediacja w rozwiązywaniu konfliktów rodzinnych*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck.
103. Greer, K. (2002). Walking an Emotional Tightrope: Managing Emotions in a Women's Prison. *Symbolic Interaction*, 25(1), 117–139.
104. Grudziecka, M., Książek, J. (2010). Mediacja jako instytucja dla osoby pokrzywdzonej. [w:] P. Stosio (Red.), *Międzynarodowa konferencja Mediacja w sprawach karnych jako instytucja dla pokrzywdzonego Warszawa, 7-8 grudnia 2009 roku* (s. 14–27). Warszawa: Ministerstwo Sprawiedliwości.
105. Grudziecka, M., Książek, J. (2013). Mediacja sprawdziła się jako instytucja dla pokrzywdzonego. [w:] L. Mazowiecka (Red.), *Mediacja karna jako instytucja ważna dla pokrzywdzonego* (s. 64–80). Warszawa: LEX a Wolters Kluwer business.
106. Grudzińska, E., Lewicka, A. (2010). *Mediacja sądowa. Alternatywna metoda resocjalizacyjna?* Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
107. Grzywa-Holten, J. (2015). *Strafvollzug in Polen. Historische, rechtliche, rechtstatsächliche, menschenrechtliche und international vergleichende Aspekte*. Mönchengladbach: Forum Vlg. Godesberg.
108. Gyökös, M. (2010). „Restorative Prison” Projects In Hungary. [w:] A. Ltd., M. Gyökös, K. Lányi (Red.), *European Best Practices of Restorative Justice in the*

- Criminal Procedure. Conference Publication* (s. 243–251). Budapest: Ministry of Justice and Law Enforcement of the Republic of Hungary.
- 109.Hamer, H. (2005). *Psychologia społeczna. Teoria i praktyka*. Warszawa: Difin.
- 110.Hart, B., Klein, A. (2013). *Practical Implications of Current Intimate Partner Violence Research for Victim Advocates and Service Providers*. National Institute of Justice, Office of Justice Programs, National Criminal Justice Reference Service. <https://digitalcommons.usm.maine.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1001&context=justice>
- 111.Hartmann, A., Haas, M., Geyer, J. (2011). *Restorative Justice und Täter-Opfer-Ausgleich im deutschen Strafvollzug. Ergebnisse einer Befragung unter JVA-Mitarbeiterinnen und Mitarbeitern im Rahmen des Forschungsprojektes „Mediation and Restorative Justice in Prison Settings“*. Bremen: Criminal Justice.
- 112.Hartmann, A., Haas, M., Steengrafe, F., Geyer, J., Steudel, T., Kurucay, P. (2012). Prison mediation in Germany. [w:] T. Barabas, S. Windt, B. Fellegi (Red.), *Responsibility-talking. Relationship-building and Restoration in Prisons* (s. 205–261). Budapest: National Institute of Criminology.
- 113.Hawkins, J. D., Nederhood, B. (1994). *Podręcznik ewaluacji programów profilaktycznych: Nadużywanie substancji uzależniających i inne problemy społeczne*. Warszawa, Olsztyn: Instytut Psychiatrii i Neurologii, Polskie Towarzystwo Psychologiczne. Pracownia Wydawnicza.
- 114.Heitzman, J. (1996). Upicie alkoholowe jako przedmiot ekspertyzy sądowo-psychiatrycznej. [w:] J. Gierowski, A. Szymusik (Red.), *Postępowanie karne i cywilne wobec osób zaburzonych psychicznie. Wybrane zagadnienia z psychiatrii, psychologii i seksuologii sądowej* (s. 92–115). Kraków: Wydawnictwo Collegium Medicum UJ.
- 115.Helios, J., Jedlecka, W. (2017). *Współczesne oblicza przemocy. Zagadnienia wybrane*. Wrocław: E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego.
- 116.Hoffman, M. L. (2006). *Empatia i rozwój moralny*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- 117.Holtzworth-Munroe, A., Meehan, J. C., Herron, K., Rehman, U., Stuart, G. L. (2000). Testing the Holtzworth-Munroe and Stuart (1994) batterer typology. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68(6), 1000–1019. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.68.6.1000>
- 118.Hołyśt, B. (2000). *Kryminologia*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze PWN.

119. <http://restorativejustice.org/we-do/sycamore-tree-project/>. (2020, sierpień 19).
<http://restorativejustice.org/we-do/sycamore-tree-project/>
120. Hyb, L. (2010). Praca ze skazanymi w środowisku zamkniętym. [w:] S. Bębas (Red.), *Współczesne oblicze resocjalizacji penitencjarnej* (s. 43–54). Radom: Wydawnictwo WSH w Radomiu.
121. Issel, M. (2012). Mediacja i jej znaczenie w sprawiedliwości naprawczej w prawie karnym. [w:] A. Binsztok (Red.), *Sztuka skutecznego prowadzenia mediacji. Zagadnienia prawne i ekonomiczne* (s. 57–64). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.
122. Jackson, S., Feder, L., Forde, D. R., Davis, R. C., Maxwell, Ch. D., Taylor, B. G. (2003). *Batterer intervention programs. Where do we go from here?* National Institute of Justice Special Report. US Department of Justice.
<https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/195079.pdf>
123. Jankowska-Guściora, M. (2016). Sprawcy przemocy domowej – próba oceny prowadzonych oddziaływań penitencjarnych z perspektywy antydyskryminacyjnej. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis/Studia de Cultura VIII*, 8(1), 117–125.
124. Jaszczak-Kuźmińska D., Michalska K. (2010). Przemoc w rodzinie. [w:] D. Jaszczak-Kuźmińska, K. Michalska (Red.), *Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych. Poradnik dla pracowników pierwszego kontaktu* (s. 7–32). Warszawa: Wydawnictwo Edukacyjne PARPAMEDIA.
125. Jaworska, A. (2009). *Terapia alternatywna w resocjalizacji penitencjarnej. Humanistyczno-egzystencjalne wspomaganie podmiotowych przemian skazanych*. Słupsk: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej.
126. Jaworska, A. (2012). *Leksykon resocjalizacji*. Kraków: Impuls.
127. Jaworska A. (2016a). Teoretyczne podstawy procesu resocjalizacji. [w:] M. Ciosek, B. Pastwa-Wojciechowska (Red.), *Psychologia penitencjarna* (s. 111–143). Warszawa: PWN.
128. Jaworska, A. (2016b). *Zasoby osobiste i społeczne skazanych w procesie oddziaływań penitencjarnych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
129. Jensen, G. F. (2000). Prohibition, Alcohol, and Murder. Untangling Countervailing Mechanisms. *Homicide Studies*, 4(1), 18–36.
<https://doi.org/10.1177/1088767900004001002>

130. Johnson, M. P. (2006). Conflict and Control: Gender Symmetry and Asymmetry in Domestic Violence. *Violence Against Women*, 12(11), 1003–1018. <https://doi.org/10.1177/1077801206293328>
131. Johnson, M. P. (2008). *A typology of domestic violence: Intimate terrorism, violent resistance, and situational couple violence*. Lebanon: Northeastern University Press.
132. Johnstone, G. (2014). *Restorative Justice in Prisons: Methods, Approaches and Effectiveness*. Strasbourg: Council of Europe. <https://rm.coe.int/16806f9905>
133. Johnstone, G., Brennan, I. (2014). *Victim-Offender Encounters for Restorative Justice Dialogue: A Review*. <http://restorative-justice.eu/bb/wp-content/uploads/sites/3/2016/02/WS-1.-D1.3b-VOM-review.pdf>
134. Jukes, A. E. (1999). *Man Who Batter Woman*. London: Routledge.
135. Kalinowska-Prokopowicz, B. (2013). Program przeciwdziałania przemocy rodzinie. [w:] M. Marczak (Red.), *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce* (s. 160–162). Kraków: Impuls.
136. Kalinowski, M. (1991). *Europejskie systemy resocjalizacji nieletnich*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne. <http://catalog.hathitrust.org/api/volumes/oclc/30792330.html>
137. Kalinowski M. (2007). Struktura procesu resocjalizacji. [w:] B. Urban, J.M. Stanik (Red.), *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna* (T. 1, s. 234–236). Warszawa: PWN.
138. Kalisz, A., Zienkiewicz, A. (2009). *Mediacja sądowa i pozasądowa: Zarys wykładu*. Warszawa: Kluwer.
139. Kalliopuska, M. (1994). Holistyczny model empatii. *Nowiny Psychologiczne*, 4, 57–62.
140. Kaptein, M., van Helvoort, M. (2019). A Model of Neutralization Techniques. *Deviant Behavior*, 40(10), 1260–1285. <https://doi.org/10.1080/01639625.2018.1491696>
141. Karbarz-Górka, J. (2006). Rozważania na temat pozytywnych aspektów mediacji po wyroku. [w:] ks. A. Gretkowski, D. Karbarz (Red.), *Mediacja w teorii i w praktyce* (s. 167–174). Stalowa Wola: Drukarnia Offsetowa Marlex.
142. Kiciński, K. (2016). Moralność i różne oblicza empatii. [w:] W. Pawlik (Red.), *Empatia, moralność a życie społeczne* (s. 13–65). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

143. Kiełbasa, B. (2007). Wpływ determinantów rodzinnych, środowiskowych i instytucjonalnych na funkcjonowanie osób pozbawionych wolności. *Świat Problemów*, 11, 4–9.
144. Kieszowska, A. (2009). Problemy readaptacyjne osób opuszczających placówki penitencjarne. *Probacja*, 2, 99–110.
145. Kieszowska, Anna. (2012). *Inkluzyjno-katalaktyczny model reintegracji społecznej skazanych. Konteksty resocjalizacyjne*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
146. King, B. M., Minium, E. W. (2009). *Statystyka dla psychologów i pedagogów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
147. Kirenko, J. (1998). *Psychospołeczne determinanty funkcjonowania seksualnego osób z uszkodzeniem rdzenia kręgowego*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
148. Klimkiewicz, A. (2018). Krzywdy i jej zadośćuczynienie w prawie cywilnym... Analiza pojęć w świetle orzecznictwa sądów polskich. *Zeszyty Naukowe KUL*, 242(2), 291–306.
149. Knapczyk, E. (2018). Instytucja mediacji jako „żywy przepis”, a nie „martwy zapis” – jak wypracować dogodną płaszczyznę pomiędzy teorią i praktyką? *Przegląd Prawniczy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza*, 1, 191–201.
<https://doi.org/10.14746/ppuam.2012.1.14>
150. Konopczyński, M. (2014). *Pedagogika resocjalizacyjna: W stronę działań kreujących*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
151. Konopczyński, M. (2018). Pedagogika resocjalizacyjna – w kierunku twórczej resocjalizacji. *Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne*, 6(1), 64–75.
<https://doi.org/10.18778/2450-4491.06.07>
152. Kosewski, M. (1985). *Ludzie w sytuacjach pokusy i upokorzenia*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
153. Kosewski, M. (2008). *Wartości, godność i władza: Dlaczego porządni ludzie czasem kradną, a złodzieje ujmują się honorem*. Warszawa: Vizja Press&IT.
154. Kowalczyk, M. (2017). *Zabójcy i mordercy. Czynniki ryzyka i możliwości oddziaływań resocjalizacyjnych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
155. Kowalczyk, M. H. (2012). Zabójcy seryjni i seksualni oraz możliwości ich resocjalizacji. *Resocjalizacja Polska*, 3, 35–53.

- 156.Kowalczyk-Jamnicka, M. (2009). Możliwości resocjalizacji sprawców zabójstw. [w:] A. Jaowska (Red.), *Resocjalizacja. Zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne* (s. 181–193). Kraków: Impuls.
- 157.Krahé, B. (2006). *Agresja*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- 158.Krakowiak, P. Deka, R. (2017). Wolontariat hospicyjny więźniów jako przykład dobrych praktyk realizowanych przez Służbę Więzienną w Polsce. [w:] Mudrecka I. (Red.), *Resocjalizacja, readaptacja i reintegracja społeczna – problemy, programy i perspektywy rozwoju komunikacji* (s. 253–261). Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Nauk Społecznych.
- 159.Krug, E. G., Dahlberg, L.L., Mercy, J. A. Zwi, A B. Lozano, R. (2002). *World report on violence and health*. Genewa: World Health Organization.
- 160.Krug, E. G., Mercy, J. A., Dahlberg, L. L., Zwi, A. B. (2002). The world report on violence and health. *The Lancet*, 360(9339), 1083–1088. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(02\)11133-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(02)11133-0)
- 161.Kruse, M., Flohr, H., Brandl, M. (2015). *Lösungsfokussierte Paarberatung bei häuslicher Gewalt Ein Curriculum zur Beendigung von situativer Paargewalt*. Landeskommission Berlin gegen Gewalt. <http://dx.doi.org/10.15496/publikation-28632>
- 162.Kuczkowski, S. (2000). *Psychologia poczucia winy*. Kraków: Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum”.
- 163.Kuć, M. (2015). *Kryminologia* (3. wydanie uaktualnione i zmienione). Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- 164.Kula, L. (2015). Mediacja jako alternatywna metoda rozwiązywania sporów w polskim systemie prawnym. *Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały*, 16(1), 113–136.
- 165.Kulesza, C. (2010). Prawa podmiotowe pokrzywdzonego a instytucja mediacji w sprawach karnych. [w:] L. Mazowiecka (Red.), *Mediacja dla każdego* (s. 41–67). Warszawa: Oficyna a Wolters Kluwer business.
- 166.Laflin, M. E. (2014). Preserving the Integrity of Mediation through the Adoption of Ethical Rules for Lawyer-Mediators. *Notre Dame J.L. Ethics & Public Policy*, 14(1), 479–526.
- 167.Lakin, J. L., Chartrand, T. L. (2003). Using Nonconscious Behavioral Mimicry to Create Affiliation and Rapport. *Psychological Science*, 14(4), 334–339. <https://doi.org/10.1111/1467-9280.14481>

168. Latała, J. (2019). Mediacja po wyroku. Nowa perspektywa w resocjalizacji penitencjarnej. [w:] M. Filipowicz, J. Latała (Red.), *Komunikacja w resocjalizacji* (s. 129–152). Lublin: Wydawnictwo KUL.
169. Lelental, S. (2012). *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck.
170. Leonard, K. E. (2005). Alcohol and intimate partner violence: When can we say that heavy drinking is a contributing cause of violence? *Addiction*, 100(4), 422–425. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.2005.00994.x>
171. Leonard, K. E., Senchak, M. (1993). Alcohol and premarital aggression among newlywed couples. *Journal of Studies on Alcohol, Supplement*, 11, 96–108. <https://doi.org/10.15288/jsas.1993.s11.96>
172. Lewicka, A. (2002). Policjant – empatyczny, czy agresywny opiekun prawa? *Opieka, Wychowanie, Terapia*, 1, 39–42.
173. Lewicka, A. (2006). *Rozwijanie empatii u studentów pedagogiki specjalnej*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
174. Lewicka-Zelent, A. (2017). Przestrzeń dla mediacji jako formy wsparcia rodziny z problemem przemocy. [w:] Lewicka-Zelent (Red.), *Przemoc rodzinna. Aspekty psychologiczne, pedagogiczne i prawne* (s. 170–184). Warszawa: Difin.
175. Lewicka-Zelent, A., Trojanowska. (2019). Rozwijanie empatii u osób skazanych za przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji. [w:] J. Michalski, A. Lewandowski, M. Wolińska (Red.), *Bezpieczeństwo społeczne. Konteksty - Zagrożenia - Perspektywy* (s. 143–160). Pułtusk: Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztorą w Pułtusku.
176. Lewicka-Zelent, A., Trojanowska, E. (2017). Możliwości i utrudnienia w realizacji programów mediacyjnych w resocjalizacji zakładowej na przykładzie programu „Mediacja szansą dla samego siebie i innych”. [w:] Mudrecka I. (Red.), *Resocjalizacja, readaptacja i reintegracja społeczna – problemy, programy i perspektywy rozwoju komunikacji* (s. 241–252). Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Nauk Społecznych.
177. Lewicka-Zelent, A. (2015). *Uwarunkowania gotowości nieletnich do zadośćuczynienia w paradygmacie sprawiedliwości naprawczej*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

178. Lewicka-Zelent, A. (2016). Gotowość osób pozbawionych wolności do zadośćuczynienia osobom pokrzywdzonym. *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*, 35(2), 115–129. <https://doi.org/10.17951/lrp.2016.35.2.115>
179. Lewicka-Zelent, A. (2017). *Gotowość osób pozbawionych wolności do zadośćuczynienia osobom pokrzywdzonym*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
180. Lewicka-Zelent, A., Korona, K., Lesiuk, M. (2013). *Psychospołeczne funkcjonowanie uczestników programu resocjalizacyjnego „Uwolnij swoje emocje. Uwolnij siebie”*. Lublin: Wydawnictwo Episteme.
181. Lewicka-Zelent, A., Trojanowska, E. (2018). Możliwości prowadzenia mediacji z udziałem osadzonych w opinii wychowawców penitencjarnych. *Probacja*, III, 5–27.
182. Lewis, Michael. (2005). Emocje samoświadomościowe: Zażenowanie, duma, wstyd, poczucie winy. [w:] Michael Lewis, J. Haviland-Jones (Red.), *Psychologia emocji* (s. 780–797). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
183. Lewoc, M. (2014). Diagnoza skali zjawiska przemocy w rodzinie w Polsce. *Probacja*, 3, 35–62.
184. Lewoc, M. (2013). Monitoring spraw dotyczących przeciwdziałania przemocy w rodzinie z uwzględnieniem wytycznych Prokuratora generalnego. [w:] L. Mazowiecka (Red.), *Jak skutecznie chronić ofiary przemocy rodzinie* (s. 159–171). Warszawa: LEX a Wolters Kluwer business.
185. Liebmann, M. (https://www.foresee.hu/uploads/media/MarianLiebmann_text.pdf). *Restorative Justice in Prisons – An International Perspective*. https://www.foresee.hu/uploads/media/MarianLiebmann_text.pdf
186. Listwan, S. J., Sullivan, C. J., Agnew, R., Cullen, F. T., Colvin, M. (2013). The Pains of Imprisonment Revisited. The Impact of Strain on Inmate Recidivism. *Justice Quarterly*, 30(1), 144–168. <https://doi.org/10.1080/07418825.2011.597772>
187. Lizińczyk, S. (2012b). Antyprzemocowa rewolucja. Służba Więzienna a sprawcy przemocy. *Niebieska Linia*, 82(5), 10–12.
188. Lizińczyk, S. (2012a). Sprawcy przemocy w polskim systemie więziennictwa. *Niebieska Linia*, 79(2), 7–10.
189. Łuka, M. (2010). Działania podejmowane wobec sprawców przemocy. [w:] J. Maciaszek (Red.). *Zjawisko przemocy we współczesnym świecie. Wybrane aspekty*, (s. 77–87). Stalowa Wola: Wydział Zamiejscowy Nauk o Społeczeństwie KUL.

- 190.Łukasik, P., Karakuła-Juchnowicz, H., Moryłowska-Topolska, J. (2014). Who are those guys? Portret sprawcy przemocy domowej biorąc pod uwagę sytuację zawodową, ekonomiczną i zdrowotną. *Curr Probi Psychiatri*, 15(4), 184–190.
- 191.Machel, H. (2010). Resocjalizacja penitencjarna: Istota, dylematy terminologiczne, społeczny sens, kilka uwag teoretycznych i kadrowych. *Resocjalizacja Polska*, 1, 174–192.
- 192.Machel, H. (2006). *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej - casus polski. Studium penitencjarno-pedagogiczne*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- 193.Machel, H. (2003a). *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*. Gdańsk: Arche.
- 194.Machel, H. (2003b). Resocjalizacja zabójców w polskich zakładach karnych. Oczekiwania i możliwości. [w:] W. Ambrozik, F. Zieliński (Red.), *Młodociani mordercy. Studia nad agresją i zbrodnią* (s. 107–120). Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- 195.Machel, H. (2001). *Psychospołeczne uwarunkowania pracy resocjalizacyjnej personelu więziennego*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- 196.Machel, H. (1994). *Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- 197.Majcherczyk A. (2006). Programy resocjalizacji skazanych – głos w dyskusji o stanie i perspektywach więziennictwa. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*, 52–53, 15–49.
- 198.Majcherczyk, A., Głowik, T. (2011). Krótkie interwencje wobec skazanych nadużywających substancji psychoaktywnych. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*, 70, 111–150.
- 199.Majcherczyk, Andrzej. (2011). Wybrane programy resocjalizacyjne – perspektywa teoretyczna i praktyczna. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*, 70, 5–30.
- 200.Majchrzyk, Z. (2003). „Niezrozumiałe” motywy zabójstw dokonanych przez młodocianych, [w:] W. Ambrozik, F. Zieliński (Red.), *Młodociani mordercy. Studia nad agresją i zbrodnią* (s. 35–42). Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- 201.Majchrzyk, Z. (2008). *Zabójczynie i zabójcy. Osobowość, motywy, uwarunkowania sytuacyjne: analiza z perspektywy psychologicznego orzecznictwa sądowego*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- 202.Makowski, R. (1995). Refleksje na temat idei pojednania sprawcy z ofiarą realizowanej w warunkach zakładu poprawczego lub schroniska dla nieletnich w

- Polsce. [w:]
E. Bieńkowska (Red.), *Teoria i praktyka pojednania ofiary ze sprawcą. Materiały konferencji międzynarodowej, (Warszawa, 26-27 styczeń 1995)* (s. 151–159).
Warszawa: Stowarzyszenie Penitencjarne „Patronat”.
203. Malec J. (2001). Czynniki warunkujące kształtowanie się właściwych postaw moralnych więźniów w Polsce. [w:] B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępnia (Red.), *Więziennictwo. Nowe wyzwania* (s. 412–428). Warszawa- Poznań-Kalisz: Wyd. UAM, CZSW, COSSW.
204. Marcinkowski, J. T. (2012). Postawy osób pozbawionych wolności wobec mediacji po zakończonym eksperymencie mediacji po wyroku w zakładzie karnym w Jastrzębiu Zdroju. [w:] D. Lizoń-Szłapowska (Red.), *Kryzys w resocjalizacji a wybrane aspekty pracy penitencjarnej* (s. 34-46). Częstochowa: Wydawnictwo Politechniki Częstochowskiej.
205. Marczak M. (2013). Od redakcji. [w:] Marczak M. (Red.), *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce* (s. 11–15). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
206. Marczak, Monika (Red.). (2013). *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
207. Mariën, K. (2010). Restorative Justice in Belgian Prisons. [w:] A. Ltd., M. Gyökös, K. Lányi (Red.), *European Best Practices of Restorative Justice in the Criminal Procedure. Conference Publication* (s. 225–229). Budapest: Ministry of Justice and Law Enforcement of the Republic of Hungary.
208. Marshall, T. F. (1996). The evolution of restorative justice in Britain. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 4(4), 21–43.
<https://doi.org/10.1007/BF02736712>
209. Martinson, R. (1974). What works? Questions and answers about prison reform. *The Public Interest*, 35, 22–54.
210. Mazur, J. (2002). *Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
211. Mądrycki, T. (1977). *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
212. Meier, B.-D. (1999). Restorative justice—The basic idea behind the concept. [w:] B. Czarnecka-Działuk, D. Wójcik (Red.), *Mediation. Juvenile Offender-Victim* (s. 36–50). Warszawa: Oficyna Naukowa.

213. Mellibruda, J. (2002). Wybrane problemy patologii życia rodzinnego. [w:] J. Strelau (Red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej* (s. 750–765). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne.
214. Michel, M. (2010). Rola mediacji pomiędzy pokrzywdzonym sprawcą czynu karalnego lub przestępstwa w procesie karnym w kontekście idei sprawiedliwości naprawczej. {w:] S. Przybyliński (Red.), *Niebanalny wymiar resocjalizacji. Heurystyczny wymiar ludzkiej egzystencji* (s. 45–57). Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
215. Mika, S. (1982). *Psychologia społeczna*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Nauk.
216. Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej. (2019). *Sprawozdanie z realizacji Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014-2020 za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 2018 r.,.*
<https://www.gov.pl/web/rodzina/sprawozdanie-z-realizacji-krajowego-programu-przeciwdzialania-przemocy-w-rodzinie-na-lata-2014-2020-za-okres-od-1-stycznia-do-31-grudnia-2018-r>
217. Ministerstwo Sprawiedliwości, Centralny Zarząd Służby Więziennej. (2018). *Roczna Informacja Statystyczna za rok 2017*. <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>.
<https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>
218. Ministerstwo Sprawiedliwości, Centralny Zarząd Służby Więziennej. (2020). *Roczna Informacja Statystyczna za rok 2019*. <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>.
<https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>
219. Moore, C. W. (2012). *Mediacje. Praktyczne strategie rozwiązywania konfliktów*. Warszawa: Oficyna a Wolters Kluwer business.
220. Morse, J. M., Anderson, G., Bottorff, J. L., Yonge, O., O'Brien, B., Solberg, S. M., McIlveen, K. H. (1992). Exploring Empathy. A Conceptual Fit for Nursing Practice? *The Journal of Nursing Scholarship*, 24(4), 273–280. <https://doi.org/10.1111/j.1547-5069.1992.tb00733.x>
221. Mudrecka, I. (2010). *Poczucie odpowiedzialności młodzieży skonfliktowanej z prawem. Studium pedagogiczne*. Opole: Uniwersytet Opolski.
222. Murzynowski, A. (2003). Mediacja w postępowaniu wykonawczym. *Mediator*, 27, 35–37.
223. Muskała, M. (2016). *„Odstąpienie od przestępczości” w teorii i praktyce resocjalizacyjnej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

224. Muszyńska, A. (2010). *Naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem*. Warszawa: Oficyna Wolters Kluwer Polska.
225. Najwyższa Izba Kontroli. (2015). *Readaptacja społeczna skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności. Informacja o wynikach kontroli* (<https://www.nik.gov.pl/plik/id,9730,vp,11986.pdf>).
226. Niełączna, M. (2007). *Kompensata dla ofiar przestępstw - prawo a praktyka: Raport z monitoringu działania ustawy o państwowej kompensacie dla ofiar niektórych przestępstw umyślnych*. Warszawa: Stowarzyszenie Interwencji Prawnej.
227. Niewiadomska, I. (2007). *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
228. Nilsson, A. (2003). Living Conditions, Social Exclusion and Recidivism Among Prison Inmates. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 4(1), 57–83. <https://doi.org/10.1080/14043850310005321>
229. Nosek-Komorowska, K. (2016). Więźniowie – sprawcy zabójstw. [w:] M. Ciosek, B. Pastwa-Wojciechowska (Red.), *Psychologia penitencjarna* (s. 218–224). Warszawa: PWN.
230. Nowak, S. (2007). *Metodologia badań społecznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
231. Nowogrodzka, A. (2014). Zdolność do rozpoznawania emocji i odczuwania empatii u osób popełniających przestępstwa. *Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja*, 23, 7–17.
232. Olejnik, L. (2013). Bona. [w:] M. Marczak (Red.), *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce* (s. 65–68). Kraków: Impuls.
233. Opora, R. (2015). *Efektywność oddziaływań resocjalizacyjnych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
234. Ossowska, M. (1994). *Podstawy nauki o moralności*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Wydawnictwo Ossolineum.
235. Ossowska, M. (2002). *Motywy postępowania. Z zagadnień psychologii moralności*. Warszawa: Książka i Wiedza.
236. Ossowska, M. (2014). *Normy moralne. Próba systematyzacji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
237. Pastwa-Wojciechowska B. (2006). Psychopatia. Wyzwanie czy klęska resocjalizacji. [w:] Machel H. (Red.), *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce. W*

- poszukiwaniu skuteczności* (s. 125–134). Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
238. Perry, J. (2001). *Knowledge, possibility and consciousness*. Cambridge: MIT Press.
239. Pierzchała, K. (2017). Wina – prawo – kara. Prawne i psychopedagogiczne aspekty resocjalizacji penitencjarnej. *Probacja*, 2, 91–117.
240. Pilarczyk, Ł. (2019). *Obowiązek naprawienia szkody w prawie karnym*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
241. Pilch, T., Bauman, T. (2001). *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
242. Pindel, E. (2011). Podtrzymywanie więzi rodzinnych w warunkach izolacji. *Probacja*, 1, 92–104.
243. Piotrowski, P. (2011). *Rozbój. Uwarunkowania psychospołeczne, motywacja i racjonalność sprawców*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
244. Płatek, M. (2013). Ochrona prawna przed przemocą wobec kobiet i przemocą domową. [w:] S. Trociuk (Red.), *Przeciwdziałanie przemocy wobec kobiet, w tym kobiet starszych i kobiet z niepełnosprawnościami. Analiza i zalecenia* (s. 22–29). Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.
245. Płatek, Monika. (2005). Teoria sprawiedliwości naprawczej. [w:] M. Płatek, M. Fajsta (Red.), *Sprawiedliwość naprawcza. Idea. Teoria. Praktyka*. (s. 71–107). Warszawa: Wydawnictwo Liber.
246. Pospiszyl, I. (2014). Atrybucja kontroli winy a umiejętności przystosowawcze jednostki. [w:] K. Marzec-Holka, K. Mirosław-Nawrocka, J. Moleda (Red.), *Współczesne uwarunkowania i wzory procesów resocjalizacji, reintegracji, inkluzji* (s. 66–74). Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
247. Pospiszyl, I. (2007). Przemoc w rodzinie. [w:] B. Urban, J. M. Stanik (Red.), *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna* (T. 2, s. 57–80). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
248. Postulski, K. (2012). *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*. Warszawa: Lex a Wolters Kluwer business.
249. Poznaniak, W. (1982). *Zaburzenia w uspołecznianiu u przestępców. Analiza niektórych mechanizmów psychologicznych*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

250. Preston, S. D., de Waal, F. B. M. (2002). Empathy: Its ultimate and proximate bases. *Behavioral and Brain Sciences*, 25(1), 1–20. <https://doi.org/10.1017/S0140525X02000018>
251. Przybyła-Basista, H. (2002). Proces mediacji rodzinnych – od teorii do praktyki. *Mediator*, 21, 5–23.
252. Przybyłek, M., Sławik, M., Gierowski, J. K. (2001). Sprawcy zabójstw w Polsce: Nowa próba analizy typologicznej z zastosowaniem Facet Theory. *Przegląd Psychologiczny*, 44(3), 319–336.
253. Pytka, L. (2001). *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej.
254. Pytka, L., Zacharuk, T. (1995). *Zaburzenia przystosowania społecznego dzieci i młodzieży. Aspekty diagnostyczne i terapeutyczne*. Siedlce: Wyższa Szkoła Rolniczo-Pedagogiczna w Siedlcach.
255. Pyżalski, J. (2012). *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*. Kraków: Impuls.
256. Radwański, Z., Olejniczak, A. (2012). *Zobowiązania: Część ogólna*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
257. *Rekomendacja Nr R (98) I Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich na temat mediacji rodzinnej oraz Memorandum Wyjaśniające*. (b.d.). Pobrano 18 sierpień 2018, z <https://www.ms.gov.pl/pl/dzialalnosc/mediacje/publikacje-akty-prawne-statystyki/>
258. Rembowski, J. (1986). Z badań nad poziomem empatii młodzieży studiującej. Społeczne konsekwencje integracji i dezintegracji rodziny. [w:] M. Ziemska (Red.), *Społeczne konsekwencje integracji i dezintegracji rodziny*. Warszawa: TW WP.
259. Reykowski, J. (1986). *Motywacja, postawy prospołeczne a osobowość*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Nauk.
260. Rękas, A. (2004). *Mediacja w polskim prawie karnym*. Warszawa: Ministerstwo Sprawiedliwości.
261. Rękas, A. (2009). Mediacja w teorii i praktyce. [w:] ks. A. Gretkowski, D. Karbarz (Red.), *Mediacja w teorii i praktyce* (s. 155–166). Stalowa Wola: Drukarnia Offsetowa Marlex.
262. Rękas, A. (2011). *Mediacja w polskim prawie karnym*. Warszawa: Ministerstwo Sprawiedliwości.

263. Rękas, A. (2015). Mediacja w polskim prawie karnym. [w:] L. Mazowiecka (Red.), *Unijne standardy programów sprawiedliwości naprawczej* (s. 139–156). Warszawa: LEX a Wolters Kluwer business.
264. Rode, D. (2018). *Psychologiczne i relacyjne wyznaczniki przemocy domowej. Charakterystyka sprawców*. Kraków: Suprema Lex.
265. Rode, D. (2010a). *Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie. Charakterystyka sprawców*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
266. Rode, D. (2010b). Interaction model of the conditions for violent acts in the family. *Problems of Forensic Sciences*, 84, 336–355.
267. Rode, D., Margański, A. (2014). Psychopathology of family violence perpetrators: The personality categorization of perpetrators. *Current Issues in Personality Psychology*, 2, 103–117. <https://doi.org/10.5114/cipp.2014.44306>
268. Rode, D., Rode, M., Januszek, M. (2015). Psychosocial characteristics of men and women as perpetrators of domestic violence. *Polish Psychological Bulletin*, 46(1), 53–64. <https://doi.org/10.1515/ppb-2015-0006>
269. Rosenblatt, F. F. (2015). *The Role of Community in Restorative Justice*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315717623>
270. Rossner, M., Bruce, J. (2016). Community Participation in Restorative Justice: Rituals, Reintegration, and Quasi-Professionalization. *Victims & Offenders*, 11(1), 107–125. <https://doi.org/10.1080/15564886.2015.1125980>
271. Rzetecka-Gil, A. (2011). *Komentarz do art. 445 k.c.* Warszawa: LEX.
272. Sartin, R. M., Hansen, D. J., Huss, M. T. (2006). Domestic violence treatment response and recidivism: A review and implications for the study of family violence. *Aggression and Violent Behavior*, 11(5), 425–440. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2005.12.002>
273. Sawicka, K. (1999). Socjoterapia jako forma pomocy psychologiczno-pedagogicznej. [w:] K. Sawicka (Red.), *Socjoterapia*. Warszawa: CMPPP.
274. Shapland, J. (2008). *Restorative Justice and Prisons*. http://mereps.foresee.hu/uploads/media/Paper_by_Joanna_Shapland.pdf
275. Sherman, L., Braithwaite, J., Strang, H., Barnes, G. C. (2001). *Reintegrative Shaming Experiments (RISE) in Australia, 1995-1999* [Data set]. ICPSR - Interuniversity Consortium for Political and Social Research. <https://doi.org/10.3886/ICPSR02993.V1>
276. Silberman, M. (2004). *Metody aktywizujące w szkoleniach*. Warszawa: Wolters Kluwer.

277. Silvergleid, C. S., Mankowski, E. S. (2006). How Batterer Intervention Programs Work. Participant and Facilitator Accounts of Processes of Change. *Journal of Interpersonal Violence*, 21(1), 139–159. <https://doi.org/10.1177/0886260505282103>
278. Sirén, R., Savolainen, J. (2013). No Evidence of Specific Deterrence under Penal Moderation: Imprisonment and Recidivism in Finland. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 14(2), 80–97. <https://doi.org/10.1080/14043858.2013.805048>
279. Sitarska, A. (2006). Przemoc w rodzinie a mediacja. *Prokuratura i Prawo*, 1, 56–74.
280. Sitarz, O., Jaworska-Wieloch, A., Lorek, D., Sołtysiak-Blachnik, A., Zawiejski, P. (2013). Mediacje karne w opiniach stron postępowania oraz sędziów i prokuratorów. Wyniki badań ankietowych. [w:] L. Mazowiecka (Red.), *Mediacja karna jako instytucja ważna dla pokrzywdzonego* (s. 81–112). Warszawa: LEX a Wolters Kluwer business.
281. Skrobotowicz, G. (2014). Mediacja w sprawach o przemoc w rodzinie. *Prokuratura i Prawo*, 3, 80–97.
282. SMG/KRC MillwardBrown. (2016). *Diagnoza dotycząca osób stosujących przemoc w rodzinie – badanie pilotażowe w jednostkach penitencjarnych. Raport z badania pilotażowego zrealizowanego na zamówienie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej*. https://archiwum.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/_public/1_NOWA%20STRONA/Przemoc%20w%20rodzinie/dane%20statystyczne/3%20RAPORT_PRZEMOC_W_RODZINIE_JEDNOSTKI_PENITENCJARNE_PILOTAZ_FIN.pdf
283. Sobczak S. (2007). Cele resocjalizacji. [w:] B. Urban, J.M. Stanik (Red.), *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna* (T. 1, s. 225–233). Warszawa: PWN.
284. Solomon, R. C. (2007). *True to our feelings. What our emotions are really telling us* (Pbk. ed.). Oxford: Oxford University Press.
285. Spurek, S. (2019). *Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie. Komentarz*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
286. Stanek, K. (2014). *Praca socjalna z osobą lub rodziną z problemem przemocy*. Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
287. Stańdo-Kawecka B. (2010). O koncepcji resocjalizacji w polskiej literaturze naukowej polemicznie. *Probacja*, 1, 108–124.
288. <http://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwko-7/63507,Znecanie-sie-art-207.html>. (2019, maj 19). <http://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwko-7/63507,Znecanie-sie-art-207.html>

- 289.Stefański, R. A. (2009). *Prawo karne materialne. Część szczególna*. Warszawa: Centrum Doradztwa i Informacji „Difin”.
- 290.Steffek. (2012). *Mediation in the European Union: An Introduction*. European Commission. <https://e-justice.europa.eu/fileDownload.do?id=b3e6a432-440d-4105-b9d5-29a8be95408f>
- 291.Stets, J. E., Carter, M. J. (2012). A Theory of the Self for the Sociology of Morality. *American Sociological Review*, 77(1), 120–140. <https://doi.org/10.1177/0003122411433762>
- 292.Stith, S. M., Liu, T., Davies, L. C., Boykin, E. L., Alder, M. C., Harris, J. M., Som, A., McPherson, M., Dees, J. E. M. E. G. (2009). Risk factors in child maltreatment: A meta-analytic review of the literature. *Aggression and Violent Behavior*, 14(1), 13–29. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2006.03.006>
- 293.Stożek, M. (2009). *Przemoc w rodzinie. Zapobieganie w świetle przepisów prawa*. Warszawa: Instytut Psychologii Zdrowia, Polskie Towarzystwo Psychologiczne.
- 294.Strus, W. (2010). Skala Uczuć Moralnych (SUM). Konstrukcja i właściwości psychometryczne. *Studia Psychologica*, 10, 273–313.
- 295.Stuart, G. L., O’Farrell, T. J., Temple, J. R. (2009). Review of the Association Between Treatment for Substance Misuse and Reductions in Intimate Partner Violence. *Substance Use & Misuse*, 44(9–10), 1298–1317. <https://doi.org/10.1080/10826080902961385>
- 296.Sykes, G. M., Matza, D. (1957). Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency. *American Sociological Review*, 22(6), 664–670. <https://doi.org/10.2307/2089195>
- 297.Szczepaniak, P. (2016). *Sprawiedliwość naprawcza w resocjalizacji więźniów*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski. Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji.
- 298.Szczepaniak P. (2013). Pedagogika penitencjarna a kara pozbawienia wolności. Wybrane zagadnienia metodyki oddziaływania penitencjarnego. [w:] Szczepaniak P. (Red.), *Polski system penitencjarny. Ujęcie integralno-kulturowe* (s. 173–185). Warszawa: Forum Penitencjarne.
- 299.Szczepaniak, P. (2009). Wybrane problemy mediacji po wyroku. [w:] M. Leśniak (Red.), *Mediacja w rozwiązywaniu konfliktów wieku adolescencji* (s. 69–95). Kraków: Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego.

- 300.Szczepaniak, P. (2003). *Kara pozbawienia wolności a wychowanie*. Kalisz - Warszawa: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Uniwersytet Warszawski Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji.
- 301.Szczygieł, G. B. (2002). *Społeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*. Białystok: Temida 2.
- 302.Szpunar, A. (1998). *Odszkodowanie za szkodę majątkową: Szkoda na mieniu i osobie*. Bydgoszcz: Branta.
- 303.Szymanowski, T. (2004). Kodeks karny wykonawczy po nowelizacjach z 2003 r. *Państwo i Prawo*, 3, 44–50.
- 304.Szymańska, A. (2014). Problematyka stosowania mediacji na etapie postępowania karnego wykonawczego. [w:] J. Czapska, M. Szelań-Dylewski (Red.), *Mediacje w prawie* (s. 337–353). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- 305.Tangney, J.P., Stuewig, J., Mashek, D. J. (2007). Moral Emotions and Moral Behavior. *Annual Review of Psychology*, 58, 345–372.
- 306.Tangney, June P., Stuewig, J., Martinez, A. G. (2014). Two Faces of Shame: The Roles of Shame and Guilt in Predicting Recidivism. *Psychological Science*, 25(3), 799–805. <https://doi.org/10.1177/0956797613508790>
- 307.Tangney, June Price, Dearing, R. L. (2004). *Shame and guilt*. New York, Guilford Press.
- 308.Taylor, C. J. (2017). Ending The Punishment Cycle By Reducing Sentence Length And Reconsidering Evidence-Based Reentry Practices. *Temple Law Review*, 89(4), 747–762.
- 309.Tjaden, P., Thoennes, N. (2000). *Full report of the prevalence, incidence, and consequences of intimate partner violence against women. Findings from the National Violence Against Women Survey*. U. S. Department of Justice, Office of Justice Programs,. <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/183781.pdf>
- 310.Trojanowska, E. (2020). Gotowość do zadośćuczynienia sprawców przemocy w rodzinie jako podstawa do udziału w mediacjach po wyroku. *Probacja*, 1, 119–140.
- 311.Trojanowska, E. (2017). Gotowość do zadośćuczynienia a empatia u osób odbywających karę pozbawienia wolności. Komunikat z badań. *Kultura i Wychowanie*, 12, 11–22.
- 312.Ury, W. (2015). *Dochodząc do TAK ze sobą. Jak osiągnąć porozumienie z samym sobą oraz z innymi ludźmi*. Poznań: Dom Wydawniczy REBIS.

313. Van Ness, D., Johnstone, G., Van Ness, D. (2007). Prisons and Restorative Justice. [w:] *Handbook of Restorative Justice* (s. 312–324). Cullompton: Willan.
314. Vogt, M., Vogt, V. (2015). Gerichtliche Mediation in Strafvollzugssachen (GMS): Konsensuale Konfliktbearbeitung im gerichtlichen Verfahren – eine Alternative? *Neue Kriminalpolitik*, 27(1), 81–96.
315. Waligóra B. (1984). Deprywacja potrzeb u osób pozbawionych wolności. [w:] B. Hołyst (Red.), *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*. Wydawnictwo Prawnicze.
316. Waltoś, S. (2002). Między odpłatą a racjonalizmem prawa karnego. Refleksje na tle polityki karnej w Polsce. [w:] J. Czapska H. Kury (Red.), *Mit represyjności albo o znaczeniu prewencji kryminalnej* (s. 63–89). Kraków: Zakamycze.
317. Waluk, J. (2002). Mediacja jako instytucja dla pokrzywdzonego. *Mediator*, 20(1), 19–32.
318. Wałachowska, M. (2007). *Zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę*. Toruń: Dom Organizatora.
319. Ward T., Gannon T., Mann R. (2007). The good lives model of offender rehabilitation: Clinical implications. *Aggression and Violent Behavior*, 12, 87–107.
320. Warylewski, J. (2006). O wybranych funkcjach i celach kary pozbawienia wolności. [w:] H. Machel (Red.), *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce. W poszukiwaniu skuteczności* (s. 19–28). Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
321. Weckstein, D. (1997). In Praise of Part Empowerment – And of Mediator Activism. *Willamette Law Review*, 33, 501–564.
322. Węgliński, A. (1984). Poziom empatii a zachowania dzieci zagrożonych demoralizacją na kolonii resocjalizacyjnej. *Kwartalnik Pedagogiczny*, 1, 111-120.
323. Węgliński, A. (2011). Zrewidowana wersja Kwestionariusza Rozumienia Empatycznego innych ludzi – KRE II. [w:] A. Wojnarska (Red.), *Diagnostyka resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia* (s. 67–90). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.
324. Wiak, K. (2017). Rozdział XIX. Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu. [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (Red.), *Kodeks karny. Komentarz. 4 wydanie*. Warszawa: C.H. Beck.
325. Widera-Wysoczańska, A. (2010). *Mechanizmy przemocy w rodzinie: Z pokolenia na pokolenie*. Warszawa: Difin.

326. Wiehe V.R. (1998). *Understanding family violence*. Thousand Oaks: CA: Sage.
327. Wilczek-Rużyczka, E. (2002). *Empatia i jej rozwój u osób pomagających*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
328. Wilczek-Rużyczka, E. (2008). *Wypalenie zawodowe a empatia u lekarzy i pielęgniarek*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
329. Wilmot, W. W., Hocker, J. L. (2011). *Konflikty między ludźmi*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
330. Winiarek, K. (2005). Mediacja po wyroku. [w:] M. Płatek, M. Fajsta (Red.), *Sprawiedliwość naprawcza. Idea. Teoria. Praktyka*. (s. 199–223). Warszawa: Wydawnictwo Liber.
331. Witkowska-Paleń, A. (2015). Programy wspierające proces readaptacji społecznej skazanych w zakładach karnych (Wybrane przykłady). *Journal of Modern Science*, 25(2), 177–194.
332. Witkowska-Paleń, Anna. (2018). Rola programów edukacyjno-korekcyjnych w kształtowaniu postaw i przekonań skazanych sprawców przemocy domowej. *Journal of Modern Science*, 39(4), 51–71. <https://doi.org/10.13166/jms/94801>
333. Wojciechowski, L., Sankowski, J. (2017). Oddziaływania korekcyjne personelu więziennego wobec skazanych z art. 207 i 209 kk. [w:] A. Lewicka-Zelent (Red.), *Przemoc rodzinna. Aspekty psychologiczne, pedagogiczne i prawne* (s. 145–160). Warszawa: Difin.
334. Wolska, A. (2001). *Model czynników ryzyka popełnienia zabójstwa*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
335. Woodworth, M., Porter, S. (2002). In cold blood: Characteristics of criminal homicides as a function of psychopathy. *Journal of Abnormal Psychology*, 111(3), 436–445. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.111.3.436>
336. Wright, M. (1999a). Key questions on victim-offender mediation. [w:] B. Czarnecka-Działuk, D. Wójcik (Red.), *Mediation. Juvenile Offender-Victim* (s. 125–132). Warszawa: Oficyna Naukowa.
337. Wright, M. (1999b). The development of restorative justice. [w:] B. Czarnecka-Działuk, D. Wójcik (Red.), *Mediation. Juvenile Offender-Victim* (s. 15–35). Warszawa: Oficyna Naukowa.
338. Wright, M. (2005). *Przywracając szacunek sprawiedliwości*. Warszawa: Wydawnictwo Polskie Stowarzyszenie Edukacji Prawnej.

339. Wrona, G., Płatek, M. (2005). Kilka przykładów zastosowania sprawiedliwości naprawczej. [w:] M. Płatek, M. Fajsta (Red.), *Sprawiedliwość naprawcza. Idea. Teoria. Praktyka.* (s. 147–169). Warszawa: Wydawnictwo Liber.
340. Wysocka, E. (2013). *Diagnoza w resocjalizacji. Obszary problemowe i modele rozwiązań w ujęciu psychopedagogicznym.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
341. Wysocka, E. (2016). Diagnoza w resocjalizacji. Dylematy, wyzwania i propozycje narzędzi diagnostycznych. [w:] D. Kowalczyk, E. Glińska-Lachowicz (Red.), *Oddziaływania penitencjarne wobec skazanych w przestrzeni więziennej. Uwarunkowania - Doświadczenia - Propozycje* (s. 57–73). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
342. Wysocka, E. (2018). Model diagnozy komplementarnej (pozytywnej i negatywnej) w resocjalizacji. Stan i potrzeby oraz dostępny warsztat diagnostyczny pedagoga resocjalizacyjnego. [w:] D. Kowalczyk, M. Snopek (Red.), *Resocjalizacja w przestrzeni penitencjarnej. Stan i potrzeby* (T. 6, s. 45–71). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
343. Zagórski, S. (26.02.2005). Mediacja. Rozsypywanie konfliktów. *Wysokie Obcasy*. <https://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/1,96856,2570194.html>
344. Zajązkowska, M. J. (2012). Mediacja ofiara-sprawca. Sposób na lęk, agresję, przemoc. *Gospodarka Rynek Edukacja*, 1, 45–49.
345. Zajęcka, B. (2008). Terapia osób uzależnionych od alkoholu w jednostkach penitencjarnych. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*, XVII, 125–140.
346. Zalewski, W. (2017). Sprawiedliwość naprawcza jako forma diversion w perspektywie penitencjarnej w poszukiwaniu racjonalności. *Humanistyczne Zeszyty Naukowe – Prawa Człowieka*, 20(1), 243–256.
347. Zielińska, E. (2017). *Mediacja w sprawach karnych o przemoc w rodzinie – skala i efektywność w praktyce polskiego wymiaru sprawiedliwości.* Warszawa: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.
348. Zych, J. (2017). *Zadośćuczynienie: Komu? kiedy? ile?* Ząbki: Apostolicum.

Akty normatywne

1. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz. U. 2020 poz. 1444, 1517.
2. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy Dz. U. 2020 poz. 523, 568.
3. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego, Dz. U. 2020, poz. 30, 413, 568, 1086, 1458.
4. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, Dz. U. 2020 poz. 1740.
5. Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. - Kodeks postępowania cywilnego Dz. U. 2020 poz. 1575, 1578.
6. Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. O przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, Dz. U. 2020 poz. 218, 956.
7. Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. O Służbie Więziennej (Dz. U. 2020 poz. 848, 1610).
8. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. W sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych, (Dz. U. 2013 r. Poz. 1067).
9. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 maja 2015 r. W sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach karnych. Dz. U. 2015, poz. 716.
10. Zarządzenie Nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 r. W sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych.
11. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 18 października 2017 r., sygn. II AKa 170/17, LEX nr 2404620.

Netografia

1. <https://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/50863,Przemoc-w-rodzinie.html>
2. <https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/Stop-przemocy-druga-szansa-04>,
3. <https://www.sw.gov.pl/strona/mozliwosci-wspolpracy-ze-sluzba-wiezienna>
4. <https://www.sw.gov.pl/strona/oferta-programowa-dla-skazanych-sprawcow-przemocy>
5. <https://www.sw.gov.pl/strona/postepowanie-ze-skazanymi-sprawcami-przemocy>

6. <http://www.statystyka.policja.pl/st/przestepstwa-ogolem/przestepstwa-kryminalne/zabojstwo/64003,Zabojstwo.html>
7. <http://www.sw.gov.pl/aktualnosc/Program-Przyjaciel-pies-w-Zakladzie-Karnym-w-Plocku>

Spis tabel

Tabela 1. Liczba osób skazanych za przestępstwo znęcania się nad członkiem rodziny, inna osobą zależną lub nieporadną (art. 207 k.k.) w latach 2012-2017	32
Tabela 2. Wyodrębnione w badaniu wskaźniki zmiennej zależnej	106
Tabela 3. Wyodrębnione w badaniu wskaźniki zmiennych niezależnych pośredniczących	106
Tabela 4. Charakterystyka uczestników programu.....	116
Tabela 5. Różnice średnich wyników gotowości do zadośćuczynienia w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I)	127
Tabela 6. Analiza porównawcza wyników gotowości do zadośćuczynienia w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I-II)	128
Tabela 7. Różnice średnich wyników gotowości do zadośćuczynienia w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II).....	129
Tabela 8. Różnice średnich wyników gotowości do zadośćuczynienia w drugiej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II).....	130
Tabela 9. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na gotowość do zadośćuczynienia (post-test) ze zmienną towarzyszącą gotowość do zadośćuczynienia (pre-test)	133
Tabela 10. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego (post-test) ze zmienną towarzyszącą gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego (pre-test).....	134
Tabela 11. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na gotowość do zadośćuczynienia usługowego (post-test) ze zmienną towarzyszącą gotowość do zadośćuczynienia usługowego (pre-test).....	134
Tabela 12. Różnice średnich wyników wartościowania sprawiedliwości naprawczej w pierwszej grupie eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) (pomiar I)	135
Tabela 13. Analiza porównawcza wyników wartościowania sprawiedliwości naprawczej w pierwszej grupie eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) (pomiar I-II)	136
Tabela 14. Różnice średnich wyników wartościowania sprawiedliwości naprawczej w pierwszej grupie eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) (pomiar II).....	138
Tabela 15. Różnice średnich wyników wartościowania sprawiedliwości naprawczej w drugiej grupie eksperymentalnej (GE2) i kontrolnej (GK2) (pomiar II).....	139
Tabela 16. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na wartościowanie satysfakcji (post-test) ze zmienną towarzyszącą satysfakcja (pre-test)	149
Tabela 17. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na wartościowanie równości (post-test) ze zmienną towarzyszącą równość (pre-test)	150
Tabela 18. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na wartościowanie prawdy (post-test) ze zmienną towarzyszącą prawda (pre-test)	150

Tabela 19. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na wartościowanie zadośćuczynienia (post-test) ze zmienną towarzyszącą zadośćuczynienie (pre-test).....	150
Tabela 20. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na wartościowanie podmiotowości (post-test) ze zmienną towarzyszącą podmiotowość (pre-test)	151
Tabela 21. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na wartościowanie sumienia (post-test) ze zmienną towarzyszącą sumienie (pre-test).....	151
Tabela 22. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na wartościowanie moralności (post-test) ze zmienną towarzyszącą moralność (pre-test)	152
Tabela 23. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na wartościowanie obiektywności(post-test) ze zmienną towarzyszącą obiektywność (pre-test).....	152
Tabela 24. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na wartościowanie uczciwości (post-test) ze zmienną towarzyszącą uczciwość (pre-test)	152
Tabela 25. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na wartościowanie dobra (post-test) ze zmienną towarzyszącą dobro (pre-test)	153
Tabela 26. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na wartościowanie sprawiedliwości naprawczej (post-test) ze zmienną towarzyszącą sprawiedliwość naprawcza (pre-test)	153
Tabela 27. Różnice średnich wyników empatii emocjonalno-poznawczej w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I).....	154
Tabela 28. Analiza porównawcza wyników empatii emocjonalno-poznawczej w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I-II).....	155
Tabela 29. Różnice średnich wyników empatii emocjonalno-poznawczej w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II).....	157
Tabela 30. Różnice średnich wyników empatii emocjonalno-poznawczej w drugiej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II).....	158
Tabela 31. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na sympatyzowanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych (post-test) ze zmienną towarzyszącą sympatyzowanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych (pre-test)	164
Tabela 32. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na współodczuwanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych (post-test) ze zmienną towarzyszącą współodczuwanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych (pre-test)	165
Tabela 33. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na wrażliwość na przeżycia innych (post-test) ze zmienną towarzyszącą wrażliwość na przeżycia innych (pre-test).....	165

Tabela 34. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na gotowość poświęcenia się dla innych (post-test) ze zmienną towarzyszącą gotowość do poświęcenia się dla innych (pre-test)	166
Tabela 35. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na wczuwanie się w stany i przeżycia innych (post-test) ze zmienną towarzyszącą wczuwanie się w stany i przeżycia innych (pre-test)	166
Tabela 36. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na empatię emocjonalno-poznawczą (post-test) ze zmienną towarzyszącą empatia emocjonalno-poznawcza (pre-test).....	167
Tabela 37. Różnice średnich wyników postaw wobec norm moralnych w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I)	168
Tabela 38. Analiza porównawcza wyników postaw wobec norm moralnych w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I-II)	168
Tabela 39. Różnice średnich wyników postaw wobec norm moralnych w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II).....	169
Tabela 40. Różnice średnich wyników postaw wobec norm moralnych w drugiej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II).....	170
Tabela 41. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na postawę wobec pomagania innym ludziom (post-test) ze zmienną towarzyszącą postawa wobec pomagania innym ludziom (pre-test)	174
Tabela 42. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na postawę wobec mściwości (post-test) ze zmienną towarzyszącą postawa wobec mściwości (pre-test).....	175
Tabela 43. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na postawę wobec przyznawania się do winy (post-test) ze zmienną towarzyszącą postawa wobec przyznawania się do winy (pre-test)	175
Tabela 44. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na postawę wobec kradzieży (post-test) ze zmienną towarzyszącą postawa wobec kradzieży (pre-test)	176
Tabela 45. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na postawę wobec namawiania innych do złego (post-test) ze zmienną towarzyszącą postawa wobec namawiania innych do złego (pre-test).....	176
Tabela 46. Różnice dotyczące tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych z użyciem przemocy wobec osób znanych badanych z pierwszej grupy eksperymentalnej i kontrolnej na temat osób pokrzywdzonych (pomiar I).....	177
Tabela 47. Różnice dotyczące tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych z użyciem przemocy wobec osób nieznanymi badanych z pierwszej grupy eksperymentalnej i kontrolnej na temat osób pokrzywdzonych (pomiar I).....	178
Tabela 48. Analiza porównawcza wyników przyczyn zachowań przestępczych z użyciem przemocy wobec osób znanych w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I-II)	180
Tabela 49. Analiza porównawcza wyników przyczyn zachowań przestępczych z użyciem przemocy wobec osób nieznanymi w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I-II).....	181

Tabela 50. Różnice dotyczące tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych z użyciem przemocy wobec osób znanych badanych z pierwszej grupy eksperymentalnej i kontrolnej na temat osób pokrzywdzonych (pomiar II)	183
Tabela 51. Różnice dotyczące tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych z użyciem przemocy wobec osób nieznanymi badanych z pierwszej grupy eksperymentalnej i kontrolnej na temat osób pokrzywdzonych (pomiar II)	184
Tabela 52. Różnice dotyczące tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych z użyciem przemocy wobec osób znanych badanych z drugiej grupy eksperymentalnej i kontrolnej na temat osób pokrzywdzonych (pomiar II)	185
Tabela 53. Różnice dotyczące tendencji do usprawiedliwiania czynów przestępczych z użyciem przemocy wobec osób nieznanymi badanych z drugiej grupy eksperymentalnej i kontrolnej na temat osób pokrzywdzonych (pomiar II)	185
Tabela 54. Różnice średnich wyników poczucia winy w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I)	187
Tabela 55. Analiza porównawcza wyników poczucia winy w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I-II)	187
Tabela 56. Różnice średnich wyników poczucia winy w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II)	188
Tabela 57. Różnice średnich wyników poczucia winy w drugiej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II)	188
Tabela 58. Analiza kowariancji wpływu przynależności do grupy (eksperymentalna/kontrolna) na poczucie winy (post-test) ze zmienną towarzyszącą poczucie winy (pre-test)	189
Tabela 59. Opinie badanych z pierwszej grupy eksperymentalnej i kontrolnej na temat osób pokrzywdzonych (pomiar I) (dane w %)	191
Tabela 60. Różnice dotyczące opinii badanych z pierwszej grupy eksperymentalnej i kontrolnej na temat osób pokrzywdzonych (pomiar I).....	193
Tabela 61. Opinie badanych z pierwszej grupy eksperymentalnej i kontrolnej na temat osób pokrzywdzonych (pomiar II) (dane w %)	194
Tabela 62. Opinie badanych z drugiej grupy eksperymentalnej i kontrolnej na temat osób pokrzywdzonych (pomiar II) (dane w %).....	196
Tabela 63. Analiza porównawcza wyników dotyczących poglądów na temat osób pokrzywdzonych w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I-II)	198
Tabela 64. Różnice dotyczące opinii badanych z pierwszej grupy eksperymentalnej i kontrolnej na temat osób pokrzywdzonych (pomiar II)	199
Tabela 65. Różnice dotyczące opinii badanych z drugiej grupy eksperymentalnej i kontrolnej na temat osób pokrzywdzonych (pomiar II)	199
Tabela 66. Związek między gotowością do zadośćuczynienia badanych osadzonych a ich poglądami na temat osób pokrzywdzonych w wyniku dokonanych przez nich przestępstw	200
Tabela 67. Wyniki analizy regresji jednoczynnikowej, zmienna zależna – gotowość do zadośćuczynienia	202
Tabela 68. Wyniki analizy regresji jednoczynnikowej, zmienna zależna – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego	209

Tabela 69. Wyniki analizy regresji jednoczynnikowej, zmienna zależna – gotowość do zadośćuczynienia usługowego.....	214
Tabela 70. Podsumowanie analizy regresji wielorakiej, zmienna zależna – gotowość do zadośćuczynienia, predyktor –przyczyny zachowań przestępczych z użyciem przemocy wobec osób znanych.....	221
Tabela 71. Podsumowanie analizy regresji wielorakiej, zmienna zależna – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego, predyktor – przyczyny zachowań przestępczych z użyciem przemocy wobec osób znanych.....	224
Tabela 72. Podsumowanie analizy regresji wielorakiej, zmienna zależna – gotowość do zadośćuczynienia usługowego, predyktor –przyczyny zachowań przestępczych z użyciem przemocy wobec osób znanych.....	226
Tabela 73. Podsumowanie analizy regresji wielorakiej, zmienna zależna – gotowość do zadośćuczynienia, predyktor – przyczyny zachowań przestępczych z użyciem przemocy wobec osób nieznanymi.....	229
Tabela 74. Podsumowanie analizy regresji wielorakiej, zmienna zależna – gotowość do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego, predyktor – przyczyny zachowań przestępczych z użyciem przemocy wobec osób nieznanymi.....	231
Tabela 75. Podsumowanie analizy regresji wielorakiej, zmienna zależna – gotowość do zadośćuczynienia usługowego, predyktor –przyczyny zachowań przestępczych z użyciem przemocy wobec osób nieznanymi.....	233
Tabela 76. Informacje zwrotne dotyczące tematyki zajęć dokonane przez uczestników zajęć w obu grupach eksperymentalnych.....	236
Tabela 77. Informacje zwrotne dotyczące wzrostu nabytej wiedzy lub umiejętności podczas zajęć „Mediacje wobec (prze)mocy” dokonane przez uczestników zajęć.....	237
Tabela 78. Informacje zwrotne dotyczące formy zajęć dokonane przez uczestników zajęć.....	238
Tabela 79. Informacje zwrotne dotyczące metod prowadzenia zajęć podczas programu „Mediacje wobec (prze)mocy” dokonane przez uczestników zajęć.....	238
Tabela 80. Informacje zwrotne dotyczące osoby prowadzącej zajęcia w ramach programu „Mediacje wobec (prze)mocy” dokonane przez uczestników zajęć.....	239
Tabela 81. Statystyki opisowe oraz wyniki testu normalności rozkładu badanych zmiennych w pomiarze I dla pierwszej grupy eksperymentalnej.....	305
Tabela 82. Statystyki opisowe oraz wyniki testu normalności rozkładu badanych zmiennych w pomiarze II dla pierwszej grupy eksperymentalnej.....	306
Tabela 83. Statystyki opisowe oraz wyniki testu normalności rozkładu badanych zmiennych w pomiarze I dla pierwszej grupy kontrolnej.....	306
Tabela 84. Statystyki opisowe oraz wyniki testu normalności rozkładu badanych zmiennych w pomiarze II dla pierwszej grupy kontrolnej.....	307
Tabela 85. Statystyki opisowe oraz wyniki testu normalności rozkładu badanych zmiennych w pomiarze II dla drugiej grupy eksperymentalnej.....	308
Tabela 86. Statystyki opisowe oraz wyniki testu normalności rozkładu badanych zmiennych w pomiarze II dla drugiej grupy kontrolnej.....	309

Tabela 87. Korelacje między gotowością do zadośćuczynienia a poczuciem sprawiedliwości naprawczej, empatią, postawami wobec norm moralnych i poczuciem winy	310
---	-----

Spis wykresów

Wykres 1. Liczba wypełnionych formularzy „Niebieska Karta” przez Policję w latach 2012-2019.....	30
Wykres 2. Liczba postępowań wszczętych przez Policję oraz liczba przestępstw stwierdzonych w latach 1999-2016 (art. 207 k.k.).....	31
Wykres 3. Liczba zabójstw stwierdzonych oraz wykrytych w latach 1999-2019.....	41
Wykres 4. Poziom ogólnej gotowości do zadośćuczynienia w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I) (n)	121
Wykres 5. Poziom gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I) (n)	122
Wykres 6. Poziom gotowości do zadośćuczynienia usługowego w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar I) (n)	122
Wykres 7. Poziom ogólnej gotowości do zadośćuczynienia w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II) (n)	123
Wykres 8. Poziom gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II) (n).....	124
Wykres 9. Poziom gotowości do zadośćuczynienia usługowego w pierwszej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II) (n)	124
Wykres 10. Poziom ogólnej gotowości do zadośćuczynienia w drugiej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II) (n)	125
Wykres 11. Poziom gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego w drugiej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II) (n).....	126
Wykres 12. Poziom gotowości do zadośćuczynienia usługowego w drugiej grupie eksperymentalnej i kontrolnej (pomiar II) (n)	126
Wykres 13. Porównanie różnic w zakresie gotowości do zadośćuczynienia badanych pomiędzy grupą eksperymentalną (GE1) a kontrolną (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym	131
Wykres 14. Porównanie różnic w zakresie gotowości do zadośćuczynienia emocjonalno-materialnego badanych pomiędzy grupą eksperymentalną (GE1) a kontrolną (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym	132
Wykres 15. Porównanie różnic w zakresie gotowości do zadośćuczynienia usługowego badanych pomiędzy grupą eksperymentalną (GE1) a kontrolną (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym.....	133

Wykres 16. Porównanie różnic w zakresie wartościowania satysfakcji badanych osadzonych z pierwszej grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym.....	140
Wykres 17. Porównanie różnic w zakresie równości badanych osadzonych z pierwszej grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym	141
Wykres 18. Porównanie różnic w zakresie wartościowania prawdy badanych osadzonych z pierwszej grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym	142
Wykres 19. Porównanie różnic w zakresie wartościowania zadośćuczynienia badanych osadzonych z pierwszej grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym.....	143
Wykres 20. Porównanie różnic w zakresie wartościowania podmiotowości badanych osadzonych z pierwszej grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym.....	144
Wykres 21. Porównanie różnic w zakresie wartościowania sumienia badanych osadzonych z pierwszej grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym	145
Wykres 22. Porównanie różnic w zakresie wartościowania moralności badanych osadzonych z pierwszej grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym.....	146
Wykres 23. Porównanie różnic w zakresie wartościowania obiektywności badanych osadzonych z pierwszej grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym.....	147
Wykres 24. Porównanie różnic w zakresie wartościowania uczciwości badanych osadzonych z pierwszej grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym.....	148
Wykres 25. Porównanie różnic w zakresie wartościowania dobra badanych osadzonych z pierwszej grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym	149
Wykres 26. Porównanie różnic w zakresie Syndromu I - Sympatyzowanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych badanych z grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym.....	159

Wykres 27. Porównanie różnic w zakresie Syndromu II - Współodczuwanie z innymi przeżyć przyjemnych i przykrych badanych z grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym.....	160
Wykres 28. Porównanie różnic w zakresie Syndromu III - Wrażliwość na przeżycia innych badanych z grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym	161
Wykres 29. Porównanie różnic w zakresie Syndrom IV - Gotowość do poświęcenia się dla innych badanych z grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym.....	162
Wykres 30. Porównanie różnic w zakresie Syndromu V - Wczuwanie się w stany i przeżycia innych badanych z grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym	163
Wykres 31. Porównanie różnic w zakresie empatii emocjonalno-poznawczej badanych z grupy eksperymentalnej (GE1) i kontrolnej (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym	164
Wykres 32. Porównanie różnic w zakresie postaw wobec pomagania innym ludziom badanych pomiędzy grupą eksperymentalną (GE1) a kontrolną (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym.....	171
Wykres 33. Porównanie różnic w zakresie postaw wobec mściwości badanych pomiędzy grupą eksperymentalną (GE1) a kontrolną (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym .	172
Wykres 34. Porównanie różnic w zakresie postaw wobec przyznawania się do winy badanych pomiędzy grupą eksperymentalną (GE1) a kontrolną (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym.....	172
Wykres 35. Porównanie różnic w zakresie postaw wobec kradzieży badanych pomiędzy grupą eksperymentalną (GE1) a kontrolną (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym .	173
Wykres 36. Porównanie różnic w zakresie postaw gotowości do zadośćuczynienia usługowego badanych pomiędzy grupą eksperymentalną (GE1) a kontrolną (GK1) w pomiarze początkowym i końcowym	174
Wykres 37. Porównanie różnic w zakresie poczucia winy badanych osadzonych z pierwszej grupy eksperymentalnej i kontrolnej w pomiarze początkowym i końcowym.....	189

Aneks

Tabela 81. Statystyki opisowe oraz wyniki testu normalności rozkładu badanych zmiennych w pomiarze I dla pierwszej grupy eksperymentalnej

	Mediana	Skośność	Kurtoza	Min.	Maks.	Shapiro-Wilka	p
ZEMSGZ	20,00	-0,440	-1,287	11,00	26,00	0,895	0,223
ZUSGZ	9,00	-0,408	-0,005	0,00	16,00	0,964	0,843
SGZ (wynik ogólny)	29,00	-0,372	-0,447	12,00	40,00	0,936	0,546
Satysfakcja	59,00	-1,739	4,528	30,00	70,00	0,821	0,035
Równość	61,50	-2,336	5,868	39,00	65,00	0,731	0,003
Prawda	59,00	-1,965	4,934	32,00	68,00	0,822	0,037
Zadośćuczynienie	58,50	-0,288	0,537	47,00	70,00	0,912	0,328
Podmiotowość	58,00	-0,753	-0,340	39,00	67,00	0,929	0,468
Sumienie	59,00	0,362	-0,258	50,00	70,00	0,969	0,886
Moralność	59,00	-1,490	1,693	22,00	70,00	0,816	,031
Obiektywność	56,50	-0,397	-0,646	40,00	67,00	0,960	0,794
Uczciwość	63,00	-0,709	-0,085	51,00	69,00	0,928	0,461
Dobro	62,00	0,017	-0,776	53,00	70,00	0,938	0,565
Sprawiedliwość naprawcza (wynik ogólny)	578,60	-0,275	0,429	463,00	680,00	0,992	0,998
PNM I	16,00	0,194	-0,970	11,00	25,00	0,938	0,565
PNM II	18,50	0,310	-1,545	11,00	29,00	0,921	0,399
PNM III	20,50	0,370	-1,551	12,00	35,00	0,898	0,239
PNM IV	19,50	0,311	-1,462	13,00	29,00	0,911	0,326
PNM V	25,00	0,307	1,162	10,00	42,00	0,948	0,665
Syndrom I	19,00	0,083	0,107	13,00	24,00	0,966	0,860
Syndrom II	10,00	-0,055	-1,010	7,00	13,00	0,939	0,570
Syndrom III	14,50	-0,419	-0,710	7,00	18,00	0,940	0,587
Syndrom IV	14,00	-0,278	-0,331	10,00	17,00	0,893	0,216
Syndrom V	5,00	0,188	-0,476	3,00	8,00	0,939	0,575
Empatia emocjonalno-poznawcza (wynik ogólny)	68,00	-1,062	1,215	45,00	77,00	0,922	0,409
Poczucie winy	18,50	-0,174	-0,587	8,00	27,00	0,938	0,565

Min i Maks, – najniższa i najwyższa wartość rozkładu

Tabela 82. Statystyki opisowe oraz wyniki testu normalności rozkładu badanych zmiennych w pomiarze II dla pierwszej grupy eksperymentalnej

	Mediana	Skośność	Kurtoza	Min.	Maks.	Shapiro-Wilka	p
ZEMSGZ	24,50	0,338	-0,694	19,00	32,00	0,924	0,427
ZUSGZ	15,00	-2,327	5,834	4,00	16,00	0,697	0,001
SGZ (wynik ogólny)	38,00	-0,653	0,598	24,00	48,00	0,962	0,816
Satysfakcja	54,50	0,007	-1,121	42,00	68,00	0,931	0,490
Równość	56,50	-0,560	-1,221	38,00	66,00	0,911	0,321
Prawda	55,50	-0,359	-1,267	38,00	64,00	0,931	0,491
Zadośćuczynienie	54,00	-0,053	-1,889	44,00	64,00	0,880	0,157
Podmiotowość	50,50	0,068	-1,549	38,00	67,00	0,937	0,546
Sumienie	59,00	-0,626	-1,393	45,00	65,00	0,845	0,066
Moralność	51,50	-0,501	-0,456	28,00	66,00	0,948	0,665
Obiektywność	52,00	0,328	-1,025	42,00	64,00	0,928	0,466
Uczciwość	55,50	-0,162	-1,388	41,00	70,00	0,935	0,532
Dobro	61,00	-0,739	-0,685	42,00	69,00	0,839	0,057
Sprawiedliwość naprawcza (wynik ogólny)	556,00	-0,315	-1,461	424,00	640,00	0,937	0,556
PNM I	22,50	-0,039	-0,829	7,00	36,00	0,940	0,580
PNM II	23,50	-0,012	-0,519	10,00	36,00	0,989	0,995
PNM III	25,00	-0,346	-0,157	9,00	38,00	0,947	0,654
PNM IV	23,50	-0,152	-0,618	12,00	34,00	0,947	0,660
PNM V	25,50	1,339	2,304	15,00	55,00	0,909	0,306
Syndrom I	16,50	0,400	-1,164	13,00	22,00	0,921	0,404
Syndrom II	12,00	-0,586	-1,472	7,00	13,00	0,804	0,022
Syndrom III	16,00	-0,349	0,118	9,00	21,00	0,985	0,985
Syndrom IV	15,00	-1,007	1,035	8,00	18,00	0,898	0,238
Syndrom V	7,00	-0,484	-0,458	4,00	9,00	0,941	0,588
Empatia emocjonalno-poznawcza (wynik ogólny)	76,00	-1,283	0,459	50,00	83,00	0,800	0,020
Poczucie winy	19,00	-1,183	1,393	7,00	25,00	0,791	0,016

Tabela 83. Statystyki opisowe oraz wyniki testu normalności rozkładu badanych zmiennych w pomiarze I dla pierwszej grupy kontrolnej

	Mediana	Skośność	Kurtoza	Min.	Maks.	Shapiro-Wilka	p
ZEMSGZ	18,00	0,771	-1,071	15,00	30,00	0,833	0,063
ZUSGZ	12,00	0,352	-1,753	10,00	16,00	0,877	0,175
SGZ (wynik ogólny)	30,50	0,767	-1,052	25,00	45,00	0,809	0,035
Satysfakcja	43,50	-0,528	-0,482	18,00	58,00	0,966	0,864
Równość	41,50	-0,773	-0,304	20,00	54,00	0,904	0,316
Prawda	41,50	-0,481	1,802	19,00	61,00	0,946	0,671

Zadośćuczynienie	45,50	-0,690	-1,070	16,00	58,00	0,896	0,264
Podmiotowość	45,00	-0,383	-0,325	19,00	62,00	0,961	0,821
Sumienie	40,00	-0,317	-1,583	16,00	52,00	0,877	0,177
Moralność	44,00	0,561	0,775	27,00	68,00	0,922	0,447
Obiektywność	47,50	-0,261	-0,005	25,00	63,00	0,968	0,884
Uczciwość	40,50	-0,695	2,027	19,00	58,00	0,873	0,160
Dobro	40,00	-0,122	-0,039	21,00	60,00	0,948	0,689
Sprawiedliwość naprawcza (wynik ogólny)	410,50	-1,144	1,709	208,00	525,00	0,883	0,200
PNM I	26,50	1,358	2,555	20,00	40,00	0,856	0,109
PNM II	25,00	-0,018	1,760	12,00	38,00	0,907	0,333
PNM III	26,50	-0,760	1,994	10,00	37,00	0,960	0,811
PNM IV	27,50	-0,011	1,229	17,00	39,00	0,858	0,114
PNM V	26,50	1,934	5,255	20,00	43,00	0,804	0,032
Syndrom I	15,50	0,746	1,582	10,00	23,00	0,911	0,358
Syndrom II	9,00	-0,377	-0,053	5,00	13,00	0,893	0,251
Syndrom III	12,50	-1,279	2,141	3,00	16,00	0,912	0,365
Syndrom IV	12,00	-2,086	5,202	2,00	14,00	0,829	0,058
Syndrom V	4,50	-0,929	1,744	0,00	7,00	0,901	0,293
Empatia emocjonalno- poznawcza (wynik ogólny)	60,00	-1,484	2,220	29,00	67,00	0,886	0,213
Poczucie winy	22,50	-0,147	-0,703	19,00	25,00	0,956	0,773

Tabela 84. Statystyki opisowe oraz wyniki testu normalności rozkładu badanych zmiennych w pomiarze II dla pierwszej grupy kontrolnej

	Mediana	Skośność	Kurtoza	Min.	Maks.	Shapiro- Wilka	p
ZEMSGZ	18,20	-0,256	2,555	6,00	29,00	0,765	0,012
ZUSGZ	10,80	-0,265	-1,436	4,00	16,00	0,927	0,486
SGZ (wynik ogólny)	29,00	0,602	0,973	17,00	45,00	0,894	0,256
Satysfakcja	52,00	-0,859	0,824	27,00	64,00	0,958	0,790
Równość	46,50	-0,423	0,617	25,00	62,00	0,898	0,276
Prawda	50,50	-1,153	1,716	16,00	64,00	0,898	0,279
Zadośćuczynienie	51,50	-0,734	0,122	27,00	64,00	0,930	0,512
Podmiotowość	48,50	-0,215	-0,650	29,00	64,00	0,985	0,983
Sumienie	50,00	-0,551	-0,387	27,00	64,00	0,916	0,400
Moralność	47,00	-0,792	0,901	16,00	65,00	0,949	0,699
Obiektywność	48,50	-0,503	-0,814	26,00	64,00	0,948	0,691
Uczciwość	50,50	-0,017	-0,974	35,00	65,00	0,972	0,915
Dobro	51,00	-1,168	1,749	16,00	68,00	0,933	0,546
Sprawiedliwość naprawcza (wynik ogólny)	482,00	-0,194	0,687	327,00	632,00	0,956	0,772

PNM I	19,50	-0,052	-0,107	9,00	32,00	0,978	0,954
PNM II	20,00	0,287	-1,726	14,00	32,00	0,884	0,206
PNM III	23,50	-0,841	1,571	12,00	31,00	0,961	0,817
PNM IV	18,50	0,331	-,858	10,00	32,00	0,926	0,478
PNM V	24,00	0,372	-,436	19,00	32,00	0,976	0,939
Syndrom I	17,00	0,413	-1,127	13,00	24,00	0,885	0,209
Syndrom II	10,00	-0,464	-1,174	6,00	12,00	0,910	0,356
Syndrom III	13,00	-0,316	-,500	7,00	18,00	0,969	0,888
Syndrom IV	13,50	-0,977	,141	5,00	17,00	0,884	0,208
Syndrom V	6,50	-0,402	-1,185	3,00	9,00	0,754	0,009
Empatia emocjonalno- poznawcza (wynik ogólny)	63,50	-0,299	-,539	39,00	83,00	0,984	0,980
Poczucie winy	20,00	-0,697	-,536	7,00	25,00	0,847	0,089

Tabela 85. Statystyki opisowe oraz wyniki testu normalności rozkładu badanych zmiennych w pomiarze II dla drugiej grupy eksperymentalnej

	Mediana	Skośność	Kurtoza	Min.	Maks.	Shapiro- Wilka	p
ZEMSGZ	20,50	-0,552	0,069	9,00	27,00	0,967	0,866
ZUSGZ	8,50	0,132	-1,470	2,00	16,00	0,913	0,304
SGZ (wynik ogólny)	28,00	-0,276	-0,044	11,00	43,00	0,985	0,987
Satysfakcja	54,50	-0,399	0,713	43,00	64,00	0,915	,318
Równość	53,50	-0,416	-1,031	38,00	64,00	0,946	,624
Prawda	51,50	-0,202	-1,671	40,00	61,00	0,915	,315
Zadośćuczynienie	53,00	-0,266	-1,767	40,00	61,00	0,871	,104
Podmiotowość	51,00	0,034	-2,150	39,00	64,00	0,850	0,058
Sumienie	58,50	-0,678	-1,204	40,00	64,00	0,869	0,097
Moralność	48,50	0,277	-1,609	40,00	63,00	0,904	0,241
Obiektywność	54,50	-0,270	-1,299	40,00	64,00	0,939	0,545
Uczciwość	55,00	-0,586	-1,014	37,00	64,00	0,917	0,333
Dobro	53,50	-0,143	-1,789	40,00	64,00	0,877	0,122
Sprawiedliwość naprawcza (wynik ogólny)	536,50	-,022	-1,289	429,00	631,00	0,940	0,554
PNM I	24,50	0,308	-0,531	14,00	40,00	0,956	0,735
PNM II	22,50	0,344	-0,480	15,00	35,00	0,953	0,704
PNM III	27,00	-0,137	-0,952	15,00	36,00	0,952	0,693
PNM IV	25,00	0,686	1,903	14,00	40,00	0,953	0,703
PNM V	26,00	1,444	1,611	24,00	36,00	0,824	0,028
Syndrom I	17,00	-1,273	1,515	6,00	20,00	0,879	0,127
Syndrom II	10,50	-1,211	0,991	4,00	13,00	0,877	0,121
Syndrom III	15,00	-0,848	-0,631	3,00	19,00	0,883	0,142
Syndrom IV	13,00	-1,338	1,755	,00	17,00	0,879	0,126

Syndrom V	6,00	-0,911	0,904	,00	9,00	0,948	0,643
Empatia emocjonalno- poznawcza (wynik ogólny)	67,00	-1,836	3,770	20,00	79,00	0,819	0,024
Poczucie winy	23,00	-0,528	-0,169	18,00	26,00	,940	0,554

Tabela 86, Statystyki opisowe oraz wyniki testu normalności rozkładu badanych zmiennych w pomiarze II dla drugiej grupy kontrolnej

	Mediana	Skośność	Kurtoza	Min,	Maks,	Shapiro- Wilka	p
ZEMSGZ	16,00	0,656	0,290	12,00	24,00	0,929	0,437
ZUSGZ	11,00	-1,186	1,420	0,00	16,00	0,903	0,237
SGZ (wynik ogólny)	26,00	-0,702	0,964	12,00	36,00	0,948	0,643
Satysfakcja	50,00	-2,004	5,058	4,00	64,00	0,802	0,015
Równość	45,00	-0,789	-0,126	16,00	64,00	0,898	0,210
Prawda	44,50	-0,544	1,114	16,00	67,00	0,965	0,842
Zadośćuczynienie	52,50	0,563	-0,624	43,00	67,00	0,941	0,565
Podmiotowość	48,50	0,875	-1,188	44,00	67,00	0,788	0,010
Sumienie	46,00	-1,113	1,105	16,00	59,00	0,909	0,273
Moralność	42,00	-1,453	2,039	16,00	51,00	0,847	0,054
Obiektywność	50,00	0,905	0,802	42,00	67,00	0,938	0,529
Uczciwość	47,50	0,186	1,164	32,00	63,00	0,929	0,441
Dobro	50,00	-0,962	1,752	21,00	64,00	0,912	0,294
Sprawiedliwość naprawcza (wynik ogólny)	451,00	0,696	0,566	366,00	602,00	0,956	0,741
PNM I	24,00	-2,071	4,982	9,00	27,00	0,775	0,007
PNM II	26,50	-1,266	0,279	13,00	29,00	0,799	0,014
PNM III	26,50	-0,880	-0,205	9,00	33,00	0,905	0,249
PNM IV	26,00	-0,792	-0,580	14,00	30,00	0,905	0,247
PNM V	26,00	-0,477	-1,258	16,00	31,00	0,924	0,393
Syndrom I	16,00	-0,597	-0,588	11,00	19,00	0,942	0,575
Syndrom II	8,00	-0,461	-0,191	3,00	11,00	0,920	0,356
Syndrom III	11,500	-0,238	1,573	3,00	20,00	0,939	0,547
Syndrom IV	9,00	-0,552	0,098	2,00	14,00	0,964	0,833
Syndrom V	5,00	0,251	0,341	3,00	8,00	0,955	0,732
Empatia emocjonalno- poznawcza (wynik ogólny)	57,50	-0,420	1,814	35,00	75,00	0,946	0,617
Poczucie winy	22,00	-0,573	-1,138	9,00	27,00	,903	0,238

Tabela 87. Korelacje między gotowością do zadośćuczynienia a poczuciem sprawiedliwości naprawczej, empatią, postawami wobec norm moralnych i poczuciem winy

	Satysfakcja	Równość	Prawda	Zadośćuczynienie	Podmiotowość	Sumienie	Moralność	Obiektywność	Uczciwość	Dobro	Sprawiedliwość naprawcza (wynik ogólny)	Empatia emocjonalno-poznawcza (wynik ogólny)	Syndrom I	Syndrom II	Syndrom III	Syndrom IV	Syndrom V	PNM I	PNM II	PNM III	PNM IV	PNM V	Poczucie winy
SGZ (wynik ogólny)	0,06	0,38*	0,49**	0,29	0,19	0,55**	0,39*	0,24	0,38*	0,51**	0,47**	0,63**	0,35*	0,40*	0,59**	0,62**	0,44**	-0,33*	-0,44**	-0,33*	-0,47**	-0,26	-0,37*
ZEMSGZ	0,13	0,32*	0,50**	0,34*	0,17	0,55**	0,35*	0,27	0,29	0,45**	0,45**	0,42**	0,24	0,26	0,40*	0,47**	0,25	-0,24	-0,35*	-0,24	-0,39*	-0,15	-0,25
ZUSGZ	-0,04	0,33*	0,33*	0,14	0,16	0,37*	0,32*	0,13	0,36*	0,43**	0,34*	0,68**	0,37*	0,44**	0,67**	0,59**	0,52**	-0,33*	-0,40*	-0,33*	-0,41**	-0,31	-0,39*

Scenariusze zajęć przeprowadzonych w ramach programu „Mediacje wobec (prze)mocy”

I. Zajęcia integracyjne

Czas: 90 min.

Metody i techniki: burza mózgów, dyskusja, twórczość plastyczna, rundka

Formy: indywidualna, grupowa, zbiorowa

Aranżacja przestrzeni – podkowa

I.1. Wprowadzenie do programu

Cele:

- zapoznanie uczestników z głównym celem oraz tematyką zajęć
- poznanie oczekiwań i obaw uczestników związanych z uczestnictwem w zajęciach

Czas: 15 min.

Materiały: zielone oraz żółte kartki, długopisy

Przebieg:

1. Prowadząca przedstawia się. Podaje informacje na temat swoich kwalifikacji, doświadczenia w zakresie mediacji oraz prowadzenia warsztatów na terenie zakładów karnych.
2. Prowadząca przedstawia uczestnikom tematykę zajęć, ich cel oraz harmonogram.
3. Prowadząca rozdaje każdemu uczestnikowi po dwie kartki (zieloną i żółtą) i prosi o zapisanie na zielonych kartkach swoich oczekiwań dotyczących warsztatów, a na żółtych – swoich obaw. Następnie zbiera je oraz odczytuje na forum, grupując je oraz odnosząc się do każdego z nich z uwzględnieniem założonych celów oraz harmonogramu zajęć.

I.2. Opracowanie kontraktu

Cel: ustalenie zasad obowiązujących podczas zajęć

Czas: 10 min.

Materiały: arkusz brystolu A3, markery, taśma klejąca

Przebieg:

1. Prowadząca wspólnie z uczestnikami opracowuje kontrakt obowiązujący podczas zajęć. W pierwszej kolejności uczestnicy podają zasady, które chcieliby, aby obowiązywały podczas zajęć. Następnie, jeśli nie pojawią się wcześniej,

prowadząca podaje przykładowe zasady – „mówi tylko jedna osoba”; „jesteśmy punktualni”.

2. Wszyscy uczestnicy oraz prowadząca podpisują sporządzony kontrakt, który przyklejany jest do ściany.

I.3. „Jesteśmy różni, jesteśmy tacy sami”¹

Cel: integracja uczestników

Czas: 10 min.

Materiały: słomki w różnych kolorach

Przebieg:

1. Prowadząca prosi każdego uczestnika o wylosowanie jednej słomki. Następnie dwóch uczestników, którzy mają taki sam kolor słomki, łączą się w pary.
2. Uczestnicy, rozmawiając w parach, mają za zadanie znaleźć dwie cechy wspólne i dwie cechy, którymi różnią się od siebie. Powinny to być cechy charakteru.
3. Osoby chętne prezentują na forum wnioski z rozmów.

I.4. „Bingo!”²

Cel: poznanie członków grupy

Czas: 20 min.

Materiały: długopisy, autorskie formularze „Bingo” (załącznik nr 1)

Przebieg:

1. Prowadząca rozdaje uczestnikom formularze „Bingo!”. Zadaniem uczestników jest znalezienie osób, które spełniają warunki w poszczególnych polach i poproszenie ich o złożenie podpisu w odpowiednim miejscu.
2. Uczestnik, który jako pierwszy zdobędzie wszystkie podpisy w pionie, poziomie lub w linii ukośnej, krzyczy „Bingo!”. Każdy uczestnik może złożyć tylko jeden podpis na formularzu drugiej osoby.
3. Prowadząca daje znak rozpoczęcia ćwiczenia. Po pierwszym okrzyku „Bingo!” gra toczy się dalej, do chwili wyłonienia kilku zwycięzców.
4. Prowadząca na zakończenie pyta uczestników o samopoczucie w grupie po wykonanym ćwiczeniu oraz prosi go o porównanie ze stanem wcześniejszym.

¹ Ćwiczenie z programu „Mediacja szansą dla samego siebie i innych” A. Lewickiej-Zelent, E. Trojanowskiej.

² K. W. Vopel, *Zabawy, które łączą. Otwartość i zaufanie w początkowej fazie istnienia grupy*, t. 1, Wyd. Jedność, Kielce 2001, s. 88.

I.5. „Jesteśmy grupą”³

Cel: bliższe poznanie członków grupy

Czas: 20 min.

Materiały: 2 arkusze bloku A3, kredki, flamastry, długopisy, wycinki z gazet, klej, nożyczki

Przebieg:

1. Uczestnicy odliczają do dwóch. Następnie tworzą dwie grupy.
2. Zadaniem każdej z nich jest przygotowanie plakatu różnymi technikami przedstawiającego swoją grupę tak, aby każdy z jej członków został na nim zaprezentowany np. za pomocą charakterystycznej cechy.
3. Następuje prezentacja plakatów na forum. Zadaniem członków drugiej grupy jest odgadnięcie, które „symbole” odpowiadają danym osobom.
4. Prowadząca podsumowuje ćwiczenie, zwracając uwagę na trafność odpowiedzi.

I.6. „Ja w grupie”

Cel: wzbudzenie refleksji nad miejscem uczestników w grupie

Czas: 10 min.

Materiały: arkusz szarego papieru, flamastry

Przebieg:

1. Każdy z uczestników odrysowuje swoją dłoń na arkuszu szarego papieru w takim miejscu, który będzie symbolizował jego miejsce w grupie.
2. Ostatnią osobą odrysowującą dłoń jest prowadząca.
3. Osoby chętne wypowiadają się na forum na temat powstałej pracy w aspekcie ról grupowych. Prowadząca podsumowuje ćwiczenie, zwracając uwagę na usytuowanie poszczególnych rysunków.

I.7. Runda za zakończenie zajęć

Cel: zebranie informacji zwrotnych od uczestników zajęć

Czas: 5 min.

Przebieg:

1. Każdy z uczestników kończy zdanie „Dzisiaj na zajęciach...”.

³ Ćwiczenie z programu „Mediacja szansą dla samego siebie i innych” A. Lewickiej-Zelent, E. Trojanowskiej.

II. Zajęcia rozwijające empatię

Czas: 2 godz. 15 min.

Metody: rundka, odgrywanie ról, zadanie pisemne, wykład, dyskusja

Metoda sytuacyjna,

Formy: indywidualna, zbiorowa

Aranżacja przestrzeni – podkowa

II.1. Rundka na rozpoczęcie zajęć

Cel: rozwijanie umiejętności nazywania własnych emocji

Czas: 5 min.

1. Każdy z uczestników kończy zdanie „Czuję się teraz.....”.

II.2. „Inny – gorszy?”⁴

Cele:

- rozwijanie umiejętności przyjmowania perspektywy innej osoby
- rozwijanie umiejętności wczuwania się w przeżycia drugiego człowieka
- wzbudzanie refleksji nad „innością” oraz brakiem akceptacji różnych ludzi, sytuacji i zachowań

Czas: 80 min.

Materiały: opisy ról (załącznik nr 2), lista „Trudno mi zaakceptować...” (załącznik nr 3), długopisy

Przebieg:

1. Każdy uczestnik losuje kartkę z informacją o roli, jaką ma odegrać w przedstawianej sytuacji.
2. Odegranie scenek.
3. Rundka na zakończenie „Czuję się teraz.....”
4. Prowadząca omawia ćwiczenie oraz rozpoczyna dyskusję na temat inności (w tym niepełnosprawności oraz osadzenia w zakładzie karnym).
5. Uczestnicy uzupełniają listę „Trudno mi zaakceptować...” (załącznik nr 3) i prezentują na forum wyniki swojej pracy.
6. Prowadząca grupuje i podsumowuje usłyszane wypowiedzi oraz prowadzi dyskusję na temat powodów braku akceptacji różnych osób, zachowań czy sytuacji z odniesieniem do człowieka jako wartości samej w sobie.

⁴ Ćwiczenie z programu „Mediacja szansą dla samego siebie i innych” A. Lewickiej-Zelent, E. Trojanowskiej.

II.3. „Komunikat Ty – komunikat Ja”

Cel:

- nabycie wiedzy na temat modelu komunikatu „Ja”
- rozwijanie umiejętności posługiwania się komunikatem „Ja” w codziennym życiu

Czas: 45 min.

Materiały: karty pracy „Komunikaty Ja” (załącznik nr 4), kartki papieru, długopisy

Przebieg:

1. Prowadząca prosi uczestników, aby zapisali na kartkach komunikaty, które słyszą od innych i wzbudzają w nich nieprzyjemne emocje, np. bezradność.
2. Uczestnicy prezentują swoje komunikaty na forum. Prowadząca określa, które z nich są komunikatami Ty. Prowadząca prowadzi dyskusję na temat tego, dlaczego wywołują one w nich nieprzyjemne emocje.
3. Następnie prowadząca omawia model komunikatu Ja oraz sytuacje, w których się go stosuje.
4. Prowadząca rozdaje uczestnikom karty pracy. Zadanie polega na zapisaniu pięciu wybranych komunikatów Ty i przeformułowaniu ich na komunikaty Ja. Prowadząca każdej osobie sprawdza poprawność tych komunikatów. W dalszej kolejności uczestnicy zapisują, jakie emocje oraz jakie zachowanie może przejawiać drugi człowiek, gdy usłyszy konkretny komunikat Ja.
5. Uczestnicy przedstawiają na forum komunikaty Ty oraz komunikaty Ja. Prowadząca podsumowuje ćwiczenie, zwracając uwagę na trudności w codziennym stosowaniu poznanych komunikatów.

II.4. Rundka na zakończenie zajęć

Cel: rozwijanie umiejętności nazywania własnych emocji

Czas: 5 min.

1. Każdy z uczestników kończy zdanie „Po zajęciach czuję się

III. Zajęcia rozwijające empatię

Czas: 2 godz. 15 min.

Metody: wykład, dyskusja, zadanie pisemne, metoda sytuacyjna, twórczość plastyczna

Formy: indywidualna, grupowa, zbiorowa

Aranżacja przestrzeni – podkowa

III.1. Wprowadzenie do tematyki emocji

Cel: nabycie wiedzy na temat doświadczanych emocji oraz funkcjach poszczególnych emocji

Czas: 30 min.

Materiały: karty pracy (załącznik nr 5), długopisy

Przebieg:

1. Prowadząca omawia rozumienie terminu „emocje” oraz omawia ich rodzaje.
2. Prowadząca dzieli uczestników na sześć grup. Każda z grup otrzymuje karty pracy (załącznik nr 5) z jedną określoną emocją (radość, smutek, strach, gniew, wstręt, zdziwienie).
3. Zadaniem każdej grupy jest określenie oznak danej emocji w wyglądzie i zachowaniu człowieka oraz reakcji organizmu przy odczuwaniu danej emocji. Następnie uczestnicy określają, jakie funkcje pełnią poszczególne emocje w życiu każdego człowieka.
4. Uczestnicy przedstawiają wyniki swojej pracy na forum. Prowadząca podsumowuje ćwiczenie i zwraca szczególną uwagę na funkcje każdej emocji.

III.2. „Emocje innych ludzi”

Cel:

- rozwijanie umiejętności rozpoznawania emocji innych ludzi
- rozwijanie umiejętności określania przyczyn pojawienia się określonych emocji

Czas: 20 min

Materiały: wycinki z gazet przedstawiające różne stany emocjonalne ludzi

Przebieg:

1. Uczestnicy dopierają się w pary. Każda para otrzymuje wycinki z gazet.

2. Zadaniem uczestników jest określenie, co odczuwa osoba ze zdjęcia, podanie prawdopodobnych przyczyn sytuacji, w jakiej pojawiły się emocje oraz zachowania tej osoby.
3. Każda para uczestników przedstawia na forum wyniki swojej pracy.
4. Prowadząc kieruje dyskusją na temat odczytywania emocji innych ludzi oraz różnic w interpretowaniu oznak emocji u innych.
5. Prowadząca podsumowuje na forum ćwiczenie, zwracając uwagę na trudności w rozpoznaniu emocji innych ludzi oraz określania ich przyczyn.

III.3. „Odczytywanie emocji i uczuć”⁵

Cel:

- rozwijanie umiejętności werbalnego wyrażania emocji
- rozwijanie umiejętności rozpoznawania emocji innych ludzi
- rozwijanie umiejętności nazywania doświadczanych emocji w różnych sytuacjach życiowych

Czas: 20 min

Materiały: kartki z nazwami różnych emocji i uczuć (załącznik nr 6)

Przebieg:

1. Uczestnicy losują kartki z nazwami różnych emocji i uczuć. Zadaniem każdej osoby jest opisanie sytuacji, w której doświadczyli danej emocji lub uczucia.
2. Zadaniem pozostałych uczestników jest odgadnięcie przedstawianej emocji lub uczucia.
3. Podsumowanie ćwiczenia przez prowadzącą ze zwróceniem uwagi na trudności w określaniu doświadczanych przez innych ludzi emocji i uczuć.

III.4. „Moja złość – Twoja reakcja”

Cel: nabycie wiedzy na temat konstruktywnych i destruktywnych sposobów radzenia sobie ze złością

Czas: 25 min.

Materiały: kartki papieru, długopisy

Przebieg:

⁵ Ćwiczenie z programu „Mediacja szansą dla samego siebie i innych” A. Lewickiej-Zelent, E. Trojanowskiej.

1. Prowadząca rozpoczyna dyskusję na temat złości oraz sposobów radzenia sobie z nią.
2. Uczestnicy zapisują na kartkach swoje dwa sposoby radzenia sobie ze złością. Następnie prowadząca zbiera kartki i uczestnicy losują je w taki sposób, aby nikt nie miał swojej.
3. Uczestnicy na forum czytają treść wylosowanych kartek i mówią, jakie dostrzegają zalety i wady opisanych sposobów radzenia sobie ze złością przez innych.
4. Prowadząca zapisuje wypowiedzi uczestników i kategoryzuje je na sposoby radzenia sobie ze złością na konstruktywne i destruktywne. Następnie każdy uczestnik za pomocą symboli zaznacza pozytywne i negatywne ustosunkowania do poszczególnych sposobów.
5. Prowadząca dokonuje podsumowania ćwiczenia z uwzględnieniem roli umiejętności przyjmowania perspektywy innych ludzi.

III.5. „Ta sama sytuacja – różne przyczyny”

Cel: rozwijanie umiejętności przyjmowania perspektywy innych osób

Czas: 30 min.

Materiały: opisy różnych sytuacji (załącznik nr 7), kartki papieru, długopisy

Przebieg:

1. Uczestnicy losują opisy różnych sytuacji (załącznik nr 7). Ich zadaniem jest ustalenie przynajmniej dwóch przyczyn zaistniałych sytuacji i zapisanie ich na kartkach.
2. Następnie ponownie losują opisy innych sytuacji i znowu zapisują przynajmniej dwie możliwe przyczyny.
3. Uczestnicy na forum prezentują wszystkie zapisane przyczyny danej sytuacji.
4. Prowadząca zapisuje na tablicy wskazane przez uczestników przyczyny i podsumowuje ćwiczenie z uwzględnieniem roli umiejętności przyjmowania perspektywy innych ludzi.

III.6. „Podsumowanie zajęć rozwijających empatię”

Cel:

- nabycie wiedzy na temat empatii
- uświadomienie sobie własnych trudności związanych z empatią

Czas: 20 min.

Przebieg:

1. Prowadząca rozpoczyna dyskusję na temat empatii – jej rozumienia, rodzajów oraz funkcji.
2. Uczestnicy zastanawiają się, co było dla nich najtrudniejsze podczas zajęć o tematyce empatii i wypowiadają się na forum.
3. Prowadząca podsumowuje ćwiczenie, podkreślając pozytywne funkcje empatii w życiu człowieka.

IV. Zajęcia rozwijające postawy moralne

Czas: 2 godz. 15 min.

Metody: dyskusja, -mapa myśli, metoda sytuacyjna, rundka

Formy: indywidualna, grupowa, zbiorowa

Aranżacja przestrzeni – podkowa

IV.1. „Normy w życiu społecznym”

Cel: nabycie wiedzy na temat norm moralnych, społecznych i prawnych

Czas: 30 min.

Materiały: duży arkusz papieru, mazaki, flamastry, kartki bloku A3

Przebieg:

1. Prowadząca rozpoczyna dyskusję na temat norm moralnych, społecznych i prawnych – czym są, jakie normy obowiązują w społeczeństwie, jakie funkcje pełnią, jakie są konsekwencje ich łamania przez członków danej społeczności.
2. Podczas dyskusji prowadząca zapisuje na tablicy przykłady poszczególnych norm, a następnie omawia związki zachodzące między nimi.
3. Następnie prowadząca tłumaczy, na czym polega tworzenie mapy myśli.
4. Każda uczestnik tworzy własną mapę do omawianego zagadnienia i zaznacza, którą normę jest mu najłatwiej, a którą najtrudniej przestrzegać.
5. Prowadząca kieruje dyskusją na forum na temat trudności przestrzegania norm moralnych, społecznych i prawnych w życiu codziennym.

IV.2. „Wartości w życiu człowieka”

Cel: nabycie wiedzy na temat wartości oraz związku wartości z normami społecznymi, prawnymi i moralnymi

Czas: 15 min.

Przebieg:

1. Uczestnicy podają przykłady różnych wartości w życiu człowieka. Prowadząca zapisuje je na tablicy.
2. Następnie prowadząca rozpoczyna dyskusję na temat funkcji wartości w życiu człowieka, hierarchii wartości oraz związku wartości z normami społecznymi, moralnymi i prawnymi.

3. Prowadząca podsumowuje ćwiczenie, zwracając uwagę na indywidualny wybór wartości przez każdego człowieka oraz wynikające z tego konsekwencje.

IV.3. „Wartości innych ludzi”

Cel: rozwijanie umiejętności interpretowania realizowanych wartości na podstawie zachowań ludzi

Czas: 30 min.

Materiały: opisy zachowań ludzi (załącznik nr 8)

Przebieg:

1. Prowadząca prezentuje jedną z sytuacji przedstawionych w załączniku i razem z uczestnikami analizuje, jakie wartości zostały lub nie zostały zrealizowane przez zachowanie danej osoby.
2. Następnie uczestnicy w parach losują kolejne opisy sytuacji i określają, które wartości były przestrzegane, a które nie.
3. Każda para prezentuje na forum wyniki swojej pracy.
4. Prowadzącą podsumowuje ćwiczenie ze szczególnym zwróceniem uwagi na wartości deklaratywne i faktycznie realizowane.

IV.4. „Wybór wartości”

Cel: uświadomienie przyczyn podejmowania decyzji związanych z dokonywanymi wyborami podczas dylematów moralnych

Czas: 30 min.

Materiały: opisy sytuacji (załącznik nr 9)

Przebieg:

1. Prowadząca dzieli uczestników na trzy grupy. Każda z nich otrzymuje opis sytuacji, w której ludzie doświadczają dylematów moralnych.
2. Uczestnicy w grupach zastanawiają się nad możliwymi rozwiązaniami i szukają argumentów uzasadniających swój wybór.
3. Na forum uczestnicy przedstawiają swoje wybory wraz z uzasadnieniami.
4. Dyskusja na temat innych możliwych w danej sytuacji rozwiązań. Następnie prowadząca razem z uczestnikami określa, jakie wartości mogą być ważne dla danego człowieka, skoro decyduje się na dane rozwiązanie.

IV.5. „Dylematy moralne”⁶

Cel:

- nabycie wiedzy na temat dylematów moralnych
- nabycie wiedzy na temat sposobów radzenia sobie z nieprzyjemnymi emocjami w związku z dylematami moralnymi

Czas: 20 min.

Materiały: flipchart, markery

Przebieg:

1. Prowadząca rozpoczyna dyskusję na temat różnicy między dylematami moralnymi a konfliktami interpersonalnymi oraz przeżywania dylematów moralnych.
2. Prowadząca oraz uczestnicy na podstawie m.in. na opisach sytuacji z ćwiczenia IV.4., określają i zapisują na tablicy: oznaki przeżywania dylematów moralnych; emocje, które im towarzyszą oraz konkretne zachowania związane z dylematami moralnymi IV.3. „Wartości innych ludzi”.
3. Osoba prowadząca dokonuje podsumowania z uwzględnieniem sposobów radzenia sobie z nieprzyjemnymi emocjami towarzyszącymi dylematom moralnym.

IV.6. Rundka na zakończenie

Cel: wzbudzenie refleksji na temat norm społecznych, moralnych i prawnych

Czas: 10 min.

Przebieg:

1. Każdy z uczestników w formie rundki kończy zdanie „Normy ...”.
2. Podsumowanie zajęć przez prowadzącą z uwzględnieniem związku między wartościami, normami, postawami i zachowaniami.

⁶ Ćwiczenie z programu „Mediacja szansą dla samego siebie i innych” A. Lewickiej-Zelent, E. Trojanowskiej.

V. Piąte zajęcia obejmują: Zajęcia rozwijające postawy moralne (czas: 45 min.) oraz Zajęcia na temat sprawiedliwości naprawczej (czas: 1 godz. 30 min.)

Łączny czas: 2 godz. 15 min.

Metody: burza mózgów, dyskusja, zadania pisemne, łańcuch skojarzeń, wykład, twórczość plastyczna, odgrywanie ról

Formy: indywidualna, grupowa, zbiorowa

Aranżacja przestrzeni – podkowa

V.1. „Wartości a zachowanie”

Cel: nabycie wiedzy dotyczącej związków między zachowaniem człowieka a wyznawanymi przez niego wartościami

Czas: 15 min.

Materiały: kartki, długopisy

Przebieg:

1. Prowadząca razem z uczestnikami tworzy listę różnych zachowań.
2. Następnie uczestnicy próbują z pomocą prowadzącej określić związek między zachowaniem człowieka a jego wartościami.
3. Uczestnicy razem z prowadzącą ustalają, jakie wartości mogą kierować konkretnym zachowaniem człowieka.

V.2. „Moje wartości”

Cel:

- wzbudzenie refleksji dotyczącej własnego systemu wartości oraz realizowania wartości w życiu codziennym

Czas: 30 min.

Materiały: karty pracy (załącznik nr 10), długopisy

Przebieg:

1. Każdy uczestnik tworzy własną hierarchię wartości, zapisując ją na kartce od najważniejszej do najmniej ważnej.
2. Następnie każdy z uczestników otrzymuje kartę pracy (załącznik nr 10) i wpisuje swoje wartości oraz określa, w jakich sytuacjach w jego życiu widać, że te wartości realizuje, a w jakich nie. W dalszej kolejności uczestnicy zastanawiają się, co mogą

zrobić, aby faktycznie realizować daną wartość oraz jakie przeszkody muszą pokonać w tym zakresie.

3. Osoby chętne przedstawiają na forum swoje wartości oraz sytuacje, w których je realizują bądź nie.
4. Dyskusja na forum na temat trudności realizacji w życiu codziennym deklarowanych wartości.
5. Prowadząca podsumowuje ćwiczenie, zwracając uwagę na różnice między wartościami realizowanymi w codziennym życiu a wartościami deklaracyjnymi.

V.3. „Sprawiedliwość”⁷

Cel: poznanie sposobów definiowania terminu „sprawiedliwość”

Czas: 15 min.

Przebieg:

1. Uczestnicy podają skojarzenia ze słowem sprawiedliwość.
2. Prowadząca zapisuje je na tablicy, a następnie przedstawia definicję sprawiedliwości (sprawiedliwość – 1. „uczciwe, bezstronne traktowanie i ocenianie”; 2. „sąd, sądownictwo”⁸). W dalszej kolejności omawia podane przez uczestników skojarzenia z definicją sprawiedliwości.

V.4. „Symbol sprawiedliwości”⁹

Cel:

- nabycie wiedzy na temat znaczenia atrybutów symbolu sprawiedliwości – Temidy
- refleksja uczestników dotycząca ich skojarzeń ze sprawiedliwością

Czas: 20 min.

Materiały: kartki A4, kredki, flamastry, długopisy, ilustracja Temidy (załącznik nr 11)

Przebieg:

1. Każdy uczestnik zapisuje lub rysuje swój symbol sprawiedliwości, prezentuje go na forum oraz wyjaśnia swój wybór.
2. Na zakończenie prowadząca pokazuje ilustrację Temidy i przeprowadza dyskusję na temat symboliki jej poszczególnych elementów.

⁷ Ćwiczenie z programu „Mediacja szansą dla samego siebie i innych” A. Lewickiej-Zelent, E. Trojanowskiej.

⁸ Słownik języka polskiego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 946.

⁹ Ćwiczenie z programu „Mediacja szansą dla samego siebie i innych” A. Lewickiej-Zelent, E. Trojanowskiej.

V.5. „Średniowieczny władca”

Cel:

- nabycie wiedzy na temat technik usprawiedliwiania
- rozwijanie umiejętności przyjmowania perspektywy innych osób

Czas: 35 min.

Materiały : opisy ról (załącznik nr 12)

Przebieg:

1. Prowadząca dzieli uczestników w pary. Jedna osoba z każdej pary wciela się w rolę króla, a druga osoby oskarżonej o dokonanie przestępstwa. Król przed wydaniem wyroku wysłuchuje oskarżonego.
2. Prowadząca rozdaje kartki z opisem ról. Uczestnicy odgrywają scenki. Na forum przedstawiają wyniki swojej pracy, tj. wyrok króla oraz stanowisko osoby oskarżonej.
3. Prowadząca omawia ćwiczenie, uwzględniając aspekt moralny orzekanych wyroków. Następnie prowadząca omawia techniki usprawiedliwiania się i podsumowuje ćwiczenie nawiązując do tych technik.

V.6. Elementy sprawiedliwości¹⁰

Cel: wzbudzenie refleksji dotyczącej czynników wpływających na poczucie sprawiedliwości

Czas: 15 min.

Materiały: karty pracy (załącznik nr 13)

Przebieg:

1. Uczestnicy oceniają na kartach pracy w skali pięciostopniowej elementy, które kojarzą im się ze sprawiedliwością.
2. Prowadząca omawia każdy z terminów.
3. Uczestnicy uzasadniają na forum swoje wybory. Rozpoczyna się dyskusja na temat czynników, które mogłyby się przyczynić do zwiększenia poczucia sprawiedliwości w omawianych aspektach.
4. Prowadząca podsumowuje dyskusję, zwracając uwagę na wagę różnych czynników wpływających na poczucie sprawiedliwości.

¹⁰ Ćwiczenie z programu „Mediacja szansą dla samego siebie i innych” A. Lewickiej-Zelent, E. Trojanowskiej.

V.7. Podsumowanie zajęć

Czas: 5 min.

Przebieg:

1. Prowadząca podsumowuje zajęcia, odnosząc się do sprawiedliwości jako jednej z wartości.

VI. Zajęcia na temat sprawiedliwości naprawczej oraz zajęcia rozwijające poczucie odpowiedzialności

Czas: 2 godz. 15 min.

Metody: dyskusja, wykład, metoda sytuacyjna, za i przeciw, zadanie pisemne, rundka

Formy: indywidualna, grupowa, zbiorowa

Aranżacja przestrzeni – podkowa

VI.1. „Różne oblicza sprawiedliwości”

Cel: nabycie wiedzy na temat sprawiedliwości naprawczej oraz retrybucyjnej

Czas: 45 min.

Materiały: opis różnych sytuacji, w których zastosowane zostały zasady sprawiedliwości retrybucyjnej i/lub naprawczej (załącznik nr 14); prezentacja multimedialna (załącznik nr 15)

Przebieg:

1. Prowadząca dzieli uczestników na trzy grupy. Zadaniem każdej z nich jest ocena opisanej sytuacji pod kątem sprawiedliwości. Grupy prezentują wnioski na forum.
2. Następnie prowadząca omawia zasady sprawiedliwości naprawczej i retrybucyjnej, odwołując się do opisanych przykładów.
3. W trzech grupach uczestnicy zastanawiają się nad wadami i zaletami sprawiedliwości retrybucyjnej oraz naprawczej.
4. Uczestnicy każdej grupy prezentują na forum wyniki swojej pracy.
5. Prowadząca dokonuje podsumowania, zwracając uwagę na różne możliwości zastosowania zasad sprawiedliwości naprawczej oraz retrybucyjnej.

VI.2. „Sprawiedliwość naprawcza w praktyce”

Cel:

- rozwijanie umiejętności stosowania zasad sprawiedliwości naprawczej w praktyce
- rozwijanie umiejętności przyjmowania perspektywy innych ludzi
- poznanie konsekwencji zastosowania sprawiedliwości naprawczej w praktyce

Czas: 30 min.

Materiały : opisy ról z ćwiczenia V.5. „Średniowieczny władca” (załącznik nr 12)

Przebieg:

1. Prowadząca dzieli uczestników na grupy trzyosobowe. Każda z grup otrzymuje po dwa opisy sytuacji z ćwiczenia V.5. „Średniowieczny władca”.
2. Uczestnicy zastanawiają się nad możliwymi rozwiązaniami przedstawionych sytuacji, w taki sposób, aby była w nich wykorzystana idea sprawiedliwości naprawczej. Określają także emocje i zachowanie osoby oskarżonej po zastosowaniu konkretnego rozwiązania.
3. Uczestnicy każdej z grup prezentują na forum rezultaty swojej pracy.
4. Prowadząca podsumowuje ćwiczenie z uwzględnieniem skutków zastosowania sprawiedliwości naprawczej.

VI.3. „Linia – rodzaje sprawiedliwości”¹¹

Cel:

- wzbudzanie refleksji nad wadami i zaletami sprawiedliwości naprawczej oraz retributywnej

Czas: 15 min.

Przebieg:

1. Prowadząca wybiera dwie chętne osoby – jedną, która opowiada się za ideą sprawiedliwości naprawczej oraz drugą, która uważa, że sprawiedliwość retributywna ma więcej zalet. Wybrane osoby siadają naprzeciwko siebie i rozpoczynają dyskusję na temat wyższości jednego rodzaju sprawiedliwości nad drugą.
2. Pozostałe osoby przysłuchują się dyskusji. Ich zadaniem jest opowiedzenie się za tą osobą, której racje bardziej ich przekonują. Prawo głosu nabywają dopiero wtedy, gdy dołączą do jednej z dwóch grup. Istnieje możliwość przechodzenia między grupami w sytuacji, gdy racje drugiej strony okażą się bardziej przekonujące.
3. Prowadząca dokonuje podsumowania, podkreślając, że nie każdemu człowiekowi bliska jest idea sprawiedliwości naprawczej.

¹¹ Ćwiczenie z programu „Mediacja szansą dla samego siebie i innych” A. Lewickiej-Zelent, E. Trojanowskiej.

VI.4. „Ocena moralna”¹²

Cel:

- rozwijanie umiejętności przyjmowania perspektywy innych osób
- rozwijanie umiejętności dokonywania ocen moralnych
- wzbudzanie refleksji dotyczącej technik usprawiedliwiania przestępstw

Czas: 20 min

Materiały: opisy przestępstw (załącznik nr 16)

Przebieg:

1. Uczestnicy losują kartki z rodzajami przestępstw. Następnie określają możliwe przyczyny i/lub okoliczności ich popełnienia. Uczestnicy na forum dokonują oceny moralnej każdego z przedstawionych czynów.
2. Następnie uczestnicy w parach starają się przedstawić dane przestępstwo z perspektywy osoby pokrzywdzonej.
3. Dyskusja na temat oceny moralnej z uwzględnieniem punktów widzenia pokrzywdzonych.
4. Prowadząca podsumowuje ćwiczenie nawiązując do technik usprawiedliwiania się.

VI.5. „Moje oczekiwania”¹³

Cel:

- rozwijanie umiejętności przyjmowania perspektywy innych osób
- nabywanie wiedzy na temat form zadośćuczynienia

Czas: 20 min.

Materiały: opisy sytuacji (załącznik nr 17)

Przebieg:

1. Prowadząca rozdaje uczestnikom opisy różnych sytuacji, w których uczestnicy pełnią rolę osób pokrzywdzonych. Zadanie polega na sformułowaniu potencjalnego oczekiwania zadośćuczynienia.
2. Uczestnicy prezentują na forum swoje oczekiwania.
3. Dyskusja na temat różnych nastawień osób pokrzywdzonych do form naprawienia szkody lub zadośćuczynienia.

¹² Ćwiczenie z programu „Mediacja szansą dla samego siebie i innych” A. Lewickiej-Zelent, E. Trojanowskiej.

¹³ Ćwiczenie z programu „Mediacja szansą dla samego siebie i innych” A. Lewickiej-Zelent, E. Trojanowskiej.

4. Prowadząca dokonuje podsumowania, podkreślając, że rzadko perspektywa sprawcy przestępstwa oraz osoby pokrzywdzonej jest taka sama.

VI.6. Podsumowanie zajęć

Cel: wzbudzanie refleksji dotyczącej sprawiedliwości naprawczej i retributywnej

Czas: 10 min.

Przebieg:

1. Uczestnicy odpowiadają na pytanie, który rodzaj sprawiedliwości bardziej im odpowiada i uzasadniają swój wybór.

VII. Zajęcia rozwijające poczucie odpowiedzialności

Czas: 2 godz. 15 min.

Metody: wykład, dyskusja, zadanie pisemne, burza mózgów, metoda sytuacyjna, rundka

Formy: indywidualna, zbiorowa

Aranżacja przestrzeni – podkowa

VII.1. „Odpowiedzialność na co dzień”¹⁴

Cel:

- nabycie wiedzy na temat odpowiedzialności
- refleksja nad poczuciem odpowiedzialności

Czas: 30 min

Materiały: karty pracy (załącznik nr 18)

Przebieg:

1. Prowadząca prowadzi wykład konwersatoryjny na temat rozumienia terminu „odpowiedzialność”, rodzajów i przyczyn odpowiedzialności, różnych sytuacji i osób, za których ludzie są odpowiedzialni oraz sposobów jak ludzie (wobec których uczestnicy powinni być lub są faktycznie odpowiedzialni) oceniają wywiązywanie się przez nich ze zobowiązań wynikających z odpowiedzialności.
2. Prowadząca rozdaje uczestnikom karty pracy (załącznik nr 18). Zadanie uczestników polega na wypisaniu (w odpowiednich miejscach na kartach pracy) sytuacji, w których muszą/powinni być odpowiedzialni i osób, których te sytuacje dotyczą (za kogo są odpowiedzialni). Następnie uczestnicy zaznaczają te sytuacje, w których faktycznie przejmują odpowiedzialność za inne osoby.
3. Osoby chętne wypowiadają się na forum.
4. Prowadząca dokonuje podsumowania ćwiczenia z uwzględnieniem odpowiedzialności sprawców przestępstw za osoby pokrzywdzone.

VII.2. „Strata a zadośćuczynienie”¹⁵

Cel:

- nabycie wiedzy na temat straty i krzywdy
- rozwijanie umiejętności przyjmowania perspektywy innych osób

¹⁴ Ćwiczenie z programu „Mediacja szansą dla samego siebie i innych” A. Lewickiej-Zelent, E. Trojanowskiej.

¹⁵ Ćwiczenie z programu „Mediacja szansą dla samego siebie i innych” A. Lewickiej-Zelent, E. Trojanowskiej.

Czas: 30 min.

Przebieg:

1. Prowadząca prosi uczestników, aby podali jak najwięcej sytuacji (również przestępstw), w których można zostać skrzywdzonym. Zapisuje je na tablicy. Następnie wyjaśnia, czym jest strata oraz krzywda.
2. Uczestnicy próbują ustalić, jakie straty poniosły osoby (z podanych wcześniej sytuacji) w związku z doznaną krzywdą. Prowadząca zapisuje je na tablicy.
3. Dyskusja na temat postrzegania tej samej sytuacji przez dwie strony przestępstwa.
4. Uczestnicy podają formy zadośćuczynienia, które mogłyby naprawić (przynajmniej częściowo) doznaną krzywdę i/lub szkodę.
5. Prowadząca podsumowuje ćwiczenie z uwypukleniem różnych perspektyw tej samej sytuacji przez różne osoby.

VII.3. „Co mogę zrobić dla innych?”¹⁶

Cel:

- rozwijanie umiejętności przyjmowania perspektywy innych osób
- rozwijanie umiejętności rozwiązywania sytuacji konfliktowych

Czas: 30 min.

Materiały: kartki papieru, długopisy

Przebieg:

1. Na kartkach każdy uczestnik anonimowo opisuje krótko konflikt rodzinny.
2. Prowadząca zbiera kartki z opisanymi sytuacjami konfliktowymi. Uczestnicy losują kartki tak, aby nikt nie miał przez siebie opisaną sytuację. Na dole kartki zapisują swoje propozycje rozwiązań danych konfliktów rodzinnych. Następuje powtórne losowanie i znowu uczestnicy dokonują opisu swoich propozycji.
3. Prowadząca zbiera kartki z opisanymi sytuacjami konfliktowymi oraz propozycjami rozwiązań i kieruje dyskusją na temat pozytywnych i negatywnych skutków proponowanych rozwiązań.

¹⁶ Ćwiczenie z programu „Mediacja szansą dla samego siebie i innych” A. Lewickiej-Zelent, E. Trojanowskiej.

VII.4. „Zadośćuczynienie przy mediacjach po wyroku”¹⁷

Cele:

- poznanie różnych form zadośćuczynienia osobom pokrzywdzonym przestępstwem
- refleksja nad rzeczywistymi możliwościami realizacji różnych form zadośćuczynienia

Czas: 30 min.

Materiały: kartki papieru, długopisy

Przebieg:

1. Prowadząca rozpoczyna dyskusję na temat form zadośćuczynienia, działań naprawczych wobec osób pokrzywdzonych przestępstwem.
2. Każdy z uczestników na kartkach wypisuje formy zadośćuczynienia i/lub naprawienia szkody osobom pokrzywdzonym przez nich w wyniku przestępstw i/lub osobom z rodziny. Prowadząca zwraca uwagę uczestnikom, aby zapisane przez nich działania naprawcze były jak najbardziej konkretne, np. jeśli chce przeprosić osobę pokrzywdzoną, to kiedy i w jakiej formie.
3. Osoby chętne wypowiadają się na forum na temat zaproponowanych form zadośćuczynienia i/lub naprawienia szkody. Dyskusja na temat faktycznych możliwości zrealizowania zaproponowanych form zadośćuczynienia.

VII.5. Podsumowanie zajęć rozwijających poczucie odpowiedzialności

Cel: uświadomienie uczestnikom potencjalnych trudności związanych z realizacją zadośćuczynienia

Czas: 15 min.

Przebieg:

1. Prowadząca prosi uczestników, aby zastanowili się, co byłoby dla nich najtrudniejsze, gdyby zdecydowali się zadośćuczynić osobie, którą skrzywdzili.
2. Osoby chętne wypowiadają się na forum.
3. Dyskusja na temat radzenia sobie z omawianymi trudnościami.
4. Podsumowanie zajęć przez prowadzącą z uwzględnieniem możliwości pokonywania różnych trudności w realizacji zadośćuczynienia osobom pokrzywdzonym.

¹⁷ Ćwiczenie z programu „Mediacja szansą dla samego siebie i innych” A. Lewickiej-Zelent, E. Trojanowskiej.

VIII. Mediacja karna, w tym po wyroku oraz rodzinna– konstruktywne sposoby rozwiązywania konfliktów

Czas: 2 godz. 15 min.

Metody: dyskusja, wykład, zadanie pisemne, metoda sytuacyjna, odgrywanie ról

Formy: grupowa, zbiorowa

Aranżacja przestrzeni – podkowa

VIII.1. „Konflikt”¹⁸

Cel: nabycie wiedzy na temat konfliktu

Czas: 15 min.

Materiały: arkusze szarego papieru, markery

Przebieg:

1. Uczestnicy łączą się w grupy trzyosobowe. Każda z grup na arkuszu papieru rysuje zarys sylwetki człowieka, określając wiek, płeć, wykształcenie, sytuację rodzinną i zawodową (lub szkolną) tej postaci. Następnie uczestnicy na zewnątrz postaci wypisują przykłady konfliktów, a wewnątrz zarysu sylwetki emocje, które towarzyszą tym sytuacjom.
2. Uczestnicy prezentują na forum wyniki swojej pracy.
3. Prowadząca omawia ćwiczenie, wyprowadzając definicję konfliktu („Konflikt to spór przynajmniej dwóch współzależnych stron, które dają mu wyraz. Owe strony uznają, że ich cele są niezgodne, a zasoby ograniczone, oraz stwierdzają, że wzajemnie przeszkadzają sobie w realizacji swoich celów.”¹⁹) oraz związki między poszczególnymi konfliktami interpersonalnymi. Wyjaśnia również współczesne podejście do konfliktów.

VIII.2. „Jak ludzie zachowują się w sytuacjach konfliktowych? – strategie rozwiązywania konfliktów”

Cel:

- nabycie wiedzy na temat strategii rozwiązywania konfliktów
- rozwijanie umiejętności dostosowywania strategii rozwiązywania konfliktów do danej sytuacji oraz rodzaju konfliktu

¹⁸ Ćwiczenie z programu „Mediacja szansą dla samego siebie i innych” A. Lewickiej-Zelent, E. Trojanowskiej.

¹⁹ W.W. Wilmot, J.L. Hocker, *Konflikty między ludźmi*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 32.

Czas: 30 min.

Materiały: kartki papieru, długopisy

Przebieg:

1. Uczestnicy w tych samych grupach, w których wykonywali powyższe ćwiczenie, wypisują do wybranych trzech konfliktów zachowania osób, które uczestniczą w tych sytuacjach. Następnie przedstawiają je na forum.
2. Prowadząca zapisuje je na tablicy, grupując w pięć strategii rozwiązywania konfliktów (rywalizacja, unikanie, dostosowanie, kompromis oraz współpraca) i omawia je.
3. Następnie każdy z uczestników zastanawia się, w jakiego rodzaju konfliktach oraz w relacji z kim stosuje daną strategię i określa, czy jest ona w tej konkretnej sytuacji jest konstruktywna czy destruktywna.
4. Dyskusja na forum na temat odpowiedniego doboru strategii do konkretnego konfliktu.
5. Podsumowanie przez prowadzącą ze zwróceniem uwagi na konieczność dostosowywania strategii rozwiązania konfliktu do danej sytuacji w celu jej konstruktywnego zakończenia.

VIII.3. „Metody rozwiązywania konfliktów”

Cel: nabycie wiedzy na temat metod rozwiązywania i rozstrzygnięcia konfliktów

Czas: 20 min.

Materiały: kartki papieru, długopisy

Przebieg:

1. Prowadząca omawia metody rozstrzygnięcia i rozwiązywania konfliktów ze szczególnym uwzględnieniem mediacji – jej celu, zasad oraz rodzajów.
2. Prowadząca dzieli uczestników na dwie grupy. Zadaniem jednej z nich jest wskazanie zalet, a drugiej wad omawianych sposobów rozwiązywania konfliktów.
3. Uczestnicy każdej z grup prezentują wnioski na forum.
4. Prowadząca podsumowuje ćwiczenie, zwracając uwagę na konieczność właściwego doboru metod rozwiązywania konfliktów.

VIII.4. „Różne konflikty – różne sposoby rozwiązania”

Cel: rozwijanie umiejętności dostosowania do danej sytuacji najlepszej metody rozwiązania konfliktów

Czas: 15 min.

Materiały: karty pracy, długopisy, karty pracy (załącznik nr 19)

Przebieg:

1. Uczestnicy dopierają się w pary i otrzymują karty pracy (załącznik nr 19).
2. Zadaniem każdej z par jest określenie najlepszej metody rozwiązania konfliktu w danej sytuacji i uzasadnienie swojego wyboru.
3. Każda para prezentuje na forum wyniki swojej pracy.
4. Dyskusja na temat skuteczności poszczególnych metod rozwiązywania różnego rodzaju konfliktów.
5. Prowadząca podsumowuje ćwiczenie, zwracając uwagę na konieczność dostosowywania metod do konkretnego konfliktu.

VIII.5. „Mediacja sądowa w prawie polskim”

Cel: nabycie wiedzy na temat prawych aspektów mediacji w sprawach karnych (w tym po wyroku) oraz mediacji rodzinnych

Czas: 25 min.

Przebieg:

1. Prowadząca omawia aspekty prawne mediacji karnej, rodzinnej oraz po wyroku.

VIII.2. „Mediacja w praktyce”

Cel:

- rozwijanie umiejętności przyjmowania perspektywy innych osób
- rozwijanie umiejętności wyrażania emocji
- refleksja na temat rozbieżności w zakresie oczekiwania zadośćuczynienia oraz gotowości do zadośćuczynienia

Czas: 30 min.

Materiały: kartki papieru, długopisy

Przebieg:

1. Uczestnicy razem z prowadzącą ustalają konkretne sytuacje konfliktowe, które mogą być przedmiotem mediacji w sprawach karnych oraz rodzinnych.
2. Uczestnicy w parach ustalają, kto będzie odgrywał rolę poszczególnych osób w tej sytuacji konfliktowej. Następnie wypisują na kartkach swoje propozycje rozwiązania tej trudnej sytuacji, które mogliby zaproponować drugiej stronie.

3. Poszczególne pary przedstawiają scenkę sytuacyjną, w której w rolę mediatora wciela się osoba prowadząca.
4. Uczestnicy wypowiadają się na temat przeżywanych emocji podczas odgrywania ról.
5. Podsumowanie na forum w formie dyskusji na temat rozbieżności między oczekiwaniem konkretnych form zadośćuczynienia a możliwościami oraz chęcią drugiej strony do ich realizacji.

IX. Mediacja karna (w tym po wyroku) oraz mediacja rodzinna

Czas: 45 min.

Metody: dyskusja, rundka

Formy: indywidualna, grupowa, zbiorowa

Aranżacja przestrzeni – podkowa

IX.1. „Zalety i wady mediacji”²⁰

Cel: nabycie wiedzy na temat zalet oraz wad poszczególnych rodzajów mediacji

Czas: 30 min

Materiały: kartki bloku A3, flamastry

Przebieg:

1. Prowadząca dzieli uczestników na trzy grupy. Zadaniem każdej z nich jest wypisanie korzyści i wad mediacji karnej (w tym po wyroku) oraz rodzinnej.
2. Prezentacja na forum. Dyskusja na temat wad i zalet poszczególnych rodzajów mediacji. Podsumowanie przez prowadzącą z uwzględnieniem możliwości wykorzystania różnego rodzaju mediacji.

IX.2. Rundka podsumowująca program

Cel: otrzymanie informacji zwrotnych od uczestników zajęć

Czas: 15 min.

Materiały: kartki papieru, długopisy

Przebieg:

1. Każdy z uczestników kończy dwa zdania zapisując je na kartkach papieru „W grupie czułem/ czuję się....” oraz „Podczas zajęć ważne dla mnie było....”
2. Osoby chętne wypowiadają się na forum.
3. Prowadząca zbiera kartki zapisane przez uczestników.
4. Prowadząca podsumowuje cały program.

²⁰ Ćwiczenie z programu „Mediacja szansą dla samego siebie i innych” A. Lewickiej-Zelent, E. Trojanowskiej.

Załączniki do scenariuszy zajęć

Załącznik 1 (do ćw. I.4. „Bingo!”)

Ma poczucie humoru	Lubi psy	Nie lubi kawy	Nigdy nie skakał ze spadochronu
Lubi kolor fioletowy	Nie lubi zimy	Jeździ na sankach	Nie lubi jeść warzywa
Potrafi gwizdać na palcach	Ma lęk wysokości	Nigdy nie ułożył kostki Rubika	Lubi rozwiązywać krzyżówki
Nie lubi tańczyć	Często ogląda mecze piłki nożnej	Jest leworęczny	Lubi jesień

Załącznik 2 (do ćw. II.2. „Inny – gorszy?”)

Michał – masz 20 lat. W wyniku wypadku samochodowego masz uszkodzony kręgosłup i poruszasz się na wózku inwalidzkim. Masz grupę bardzo dobrych kolegów – przyjaciół jeszcze od czasu, gdy byłeś pełnosprawnym chłopakiem. Spędzaliście do tej pory bardzo dużo czasu razem. Twoi rodzice lubią Twoich kolegów. Jest dzień twoich urodzin.

Ojciec – jesteś ojcem Michała, który ma 20 lat. Syn w wyniku wypadku samochodowego ma uszkodzony kręgosłup i porusza się na wózku inwalidzkim. Dzisiaj Michał ma urodziny. Jesteś bardzo zmęczony i chcesz odpocząć. Zamierzasz złożyć synowi tylko życzenia i jedziesz na ryby.

Matka – jesteś matką Michała, który ma 20 lat. Syn w wyniku wypadku samochodowego ma uszkodzony kręgosłup i porusza się na wózku inwalidzkim. Dzisiaj Michał ma urodziny. Jesteś bardzo zmęczona i chcesz odpocząć. Do tej pory na urodziny syna przychodzili koledzy, a Ty przygotowywałaś tort i inne smakołyki. W tym roku nie masz siły na przygotowywanie czegokolwiek.

Kolega Michała – masz 20 lat. Jesteś bardzo dobrym kolegą Michała, który w wyniku wypadku ma uszkodzony kręgosłup i porusza się na wózku inwalidzkim. Dzisiaj Michał ma urodziny. Do tej pory razem z całą paczką kolegów przychodziliście zawsze do niego w dzień urodzin. Jednak dzisiaj jest sobota i chcecie z kolegami iść na imprezę. Bardzo

zależy Ci na tym wyjściu, ponieważ umówiłeś się tam z dziewczyną, która bardzo Ci się podoba.

Kolega Michała – masz 20 lat. Jesteś bardzo dobrym kolegą Michała, który w wyniku wypadku ma uszkodzony kręgosłup i porusza się na wózku inwalidzkim. Dzisiaj Michał ma urodziny. Do tej pory razem z całą paczką kolegów przychodziliście zawsze do niego w dzień urodzin. Jednak dzisiaj jest sobota i chcecie z kolegami iść na imprezę. Nie masz ochoty iść do Michała, ponieważ po wypadku kolegi, nie wiesz jak z nim rozmawiać.

Kolega Michała – masz 20 lat. Jesteś bardzo dobrym kolegą Michała, który w wyniku wypadku ma uszkodzony kręgosłup i porusza się na wózku inwalidzkim. Dzisiaj Michał ma urodziny. Do tej pory razem z całą paczką kolegów przychodziliście zawsze do niego w dzień urodzin. Jednak dzisiaj jest sobota i chcecie z kolegami iść na imprezę.

Kolega Michała – masz 20 lat. Jesteś bardzo dobrym kolegą Michała, który w wyniku wypadku ma uszkodzony kręgosłup i porusza się na wózku inwalidzkim. Dzisiaj Michał ma urodziny. Do tej pory razem z całą paczką kolegów przychodziliście zawsze do niego w dzień urodzin. Jednak dzisiaj jest sobota i chcecie z kolegami iść na imprezę.

Kolega Michała – masz 20 lat. Jesteś bardzo dobrym kolegą Michała, który w wyniku wypadku ma uszkodzony kręgosłup i porusza się na wózku inwalidzkim. Dzisiaj Michał ma urodziny. Do tej pory razem z całą paczką kolegów przychodziliście zawsze do niego w dzień urodzin. Jednak dzisiaj jest sobota i chcecie z kolegami iść na imprezę.

Brat Michała – masz 22 lata. Jesteś starszym bratem Michała, który w wyniku wypadku ma uszkodzony kręgosłup i porusza się na wózku inwalidzkim. Dzisiaj Michał ma urodziny. Z tej okazji składasz mu tylko krótkie życzenia. Umówiłeś się z dziewczyną.

Brat Michała – masz 18 lat. Jesteś młodszym bratem Michała, który w wyniku wypadku ma uszkodzony kręgosłup i porusza się na wózku inwalidzkim. Dzisiaj Michał ma urodziny. Z tej okazji składasz mu tylko krótkie życzenia.

Załącznik 3 (do ćw. II.2. „Inny – gorszy?”)

Trudno mi zaakceptować:

1.
.....
2.
.....
3.
.....
4.
.....
5.
.....
6.
.....
7.
.....
8.
.....
9.
.....
10.
.....
11.
.....
12.
.....
13.
.....
14.
.....

Załącznik 4 (do ćw. II.3. „Komunikat Ty – komunikat Ja”)

Komunikat Ty	Komunikat Ja	Reakcja na komunikat Ja

Załącznik 5 (do ćw. III.1. „Wprowadzenie do tematyki emocji”)

Emocja	Oznaki mimiczne	Mowa ciała	Reakcja organizmu	Role danej emocji
RADOŚĆ				

Emocja	Oznaki mimiczne	Mowa ciała	Reakcja organizmu	Role danej emocji
SMUTEK				

Emocja	Oznaki mimiczne	Mowa ciała	Reakcja organizmu	Role danej emocji
STRACH				

Emocja	Oznaki mimiczne	Mowa ciała	Reakcja organizmu	Role danej emocji
GNIEW				

Emocja	Oznaki mimiczne	Mowa ciała	Reakcja organizmu	Role danej emocji
WSTRĘT/ OBRZYDZENIE				

Emocja	Oznaki mimiczne	Mowa ciała	Reakcja organizmu	Role danej emocji
ZDZIWIENIE				

Załącznik 6 (do ćw. III.3. „Odczytywanie emocji”)

PRZERAŻENIE	NADZIEJA
TEŚKNOTA	WSTRĘT
OBOJĘTNOŚĆ	RADOŚĆ
ROZCZAROWANIE	ZAZDROŚĆ
DUMA	ŻAL
POCZUCIE WINY	WSTYD
LITOŚĆ	WSPÓŁCZUCIE
BEZRADNOŚĆ	OBRZYDZENIE
PRZERAŻENIE	ROZCZAROWANIE

Załącznik 7 (do ćw. III.5. „Ta sama sytuacja – różne przyczyny”)

1. Na przystanku autobusowym siedzi 10-letnie dziecko i płacze.
2. 14-letni chłopiec wykrzyczał rodzicom, że są głupi i go nie rozumieją.
3. Matka krzyczy w sklepie na 3-letnie dziecko i szarpie go za kurtkę.
4. Mąż wraca z pracy. Żona zaczyna się z nim kłócić.
5. 12-letnia dziewczyna, która bardzo dobrze się uczy, dostała ze sprawdzianu ocenę niedostateczną.
6. Mężczyzna oskarża swojego kolegę z pracy o kradzież portfela z dokumentami.

Załącznik 8 (do ćw. IV.3. „Wartości innych ludzi”)

1. Mężczyzna (40 lat) ma żonę oraz dwójkę dzieci. Zadowolony jest również ze swojej pracy, którą bardzo lubi. Jednak spędza w pracy coraz więcej czasu, aby więcej zarabiać i szybciej awansować. Gdy wraca wieczorem do domu, nie ma sił ani czasu dla żony i dzieci. Cały czas utrzymuje, że rodzina jest dla niego najważniejsza.
2. Mężczyzna (50 lat) jest właścicielem dużej firmy, która zatrudnia 2000 pracowników. Biznesmen bardzo egzekwuje od swoich kierowników, aby przestrzegali zasad BHP oraz kodeksu pracy, np. płaci za nadgodziny zgodnie

z obowiązującym prawem. Ponadto jego pracownicy otrzymują dobre i bardzo dobre wynagrodzenia.

3. Kobieta (30 lat) właśnie rezygnuje z pracy, ponieważ szef wymaga od niej, aby zmieniała terminy ważności produktów spożywczych. Kobieta nie chce tego robić.
4. Kobieta (35 lat) jest matką dwójki dzieci w wieku przedszkolnym. Kobieta pracuje zawodowo. Codziennie bawi się z dziećmi na dworze, dba o ich prawidłowe odżywianie, bardzo dużo im czyta. Sama również zdrowo się odżywia oraz uprawia sport.
5. Mężczyzna (23 lata) jest oskarżony o pobicie kolegi. Nie stać go, aby wynająć adwokata, dlatego też dostał go z urzędu. Niestety adwokat ten nie traktuje tak poważnie sprawy tego mężczyzny jak on by sobie życzył.
6. Mężczyzna (27 lat) jest strażakiem. Podczas jednej z akcji wchodzi do płonącego domu, aby wyciągnąć z niego dziecko.
7. Chłopak (18 lat) wskakuje do rzeki i ratuje topiącego się mężczyznę. W tym czasie dwóch innych mężczyzn stoi na brzegu.

Załącznik 9 (do ćw. IV.4. „Wybór wartości”)

1. Kobieta (30 lat) jest w ciąży. Będzie to jej pierwsze dziecko. Jednocześnie dowiaduje się, że jest chora na nowotwór. Aby dalej żyć, musi poddać się m.in. chemioterapii. Jednakże, aby to zrobić, musi poddać się zabiegowi aborcji.
2. 12-letnie dziecko wyjawia swoją tajemnicę wychowawczyni w szkole. Zanim dziecko powiedziało, co go trapi, wymusiło na nauczycielce obietnicę, że nikomu nie powie o tym. Podczas rozmowy okazało się, że dziecko jest ofiarą przemocy fizycznej i psychicznej oraz jest wykorzystywane seksualnie przez ojczyma.
3. Asystentka prezesa dużej firmy odkrywa, że jej szef „pierze pieniądze”. Prezes domyśla się, że jego asystentka zaczyna coś podejrzewać. Dlatego też proponuje jej dużą sumę pieniędzy w zamian za „milczenie”.

Załącznik 10 (do ćw. V.2. „Moje wartości”)

Moja hierarchia wartości	W jakich sytuacjach je wypełnia	W jakich sytuacjach łamię te normy	Co mogę zrobić, aby faktycznie je realizować
1.			
2.			
3.			
4.			
5.			
6.			
7.			
8.			
9.			
10.			

Załącznik 11 (do ćw. V.4. „Symbol sprawiedliwości”)

Źródło: <http://pl.historia.wikia.com/wiki/Temida> (data dostępu: 01.09.2018)

Załącznik 12 (do ćw. „V.5. „Średniowieczny władca”

3.1. Rola króla: „Jesteś królem w średniowiecznej Anglii. W każdą sobotę przyprowadzają do Ciebie osoby oskarżone o dokonanie różnych przestępstw. Jako król decydujesz co się z nimi stanie. Twoja władza jest nieograniczona. Przewidywane kary to: chłosta, zakucie w dyby, obcięcie ręki, wypalenie oczu lub znamienia, wygnanie (banicja), powieszenie, spalenie na stosie itd. Główną zasadą wymierzania kary jest zasada „oko za oko”. Możliwe jest także ułaskawienie. Jednak, aby nie wzbudzać niezadowolenia wśród ludu, musisz każdy wyrok uzasadniać.”

3.2. Role osób oskarżonych o dokonanie przestępstw:

- a. Jesteś siedmioletnim dzieckiem. Ukradłeś gęś dla swojej rodziny, która głodowała z powodu suszy.
- b. Jesteś 10-latką. Pobiłeś kolegę, ponieważ ten powiedział, że Twoja matka jest prostytutką.
- c. Jesteś dorosłym mężczyzną. Po raz kolejny dokonałeś kradzieży. Tym razem ukradłeś konia rycerzowi (koń w średniowieczu był bardzo cenny).
- d. Jesteś 18-letnią kobietą. Zarzucają Tobie bycie wiedźmą i rzucenie uroków na innych ludzi, którzy Tobie nie sprzyjają.
- e. Jesteś chłopką. Masz już 5 dzieci. Razem z mężem nie stać Was na utrzymanie kolejnego dziecka. W związku z tym po kolejnym porodzie „puszczasz” dziecko w koszyku na rzece.
- f. Jesteś banitą. Napadłeś na drodze wiodącej do miasta na bogatego kupca, który wyzyskuje innych ludzi.
- g. Jesteś 18-letnim chłopakiem. Podпалиłeś wioskę, bo chciałeś zemścić się na dziewczynie, która nie chciała wyjść za Ciebie za mąż.
- h. Jesteś oskarżony przez swojego przyjaciela o kradzież sakiewki z pieniędzmi w karczmie. Zginęła ona jednemu z gości. Jednak to nie Ty ukradłeś, ale Twój przyjaciel, który boi się przyznać do winy, ponieważ za kradzież ma już obcięta jedną rękę.
- i. Jesteś dorosłym mężczyzną. Ukradłeś złoty drogocenny kielich z kościoła.
- j. Jesteś dorosłym mężczyzną. Poszedłeś do swojego sąsiada – staruszka z prośbą o pożyczanie pieniędzy. Staruszek się nie zgodził. Zacząłeś mu grozić, a następnie zaatakowałeś go nożem, który leżał na stole. Staruszek zmarł, a Ty ukradłeś jego sakiewkę z pieniędzmi.

- k. Jesteś czeladnikiem. Pokłóciłeś się ze swoim mistrzem, ponieważ nie chciał wypłacić Tobie pieniędzy, które zarobiłeś. Byłeś strasznie zdenerwowany. Wracając do domu zobaczyłeś psa, zacząłeś go kopać, znęcać się nad nim. Oprzytomniałeś dopiero, jak zobaczyłeś, że pies już nie oddycha.
- l. Jesteś ojcem. Stanałeś przed królem za pobicie swojego dziecka do nieprzytomności za nieposłuszeństwo.
- m. Jesteś kupcem. Wracałeś z jednego miasta do drugiego. Nie udzieliłeś pomocy osobie napadniętej na drodze przez banitów.
- n. Upiłeś się w karczmie. Pod wpływem alkoholu pobiłeś się z kolegą. Złamałeś mu nos i rękę.

Załącznik 13 (do ćw. V.6. „Elementy sprawiedliwości”)

	bardzo niesprawiedliwe	niesprawiedliwe	trudno powiedzieć	sprawiedliwe	bardzo sprawiedliwe
sąd	1	2	3	4	5
sędzia	1	2	3	4	5
wyrok	1	2	3	4	5
więzienie	1	2	3	4	5
prawo	1	2	3	4	5

Załącznik 14 (do ćw. VI.1. „Różne oblicza sprawiedliwości”)

1. 18 letni chłopak podpalił sąsiadom stodołę. Okazało się, że również w sąsiednich wioskach dokonał takich podpaleń. Oprócz zniszczenia mienia (siana oraz narzędzi) żaden człowiek nie ucierpiał na zdrowiu. Chłopak wychodzi po odbyciu kary pozbawienia wolności po dwóch latach. Podczas czynności przygotowawczych chłopak przyznał się do winy.

2. Dwóch nastolatków w wieku 15 lat pobiło się. Jeden złamał nos drugiemu. Szkoła zgłosiła sprawę do sądu rodzinnego. Sędzia skierował sprawę na mediację, podczas której okazało się, że chłopiec, który miał złamany nos w rzeczywistości przed całym zdarzeniem zachowywał się agresywnie wobec drugiego chłopca. Nie tylko obrażał go, ośmieszał i poniżał, ale także atakował fizycznie. Efektem tego konfliktu było złamanie nosa przez chłopca, który był ofiarą agresji drugiego. Podczas spotkań mediacyjnych zostały

wypracowane rozwiązania, które zostały spisane w formie ugody. Ze względu na wiek chłopców w mediacjach uczestniczyli rodzice dzieci. Sąd po rozpatrzeniu sprawy zatwierdził ugodę oraz postanowił umorzyć postępowanie ze względu na brak symptomów demoralizacji oraz dobra opinię chłopca w środowisku.

3. 40-letni mężczyzna został skazany na karę bezwzględnego pozbawienia wolności m.in. za fałszowanie kart debetowych. Dodatkowo sąd nałożyło na niego obowiązek zapłacenia odszkodowań osobom pokrzywdzonym. Mężczyzna odbywa już karę, ale nie zamierza zapłacić zasądzonych odszkodowań.

Załącznik 15 (do ćw. VI.1. „Różne oblicza sprawiedliwości”)

„Paradygmat sprawiedliwości retrybucyjnej i naprawczej według H. Zehra”

Sprawiedliwość retrybucyjna	Sprawiedliwość naprawcza
Przestępstwo jest czynem przeciw zasadom ustanowionym przez państwo	Przestępstwo jest czynem przeciwko osobom, stosunkom społecznym
Państwo reaguje na przestępstwo	Ofiara, sprawca, społeczeństwo uczestniczą w procesie reagowania na przestępstwo
Ignorowanie ofiary	Respektowanie praw i potrzeb ofiary
Bierny sprawca	Sprawca uczestniczący, aktywny
Ignorowanie społeczności	Społeczność w roli facylitatora
Koncentracja na czynie przestępczym	Koncentracja na czynie, rozwiązaniu problemu i zapobieganiu konfliktom w przyszłości
Walka stron	Dialog, negocjacje
Poddanie się karze	Czynienie dobra na rzecz ofiary i społeczności
Cierpienie wyrządzone ofierze = cierpienie wyrządzone sprawcy	Wyrządzone cierpienie – naprawienie krzywdy
Stosowanie kar dla odstraszenia od przestępstwa	Stosowanie pojednania dla zapobiegania przestępstwom
Sprawiedliwość to rzetelny proces	Sprawiedliwość to podkreślanie wzajemnych stosunków i rezultatów
Sprawiedliwość dzieli, nie zachęca do przebaczenia i żalu	Sprawiedliwość łączy, daje możliwość przebaczenia i odczuwania żalu

Źródło: H. Zehr za: B. Czarnecka-Działuk, D. Wójcik, *Mediacja w sprawach nieletnich w świetle teorii i badań*, Warszawa 2001.

Załącznik 16 (do ćw. VI.4 „Ocena moralna”)

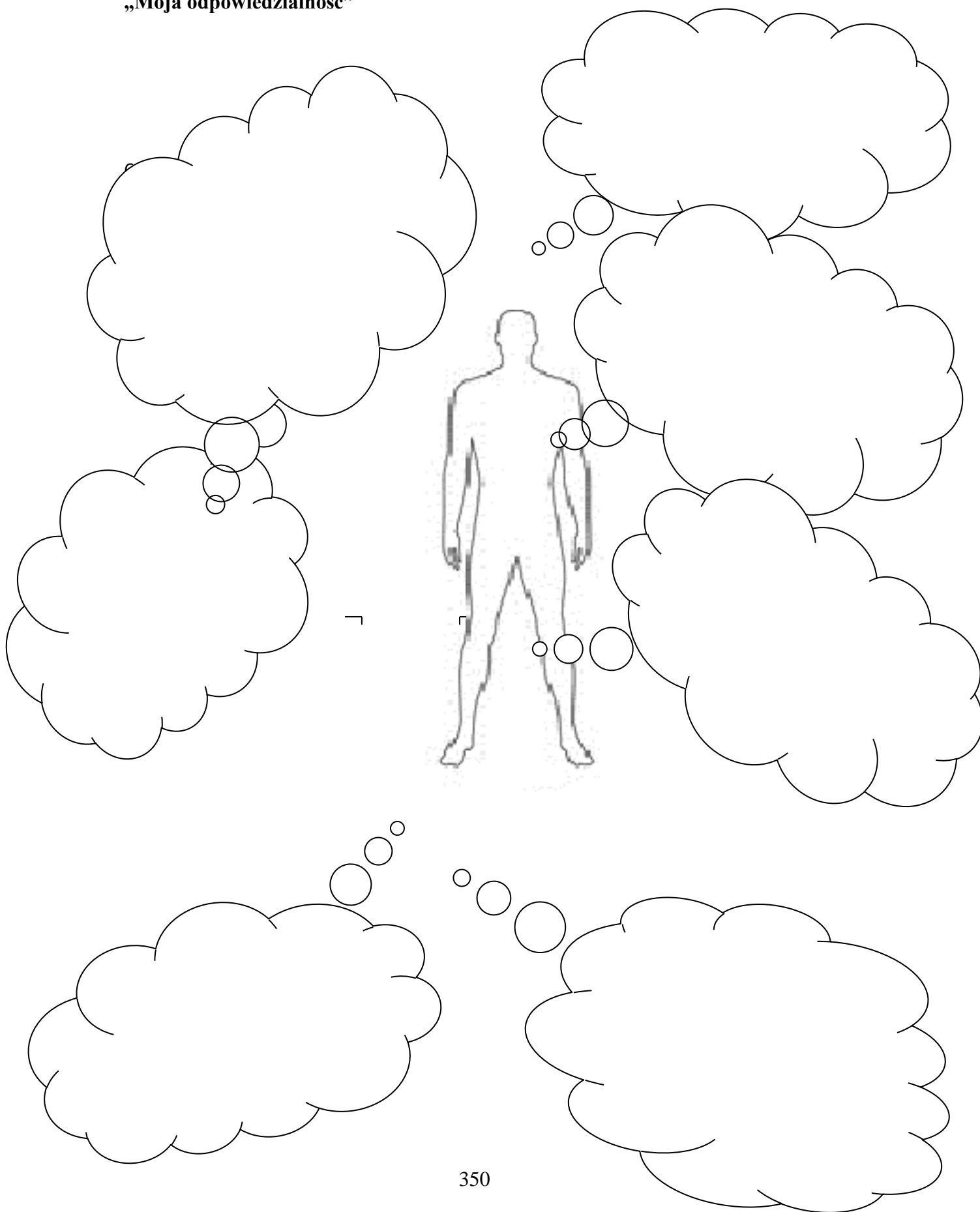
KRADZIEŻ	MORDERSTWO
KRADZIEŻ	MORDERSTWO
KRADZIEŻ	POBICIE
ROZBÓJ	POBICIE
ROZBÓJ	WŁAMANIE
ROZBÓJ	WŁAMANIE

Załącznik 17 (do ćw. VI.5 „Moje oczekiwania”)

1. Jesteś osobą pokrzywdzoną w wyniku włamania. Ukradziony został Twój nowy telewizor plazmowy, laptop oraz biżuteria żony.
2. Zostałeś pobity, w wyniku czego masz złamany nos oraz 2 żebra.
3. Jesteś osobą pokrzywdzoną w wyniku wypadku samochodowego. Kierowca drugiego samochodu był winny tego wypadku. W wyniku tej sytuacji odniosłeś lekkie obrażenie ciała (kilka siniaków i zadrapań). Natomiast Twój samochód został „skasowany”.
4. Ukradzono Ci portfel z dokumentami w autobusie podmiejskim.
5. Zostałeś potrącony na chodniku jako przechodzień przez pijanego kierowcę samochodu osobowego.
6. Podczas imprezy alkoholowej zaatakował Ciebie jeden z kolegów i wbił Ci w udo nóż.
7. Miałeś operację, podczas którego lekarz zamiast usunięcia chorego organu – nerki, usunął zdrową.
8. Zostałeś napadnięty i pobity. W wyniku tego masz wybite 2 zęby.
9. Włamano się do Twojego samochodu. Masz wybitą szybę. Ukradzono radio oraz narzędzia.
10. Miałeś operację, która została nieprawidłowo przeprowadzona. W związku z tym musisz ponownie poddać się tej samej operacji.
11. Twojemu dziecku ukradzono rower, który dostał na I-szą komunię.
12. Zostałeś niesłusznie oskarżony o kradzież. Twoją niewinność potwierdził sąd.

Załącznik 18 (do ćw. VII.1. „Odpowiedzialność na co dzień”)

„Moja odpowiedzialność”

Załącznik 19 (do ćw. VIII.4. „Różne konflikty – różne sposoby rozwiązania”)

Sytuacja konfliktowa	Metoda rozwiązywania/rozstrzygania konfliktu
<p>1. Dwóch sąsiadów nie może się porozumieć w kwestii granic działki. Jeden z nich uważa, że jego działka powinna być większa kosztem wielkości działki sąsiada. Natomiast drugi twierdzi, że stoi dokładnie w miejscu granicy działki zgodnie z planami geodezyjnymi.</p>	<p>SĄD, ARBITRAŻ, NEGOCJACJE, MEDIACJE</p>
<p>2. Małżonkowie nie mogą się porozumieć w kwestii wychowania dzieci. Kobieta uważa, że należy być bardziej liberalnym w wychowaniu, natomiast mężczyzna, że potrzeba w wychowaniu ich dzieci bardziej autorytarnego stylu, ponieważ dzieci są już za bardzo rozpieszczone. Konflikt już jest bardzo nasilony. Każda próba rozmowy na ten temat kończy się awanturą.</p>	<p>SĄD, ARBITRAŻ, NEGOCJACJE, MEDIACJE</p>
<p>3. Małżonkowie się rozwodzą. Chcą ustalić plan opieki nad ich dziećmi oraz podział majątku. Jednak za każdym razem jak próbują rozmawiać, zaczynają się kłócić.</p>	<p>SĄD, ARBITRAŻ, NEGOCJACJE, MEDIACJE</p>
<p>4. Dwóch biznesmenów próbuje ustalić warunki współpracy między swoimi firmami.</p>	<p>SĄD, ARBITRAŻ, NEGOCJACJE, MEDIACJE</p>
<p>5. Klient banku składał kilkakrotnie reklamacje do banku, które dotyczyły niesłusznego naliczenia opłat za prowadzenie rachunku oraz niewłaściwego przewalutowania środków pieniężnych. W opinii klienta bank nienależycie wykonał czynności bankowych. Bank za każdym razem odrzucał reklamację. Uzasadnienia odrzucenia reklamacji nie przyjmuje klient.</p>	<p>SĄD, ARBITRAŻ, NEGOCJACJE, MEDIACJE</p>
<p>6. Małżeństwo próbuje ustalić podział obowiązków w domu.</p>	<p>SĄD, ARBITRAŻ, NEGOCJACJE, MEDIACJE</p>

Narzędzia badawcze

SKALA SGZ

Poniżej znajduje się 12 zdań, które odnoszą się do Twoich relacji z osobami, z którymi jesteś w konflikcie. W jaki sposób zachowujesz się, gdy druga osoba chce rozmawiać z Tobą na temat rozwiązania go. Opisz poszczególne twierdzenia z punktów widzenia osoby, która w konflikcie skrzywdziła innych, poprzez skreślenie odpowiedniej wartości na skali pięciopunktowej (gdzie 0 - nie opisuje mnie dobrze, a 4 – opisuje mnie bardzo dobrze).

1	Nie chcę okazać szacunku drugiej osobie	0	1	2	3	4
2	W sytuacjach konfliktowych odreagowuję emocje	0	1	2	3	4
3	Jestem gotów oddać swoje oszczędności osobie, której coś zniszczyłem	0	1	2	3	4
4	Jestem skłonny wziąć udział w terapii w zamian za wybaczenie osoby, którą skrzywdziłem	0	1	2	3	4
5	Jestem w stanie odkupić właścicielowi zniszczone przedmioty	0	1	2	3	4
6	Nie jestem gotowy na nazywanie mnie „sprawca”	0	1	2	3	4
7	Gdy wyrządzam komuś szkodę, w zamian potrafię oddać mu swoją własność (coś, co do mnie należy)	0	1	2	3	4
8	Jestem w stanie lepiej wywiązywać się z roli rodzica lub/i pracownika w zamian za wybaczenie osoby, którą skrzywdziłem	0	1	2	3	4
9	Gdy wyrządzam komuś krzywdę staram się mu ją zrekompensować. Wykonuję na jego rzecz pewne czynności (np. pomagam w ogrodzie)	0	1	2	3	4
10	Nie jestem gotowy, aby przeprosić	0	1	2	3	4
11	Nie jestem skłonny do naprawienia rzeczy, którą komuś zniszczyłem	0	1	2	3	4
12	Zdecydowałbym się na wykonanie prac społecznych na rzecz innych jako konsekwencję swojego złego zachowania	0	1	2	3	4

RÓWNOŚĆ (brak różnic)

zrozumiały	— — — — — — — —	niezrozumiały
prosty	— — — — — — — —	skomplikowany
dostępny	— — — — — — — —	niedostępny
znany	— — — — — — — —	nieznany
bogaty	— — — — — — — —	ubogi
ważny	— — — — — — — —	nieważny
rywalizujący	— — — — — — — —	współpracujący
altruistyczny	— — — — — — — —	egoistyczny
bezpieczny	— — — — — — — —	niebezpieczny
dojrzały	— — — — — — — —	niedojrzały

ZADOŚĆUCZYNIENIE (wyrównanie krzywdy)

zrozumiały	— — — — — — — —	niezrozumiały
prosty	— — — — — — — —	skomplikowany
dostępny	— — — — — — — —	niedostępny
znany	— — — — — — — —	nieznany
bogaty	— — — — — — — —	ubogi
ważny	— — — — — — — —	nieważny
rywalizujący	— — — — — — — —	współpracujący
altruistyczny	— — — — — — — —	egoistyczny
bezpieczny	— — — — — — — —	niebezpieczny
dojrzały	— — — — — — — —	niedojrzały

PRAWDA (zgodność z rzeczywistością)

zrozumiały	— — — — — — — —	niezrozumiały
prosty	— — — — — — — —	skomplikowany
dostępny	— — — — — — — —	niedostępny
znany	— — — — — — — —	nieznany
bogaty	— — — — — — — —	ubogi
ważny	— — — — — — — —	nieważny
rywalizujący	— — — — — — — —	współpracujący
altruistyczny	— — — — — — — —	egoistyczny
bezpieczny	— — — — — — — —	niebezpieczny
dojrzały	— — — — — — — —	niedojrzały

PODMIOTOWOŚĆ (traktowanie innych jak osoby, a nie przedmioty)

zrozumiały	— — — — — — — —	niezrozumiały
prosty	— — — — — — — —	skomplikowany
dostępny	— — — — — — — —	niedostępny
znany	— — — — — — — —	nieznany
bogaty	— — — — — — — —	ubogi
ważny	— — — — — — — —	nieważny
rywalizujący	— — — — — — — —	współpracujący
altruistyczny	— — — — — — — —	egoistyczny
bezpieczny	— — — — — — — —	niebezpieczny
dojrzały	— — — — — — — —	niedojrzały

SUMIENIE (zgodność z tym, co się czuje)

zrozumiały	—	—	—	—	—	—	—	niezrozumiały
prosty	—	—	—	—	—	—	—	skomplikowany
dostępny	—	—	—	—	—	—	—	niedostępny
znany	—	—	—	—	—	—	—	nieznany
bogaty	—	—	—	—	—	—	—	ubogi
ważny	—	—	—	—	—	—	—	nieważny
rywalizujący	—	—	—	—	—	—	—	współpracujący
altruistyczny	—	—	—	—	—	—	—	egoistyczny
bezpieczny	—	—	—	—	—	—	—	niebezpieczny
dojrzały	—	—	—	—	—	—	—	niedojrzały

OBIEKTYWNOŚĆ (neutralność zachowania)

zrozumiały	—	—	—	—	—	—	—	niezrozumiały
prosty	—	—	—	—	—	—	—	skomplikowany
dostępny	—	—	—	—	—	—	—	niedostępny
znany	—	—	—	—	—	—	—	nieznany
bogaty	—	—	—	—	—	—	—	ubogi
ważny	—	—	—	—	—	—	—	nieważny
rywalizujący	—	—	—	—	—	—	—	współpracujący
altruistyczny	—	—	—	—	—	—	—	egoistyczny
bezpieczny	—	—	—	—	—	—	—	niebezpieczny
dojrzały	—	—	—	—	—	—	—	niedojrzały

MORALNOŚĆ (zgodność z normami społecznymi)

zrozumiały	—	—	—	—	—	—	—	niezrozumiały
prosty	—	—	—	—	—	—	—	skomplikowany
dostępny	—	—	—	—	—	—	—	niedostępny
znany	—	—	—	—	—	—	—	nieznany
bogaty	—	—	—	—	—	—	—	ubogi
ważny	—	—	—	—	—	—	—	nieważny
rywalizujący	—	—	—	—	—	—	—	współpracujący
altruistyczny	—	—	—	—	—	—	—	egoistyczny
bezpieczny	—	—	—	—	—	—	—	niebezpieczny
dojrzały	—	—	—	—	—	—	—	niedojrzały

UCZCIWOŚĆ

zrozumiały	—	—	—	—	—	—	—	niezrozumiały
prosty	—	—	—	—	—	—	—	skomplikowany
dostępny	—	—	—	—	—	—	—	niedostępny
znany	—	—	—	—	—	—	—	nieznany
bogaty	—	—	—	—	—	—	—	ubogi
ważny	—	—	—	—	—	—	—	nieważny
rywalizujący	—	—	—	—	—	—	—	współpracujący
altruistyczny	—	—	—	—	—	—	—	egoistyczny
bezpieczny	—	—	—	—	—	—	—	niebezpieczny
dojrzały	—	—	—	—	—	—	—	niedojrzały

DOBRO

zrozumiały	—	—	—	—	—	—	—	niezrozumiały
prosty	—	—	—	—	—	—	—	skomplikowany
dostępny	—	—	—	—	—	—	—	niedostępny
znany	—	—	—	—	—	—	—	nieznany
bogaty	—	—	—	—	—	—	—	ubogi
ważny	—	—	—	—	—	—	—	nieważny
rywalizujący	—	—	—	—	—	—	—	współpracujący
altruistyczny	—	—	—	—	—	—	—	egoistyczny
bezpieczny	—	—	—	—	—	—	—	niebezpieczny
dojrzały	—	—	—	—	—	—	—	niedojrzały

KRE

INSTRUKCJA: Poniżej znajdują się 33 zdania, które odnoszą się do Twoich myśli i przeżyć związanych z innymi ludźmi. Obok każdego zdania umieszczono cztery możliwości udzielenia odpowiedzi: TAK – RACZEJ TAK – RACZEJ NIE – NIE. Oceń treść każdego zdania wybierając poprzez zakreślenie kółkiem jedną z tych odpowiedzi.

1. Rozpacz innych ludzi pozostaje we mnie bardzo długo	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
2. W każdym gościu drugiego człowieka szukam prawdy o jego zachowaniu	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
3. Był czas, że cierpiałem widząc cierpienie innych ludzi	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
4. W życiu dążę do tego by być komuś bliskim, jak nikt dotąd	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
5. Cierpienie innych ludzi wymaga ode mnie współczucia i troski	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
6. Lubię współczucie innych, kiedy jestem chory i sam umiem współczuć	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
7. Czuję niepokój, gdy widzę obok niespokojne twarze	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
8. Po to, by widzieć ciepło w oczach innych ludzi, warto się trudzić	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
9. Umieję pomóc, gdy ktoś chce podzielić się ze mną własnym cierpieniem	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
10. Chętnie zaczynam rozmowę z dawnymi przyjaciółmi szkolnymi	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
11. Gdy ktoś wyrządzi mi krzywdę, staram się przede wszystkim zrozumieć jego czyn	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
12. Gdy mam komuś powiedzieć coś przykrego, zastanawiam się zwykle, jak może to na niego podziałać	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
13. Ludzie zadumani irytują mnie najbardziej	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
14. Przeraża mnie, gdy widzę ludzi obojętnych w stosunku do innych	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
15. Wiedza o przeżyciach innych ludzi pomaga mi w rozwiązywaniu własnych spraw	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
16. Wśród innych ludzi szukam tak samo myślących i czujących, jak ja	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
17. Umieję przeżywać wraz z innymi ludźmi ich radość i smutki	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie

18. Pomagam ludziom, którzy są w nieszczęściu	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
19. Wzruszam się nieszczęściem innych ludzi	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
20. Patrzenie na chore dzieci jest dla mnie męczarnią	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
21. Inni lubią mnie za to, że staram się ich zrozumieć	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
22. Jestem wrażliwy na ludzki ból	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
23. Gdy widzę na ulicy żebraka to lubię mu pomóc	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
24. Często jestem w sytuacji, gdy inni ludzie mówią mi o swoich kłopotach	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
25. Zdarza mi się odgadywać myśli moich znajomych	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
26. Podjąłbym się pracy z ludźmi kalekimi	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
27. Unikam sytuacji, w których muszę wysłuchiwać innych ludzi	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
28. Z twarzy drugiego człowieka nie staram się nic wyczytać	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
29. Staram się unikać spotkań z ludźmi niesprawnymi	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
30. Zwykle mam się na baczności przed ludźmi, którzy są dla mnie bardziej uprzejmi niż można się tego spodziewać	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
31. Poznanie przeżyć innych ludzi dostarcza mi wiele wzruszeń	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
32. To, że u innych widzę radość czy trwogę wpływa na moje zachowanie	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
33. Dostrzegać cierpienie innych ludzi to mało, to musi boleć choć przez chwilę	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie

Kwestionariusz PNM

Instrukcja

Kwestionariusz ten zawiera szereg zdań wyrażających ustosunkowanie się do różnych wzorców i norm postępowania. Pod każdym zdaniem umieszczono do wyboru pięć możliwości ustosunkowania się do treści zdania: zdecydowanie zgadzam się, zgadzam się, trudno mi zdecydować, nie zgadam się, zdecydowanie nie zgadzam się. Proszę przeczytać uważnie każde zdanie a następnie wskazać w jakim stopniu zgadzasz się lub nie zgadzasz się z tym zdaniem przez zaznaczenie jednej z liter w tabeli: A, B, C, D, E którym przyporządkowane są odpowiednie oceny. Twoje wybory powinny wyrażać, to co rzeczywiście sądzisz, tzn. powinny odzwierciedlać twoje osobiste uczucia i przekonania związane z treścią każdego zdania. Chodzi tutaj wyłącznie o twoje postawy i przekonania, a nie o to jak rzeczywiście postępujesz w życiu. Nie opuszczaj żadnego zdania i staraj się tylko wyjątkowo wybierać odpowiedź „trudno mi zdecydować”, staraj się tej odpowiedzi unikać.

- A – zdecydowanie zgadzam się,
- B – zgadzam się,
- C – trudno mi zdecydować,
- D – nie zgadzam się,
- E – zdecydowanie nie zgadzam się

Lp.	Twierdzenie	A	B	C	D	E
1.	Gdy ktoś krzyczy „ratunku“, lepiej się do tego nie wtrącać, bo samemu można mieć wiele nieprzyjemności.	A	B	C	D	E
2.	Nie powinno się brać odwetu na kimś, kto sprawił mi przykrość.	A	B	C	D	E
3.	Trzeba być stukniętym żeby się przyznawać do winy wiedząc, że nie było żadnego świątka wykroczenia.	A	B	C	D	E
4.	Należy szanować ludzi, którzy nigdy nie przywłaszczyli sobie cudzego mienia.	A	B	C	D	E
5.	Nie powinno się namawiać innych do złego, bo w ten sposób można ich narazić na różne przykrości.	A	B	C	D	E
6.	Gdybym miał samochód nie zabierałbym przygodnych pasażerów, bo taki tylko auto zabrudzi, a w razie wypadku może mnie podać do sądu.	A	B	C	D	E
7.	Jest sprawiedliwie oddawać ludziom złem za zło.	A	B	C	D	E
8.	Prawdziwy mężczyzna powinien umieć przyznać się do przewinienia, które popełnił.	A	B	C	D	E
9.	Podziwiam złodzieja, który jest artysta w swoim fachu.	A	B	C	D	E
10.	Nie powinno się nakłaniać ludzi do tego, aby objali się w czasie pracy.	A	B	C	D	E
11.	Ryzykować własnym życiem, żeby innym pomóc to obowiązek tylko tych, co mają taki zawód i płaci im się za podejmowanie ryzyka.	A	B	C	D	E
12.	Jeżeli nie można odegrać na kimś osobiście, trzeba pomyśleć, żeby zrobił to za mnie ktoś inny.	A	B	C	D	E
13.	Jeżeli pytają mnie, czy popełniłem jakiś czyn, który faktycznie mam na sumieniu, najlepiej udać, że nie wiem o co chodzi.	A	B	C	D	E
14.	Uważam, że jeśli jest się świadkiem kradzieży mienia prywatnego to	A	B	C	D	E

	nie warto się do tego wtrącać.					
15.	Potępiam takiego, który w czasie pracy nakłania innych do picia alkoholu.	A	B	C	D	E
16.	Lepiej nie interesować się takim, który zasłabł na ulicy, bo potem mogą mnie posądzić, że stało się to z mojej winy.	A	B	C	D	E
17.	Myślę, że postępowanie według przysłowia „oka za oko, ząb za ząb” jest sprawiedliwe i słuszne.	A	B	C	D	E
18.	Człowiek, który ma cywilna odwagę powinien przyznać się do popełnionych przez siebie wykroczeń.	A	B	C	D	E
19.	Można się trochę zabawić zabierając ludziom różne przedmioty i obserwując ich zdenerwowanie.	A	B	C	D	E
20.	Uważam za niewłaściwe proponowanie komuś udziału w przestępstwie.	A	B	C	D	E
21.	Narazić własne życie dla ratowania innych powinien jedynie ten, który nie zależy na swoim życiu.	A	B	C	D	E
22.	Gdy ktoś zaczepia i prowokuje, to najlepiej od razu dać mu w gębę.	A	B	C	D	E
23.	Tylko tchórz przyznaje się do swojej winy.	A	B	C	D	E
24.	Myślę, że powinno się interweniować widząc, że ktoś dokonuje kradzieży cudzego mienia.	A	B	C	D	E
25.	Są sytuacje, że trzeba komuś przemówić do rozumu aby nie przesadzał z wydajnością pracy.	A	B	C	D	E
26.	Uważam, że nie trzeba narażać własnego zdrowia i życia w obronie życia innych.	A	B	C	D	E
27.	Uważam, że słuszna jest zasada: „kto na ciebie kamieniem, ty do niego z chlebem”.	A	B	C	D	E
28.	Myślę, że w przypadku poważniejszych wykroczeń nie warto przyznawać się do winy.	A	B	C	D	E
29.	Uważam, że nie powinno się kraść, bo prowadzi to do krzywdy poszkodowanego.	A	B	C	D	E
30.	Nie mam nic szczególnie złego, jeśli w czasie pracy proponuje koledze wypicie paru kieliszków wódki; trochę alkoholu rozjaśnia umysł i pozwala lepiej pracować.	A	B	C	D	E
31.	Nie warto narażać dla innych własnego zdrowia i życia, ponieważ ma się tylko jedno zdrowie i życie.	A	B	C	D	E
32.	Myślę, że nie powinno się brać odwetu na kimś kto zrobił mi krzywdę.	A	B	C	D	E
33.	Jeżeli ktoś ma o mnie dobrą opinie, to lepiej się mu nie przyznawać do przewinienia, bo będzie mu przykro.	A	B	C	D	E
34.	Ponieważ każdy właściciel samochodu musi mieć pojazd ubezpieczony, więc jeśli ukradnie mu się coś z auta, to i tak nie poniesie straty.	A	B	C	D	E
35.	Nie widzę nic szczególnie niewłaściwego w proponowaniu komuś udziału w przestępstwie, bo proponowanie nie jest żadnym przymusem.	A	B	C	D	E
36.	Nie trzeba odmawiać, gdy ktoś zwraca się o pomoc w trudnej dla siebie sytuacji życiowej.	A	B	C	D	E
37.	Uważam, że słuszna jest zasada: „kto na ciebie kamieniem, ty na niego jeszcze większym”.	A	B	C	D	E
38.	Do popełnionego przewinienia można się przyznać jedynie temu,	A	B	C	D	E

	który lubi widzieć u mnie skruchę i wymierzy mniejszą karę.					
39.	Nie mam nic szczególnie złego, jeżeli okradnie się mieszkanie, które jest ubezpieczone od kradzieży, bo właściciel i tak dostanie odszkodowanie, a nawet może skorzystać jeśli powie, że zginęło mu więcej.	A	B	C	D	E
40.	Jeśli ktoś zamierza popełnić przewinienie, to nie powinien w to wciągać innych.	A	B	C	D	E
41.	Trzeba się dzielić z innymi tym, co sam posiadam.	A	B	C	D	E
42.	Nie warto ludziom wybaczać przykrości, które nam zrobili.	A	B	C	D	E
43.	Jeżeli człowiek coś przeszkobie, to najlepiej wymyślać jakiś wykręt i trzymać się go.	A	B	C	D	E
44.	Na uczciwym życiu źle się wychodzi, nie oplaca się być uczciwym.	A	B	C	D	E
45.	Do przestępstwa można namawiać takiego człowieka, co już „na roboty” chodził.	A	B	C	D	E
46.	Każdy człowiek powinien być odpowiedzialny jedynie za siebie, cudze sprawy i kłopoty nie powinny go obchodzić.	A	B	C	D	E
47.	Ten, który za dużo sobie pozwala musi dostać nauczkę; trzeba się na nim odegrać.	A	B	C	D	E
48.	Nie należy się przyznawać do winy. Lepiej iść „w zaparte”, bo inaczej źle się wychodzi.	A	B	C	D	E
49.	Myślę, że są sytuacje, w których wolno sobie zabrać wolność drugiej osoby bez jej zezwolenia.	A	B	C	D	E
50.	Można namawiać do złego, bo każdy mam swój rozum i może się na to nie zgodzić.	A	B	C	D	E
51.	W trudnych chwilach niech każdy radzi sobie sam.	A	B	C	D	E
52.	Uważam, że gdy ktoś mi ubliża, to najlepiej też mu nabluzgać albo dać po pysku.	A	B	C	D	E
53.	Nie warto przyznawać się do winy, bo jak się człowiek przyzna do jednego, to przy okazji obwiniają go również za to, czego nie zrobił.	A	B	C	D	E
54.	Uważam, że można kraść wówczas, gdy jest to coś rzeczywiście cennego, bo jeśli wpaść do kryminału to przynajmniej nie za marne grosze.	A	B	C	D	E
55.	Nieraz dobrze jest wciągnąć do przestępstwa takiego, który wygląda na niewinnego i nie wzbudza podejrzeń.	A	B	C	D	E
56.	Dla żadnej sprawy i w żadnych okolicznościach nie warto narażać swojego zdrowia i życia.	A	B	C	D	E
57.	Najlepszym sposobem na takiego, który wyrządził mi krzywdę jest wziąć na nim odwet.	A	B	C	D	E
58.	Do własnej winy można się przyznawać jedynie wówczas, gdy przyłapią na gorącym uczynku.	A	B	C	D	E
59.	Jeżeli już kraść, to rozsądnie, a nie głupio bez głowy	A	B	C	D	E
60.	Ktoś, kto darzy nas prawdziwą sympatią nie powinien odmówić pomocy nawet w przestępstwie.	A	B	C	D	E

KWESTIONARIUSZ PWiE

W życiu każdego człowieka bywa tak, że odczuwa żal i poczucie niesprawiedliwości za to, co go spotyka. Innym razem mamy poczucie winy i chęć naprawienia błędów, które każdemu zdarza się popełnić. Często też inni oceniają nas inaczej niż my sami siebie. Proszę o ocenę sytuacji, która sprawiła, że znalazł się Pan w zakładzie karnym. Proszę o zaznaczenie właściwej liczby w zależności od stopnia, w jakim zgadza się Pan z danym stwierdzeniem.

- 1 – zdecydowanie się zgadzam;**
2 – raczej się zgadzam,
3 – trudno powiedzieć;
4 – raczej się nie zgadzam;
5 – zdecydowanie się nie zgadzam

Mogę powiedzieć, że:						
1.	Uważam, że odsiaduję niesprawiedliwy wyrok	1	2	3	4	5
2.	Często myślę o tym, co zrobiłem	1	2	3	4	5
3.	Mam poczucie winy	1	2	3	4	5
4.	Nie ma takiej potrzeby, abym miał kogoś przeproszać	1	2	3	4	5
5.	Uważam, że zawsze byłem w porządku wobec innych	1	2	3	4	5
6.	Chciałbym przeprosić wszystkich, których skrzywdziłem	1	2	3	4	5
7.	Uważam, że to, co zrobiłem, nie było aż tak złe, abym został skazany	1	2	3	4	5
8.	Kiedyś wynagrodzę innym to, co zrobiłem	1	2	3	4	5
9.	Ludzie sami się proszą, apotem mają pretensje	1	2	3	4	5
10.	Chciałbym, aby już nikt nie cierpiał z mojego powodu	1	2	3	4	5
11.	Do tego, co zrobiłem, zmusiła mnie sytuacja	1	2	3	4	5
12.	Naprawdę dobrze życzę tym, którzy czują się przeze mnie pokrzywdzeni	1	2	3	4	5
13.	Chciałbym, aby ludzie mi wybaczyli	1	2	3	4	5
14.	To raczej ludzie powinni żałować mnie, a nie ja ich	1	2	3	4	5

Kwestionariusz ankiety

Różne czynniki wpływają na to, że ludzie nie przestrzegają zasad prawnych i dokonują przestępstw. Proszę ocenić, w jakim stopniu zgadza się Pan, że dany czynnik jest przyczyną przestępstw z użyciem przemocy.

1 – zdecydowanie się nie zgadzam; 2 – raczej się nie zgadzam; 3 – nie mam zdania; 4 – raczej się zgadzam; 5 – zdecydowanie się zgadzam

Lp.	Przyczyna	Przyczyny przestępstw z użyciem przemocy wobec osób znanych					Przyczyny przestępstw z użyciem przemocy wobec osób nieznanymi				
		1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
1	żądza zysku	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
2	przeznaczenie, los	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
3	słabość charakteru	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
4	zbieg okoliczności	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
5	chęć dorobienia się za wszelką cenę	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
6	sprzyjająca sytuacja	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
7	brak zasad moralnych	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
8	namowa kolegów	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
9	zachłanność	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
10	przypadek	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
11	nieuczciwość	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
12	lekkomyślność	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
13	egoizm	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
14	zamroczenie np. alkoholem	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
15	wrogość wobec ludzi	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
16	impulsywność	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
17	chorobliwe pragnienie posiadania	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
18	mała samokontrola	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
19	niemoralność	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
20	osamotnienie	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
21	działanie osób najbliższych	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
22	działanie osób nieznanymi	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
23	działanie samej ofiary	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
24	sama osoba dokonująca przestępstwa	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
inne jakie?		1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
		1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
		1	2	3	4	5	1	2	3	4	5

Ankieta informacji zwrotnych

Proszę ocenić każde z poniższych stwierdzeń odnoszących się do zajęć w skali od 1 do 5.
1 – zdecydowanie nie; 2 – raczej nie; 3 – trudno powiedzieć; 4 – raczej tak; 5 – zdecydowanie tak

1. Najbardziej zaniepokoił mnie podczas programu temat:					
a. Empatii	1	2	3	4	5
b. Emocji	1	2	3	4	5
c. Konflikty	1	2	3	4	5
d. Zadośćuczynienia	1	2	3	4	5
e. Sprawiedliwości naprawczej	1	2	3	4	5
f. Mediacji w sprawach karnych	1	2	3	4	5
g. Mediacji po wyroku	1	2	3	4	5
h. Mediacji w sprawach rodzinnych	1	2	3	4	5
2. Udział w zajęciach poszerzył moją wiedzę i/lub umiejętności w zakresie:					
a. Przyjmowania perspektywy innych osób	1	2	3	4	5
b. Wyrażania i odczytywania emocji	1	2	3	4	5
c. Rozwiązywania sytuacji konfliktowych	1	2	3	4	5
d. Zadośćuczynienia	1	2	3	4	5
e. Sprawiedliwości naprawczej	1	2	3	4	5
f. Mediacji w sprawach karnych	1	2	3	4	5
g. Mediacji po wyroku	1	2	3	4	5
h. Mediacji rodzinnych	1	2	3	4	5
3. Najbardziej odpowiadała mi taka forma zajęć jak:					
a. Praca w parach	1	2	3	4	5
b. Praca w grupach	1	2	3	4	5
c. Praca indywidualna	1	2	3	4	5
4. Najbardziej odpowiadała mi taka metoda prowadzenia zajęć jak:					
a. Dyskusja	1	2	3	4	5
b. Wykład	1	2	3	4	5
c. Metoda sytuacyjna	1	2	3	4	5
d. Zadania pisemne	1	2	3	4	5
e. Odgrywanie ról	1	2	3	4	5
5. Prowadząca w zrozumiały i przystępny sposób przekazywała treści zajęć.	1	2	3	4	5
6. Prowadząca miała dużą wiedzę w zakresie omawianych treści.	1	2	3	4	5
7. Prowadząca była pozytywnie nastawiona do uczestników programu, chętnie odpowiadała na pytania, udzielała wyjaśnień.	1	2	3	4	5

Podczas zajęć zabrakło mi.....

.....

Własne proponowane zmiany w programie:.....

.....

Własne uwagi dotyczące programu.....

.....